LUND UNIVERSITY

Det var en gång ett land... : Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar

Danielsson Malmros, Ingmarie

2012

Link to publication

Citation for published version (APA):
Danielsson Malmros, I. (2012). *Det var en gång ett land... : Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Agerings bokförlag.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

DET VAR EN GÅNG ETT LAND ...

INGMARIE DANIELSSON MALMROS

DET VAR EN GÅNG ETT LAND...

Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar

AGERINGS BOKFÖRLAG

Tryckt med bidrag från
Sveriges Läromedelsförfattares Förbund

agerings.se
facebook.com/agerings

Copyright © 2012, Författaren och Agerings bokförlag
Omslag: Jens Andersson, Bok & Form
Tryck: ScandinavianBook, Aarhus 2012
ISBN: 978-91-86119-15-7

Innehåll

Förord 7

1. Våra berättelser 11

Forskningsuppgiften 12; *Disposition* 15

2. De teoretiska utgångspunkterna 17

Analysmodell 17; *Vad är en berättelse?* 26; *Det historiefilosofiska slagfältet* 28; *Berättelser som legitimering och utmaning av identiteter* 52; *Metod för narrationsanalys* 65; *Material* 70

3. Forskningsläge 72

4. Neutralitetsberättelsen 84

Den nationalistiska neutralitetsberättelsen 86; *Den pragmatiska neutralitetsberättelsen* 106; *Den anklagande neutralitetsberättelsen* 118; *Sammanfattning* 127

5. Berättelserna om välstånds- eller välfärdslandet 130

Välståndsberättelsen 140; *Välfärdsberättelsen* 160; *Sammanfattning* 191

6. Berättelsen om demokratins föregångsland 193

Odalbondens demokratiberättelse 195; *Liberalernas demokratiberättelse* 206; *Folkrörelsernas demokratiberättelse* 216; *Sammanfattning* 224

7. Berättelsen om främlingen 225

Berättelsen om inkräktaren 226; *Berättelsen om den duktige invandrar-arbetaren och den behövande flyktingen* 229; *Sammanfattning* 236

8. Berättelsen om världens mest jämställda land 238

Berättelsen som nästan inte finns 238; *Berättelsen om den jämställda svenskan* 243; *Berättelsen om de grusade förhoppningarna* 247; *Sammanfattning* 251

9. Berättelsers tröghet och föränderlighet 252

Författarnas intentioner och individuella erfarenheter 253; *Historisk kontext* 261; *Historiekulturell kontext och makroretorik* 264; *Sammanfattning* 278

10. Förvaltare, förmedlare, förvandlare – elevernas berättelser 280

Studiens genomförande 282; *Neutralitetsberättelser i elevernas föreställningsvärldar* 288; *Är Sverige ett välstånds- eller välfärdsland?* 310; *Elevernas demokratiberättelser* 328; *Elevernas berättelser om främlingen* 338; *Elevernas berättelser om jämställdhet* 342; *Det förflutna från ett annat perspektiv* 346

11. Berättelsernas rötter och mylla 378

12. Berättelser med ett överskott av mening 387

SUMMARY 401

NOTER 410

REFERENSER 470

APPENDIX 492

Förord

På ett extrainsatt möte i Höganäs utbildningsnämnd sommaren 2008 deltog en ung politiker som suppleant. Nämnden hade att ta ställning till huruvida undertecknad skulle få söka till den nationella forskarskolan i historia och historiedidaktik. Om de rykten som nått mig är sanna pläderade denne unge skolpolitiker, tillika elev på Kullagymnasiet, engagerat för vikten av kvalitativ ämnesdidaktisk fortbildning för lärare. Jag vill därför börja med att rikta ett varmt tack till Henrik Hågemark. Han representerar i en och samma person två kategorier av människor som har utgjort grundförutsättningen för detta avhandlingsarbete. Dels de politiker som har förstått att ämnesdidaktisk forskning är en förutsättning för att den svenska skolan skall kunna utvecklas och förbättras, dels alla de elever som jag under mina år som lärare har haft förmånen att få diskutera historiedidaktiska och historiefilosofiska problem med.

En doktorsavhandling blir knappast verklighet genom författarens entusiasm och kunskapstörst allena. Utan mina engagerade, kunniga och förtroendefulla handledares hjälp hade det inte blivit mycket till avhandling. Min huvudhandledare Klas-Göran Karlsson, som såg till att jag överhuvudtaget fick möjlighet att påbörja detta projekt, har med sin stora erfarenhet, bildning och avslöjande blick för förvirrade resonemang ständigt hjälpt mig. Han har dessutom alltid utgjort ett stort stöd när självförtroendet har sviktat. Ulf Zander har genom sin beläsenhet och sitt gedigna kunnande om svensk historiekultur varit en outsinlig källa när det gäller råd, litteraturtips och inspiration.

Martin Alms noggranna och initierade arbete som slutopponent gav mig också många värdefulla synpunkter. Ett mycket varmt tack också till Bo Stråth som med stort tålamod har besvarat både möjliga och omöjliga historiefilosofiska och begreppshistoriska frågor.

Arbetet startade inom ramen för Forskarskolan i historia och historiedidaktik, och lärarna på denna utbildning, Per Eliasson, Lars Berggren och Mats Greiff, har bidragit med kunskaper och uppmuntran när jag fick möjligheten att gå vidare med mitt arbete mot en doktorsavhandling. Tack också till Charlotte Tornbjer och Henrik Rosengren för ett stort engagemang för forskarutbildningens deltagare. Anna-Sofia Maurin och Johan Brännmark på filosofiska institutionen skall också ha ett erkännande för att de försökte bibringa mig lite filosofisk bildning.

Mina kamrater på forskarutbildningen har, både under och utanför seminarierna, varit till ständig hjälp. Ett särskilt tack till Steven Dahl, Axel Hultman, Lars Andersson och Arndt Clavier, som under evighetslånga telefonsamtal har försummat sina familjer för att diskutera historiedidaktik med mig. Jag vill också speciellt nämna Pelle Sjödin vars kommentarer på seminarierna alltid var vänliga men obehagligt nyttiga. I en alldeles egen klass står mitt tack till Marianne Sjöland som har varit min ständiga kumpan och följeslagare under de här åren. Utan hennes kloka och genomtänkta synpunkter hade denna avhandling varit en betydligt sämre produkt. Tack också för alla skratt, allt stöd och all omtanke som jag har fått.

De elever, som med engagemang tog sig tid att deltaga i studien, har också varit oumbärliga. Jag måste i detta sammanhang speciellt nämna Johanna och Ebba för att de med en sådan entusiasm trodde på avhandlingens betydelse för framtida elevers historieundervisning. I detta tack måste även alla mina stöttande kollegor på Kullagymnasiet omfattas, speciellt Daniel West, Johan Carlsson och Ann Sörensen. Daniel har dessutom hjälpt mig med mina filosofiläxor samt läst och klokt kommenterat delar av texten. Hans synpunkter har varit extra värdefulla eftersom han även representerar läroboksförfattarnas skrå. Skolledningen på Kullagymnasiet skall också ha ett tack för sin flexibla inställning.

Personalen på Campus bibliotek i Helsingborg har gjort sig förtjänta av ett omnämnande. Jag är rädd att jag under de här åren har tagit minst en halvtidstjänst i anspråk med alla mina beställningar. Anders Perssons språkgranskning av den engelska sammanfattningen besparade mig mycket oro. Viktor Agering på Agerings bokförlag skall också tackas för att han med sådan entusiasm tog sig an att trycka denna bok. Tack även till Sveriges Läromedelsförfattares Förbund för ekonomiskt bidrag till tryckningen av avhandlingen.

Min bror Bengt Malmros har varit till hjälp genom didaktiska samtal. Tack också till alla mina vänner för att ni bildade en entusiastisk hejarklack. En varm tanke går också till min mor som har stöttat under hela detta avhandlingsskrivande och till min far som var med när denna resa började men som tyvärr inte fick se dess slutmål. Han har dock bidragit genom att under hela mitt liv inskärpa kunskapens storhet, vikt och makt.

Det största tacket går dock till Magnus som under dessa år har korrekturläst, diskuterat, ifrågasatt, lagat datorn, uppmuntrat och dessutom stått ut med att köksbordet under tre år har varit belamrat med otaliga historieläroböcker och stora delar av Paul Ricoeurs samlade verk. Utan hans hjälp hade det verkligen inte blivit någon avhandling, därför tillägnas den honom.

Helsingborg den 10 juni 2012
Ingmarie Danielsson Malmros

1

Våra berättelser

> Sverige var redan 1945, efter att ha undgått kriget, ett av Europas rikaste länder. Under 60-talet blev Sverige ett av världens rikaste länder och rikedomen var bättre fördelad än i de flesta andra länder. Det jämlika, demokratiska, socialt trygga och genomorganiserade Sverige blev en modell för många andra industristater.[1]

> Det jag är mest stolt över är dock att vi har kommit så pass långt i vår utveckling. Vi är ett av de länder som andra länder ser upp mot. De vill vara som oss! Det tycker jag är ett väldigt bra tecken och jag är som sagt väldigt stolt över det. Tänk på allt vi har uppfunnit och allt vi har gjort för resten av världen. Eftersom svenskar har kommit på en del uppfinningar så har det påverkat resten av världen som har tagit efter oss. Vi har hjälpt till att utveckla världen helt enkelt och också vårt eget land.[2]

När man skärskådar ett samhälles berättelser inser man att historieförmedling är en avslöjande aktivitet. Om man stannar upp inför de berättelser man möter i historieböcker, på tv och i de vardagliga samtalen upptäcker man snart att de säger mycket mer om en själv och det egna samhället än vad man först uppfattade. Vissa berättelser har man dessutom hört så många gånger att man inte längre reflekterar över deras innehåll. Det är ofta lättare att lägga märke till de andras berättelser, dem som legitimerar sådant som inte känns invant och bekant.

Berättelser om Sverige som moralisk stormakt och duglighetens föregångsland kan man möta i en mängd olika sammanhang och former. Citaten ovan härrör från en lärobok i historia utgiven år 2000 och från en gymnasieelev på en svensk skola år 2010. Läroboksförfat-

tarna och Isabelle har konstruerat berättelser om Sverige och svenskhet som hänger samman med deras egna livsvärldar. Frågan är varför dessa berättelser ser ut som de gör och vilken handlingsberedskap de bidrar till att skapa för författarna och deras läsare.

I klassrummen möts ett stort antal olika berättelser. Många elever har skapat berättelser som påminner om Isabelles och läroboksförfattarnas, medan andra elevers berättelser om svenskhet ser helt annorlunda ut. Konstruktionen av dessa berättelser är ett sätt för eleven att placera in sig själv i större historiska sammanhang och göra sin egen tillvaro begriplig och meningsfull. Hur skall då skolan hantera dessa olika berättelser? En väg skulle kunna vara att hävda att skolan förmedlar den enda sanna berättelsen. En annan, enligt min mening klokare strategi, är att lära eleverna att reflektera över sina egna berättelser och den meningsskapande funktion de fyller för dem när de strukturerar sin värld. Undervisningen skulle då kunna ge insikter om att vi behöver våra berättelser för att skapa riktning i våra liv, men att dessa berättelser inte behöver vara ristade i sten. ”Att lära sig att berätta sig själv är också att lära sig berätta sig själv på ett annat sätt.”[3]

Forskningsuppgiften

Historiedidaktisk forskning har inriktat sig på olika områden. En del forskare har orienterat sig mot frågor som berör skolans inre verksamhet, såsom styrdokument, undervisningsformer och bedömning. Andra har fokuserat på de meningsskapande aspekterna av historieämnet och riktat blicken mot faktorer som helt eller delvis ligger utanför skolans värld. Frågor om hur undervisning bäst bedrivs och hur elever framgångsrikt når upp till styrdokumentens mål är både relevanta och viktiga. Min strävan är emellertid att ringa in en större del av det historiekulturella spänningsfält som eleverna befinner sig i. Jag anser det således angeläget med forskning som riktar in sig på historieämnets existentiella dimensioner. En sådan forskning intresserar

sig för vad historieämnet betyder för eleverna och deras kommande liv, och för den inverkan skolans historieundervisning kan få på elevernas delaktighet i och ansvar för ett framtida samhälle. Ett sätt att närma sig meningsskapande är att intressera sig för människors berättelser om sig själva och sin värld. Genom dessa berättelser konstruerar vi föreställningar om vilka vi är och vilka vi inte är.

Begreppet historiekultur berör frågor om hur historia produceras, hur dessa produkter ser ut, hur historia konsumeras och vilken funktion detta bruk av det förflutna fyller för människor. Eleverna är en länk i denna historiekulturella förmedlingsprocess. De möter historia i en mängd olika sammanhang, förmedlad på många olika sätt, både i och utanför skolan. En av de historiekulturella artefakter som eleverna kommer i kontakt med är läroböcker. Mitt intresse för historieläroböckernas berättelser grundar sig på ett antagande att dessa berättelser ger uttryck för någon form av samhällelig självförståelse. De händelser och företeelser människor finner relevanta att förmedla till nya generationer sätter strålkastarljuset på det kollektiva minnet och den kollektiva identiteten. Detta behöver inte innebära att det råder konsensus kring dessa val, men diskussionerna om vad som skall förmedlas kan visa vad som ses som möjliga alternativ.

Jag har under mina år som historielärare på gymnasiet ofta hört elever säga att skolans historieundervisning är något som inte angår dem. En elev i studien ger uttryck för liknande tankar när hon säger att ”historia i största allmänhet” är tråkigt, men att det som hon kallar sin ”egen historia” är viktigt och intressant.[4] Ett större fokus på historieämnets meningsskapande funktion kan öka intresset för historieämnet. Om eleverna känner att det som behandlas på historielektionerna äger giltighet för deras livsvärld kan detta leda till ett större engagemang för ämnet som helhet. Att olästa böcker inte har någon mening är en utsaga som äger giltighet även för historieläroböcker.[5]

Dessa antaganden leder fram till forskningsfrågorna. Jag vill undersöka vilka meningsskapande berättelser om Sverige och svenskhet som har presenterats i historieläroböcker från 1930-talet fram till och

med det första decenniet av 2000-talet, och huruvida dessa berättelser, eller fragment av berättelser, även finns i nutida elevers föreställningsvärldar. Jag vill även studera hur berättelserna har traderats eller förändrats över tid. En lång undersökningsperiod krävs om man skall kunna urskilja stråk av både kontinuitet och förändring. Mitt intresse för äldre läroböcker bygger också på ett antagande att olika berättelsefragment har omskapats på varierande sätt under olika perioder. En given följdfråga blir då vilka faktorer som kan ha påverkat berättelserna i den ena eller andra riktningen.

En för forskningsuppgiften relevant fråga är hur gränsen skall dras mellan det historiedidaktiska och det historiefilosofiska forskningsfältet. Som jag ser det är detta två discipliner som i hög grad överlappar varandra. De historiedidaktiker som intresserar sig för ”varför-frågor” kommer av nödvändighet att närma sig de stora existentiella och moraliska problemen. Detta leder in på ytterligare en av mina forskningsfrågor, nämligen med vilka argument det historiska handlandet har försvarats eller fördömts av författarna, både till läroböckerna och till elevtexterna. En fråga som tangerar denna är hur studiet av det förflutna skall motiveras och huruvida det går att dra moraliska lärdomar av detta studium. Jag kommer i analysen att studera hur läroboksförfattare och elever ställer sig till dessa frågor.

Syftet med att analysera flera led i den historiekulturella förmedlingskedjan är att komma åt de eventuella förändringar och förskjutningar i meningsskapandet som sker då berättelser förs vidare mellan olika generationer. Mycket forskning har utgått från att undervisningen i stor utsträckning styrs av läroböckerna, vilket implicerar att eleverna i hög grad påverkas av dessa böcker.[6] Jag känner dock inte till någon forskning som har förenat läroboksanalyser med ett studium av vilka berättelser elever ger utryck för. Min målsättning är därför att undersöka vilka likheter och skillnader det finns mellan läroböckernas och elevernas berättelser. Denna undersökning skall emellertid inte ses som en regelrätt receptionsstudie. De metodiska problem som en sådan studie medför för ett så omfattande material är alltför komplexa

för att kunna hanteras. Föreställningar om verkligheten tillägnar vi oss sällan rätlinjigt och lättöverskådligt.

Vilka ämnesområden undersökningen skall inrikta sig på är heller inget självklart val. Olika forskare har påpekat att historieundervisningen i alltför hög grad behandlar västeuropeisk historia, och att denna inte känns angelägen för elever med annan bakgrund.[7] Avhandlingen inriktas på svensk historia eftersom utgångspunkten är att de elever som deltar i studien lever i Sverige, är påverkade av Sveriges historia och att denna därför i någon mån är en del av deras identiteter.

Alla dessa frågeställningar berör individuella och kollektiva identiteter. Frågor om vilka berättelser som berättats och hur och varför dessa har förändrats hänger samman med vad som upplevs som angeläget att förklara i ett samhälle. Identiteter är i ständig förändring och påverkas alltid av de berättelser vi berättar.

Sammanfattningsvis är det min avsikt att undersöka vilka menings- och identitetsskapande berättelser om Sverige och svenskhet som har presenterats i historieläroböcker för gymnasiet och om, hur och varför dessa berättelser har förändrats över tid. Jag avser dessutom att studera vilka av dessa berättelser, eller fragment av berättelser, som förekommer i elevers föreställningsvärldar. Slutligen vill jag se om och hur de historiska aktörernas handlande har försvarats eller fördömts samt hur studiet av det förflutna legitimeras av både läroboksförfattare och elever. Syftet med avhandlingen är således att synliggöra och jämföra dessa berättelser. Det övergripande syftet är att bidra till en historieundervisning som understryker historieämnets meningsskapande och existentiella dimensioner, för att i förlängningen öka ämnets relevans för eleverna.

Disposition

Avhandlingen inleds med en redovisning av den analysmodell som konstruerats för denna undersökning, och som återfinns i slutet av

boken (s. 492). Jag kommer här även att definiera centrala begrepp som har en bärande funktion i denna analysmodell. Inledningen leder över till ett avsnitt som behandlar några av de narrationsteoretiska och historiekulturella problemområdena. Syftet med detta avsnitt är att sätta in avhandlingen i en kunskapsteoretisk kontext, för att på så sätt underlätta läsarens förståelse för de resonemang som förs, och de ställningstaganden som görs. Denna teoretiska del avslutas med en genomgång av metoder, material och det forskarsamtal som jag önskar infoga min avhandling i.

Den empiriska delen består av åtta kapitel, där de fem första behandlar läroböckernas berättelser, deras narrativa former, berättelsernas signifikanta begrepp samt frågorna huruvida och på vilket sätt berättelserna har förändrats eller traderats under de aktuella åren. I dessa kapitel kommer även berättelsernas potential att legitimera olika narrativa identiteter att avhandlas. Det sjätte empiriska kapitlet fokuserar på vilka olika faktorer som kan ha påverkat berättelserna i den ena eller andra riktningen. De två följande kapitlen behandlar elevernas berättelser och tentativa svar på varför dessa berättelser ser ut som de gör. Jag kommer även i dessa två kapitel att synliggöra likheter och skillnader mellan läroböckernas och elevernas berättelser. Avslutningsvis sammanfattas resultaten, och den betydelse jag skulle önska att resultaten kan få för framtidens läroböcker och historieundervisning diskuteras.

2

De teoretiska utgångspunkterna

Analysmodell

I detta kapitel synliggörs de olika delarna i den historiekulturella processen och de premisser som utgör analysens grund. Min utgångspunkt är att alla historiska berättelser är berättade av någon, för någon, om något och med ett speciellt syfte. Den berättelse som det ursprungliga syftet genererade kommer att möta tolkare, vilka ger berättelserna en ny mening i en ny kontext. Denna utgångspunkt synliggör både den som berättar, det som berättas och mottagarens tolkning av dessa berättelser. Berättelserna överförs således inte ograverade, utan tolkningen förändras hela tiden utifrån den förförståelse som tolkaren har av världen. När författarna har skrivit nya läroböcker, har de sannolikt varit påverkade av äldre läroböcker samtidigt som deras egen samtid har färgat tolkningarna av dessa.[8] Författarnas alster har i sin tur mött nya generationer av läsare som har tillfört meningsdimensioner vid läsningen. En illustration av analysmodellen redovisas i appendix I.

BERÄTTELSEN TALAR FÖR SIG SJÄLV

Den första nivån som undersöks gäller berättelsen i sig, avskild från sin historiska tillkomstprocess. Det som fokuseras på denna nivå är den fråga berättelsen skall ses som ett svar på, berättelsens början och peripeti, de meningsbärande händelser som infogas i berättelsen och

den sensmoral och orientering mot framtiden som berättelsen kan generera. Dessa faktorer kommer i sin tur att skapa potential för att legitimera olika identiteter. Berättelserna kommer på så sätt oupphörligen att skapa och återskapa föreställningar om vad det innebär att vara svensk. I denna del av analysen intresserar jag mig även för de meningsbärande begrepp som förekommer i berättelsen. Berättelser från olika läroböcker kommer att jämföras dels med varandra, dels med elevernas berättelser. Eftersom jag också studerar hur berättelserna förändras över tid kommer denna analys att få en processuell aspekt.

Centrala begrepp i analysen är mening och sensmoral, som därför tydligt måste definieras. Man kan skilja mellan intrigens bokstavliga mening och berättelsens övergripande mening eller sensmoral. Detta kan även benämnas berättelsernas explicita och implicita mening. Sveriges hållning under andra världskriget kan framställas som en berättelse om hur Sverige lyckades hållas sig utanför kriget, men poängen med att berätta historien är att framställa Sverige som ett fredligt land. Denna poäng utgör berättelsens implicita mening eller sensmoral. Berättelsen blir i sin tur meningsfull för tolkaren då den kognitivt och emotionellt integreras med tolkarens tidigare erfarenheter, och därmed blir en del av dennes identitetsskapande och orientering inför framtiden.[9]

Begreppet sensmoral definieras med utgångspunkt från en modifiering av Johan Östlings definition. Östling definierar begreppet som ”de slutsatser och lärdomar som dras av en historisk erfarenhet”.[10] I min definition är sensmoral de slutsatser och lärdomar som dras på grundval av de berättelser som berättas om de historiska erfarenheterna. Samma erfarenheter kan därmed generera olika sensmoral beroende på vilka berättelser de infogas i. Det utmärkande för berättelseperspektivet är dock att sensmoralen styr urvalet av händelser och företeelser som infogas i berättelsen.

FAKTORER SOM PÅVERKAR BERÄTTELSERNA

Nästa nivå av analysen berör frågorna om vilka faktorer som har påverkat berättelserna. Här skiljer jag mellan tre olika ”kategorier” av faktorer, vilka skall ses som idealtyper. Syftet med denna indelning är att öka tydligheten. Uppdelningen har en heuristisk funktion och kan synliggöra vilka faktorer som har haft störst inflytande över berättelsernas utformning under en viss period. För det första har författaren och förlaget haft vissa intentioner och erfarenheter, för det andra kan händelser i samtiden ha påverkat berättelserna, och för det tredje har läroböckerna tillkommit i ett historiekulturellt sammanhang. Dessutom påverkas framställningarna av de retoriska gränser som rådde då läroboken skrevs, vad jag i analysmodellen kallar makroretorik. Det bör understrykas att det sker ett ständigt samspel mellan de olika kategorierna och att dessa ofta flyter in i varandra.

Författarnas intentioner och personliga erfarenheter

Jag ämnar till viss del beröra författarnas personliga intentioner och erfarenheter i min analys. Dessa aspekter av berättelsens tillkomsthistoria är dock svåråtkomliga. För det första är det i de flesta fall osäkert vem som har skrivit vad i läroböckerna. För det andra har jag inte funnit biografiska spår efter alla författare. Läromedelsförfattaren Ernst Söderlund har uppgivit att personer kunde stå angivna som författare utan att de hade skrivit något i den aktuella läroboken, vilket är en omständighet som ytterligare komplicerar denna analys.[11] I vissa sammanhang har författarnas intentioner och erfarenheter ett visst intresse, vilket motiverar de nedslag som ändå gjorts. Läroboksförfattare som Carl Grimberg, Karl Gustaf Westman och Lars Hildingson har sannolikt påverkat läroböckernas berättelser på ett signifikant sätt. Även förlagens ambitioner att påverka läroböckernas utformning måste beaktas. Elevberättelserna är påverkade av både elevernas politiska

ställningstaganden och de personliga erfarenheter som de har haft. Jag kommer att diskutera dessa faktorer under rubriken ”Författarnas intentioner och personliga erfarenheter”.

Historisk kontext

”Tiden följer en ofrånkomlig logik, som vi måste ta hänsyn till i vårt tolkningsarbete”, skriver Per-Johan Ödman.[12] Händelser i omvärlden kan leda till omprövning av tidigare accepterade berättelser. Dessa omvälvande händelser kan utmana vår självuppfattning och sätta identiteter på spel. Politiska kriser och konflikter kan således medföra omvärderingar av tidigare ställningstaganden och sanningar. Vi har som tolkare av omvärlden möjlighet att envist hålla fast vid gamla berättelser eller skapa nya som bättre överensstämmer med de aktuella erfarenheterna. Vissa händelser blir så omvälvande för den egna föreställningsvärlden att hela intrigen måste skrivas om. Berättelsen måste då ta sin början med en helt ny händelse, få en ny peripeti och en ny upplösning om den skall kunna erbjuda orientering i den nya situationen. I analysen identifieras händelser som kan ha påverkat läroböcker och elever, vilket benämns ”Historisk kontext”.

Historiekulturell kontext

Som tidigare påpekats utgörs en historiekultur av de sammanhang där människor möter historia, i alla dess former.[13] Historieläroböckerna utgör bara en liten del av denna historiekultur. Läroboken och dess berättelser är icke desto mindre artefakter som är starkt präglade av historiekulturella traditioner. Trots denna nära relation har genren också vissa specifika karaktärsdrag. Staffan Selander påpekar att det utmärkande för en pedagogisk text är att den skall reproducera befintlig kunskap, inte skapa ny, och att den dessutom är producerad för en bestämd institutionaliserad användning med implicita moraliska mål.[14] Dessa genremässiga ramar styr böckernas utformning och meningsalstrande potential.

Ett antal författare och forskare har under de senaste decennierna gjort komparativa studier av läroböcker i historia. Flera av dessa författare menar att läroböckerna präglas av kontinuitet. Herbert Tingsten påpekade redan under 1960-talet att läroböckerna hade en förstelnad form, vars syfte var att fullborda det nationella projektet.[15] Andra forskare har istället betonat läroböckernas anpassning till historiekulturella förändringsprocesser.[16]

Under kategorin ”Historiekulturell kontext” har jag även valt att placera nya historievetenskapliga rön och aktuella historiekulturella debatter. Läroboksförfattare har ofta anklagats för att inte hålla sig i frontlinjen när det gäller att integrera nya vetenskapliga rön i läromedlen.[17] Detta är en diskussion som jag inte närmare kommer att beröra, utan jag väljer istället att fokusera på hur författarna integrerar nya historiekulturella trender i de olika berättelserna och hur dessa trender kan påverka meningsskapandet.

Om man bläddrar igenom historieböcker från olika decennier av 1900-talet upptäcker man genast att tonen har förändrats över tid. I de äldre böckerna var bilder sällsynta, men språket var desto mer målande. Berättelsernas aktörer framställdes som onda eller goda, skurkar eller hjältar, vilket skapade slagkraftiga berättelser. Under decennierna efter andra världskriget förändrades framställningarna markant, både till form och till innehåll. Språket blev sakligt objektivt och aktörerna försvann ut i kulissen. Från 1990-talet har man kunnat se en större perspektivmångfald och mer berättande framställningar i läroböckerna. Bilderna har också fått ett allt större utrymme. Dessa förändringar kan ses som exempel på hur olika dimensioner av en historiekultur kan få olika tyngd under olika tidsperioder. Jörn Rüsen menar att det finns tre meningsskapande dimensioner i historiekulturen som måste balanseras om framställningen inte skall lida av ensidighet.[18] Det rör sig om den estetiska som har till syfte att levandegöra det förflutna, den politiska som kan legitimera eller förändra maktförhållanden och den kognitiva som har till syfte att förmedla kunskap om en förfluten verklighet. Rüsen kopplar dessa dimensioner till begreppen känsla,

vilja respektive förstånd.[19] Dessa dimensioner är ett verktyg för analyser av historiekulturella artefakter. Genom att studera hur tyngdpunkten förskjuts mellan de olika dimensionerna kan man få syn på de historiekulturella förändringsprocesserna. Jag kommer därför att resonera översiktligt om hur balansen mellan de olika dimensionerna har förändrats under den aktuella perioden. I analysmodellen måste historiekulturen ses som en delmängd av den totala makroretoriken.

Makroretorik och makt

> Att dela en verklighet, skapa ordning i världen och göra en omvärldsanalys är en fråga om makt. Verklighetskonstruktion pågår! Verkligheten har förlorat sin oskuld, mikromakten sprider sig och är närvarande – överallt![20]

I analysmodellen kan ”makroretorik” ses som en kategori som är överordnad de tre övriga. Denna skapar gränser för vilka argument och retoriska strategier som är accepterade i ett samhälle.[21] Dessa ramar är avhängiga av de rådande maktrelationerna i samhället. Begreppet makroretorik härstammar ursprungligen från den amerikanske historikern Jack H. Hexter, som hävdade att de stora historiska berättelserna styr vilka fakta som historikern tar upp, och med vilka retoriska strategier argumentationen förs i de berättelser som historikern producerar.[22] Hexter verkade i Rankes tradition och menade att det var historikerns uppgift att skildra hur det verkligen var. Han associerade inte heller begreppet makroretorik med de övergripande maktstrukturerna i samhället. Trots de skillnader som finns mellan Hexters och min definition av begreppet makroretorik ser jag det som ett fruktbart begrepp som accentuerar historieskrivandets retoriska aspekter. De ideologiska ramarna har avgjort vilken retorik som har varit gångbar och var argumenten har hämtats ifrån.[23]

De maktförhållanden som kan ha påverkat berättelserna är av både formell och informell karaktär. Styrdokumenten, och den mellan

1938 och 1991 verksamma läromedelsgranskningen, har sannolikt haft ett reglerande inflytande. Individuella auktoriteter kan ha verkat på ett mer informellt plan. Detta inflytande kan spåras då olika generationer av läroboksförfattare har avlöst varandra.[24] De ekonomiska överväganden som förlagen har gjort kan sannolikt också ha påverkat berättelsernas utformning.[25] Författarna kunde inte skapa sina berättelser i full frihet. Böckerna skulle säljas och anpassades därför efter de förväntningar som lärarkåren hade. Flera läromedelsförfattare har vittnat om att detta var faktorer som styrde skrivandet.[26] Uppgifter om förlagens överväganden är dock inte möjliga att uppbringa.

Hermeneutiken har ofta haft ett undvikande förhållningssätt till begreppen makt, ideologi och strukturella villkor. Möjligtvis kan man se makt- och ideologibegreppen som delmängder av Hans-Georg Gadamers traditionsbegrepp.[27] Tillsammans med Jürgen Habermas är Paul Ricoeur den hermeneutiker som har intresserat sig mest för maktfrågor.[28] Ricoeur försöker sammanföra Gadamers konsensusinriktade förståelsehermeneutik och Jürgen Habermas emancipatoriska ideologikritik, när han påpekar att den kritiska distansen redan finns i hjärtat av tolkningen.[29] Habermas och Ricoeur är eniga om att tolkning innebär både en förståelse för individen och dennes historiska kontext och en kritisk förklaring till de maktförhållanden som råder. Denna hållning är en aspekt av vad Ricoeur kallar ”misstänksamhetens hermeneutik”. För att någon skall kunna kritisera något måste vederbörande först ha tolkat och förstått det.[30] Bengt Kristensson Uggla översätter Ricoeurs ord enligt följande: ”Hermeneutiken utan ett befrielseprojekt är blind, men ett emancipatoriskt projekt utan historisk erfarenhet är tomt.”[31]

Jag ser här stora likheter mellan Paul Ricoeurs och Jörn Rüsens tankegångar. Deras tolkningar baseras på en i grunden förtroendefull människosyn som tror på människans förmåga att förstå, kritisera och omtolka, trots de begränsningar av tankefriheten som den sociala och historiska kontexten utgör.[32] Dessa positioner överensstämmer väl med min grundhållning rörande berättelsernas tillkomstprocess och

tro på elevernas förmåga att både tolka och utmana berättelserna. Ett synliggörande av sambanden mellan berättelserna och de maktrelationer som kommer till uttryck genom dem, kan på så sätt innebära att historieämnets existentiella och emancipatoriska potential förstärks. Jerome S. Bruner ger uttryck för liknande tankar: ”So while narrative carries with it what I’ve called a ’hermeneutic compulsion,’ the right to exercise it is everywhere and always a sport of struggles for power […] every narrator has a point of view and we have an inalienable right to question it.”[33]

Jag ser följaktligen den historiska berättelsen som en retorisk utsaga.[34] I linje med detta är det i min forskningsuppgift centralt att reflektera över vilka retoriska strategier som ligger bakom berättelserna, vilka medvetna och omedvetna faktorer som har påverkat dessa strategier och vilka människor som har haft makten över denna utformning. Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att retorik inte skall förväxlas med manipulation eller lögn.[35]

Sammanfattningsvis vill jag understryka att jag utgår från att elever och andra tolkare har en förförståelse som härstammar från de faktorer som diskuterats, men att denna förförståelse sätts på spel då eleverna möter läroböckernas berättelser.[36] Tolkningen är alltid avhängig av den temporala, geografiska och sociala kontexten. Eleverna har personliga erfarenheter, ideologiska preferenser och fördomar som påverkar tolkningen av vad som en gång skett, hur de kommit dit de är och vart de är på väg. De har även influerats av signifikanta andra, exempelvis lärare, föräldrar och släktingar, både som förebilder och som grund för motberättelser. Likt alla andra är de påverkade av de historiska skeendena, de historiekulturella traditionerna, de genrerelaterade förväntningarna och samhällets maktstrukturer. I tolkningsögonblicket möts elevens nu, författarens nu och det historiska nuet.[37] Denna tolkning påverkas av elevernas historiemedvetande.

Eftersom jag utgår från att människors historiemedvetande, det vill säga hennes sätt att orientera sig i tiden och sätta in sig själv i större temporala sammanhang, är något som påverkar tolkningen av berät-

telserna, utgör detta ett centralt begrepp i avhandlingen. Begreppet historiemedvetande har definierats på något skiftande sätt av olika forskare. En av dessa är Karl-Ernst Jeismann. Han definierar historiemedvetande som insikten om att dåtiden som erfarenhet och framtiden som förväntan alltid finns närvarande i nuet. Han understryker även att historiemedvetandet emanerar ur en gemensam förståelse av världen baserad på emotionella erfarenheter.[38] Jag menar att detta är en användbar definition som understryker historiemedvetandets existentiella dimension. Historiemedvetande kan inte studeras i sig självt, utan vi kan bara närma oss detta genom människors språk och handlingar. Enligt denna föreställning uttrycks en människas historiemedvetande genom de berättelser hon berättar och de handlingar som dessa berättelser kan leda till. Dessa berättelser tillkommer, med få undantag, i ett socialt sammanhang.

Andra viktiga begrepp för avhandlingen är det genetiska och det genealogiska perspektivet på det förflutna. Klas-Göran Karlsson understryker att vi alltid möter historien från två olika perspektiv. Vi kan se historien som genetisk, framåtsträvande, där kausala samband skapar historisk förändring. Orsaker och motiv står i fokus för analysen.[39] De val som aldrig gjordes och de handlingar som aldrig blev av är fortfarande möjliga ur detta perspektiv. Denna infallsvinkel kräver att vi både förklarar de villkor som rådde, och förstår vad dåtidens människor ville med sina liv utan att hemfalla åt kronologisk imperialism. Ett genealogiskt perspektiv utgår istället från nuets behov. Människor söker sig till det förflutna för att få ett svar på sina existentiella frågor, och det finns ett starkt samband mellan nuets känslor och de berättelser som hon medvetet eller omedvetet väljer för att förklara dessa känslor med. Ur denna synvinkel är historien alltid reversibel och kräver andra analysverktyg än det genetiska perspektivet.[40] Ett genealogiskt perspektiv synliggör även bruket av det förflutna för olika syften i nuet, vilket inte skall förväxlas med en instrumentell manipulation av historien.[41] Avhandlingen kommer främst att utgå från det genealogiska perspektivet och hur detta uttrycks genom de berättelser vi berättar.

Vad är en berättelse?

För att kunna genomföra en berättelseanalys måste man först definiera begreppet berättelse. Den historiefilosofiska debatten kring den historiska berättelsens definition och epistemologiska anspråk har varit livlig under de senaste decennierna.[42] Staffan Carlshamre understryker vikten av att tydligt definiera vad som avses med det aktuella begreppet eftersom det har använts på en mängd olika sätt inom forskning och debatt.[43] Begrepp som diskurs, bild och berättelse har använts på ett ibland oklart sätt. Givetvis kan alla tre begreppen vara värdefulla analyskategorier, men det krävs då ett entydigt och konsekvent bruk av dem. Enligt min definition synliggörs inte tillvarons temporala dimension av begreppet bild på samma sätt som av begreppet berättelse. Om bilden skall göras meningsfull för tolkaren måste denne således läsa in en implicit berättelse i bilden.[44] Diskursen skiljer sig gentemot berättelsen genom att den decentraliserar avsändaren. Vem som berättar och berättarens syfte hamnar inte bara i bakgrunden utan blir irrelevant, och det är istället texten i sig och dess verkan som är analysobjektet. En annan begränsning med diskursbegreppet är att det inte lika tydligt synliggör temporala aspekter och förändringsprocesser.[45]

Carlshamre försöker ringa in begreppet berättelse med hjälp av Aristoteles definitioner och på så sätt klargöra vad en berättelse inte är. Han presenterar en begreppshierarki där berättelsen i tur och ordning avgränsas gentemot beskrivningar, annaler och krönikor. Utifrån dessa avgränsningar kan begreppet berättelse definieras heuristiskt. I likhet med Ricoeur ser han den temporala aspekten som det mest grundläggande kriteriet för en berättelse.[46] En berättelse skildrar händelser som inträffar i en viss ordning eller har en viss varaktighet i motsats till en atemporal beskrivning. Den synkrona beskrivningen tar ingen hänsyn till förändringar, repetitioner eller pågående handlingar och förlopp, medan en berättelse istället alltid beskriver skeenden som utspelar sig över tid. Det som skiljer berättelsen från

annalistiska framställningar är att det i berättelsen finns ett samband mellan olika händelser. Detta samband uttrycks dels genom kausalitet, dels genom de intentioner som styr aktörerna. Skeendena i berättelsen orienterar sig följaktligen mot någon form av projekt. Dessa narrativa fogar markeras med textens ”därför att…”. Kausaliteten och projektet blir kittet som håller samman berättelsens olika led.[47] Ricoeur betonar att vi inte kan berätta om något utan att också förklara det. Berättandet skapar sammanhang och ordning.[48]

Dessa kriterier är dock giltiga både för krönikan och för berättelsen. Det krävs att man går ytterligare ett steg för att urskilja vad som särskiljer berättelsen.[49] För att något skall kunna definieras som en berättelse krävs att det finns en enhetlighet i berättelsen. Det måste med andra ord finnas en början och ett slut på berättelsen, vilka strukturerar kaoset av disparata enskildheter och konstituerar själva poängen med att berätta berättelsen.[50] Roland Barthes har påpekat att det är denna enhet eller koherens i berättelsen som gör att den, till skillnad från annaler och krönikor, låter sig sammanfattas eller expanderas.[51]

En vanlig enhetsprincip i historiska berättelser är att skildra ett folks, eller en nations, utveckling enligt någon av de intriger som vanligen förekommer i historiska berättelser. Carlshamre påpekar att valet av mönster eller narrativ form inte säger något om ”verkligheten”, utan att mönstret kan appliceras på vilket skeende som helst.[52] En entitet som Sverige kan agera som överindividuellt subjekt i en berättelse och framställas som något som agerar i enlighet med förhoppningar, planer och projekt.[53] I dessa framställningar är det berättaren som strukturerar berättelsen snarare än det agerande subjektets ”verkliga” intentioner. Algirdas Julien Greimas har formulerat detta som en beskrivning av hur den mänskliga fantasin organiserar sin bild av verkligheten, snarare än att försöka beskriva verkligheten i sig.[54] Jag skulle föredra att använda begreppet historiemedvetande istället för fantasi för att understryka att det inte handlar om att uppfinna skeenden utan om att ge det förflutna olika mening. Det är dessa narrativa strukturer som jag kommer att leta efter i det empiriska materialet.

För Ricoeur är textens semantiska autonomi central. I och med att tal har fixerats i text frigörs det från författaren, de ursprungliga adressaterna och den dåtida ekonomiska, kulturella och sociala kontexten. Genom att omvandla tankar och tal till skrift vill författaren överbrygga temporala, rumsliga och kulturella avstånd. Tankar och föreställningar blir därmed tillgängliga för var och en som kan läsa. Det är i detta möte mellan en dåtida och nutida kontext som tolkningen äger rum.[55] Vi kan som läsare och tolkare aldrig frigöra oss från ”historiens facit” när vi läser berättelserna. Vår föreställningsvärld och våra tolkningar är påverkade av en upprepad tradering av de gamla berättelserna och deras orientering mot en för oss förfluten framtid. Det är i denna ständigt rörliga brännpunkt som tolkningen sker. Elevernas generationsidentitet skapar andra erfarenhetsrum, andra brännpunkter och andra förväntanshorisonter, och det gäller att fånga denna ”annorlundahet”.[56] Bengt Kristensson Uggla skriver om Ricoeurs kommunikationsteorier: ”Om texten överskrider författarens horisont förutsätter det i sin tur att det finns ett överskott av mening i texten, så att den har en förmåga att säga *mer* och *annorlunda* saker än vad som ursprungligen fanns i författarens medvetande. Men också att meningen överlever händelsen.”[57]

Dessa tankegångar är tillämpbara vid analysen av läroboks- och elevtexter. Författarens begrepp och metaforer möter en publik med en annan förförståelse. Vissa begrepp har under sin historiekulturella resa utvecklas till symboler. Begrepp som neutralitet, välfärd, folkhem, jämlikhet och frihet laddas oupphörligen med ny mening i sina nya historiekulturella kontexter, vilket genererar en ny sensmoral hos de berättelser i vilka de aktuella begreppen integreras.[58]

Det historiefilosofiska slagfältet

Det råder ingen konsensus om vad en berättelse kan säga om en förfluten och därmed försvunnen verklighet. Positionerna fördelar sig i

ett spektrum, från dem som menar att berättelsen har potential att beskriva en sann bild av denna verklighet, till dem som anser att berättelsen alltid speglar berättarens medvetande och föreställningsvärldar lika mycket som det som berättelsen handlar om. Jag kommer i detta avsnitt att göra en översiktlig presentation av konfliktens framväxt, de positioner som denna genererat, samt mina egna ställningstaganden. Företrädare för de riktningar som är representerade i avhandlingen är David Carr, Jörn Rüsen, Paul Ricoeur och Hayden White.

Stridens upprinnelse

Frågan huruvida historikern kan återge en förfluten verklighet genererade en mängd diskussioner i mitten av 1800-talet. I historicismens anda hävdade Leopold von Ranke att historikern skulle undvika presentism och istället beskriva det förgångna som det verkligen var.[59] Hermeneutiskt influerade filosofer som Friedrich Schleiermacher och Wilhelm Dilthey menade å sin sida att historikern genom inlevelse skulle förstå hur det förgångnas människor hade tänkt och känt.[60] Senare hermeneutiker såsom Heidegger och Gadamer har istället betonat att alla historiker är barn av sin egen tid och att de därför omöjligt kan ställa sig utanför densamma.[61] Detta är föreställningar som de delat med amerikanska historierelativister såsom Carl Becker och Charles Beard, men det är den tyska hermeneutiska strömningen som har haft störst inflytande över den fortsatta historiefilosofiska debatten.[62]

Under 1900-talet påverkades historieforskningen av flera olika vetenskapliga strömningar. Den socialhistoriska forskningen flyttade fokus från texttolkning till tolkning av kvantitativa data, samtidigt som den franska Annalesskolan förkastade den aktörsorienterade narrationen som en ovetenskaplig metod.[63] Forskningen kom även att påverkas av naturvetenskapliga metoder, främst genom Carl Hempels inflytelserika text från 1942.[64] Under 1970-talet uppkom ”den narrativa vändningen”, och berättelsen blev därmed så småningom åter accepterad i de akademiska seminariesalarna.[65]

Företrädare för hermeneutiken drev inledningsvis sina vetenskapliga debatter gentemot en objektivistiskt inriktad del av vetenskapssamfundet. Under de senaste decennierna har demarkationslinjerna snarare gått gentemot mer konstruktivistiskt inriktade tankeströmningar. Hermeneutiska forskare har velat se sig som en garant gentemot den relativism som de menar att konstruktivismen riskerar att leda till, samtidigt som man fortsatt försvara sig mot anklagelser för relativism från objektivistiskt håll.[66]

Berättelsens epistemologiska status är ett ständigt ämne för debatt och akademiska strider. Företrädare för mer realistiska positioner anklagar oupphörligen de övriga för att bädda för historierevisionism, moralisk relativism, eller allmän anti-realism enligt ett system som närmast kan beskrivas med allegorin ”katten på råttan, råttan på repet”.[67]

De amerikanska historikerna Becker och Beard kan, tillsammans med exempelvis Friedrich Nietzsche, ses som historierelativismens, alternativt historienihilismens, fäder.[68] Redan före första världskriget gav Becker uttryck för tankegångar som än idag kan ses som provocerande i den historiefilosofiska debatten. Becker hävdade att historiker måste skilja mellan händelse och fakta. Historikern skapar själv sina fakta utifrån de behov som nuet genererar, eller som Becker formulerade det: ”de missuppfattningar eller fel som vi för tillfället uppfattar som sanningar”. Vad som är fakta var enligt Becker beroende av det språk vi använder.[69] Hans för sin tid revolutionerande idéer har inte fått något större inflytande på den historiefilosofiska debatten. En orsak till denna tystnad kan ha varit att han redan av sin samtid fick epitetet relativist.[70]

Hermeneutiskt inriktade filosofer och historiker har som tidigare påpekats sett sig nödsakade att förhålla sig till relativistiska implikationer inom historieforskningen.[71] Bengt Kristensson Uggla påpekar att de olika positionerna har formerat sig enligt en dualistisk ordning mellan dem som menar att historikern frilägger verklighet och dem som menar att hon uppfinner verklighet. Hermeneutiken

har traditionellt velat överbrygga denna motsättning genom att kritisera objektivismens sanningsanspråk, men Kristensson Uggla menar att utmaningen numera istället kommer från en alltför vidlyftig konstruktivism.[72] Han pekar här på centrala frågor som även berör berättelsens epistemologiska ställning. Det är i spänningsfältet mellan dessa positioner som debatten har fortgått.

Det är viktigt att ta ställning till dessa problem då man bedriver narrationsteoretiskt förankrad historieforskning. En avhandling som vilar på antagandet att det existerar en sann eller mest rimlig berättelse, måste av nöden utformas på ett annat sätt än en avhandling som utgår från att berättelsens huvudsakliga funktion är att vara meningsskapande, orienterande och legitimerande. Även om en historiker inte explicit diskuterar de epistemologiska problemen talar mycket för att dennes position implicit färgar framställningen.

Sanningens förespråkare

David Carr har en fenomenologisk syn på berättelsen. Fenomenologer har haft ett komplicerat förhållande till relativismen. Ett fokus på fenomenvärlden, på den objektiva världens bekostnad, kan öppna upp för relativistiska eller radikalt subjektivistiska positioner.[73] Carr menar att vi både individuellt och kollektivt upplever världen som berättelser. Vi är alltid lokaliserade i ett nu som står i förhållande till det förutvarande och det kommande. Dessa tankar relaterar han till två filosofiska hållningar. Den första är Husserls föreställning om hur människan upplever tid som ”retention” och ”protention”, eller med andra ord, nuet kan bara förstås i relation till det vi har erfarit och det vi tror skall komma. Den andra är Heideggers syn på livet som ett projekt som är riktat fram mot något, ”a work to be done”.[74] Mänsklig verklighet upplevs enligt detta synsätt som berättelser med en början, en mitt och ett slut. Carr skriver: ”[T]he events addressed by historiography are already narrative in character; and this indeed means that they display not only the character of events narrated, but also the element

of narration itself."[75] Carr återkommer ständigt till stridsropet "livet är en berättelse".[76] Den epistemologiska konsekvensen av detta blir att de historiska berättelserna har en möjlighet att återge dessa levda berättelser, vilka kollektiviseras då de berättas av individer å gruppens vägnar.[77] Detta innebär att den historiska berättelsen är en avspegling av den mänskliga verkligheten. Resultatet blir också att Carr anklagar Ricoeur och White för epistemologisk anti-realism eller skepticism.[78] Carr skriver: "Ricoeur echoes Mink, White, *et al*. when he says: 'The ideas of beginning, middle, and end are not taken from experience: They are not traits of real action but effects of poetic ordering'."[79]

Medelvägens försvarare

Jörn Rüsen menar att de historiska händelserna har en prenarrativ karaktär, som gör att de låter sig bearbetas till berättelser. Han anser att den historiska berättelsens huvudsakliga funktion är att vara meningsskapande, temporalt och moraliskt orienterande och legitimerande av identiteter.[80] Rüsen menar också att det går att komma fram till den mest förnuftiga berättelsen enligt en kommunikativt säkerställd konsensus.[81] Den historiska berättelsen har ett sanningsanspråk och huruvida detta anspråk uppfylls är avhängigt av behandlingen av de händelser den relaterar till, och de normer som dessa händelser bedöms utifrån. Berättelsen måste vara empiriskt, normativt och narrativt trovärdig. Den normativa trovärdigheten innebär att det förflutna, genom att berättas, får en mening för nutida moralisk orientering. Narrativ trovärdighet kan likställas med att berättelsen är koherent.[82]

Rüsen vill se sina teorier som ett alternativ till å ena sidan en objektivistisk historietolkning där meningen en gång för alla är fastslagen, å andra sidan en subjektivistisk, nihilistisk, konstruktivistisk eller relativistisk historietolkning som instrumentaliserar det förflutna utifrån nuets syften.[83] Han menar att berättelsens mest rationella mening måste ses i förhållande till nuets behov. Detta är ett försök att undvika den radikala relativism som enligt Rüsen uppstår då meningen endast

blir ett resultat av perspektivval. Det som förhindrar denna frihet är tre dimensioner i vår belägenhet. För det första ingår vi redan i en kulturellt meningsfull berättelse, för det andra kan omvälvande händelser bortom vår påverkan förändra den mening vi tillskriver det förflutna, och för det tredje så finns det en prenarrativ mening i händelserna som talar till oss.[84] Martin Wiklund skriver angående Rüsens arbete: ”In fact defending the idea of meaning in history against instrumentalism and scepticism, dogmatism and relativism, can be seen as one of the main threads running through his whole theoretical project.”[85]

Berättelser kan enligt Rüsen förmedla fakta och normer på olika sätt, vilket i sin tur artikulerar fyra olika former av historiemedvetande. En traditionell berättelse redogör för handlingar som redan från början hade en normativ innebörd, och dessa normer äger fortsatt giltighet genom historien. Handlingar i nuet legitimeras genom dessa en gång för alla fastslagna normer. En berättelse blir normativt trovärdig om den återger dessa samband enligt devisen ”så är det för så har det alltid varit”.[86] En exemplarisk berättelse framställer gångna händelseförlopp så att det går att härleda mönster eller regler för nutida handling. Dessa regler äger giltighet trots att världen i övrigt har förändrats. Berättelsens syfte blir därmed att legitimera vissa normers eviga gångbarhet. Berättelsen blir trovärdig om den kan övertyga om dessa reglers permanens: ”det är trovärdigt eftersom människan alltid handlar…”. Den kritiska berättelsen förkastar istället gamla normer och menar att nya erfarenheter ogiltigförklarar tidigare värderingar. Den kritiska berättelsen blir trovärdig om den kan övertyga om att de tidigare normernas tillämpbarhet var avhängiga av en specifik social och historisk kontext: ”så trodde man då, men nu vet vi bättre”.[87]

Slutligen nämner Rüsen den genetiska berättelsen som beskriver tidigare handlingar som förutsättningar för nutida handlingar. De normer som äger giltighet i nuet är en konsekvens av tidigare handlingar men är inte determinerade av dessa. Berättelsens syfte blir att återge tillvarons föränderliga dimension. Normerna är därför inte a priori giltiga eller ogiltiga. Rüsen skriver: ”Exempel på genetiska berättelser

återfinns överallt där det förflutna ihågkommes i avsikt att visa att nutiden är i behov av och förmögen till förändring."[88] Berättelsen är övertygande eftersom den genom historisk erfarenhet visar att verkligheten är föränderlig och kontingent: "det är trovärdigt eftersom erfarenheten visar att ingenting är oföränderligt utom föränderligheten".[89]

Rüsen utgår från vad han kallar ett "nytt objektivitetsbegrepp", som baseras på "praktisk intersubjektivitet".[90] Som jag tolkar Rüsen menar han att historien har visat att de berättelser som utgår från alla människors lika värde, och hur detta värde har realiserats inom olika institutioner, besitter en högre grad av objektiv sanning.[91] Min avhandling kommer att utgå från att olika berättelser, baserade på samma erfarenheter, kan vara lika sannolika, men att de i olika hög grad ger erkännande åt de människor som en gång levt. Vilka av dessa berättelser jag som historiker och individ väljer att berätta ser jag som ett moraliskt, politiskt och existentiellt val.

Ricoeurs epistemologiska position kan inledas med hans egen programförklaring:

> This is a "realist" thesis in the sense that history locates its chronology on the single scale of time common to what is called the "history" of the earth, the "history" of living species […] It is precisely in connection with this, the most "realist" thesis, that the imaginary enters for the first time into the intending of what has been. We have not forgotten that the gap between the time of the world and lived time is bridged only by constructing some specific connectors that serve to make historical time conceivable and manipulable.[92]

Som jag förstår det tar Ricoeur därmed ett steg längre än Rüsen mot en epistemologisk pluralism. Ricoeur betonar, mer än Rüsen, att olika berättelser måste ställas mot varandra och att man alltid kan berätta sin historia på ett annat sätt.[93] Man är enligt Ricoeur tvungen att välja mellan absolut kunskap och hermeneutik.[94]

Ricoeur tillämpar Aristoteles mimesisbegrepp när han försöker förklara hur den historiska representationen konstrueras. *Mimesis* är en

kreativ mänsklig aktivitet som återger aktörers handlande och lidande som utspelar sig över tid. Ricoeur ställer sig tveksam till att översätta *mimesis* med imitation, eftersom det implicerar att imitationen skulle utgöra en sämre kopia av verkligheten. Han menar istället att tolkningsakten alltid tillför något nytt och mer. De konfigurationer och berättelser som människan skapar av och om verkligheten, *mimesis II*, är alltid påverkade av tidigare tolkningar och föreställningar av denna verklighet, *mimesis I*. Ricoeur menar att denna prenarrativa verklighet har en temporal karaktär som gör att den ber om och väntar på att bli berättad.[95] Uppfattningar om verkligheten kommer även att färgas av de berättelser som människan konstruerat genom *mimesis II*, vilket ger förutsättning för en ny tolkning vid receptionen, *mimesis III*. Det är detta som Ricoeur benämner textens semantiska autonomi, då texten får ett överskott av mening.[96] Detta steg i mimesisprocessen uppstår då tolkaren oundvikligen måste ta hänsyn till sin egen prefigurerade verklighet i tolkningen av berättelsen. Verkligheten omfigureras även med hjälp av *mythos*, det vill säga de intriger och narrativa former som ligger djupt förankrade i de kulturella traditionerna. Dessa ”myter” är i sin tur avhängiga av det kulturellt konstituerade språket. *Mythos* kommer därmed alltid att tillföra något nytt vid konfigurationen och färga vår bild av verkligheten.[97]

Fiktionen och fantasin står hos Ricoeur inte i motsättning till verkligheten utan blir en resurs i våra språkliga konstruktioner av densamma, och blir på så sätt oundgängliga för meningsskapandet: ”Fiktionen ger den förfärade berättaren ögon att se med, ögon för att kunna vittna lika mycket som för att kunna gråta.”[98] Det handlar mer om att laborera än att fabulera. Med hjälp av metaforer, generaliseringar och abstraktioner skapar vi nya föreställningar om det som en gång skett och det som framtiden kommer att medföra. Meningen uppstår i detta spel mellan de olika delarna av mimesisprocessen. Den historiska representationen kommer, liksom metaforen, att beskriva den försvunna verkligheten som något annat. Den historiska berättelsen är ett spel mellan ”är” och ”är icke”, det samma, det andra och det analoga.[99]

Den historiska representationen är för Ricoeur inget lättvindigt projekt utan måste präglas av ett ansvar gentemot våra dåtida medmänniskors lidande och kamp. ”They [historians] owe a debt to the past, a debt of recognition to the dead, that makes them insolvent debtors.”[100] Minne och glömska är alltid en fråga om rättvisans och erkännandets problematik.[101] Ricoeur ser moralen som ett dialogiskt förhållande som måste präglas av likhet, oersättbarhet och omvändbarhet, både gentemot nuvarande och dåvarande medmänniskor.[102] Detta ansvar kan endast uppfyllas genom en respekt för de spår som dessa människors liv har lämnat, men detta innebär inte att en för alltid försvunnen verklighet går att återskapa.[103]

Till skillnad från Carr anser Ricoeur inte att livet är en berättelse: ”Livet är levande, historien är berättad […] Livet väntar på att bli berättat för att på så vis få en tidslig orientering.”[104] Berättelsen integrerar disparata händelser och oavsiktliga omständigheter till en enhet. Olika berättelser måste ställas mot varandra i en kommunikationsgemenskap för att både absoluta sanningsanspråk och subjektivistisk relativism skall undvikas.[105] Carr menar att Ricoeur är enig med honom om att människans liv är präglat av tidsliga strukturer, men att han närmar sig en anti-realistisk eller skepticistisk hållning i mimesisanalyserna.[106]

Mot en ny metaforisk sanning

Den sista kategorin av narrationsteoretiker representeras av Hayden White, vars verk *Metahistory* från 1973 har varit föremål för debatt. Det är också White som oftast har kallats för relativist av sina historiefilosofiska motståndare.[107] Liksom Ricoeur hävdar han med bestämdhet att livet inte är en berättelse.[108] Berättelsernas funktion för människan är att organisera en kontingent, disparat och många gånger förvirrande verklighet.[109] Hur vi väljer att konfigurera dessa berättelser, vilka troper och narrativa former vi använder, och hur vi förklarar historiska skeenden blir centralt för både vårt historiemed-

vetande och vår moraliska och politiska orientering.[110] Dessa val har en viktig roll i Whites existentialistiskt influerade människosyn och omvärldsuppfattning, där ”ansvar” står som ett centralt begrepp.[111] Vi gör det obekanta bekant genom att infoga det i en kulturellt sanktionerad narrativ form. Han betonar inte lika explicit som Ricoeur berättelsens existentiellt meningsskapande funktion, men har påpekat att Ricoeur fått honom att inse att den öppna berättelsen tillåter att läsaren skapar sin egen mening, oberoende av berättarens intentioner.[112]

White hävdar att historiker använder sig av samma figurativa språk som alla andra författare, och att deras skrifter därför kan analyseras utifrån samma retoriska kategorier som andra språkliga artefakter. White utarbetar i *Metahistory* ett schema för tolkning av historiska framställningar. Schemat grundar sig på att all historisk representation i någon mån är retorisk eftersom historikern skapar en vision av det förflutna genom språkliga vändningar.[113] Han menar att historikern först måste prefigurera världen i enlighet med de fyra metatroper som styr språkliga framställningar, innan hon kan organisera händelser och skeenden i förklarande berättelser. Genom dessa val förklaras hur relationerna mellan olika företeelser i det förflutna såg ut. Att förstå något är att förflytta en företeelse från det ”okategoriserade” och skrämmande till det kategoriserade, och genom associationer välkända. Denna process styr det urval som historikern gör. Endast det som låter sig klassificeras kan hävda sin plats i berättelsen.[114]

Den enklaste metatropen är metaforen, där man helt enkelt framställer något okänt som något annat välkänt. Exempel på detta kan ses när en person eller händelse jämställs med och benämns efter någon eller något vedertaget ont eller gott.[115] Metonymin använder White på ett något annorlunda sätt jämfört med gängse retorik. Vanligtvis menar man med detta begrepp, som bokstavligen betyder namnbyte, att en del får representera helheten för att konkretisera något abstrakt. Om en författare skriver att Per Albin Hansson räddade Sverige från kriget, menar denne inte att han gjorde det ensam utan låter honom representera alla de ansträngningar som höll Sverige utanför kriget.

White använder istället ofta begreppet metonymi när han vill beskriva hur en del, eller kategori, driver fram den historiska utvecklingen. Arbetarklassen i Marx teori har enligt White en sådan funktion. Den enskilde individens förhållningssätt blir begripligt och tar plats i berättelsen genom att han klassificeras, och på så sätt görs meningsfull. Det historiska fältet delas in efter en princip om ”minsta gemensamma nämnare”, och metonymin är därför reducerande.[116] Den tredje metatropen är synekdoken, som reducerar komplexiteten genom att beskriva det okändas essens som något som är identiskt med helhetens essens.[117] Odalbonden i de äldre historieböckerna fyller exempelvis denna funktion när hans frihetslängtan får representera hela Sveriges strävan efter frihet och oberoende. Slutligen är ironin den trop som speglar ett ifrågasättande av urvalsprinciper överhuvudtaget. Eftersom allt kan benämnas med sin motsats kan, beroende på kontexten, vad som helst benämnas vad som helst.[118]

Samma ord kan ha funktionen av metonymi eller synekdoke i en mening. Exempelvis kan meningen ”Sveriges försvar var omodernt” få olika mening beroende på om ”försvar” läses som metonymi eller synekdoke.[119] Denna tropologi utgör ett verktyg vid analysen av berättelserna i materialet. Begrepp kommer att få en ny retorisk funktion i berättelserna när de används på ett nytt sätt, vilket är ett av de förfaranden som författarna tar i bruk när de konstruerar retoriska vändningar. Dessa vändningar påverkar i sin tur berättelsernas sensmoral.[120]

Var och en av dessa metatroper leder fram till en förklaringsmodell och en narrativ form, vilka i sin tur implicerar ett ideologiskt ställningstagande. Enligt White är detta inte determinerat.[121] Förenklat kan man säga att metaforen idealtypiskt leder till en förklaring som bygger på formella argument. Argumentationen förs utifrån stipulerade lagar och logiska resonemang, exempelvis ”allt som går upp måste också gå ner”. Detta kan användas för att förklara såväl Romarrikets fall som depressionen under 1930-talet. Detta leder inte som i andra förklaringsmodeller till stora synteser, utan materialet presenteras i

hela sin disparata vidd.[122] Den narrativa form som dessa föreställningar kan uttryckas genom är vad White kallar en ”romans”. I denna kan människan genom egna ansträngningar besegra makterna och det goda kan segra över det onda. I de fall som romansen kombineras med vad White kallar en ”anarkistisk” narrativ form kan detta implicera föreställningar om ett urtida förlorat paradis som på något sätt kan återupprättas. I det nu som berättaren befinner sig i framställs vägen från det förflutna som ett förfall, enligt en regressiv berättelse.[123]

Metonymin implicerar istället en mekanisk förändringsprocess, där det historiska förloppet förklaras genom att delarna relateras till helheten. Skeendena ses som förklarade när historikerna har identifierat vilka delar som är orsak och vilka som är effekter, och förändringen sker via tydliga brott och revolutioner. Den narrativa form som detta kan generera är tragedin, där någon eller något offras men där de överlevande kan dra lärdom eller nytta av erfarenheten. Synekdoken genererar idealtypiskt en organisk förändringsprocess, där en kontinuerlig utveckling presenteras. I denna är det dock inte människan själv som ytterst styr över förloppet. Även denna förklaringsmodell implicerar ett lyckligt slut, vad White kallar komedi, och vad jag vanligtvis benämner en progressiv berättelse. Människan är kapabel att tillfälligt av egen kraft övervinna motgångarna och skapa harmoni, men förändringarna härrör ytterst från krafter som hon inte kan påverka.[124] Gemensamt för dessa två narrativa former är att de uttrycker reducerande respektive syntetiserande ambitioner hos författaren. Det är de stora historiska förändringsprocesserna som skall förklaras.[125]

Den fjärde metatropen ironin leder till en kontextuell förklaringsmodell, vilket i sin tur uttrycks genom ”satiren” som narrativ form. Skeenden och handlingar förklaras genom de olika relationer de har till en mängd olika kontexter. De stora förklaringsmodellerna undviks och tillvaron framställs som oförutsägbar och slumpartad.[126] Dessa samband skall ses som idealtypiska och de olika narrativa formerna och förändringsprocesserna kan kombineras på olika sätt, om än inte hur som helst.[127]

Whites strukturalistiska ansats i *Metahistory* fick under decennierna efter publiceringen stå tillbaka för en mer generell syn på retoriken som meningsskapande redskap.[128] Jag kommer huvudsakligen att utgå ifrån ”den sene” White. I analysen kommer jag således att använda en liten del av detta komplexa tankesystem. De element i Whites modell som jag ser som användbara på det aktuella materialet är, förutom en retorisk infallsvinkel, en lyhördhet för hur vissa ord får en metaforisk funktion och hur denna funktion förändras processuellt.[129] Jag finner även att berättelsernas narrativa form har en stor betydelse för den sensmoral de genererar.

Som inledningsvis påpekades har White anklagats för både relativism och skepticism. White menar själv att all historisk representation måste vara relativistisk i den meningen att vad som kan sägas begränsas av det språk som vi har tillgång till. Detta innebär emellertid att vi, eftersom vi har möjlighet att översätta mellan olika språk och narrativa former, också kan spränga dessa relativistiska ramar.[130] White ser följaktligen ingen absolut begränsning i de språkliga figurationerna, men han menar att det är nödvändigt att historiker blir medvetna om att de finns.

White är även tydlig med att skildringarna av de utvalda händelserna inte innebär olika verkligheter utan olika berättelser om samma verklighet.[131] Han påpekar att ju mer kunskap vi har om ett utsnitt av verkligheten, desto mer medvetna blir vi om att våra troper och generaliseringar ger en förenklad bild av denna verklighet. Historikerna måste öka sin medvetenhet om att denna fiktiva dimension även äger giltighet för de språkliga spår som historikern arbetar med och den del av verkligheten som hon inte vet så mycket om.[132]

Ett centralt tema i Whites tankesystem är, i Beckers efterföljd, distinktionen mellan händelse och fakta. White använder därmed begreppet fakta på ett okonventionellt sätt när han definierar ett faktum som tolkningen av händelsen. Han ifrågasätter inte att man kan få kunskap om enskilda historiska händelser. Däremot är sammanfogandet av flera av dessa händelser till historiska fakta en diskursiv

konstruktion: ”[T]he facts are a function of the meaning assigned to events, not some primitive data that determine what meanings an event can have.”[133] White menar inte att historikerns källkritiska metod kan eller bör avskaffas, men historikern måste vara uppmärksam på vilka fakta som cementeras i historiekulturen utifrån olika händelser. Dessutom krävs en lyhördhet för hur dessa fakta generaliseras och kommuniceras. De olika nivåerna, händelse och fakta, reduceras vanligtvis till samma ontologiska nivå, och de sistnämnda ges därför illusionen av eviga sanningar.[134]

Det existerar markanta epistemologiska skillnader mellan Whites och Ricoeurs ställningstaganden, men som jag ser det finns den största skillnaden på en moralisk nivå.[135] Medan White riktar in sig på historikerns kreativa författande och de moraliska implikationer detta har för dagens och framtidens samhälle, fokuserar Ricoeur i högre grad hela processen, från händelse och nedteckning till tolkning. Om Ricoeur betonar historikerns ansvar gentemot döda, levande och ännu inte födda människor, så är Whites moraliska och politiska val i högre grad relaterade till nutiden och framtiden. Så som jag läser honom menar inte White att hans epistemologiska grundantaganden skiljer sig från Ricoeurs i någon större utsträckning, medan Ricoeur däremot i mycket högre grad distanserat sig från White.[136] Annorlunda formulerat kan man säga att avståndet mellan Ricoeur och White är större än det mellan White och Ricoeur.

Det har funnits en benägenhet att betona likheterna mellan Carrs och Ricoeurs epistemologiska positioner.[137] Jag skulle istället vilja peka på de gemensamma drag som trots alla olikheter finns mellan Ricoeurs och Whites ställningstaganden.[138] Huruvida en berättelse är viktig att berätta är, enligt Ricoeur, avhängigt av människors rätt till erkännande. Berättelsen är dessutom alltid beroende av vår fantasi, våra språkliga figurer och våra kulturellt betingade narrativa former, vilket jag ser som närbesläktat med Whites position. Detta får inte tolkas som att Ricoeur skulle sudda ut gränserna mellan fiktion och historisk representation, vilket för övrigt inte heller White gör. Sökan-

det efter sanning som en regulativ idé har dock en mer central plats i Ricoeurs argumentation.[139]

Enligt min mening får de relativistiska dragen i Whites narrationsteori också för stor tyngd om de lingvistiska premisserna inte tas med i beräkning. Att White vågar hävda att varje historisk berättelse av nöden måste vara relativ i förhållande till det språk som den förmedlas genom, tas till intäkt för en mycket mer långtgående relativism.[140] Detta får till följd att Whites språkligt orienterande teorier inte tas i anspråk i den utsträckning som skulle kunna vara möjligt.[141]

Skillnaderna mellan Ricoeur och White bör dock inte negligeras. Ricoeur betonar på ett helt annat sätt spårets och vittnets betydelse. Han menar att spåret och vittnets utsaga om att ”jag var där” sätter gränser för med vilka begrepp historikern kan tolka händelsen. Ricoeur hyser också en större tilltro till den historiska berättelsens förmåga att återge kausala samband.[142]

Avhandlingens plats i denna debatt

Avhandling tar huvudsakligen sin utgångspunkt i Ricoeurs position, men kommer fortlöpande att ta i anspråk de språkliga redskap som White har tillhandahållit. Min uppfattning är att historikern har ett dubbelt ansvar. Det bör finnas ett ansvar både för de människor som en gång levt och för de konsekvenser som tolkningarna av det förflutna kan få för nuet och framtiden. Min utgångspunkt är att berättelserna även har en existentiell funktion för människan, förutom den kognitiva och moraliska. Att kunna förstå och förklara varför människor har gjort som de har gjort och vilka konsekvenser detta handlande har fått för nuet, är även ett sätt att besvara våra egna existentiella frågor och kommer därför att tangera begreppet narrativ identitet. Att dessa samband är konstruerade utifrån ett behov i nuet behöver inte innebära ett minskat intresse för människors ursprungliga tankar och intentioner och de strukturella villkor som en gång påverkade dessa skeenden.

Berättelserna i läroböckerna och i elevernas texter kommer med utgångspunkt i ovanstående resonemang att ses som konstruktioner där författarna har haft för avsikt att synliggöra och ge erkännande åt människors känslor, föreställningar och handlingar, men där författarna också vill ha sagt något om framtiden och hitta svar på sina egna livsfrågor. Olika skribenter, både läromedelsförfattare och elever, lägger olika stor vikt vid dessa olika sidor av den historiska representationen. Spänningen mellan dessa två tolkningar av historieskrivarens ansvar kommer därför att fokuseras i analysen.

DEN LINGVISTISKA STRUKTURALISMENS FÖRTJÄNSTER OCH BEGRÄNSNINGAR

En annan bakgrund till den debatt som redovisats ovan är den lingvistiska strukturalism som växte fram under 1920-talet. Även denna rörelse kan ses som en reaktion mot de tidiga förståelsehermeneutikerna. Berättelsens mening finns enligt denna tankeströmning endast i texten, och blir på så sätt helt frikopplad från tillkomstprocessen. Denna riktning har påverkat både Ricoeur och White.[143]

Som tidigare påpekats krävs det ett samband mellan olika händelser för att en berättelse skall kunna konstitueras. Ett sådant samband knyter samman mänskliga eller antropomorfa agenter, handlingar och projekt. Berättelsen beskriver agenten och dess mål, vilken process som skall förverkliga målsättningen samt vilka hjälpare och stjälpare som agenten möter på vägen mot målet. Den ryske litteraturvetaren Vladimir Propp utvecklade under 1920-talet en metod för narrationsanalys för att utröna hur sagor var konstruerade. Han urskilde olika agentroller i sagorna, vilka motsvarar olika handlingsfunktioner. Propps analyser var genrespecifika och flera forskare har därför försökt hitta en mer generell rollstruktur som även äger giltighet för andra typer av berättelser. Det mest välkända av dessa försök är den litauiske lingvisten Algirdas Julien Greimas aktantmodell. Propps agentroller

motsvaras hos Greimas av sex parvis ordnade aktanter, subjekt-objekt, avsändare-mottagare samt hjälpare-opponent.[144]

I Greimas modell är subjektet den, det, eller de som eftersträvar något. Det eftersträvade är berättelsens objekt. Objektet måste i berättelsen framstå som värt att eftersträva och någon, något eller några måste fylla funktionen av mottagare och komma i åtnjutande av det aktuella objektet. Mottagaren kan vara samma agent som subjektet, men behöver inte vara det. Regeringen kan exempelvis efterstäva välfärd åt folket, men det kan också vara folket som eftersträvar välfärd åt sig självt. Avsändaren är den som, mer eller mindre frivilligt, avstår objektet till någon annan. Denna aktant är värd lite extra eftertanke. Det begärda objektet kan vara något man vill ha, vilket förutsätter att någon annan förlorar det aktuella objektet, men det kan också vara något man vill vara, vilket gör avsändarfunktionen mindre tydlig.[145] I min forskningsuppgift måste man till exempel fundera över vem eller vad som är avsändare till neutralitet eller ”lyckad” integrationspolitik. Staffan Carlshamre påpekar att Greimas beskriver hur världen kommuniceras likt ett kretslopp som är präglat av vissa ekonomiska jämviktsprinciper.[146] Eftersom intrigen är konstruerad utifrån en omedveten strävan efter jämvikt och narrativ balans kommer detta sannolikt att påverka berättelsens dramaturgi och sensmoral. Stora vinster kräver således stora hjältedåd.

De avslutande aktanterna i Greimas modell är opponenterna och hjälparna, som närmast kan beskrivas som hinder eller medel för subjektet att få det önskade objektet. Dessa kan ha funktionen av att fylla ut berättelsen ”på längden” och förklara varaktiga skeenden i intrigen.[147] Greimas aktantteori kan vara fruktbar att operationalisera när man vill undersöka om, och i så fall hur, de olika handlingsfunktionerna med vidhängande aktanter förändras i läroböckernas berättelser.

En av den lingvistiska strukturalismens begränsningar är att analysen blir ahistorisk, eftersom de olika handlingsfunktionerna kan utföras av skiftande aktörer utan att förändringarna tydligt framkommer

i analysen.[148] Den efterstävade neutraliteten kan till exempel i början av berättelsen förverkligas av kungen, medan det i slutet är regeringen som är drivande. Här menar jag att om man skall kunna urskilja vilka aktörer som innehar en viss handlingsfunktion i berättelsen i en given historisk situation, måste metoden kompletteras med mer processuella analysverktyg. Objektet förblir oförändrat i de olika berättelserna eftersom det är avhängigt av tematiseringen, det vill säga själva poängen med att berätta historien, och därför utgör svaret på den historiska frågan. Ricoeur menar att den lingvistiska strukturalismens metoder kan hjälpa till att distansera tolkaren från illusionen av en naiv förståelse av vad texten säger, samtidigt som de inte är tillräckliga för verkligt meningsskapande.[149]

Relationen mellan narrationsteori och begreppshistoria

Den grekiske guden Hermes var inte bara budbärare mellan gudar och människor, utan även tjuvarnas gud och skyddspatron. Trots dessa symbolladdade etymologiska rötter till begreppet hermeneutik kan en tolkare aldrig helt stjäla andra människors tankar, eller fullständigt förstå vad någon avsåg och menade när han eller hon använde ett specifikt begrepp. Denna oförmåga utesluter dock inte en strävan efter både förståelse och förklaring. Att forskning har en hermeneutisk inriktning innebär inte endast en medvetenhet om förförståelsens betydelse vid tolkningen, utan är även ett perspektiv där delen alltid får mening av helheten. Samtidigt är helheten obegriplig om man inte förstår vad de enskilda delarna betyder. Denna ansats innebär följaktligen en ständig pendling mellan närgångna studier av detaljer och svepande överblickar över de totala sammanhangen.[150]

En begreppshistorisk ansats är en metod som fokuserar på de små beståndsdelarna i berättelsen, för att på så sätt skapa förutsättningar att förstå berättelsens explicita och implicita mening. Vilka begrepp

som används för att kategorisera världen, och beskriva det som är berättelsens eftersträvade projekt, får på så sätt i förlängningen betydelse för möjligheten att identifiera orienteringen mot framtiden och den identitet berättelsen har potential att legitimera.[151] En berättelse som beskriver Sverige som folkhem kan få en annan sensmoral och legitimera en alternativ identitet i förhållande till en berättelse som beskriver välståndslandet Sverige, men det kan även vara så att ett begrepp som ”folkhemmet” placeras in i två helt olika berättelser och därför ges olika mening. Metaforiken skapar skillnad som gör skillnad när det gäller meningsskapande.[152] Narrationsteorier fokuserar på berättelsens temporala struktur och övergripande intrig, men om en tolkning av denna övergripande struktur skall vara möjlig måste även de mindre beståndsdelarna i denna helhet belysas.[153]

De begreppshistoriska teorierna har även ökat min egen medvetenhet om betydelsen av vilka begrepp jag själv använder i frågor och analyser, och hur valet av dessa kan påverka svar och tolkningar. Ett exempel på detta är den uppgift jag gav eleverna under studien. När jag bad eleverna att redogöra för Sveriges historiska ”utveckling” under 1800- och 1900-talet hade jag redan genom att använda begreppet utveckling styrt eleverna mot att redovisa en framgångshistoria. Hade jag istället valt begreppet ”förändring” hade kanske utfallet blivit ett annat. Språk är aldrig endast ett medium som beskriver verkligheten utan även ett verktyg som kan skapa föreställningar om verkligheten.[154] Genom att formulera uppgiften som jag gjorde har jag eventuellt bidragit till att konstruera elevernas berättelser. Denna självreflektion är viktig för all forskning där språk är såväl verktyget för att genomföra analysen som analysobjektet och mediet att förmedla resultaten av analysen.

Ett begrepp är ett eller flera ord vars innebörd alltid är abstrakt och mångtydig. Begreppet avspeglar inte en konkret verklighet utan konstrueras och omkonstrueras oupphörligen för att människor bättre skall förstå sin värld och sina livsvillkor. Begreppet kan finnas kvar trots att världen det refererar till förändras, men det kan även vara så

att samma företeelse i världen kommer att beskrivas med nya begrepp. Dessa förändringar kan spåras genom att man söker efter begreppets asymmetriska motbegrepp.[155] Ett asymmetriskt motbegrepp är det begrepp som utgör begreppets motsats i den aktuella retoriska kontexten. Det som utmärker asymmetriska motbegrepp är att det ena begreppet i paret har en negativ konnotation.[156] Jag väljer att använda detta verktyg för att få tillgång till författarnas avsedda mening med ett visst begrepp. Om motsatsen till neutral i en berättelse är krigisk och i en annan modig, kan man anta att begreppet neutral har olika mening i de båda berättelserna, och därmed refererar till olika mänskliga dygder eller laster. Detta innebär att vissa begrepp får en performativ funktion i språkbruket. Man utför en politisk handling då man använder begrepp såsom ”frihet”, ”rättvisa”, ”demokrati” eller ”fred”, vilket leder till att de företeelser som associeras med dessa begrepp laddas med en positiv mening. Retoriken kommer därmed implicit även att medföra ett fördömande av de företeelser som definieras som motsatsen till dessa begrepp.[157]

Forskningen om historiska begrepp har tagit två olika riktningar inom historikersamfundet under de senaste decennierna, vilka kan kopplas till två företrädare för forskningsområdet, Reinhart Koselleck och Quentin Skinner.[158] Koselleck var intresserad av hur språket kan lagra erfarenheter. Han har undersökt hur begrepp förändras diakront, och hur relationerna mellan begreppens förändring och de sociala strukturerna har sett ut. Han pekar på att verkligheten kan ha förändrats medan begreppen har förblivit desamma. Alternativt kan begrepp påverka den historiska processen och skapa ny verklighet.[159] Bo Stråth understryker dock att det inte är begreppen i sig som orsakar förändringarna, utan att dessa skapar nya utgångspunkter för möjligt mänskligt handlande.[160] Vilken verklighet vi har möjlighet att beskriva och förstå är avhängigt av vilka begrepp vi har tillgång till. De aktuella begreppen kan på så sätt öppna upp för handlingsalternativ som tidigare inte fanns i föreställningsvärlden, samtidigt som de stakar ut gränserna för vilka förändringar som anses möjliga. Enligt

Koselleck kan det enskilda begreppet få sin egen historia genom dessa processer. Den sociala verkligheten och begreppen förändras i olika rytm, vilket skapar en spänning mellan begreppen och den verklighet som begreppen refererar till. I Kosellecks analys är det således människans förhållande till tiden och de temporala dimensionerna som står i fokus.[161]

Den andra riktningen, här representerad av Quentin Skinner, väljer istället att analysera ett begrepp utifrån dess retoriska kontext, vilket innebär att dess mening bland annat genereras av vad författaren avsåg att göra då han eller hon använde begreppet. Detta är i motsats till Kosellecks en synkron ansats. I likhet med Greimas har Skinner kritiserats för att inte beakta de diakrona förändringarna, vilket skulle kunna medföra en situationsinriktad analys utan temporala samband. Begreppens historiska barlast kommer på så sätt att undgå sökarljuset vid analysen.[162] Flera forskare, inklusive Skinner själv, menar dock att det inte behöver finnas en motsättning mellan de olika perspektiven utan att de kan komplettera varandra.[163] Skinner har dessutom på senare år själv genomfört diakrona analyser.[164] Ett begrepp kan följaktligen både analyseras utifrån sin retoriska kontext, vad jag i analysmodellen kallar intention, och med avseende på de förändringar som detta begrepp genomgår mellan de olika läroboks- och elevtexterna.[165] I mitt arbete ser jag båda dessa infallsvinklar som värdefulla.

Både Skinner och Koselleck förordar dessutom en distansering till begreppen för att tolkaren skall kunna frigöra sig från de konventioner som normalt styr tolkningen av dem.[166] Detta ifrågasättande, där föreställningen om språklig konsensus ses som en illusion, kan jämföras med den självreflexion som White och Ricoeur förordar när det gäller författarens meningsskapande, och den distansering som blir resultatet av misstänksamhetens hermeneutik.[167]

Att presentera Skinner under rubriken begreppshistoria kan tyckas malplacerat eftersom hans forskning har haft som ett genomgående tema att påvisa begreppshistoriens filosofiska orimlighet. Skinner skriver: ”I remain unrepentant in my belief that there can be no his-

tories of concepts as such; there can only be histories of their uses in argument."[168] Liksom White fokuserar Skinner därmed på avsändarens intentioner, eller syfte, med en viss utsaga eller en viss berättelse. White hyser dock mindre tilltro än Skinner till graden av medvetenhet hos författarna när det gäller dessa val. White anser, som tidigare avhandlats, att den historiekulturella traditionen genererar vissa troper och narrativa strukturer som historiker förmedlar utan att de är helt medvetna om dem.[169] Dessa troper kan jämföras med Skinners begrepp. "Arbetare" kan vara en sådan trop som i Whites narrationsteori utgör utgångspunkten för den narrativa strukturen, och som därmed påverkar berättelsens narrativa form. I enlighet med Skinner kan dock de människor som refereras till med begreppet "arbetare" skifta i olika retoriska kontexter, och därmed vara avhängigt av vad författaren gjorde när han använde begreppet.[170]

I enlighet med ovanstående påpekar Skinner att man, om man skall förstå en utsaga, även måste förstå vad den som yttrade meningen, eller i mitt fall berättade berättelsen, avsåg att göra. Detta kallar Skinner för författarens illokuta akt.[171] Jag väljer att använda uttrycket avsedd mening när jag diskuterar vad jag antar att en författare menade med ett specifikt begrepp.[172] Eftersom de två termerna "mening" och "illokut akt" har sina rötter i två olika filosofiska traditioner undviker jag termen illokut, utan att för den skull bortse från Skinners intentionella perspektiv.[173] Läroboksförfattarnas avsedda mening måste ses ur ett flerdimensionellt perspektiv. Den avsedda meningen rör både det enskilda begreppet och den övergripande sensmoralen i berättelsen. Författarna avsåg att förmedla kunskap i enlighet med de genrespecifika traditioner som var förhärskande då läroboken skrevs, samtidigt som författaren, medvetet eller omedvetet, ville sprida eller utmana en normativ hållning.[174] Jag tror dock att man måste se läroböckernas formuleringar som en många gånger omedveten respons på det offentliga samtal som fördes i författarnas samtid.[175] Detta kan exemplifieras med de neutralitetsberättelser som senare kommer att avhandlas, där författarnas intentioner både var att förmedla kunskap och att

försvara, respektive kritisera, den svenska eftergiftspolitiken. Denna aspekt säger dock inget om de betydelsemässiga glidningar som kan ha skett rörande begreppens mening, eller den sensmoral som berättelserna förmedlar till läsaren.[176]

Förändringar av språkliga konventioner kan ske på olika sätt men bygger ofta på att begrepp är omstridda.[177] Ett sätt att förändra konventionerna är att sluta använda det aktuella begreppet, ett annat att låta förstå att man inte delar den gängse definitionen, och ett tredje att genom retoriska vändningar försöka förändra begreppets performativa funktion inom den språkliga konventionen.[178] Dessa vändningar är nära förknippade med begreppet trop som betyder just vändning. Exempel på detta kommer att visas både i läroboksanalyserna och i analyserna av elevtexterna. Ett begrepp som ”folkhem” kan upphöra att förekomma i berättelserna, eller så kan författaren klargöra att han eller hon inte anser att detta begrepp bör definieras enligt gängse konventioner.[179] Slutligen kan författaren skildra företeelser som inte uppfattas som eftersträvansvärda som en aspekt av detta ”folkhem”. Om författaren går segrande ur den språkliga striden kan han eller hon tillsammans med andra i det offentliga samtalet på sikt förändra konventionen.[180]

Författaren kan även behålla ett begrepp med en hyllande funktion men förskjuta kriterierna för vad som kan beskrivas med detta begrepp.[181] Ett exempel på en sådan förändring kan iakttas för begreppet ”jämlikhet”, som inte har samma mening i en nutida retorik som i en text som skrevs under exempelvis franska revolutionen.[182] Denna retoriska strategi är tydlig för begreppet ”demokrati” i elevernas berättelser. Begreppet har en fortsatt mycket positiv laddning men appliceras på delvis andra företeelser än i läroböckerna. En alternativ strategi är att byta ut ett begrepp mot ett annat med samma kriterier för applikation, men med en annan performativ funktion.[183] Begreppet ”kapitalist” i välfärdsberättelsen skulle exempelvis kunna ersättas med begreppet ”entreprenör” i välståndsberättelsen, och på så sätt bidra till att förändra berättelsens sensmoral.[184]

Dessa förändringar av berättelserna och begreppen utgår från författarnas intentioner, vilket leder vidare till berättarens illokuta akt, eller, med min terminologi, avsedda mening. Berättelsens avsedda mening kan exempelvis vara att hylla en svensk fredlig befolkning, att försvara ett tvivelaktigt beteende, eller att ställa dåtida makthavare till svars. Den avsedda meningen kan därmed beskrivas som den sensmoral som författaren ville förmedla till sin omgivning.[185]

Skinner menar att yttrandet även kan ha en mening för tolkaren som inte behöver överensstämma med den illokuta akten. Han är helt enig med Ricoeur om att begreppet, yttrandet eller berättelsen även kan få ett överskott av mening då den landar i en ny temporal, geografisk, kulturell eller social kontext.[186] Philip Gardner har försökt att sammanföra Skinners och Ricoeurs perspektiv, och hävdar att båda menar att en historisk representation alltid är skriven av någon, för någon, om något. De två teoretikerna prioriterar olika faser av denna process, men ingen av dem förnekar vikten av att se hela processen.[187] Detta helhetsperspektiv ser jag som ett centralt tema för avhandlingen. Generellt måste det påpekas att syftet med att sammanföra olika teoretiker inte är att peka på en gemensam agenda, utan att visa hur de på olika sätt kan tillhandahålla redskap för att analysera meningsskapande.

Berättelsens sensmoral är med andra ord å ena sidan avhängig av avsändarens intentioner och den betydelse som författaren lade in i de olika begreppen. Å andra sidan har den i linje med Ricoeurs teorier om textens semantiska autonomi fått en ny mening när begreppens innebörd har förändrats under sin resa genom de historiekulturella lagren. Som tolkare kan jag aldrig helt frigöra mig från mitt eget tolkningsperspektiv, men jag kan sträva efter en förståelse för diskrepansen mellan vad begreppen betyder för mig, vad de betydde för den dåtida läroboksförfattaren och vad de betyder för de elever som formulerat sina tankar år 2010.

Berättelser som legitimering och utmaning av identiteter

Sociologer, psykologer och filosofer har under de senaste decennierna intresserat sig för begreppet narrativ identitet. Föreställningen om att vår identitet inte är en essentiell kvalitet, utan något som hela tiden förändras genom de berättelser vi berättar för oss själva och för andra, har blivit allt mer spridd.[188] Lewis och Sandra Hinchman menar att den narrativa vändningen kan ses som en motreaktion mot föreställningar inom psykologin där jaget har blivit reducerat till ett objekt för yttre krafter och stimuli. De narrativa teorierna betonar istället de aktiva självformerande dragen i mänskligt tänkande och blir därför en väg bort från en mekanistisk människosyn. Den narrativa identiteten blir ”a work in progress”. De påpekar också att narrativa teorier ger utrymme för differentierade tolkningar av människors erfarenheter, vilka kan knytas till olika kulturella, sociala och historiska kontexter. Bruket av narrativa teorier kan medföra att forskaren undviker reduktionism och låter mänskligt tänkande och handlande framträda i hela dess motsägelsefullhet och komplexitet.[189] Möjligtvis kan ett fokus på den narrativa sidan av identiteten även leda till det motsatta om berättandet inte ses som något processuellt, utan som fastlåsta förklaringar till olika identiteter.[190]

Min utgångspunkt är att vi genom att konstruera berättelser formar både vår identitet och vår verklighet med hjälp av språket. Livet kommer därför att te sig som en mängd motstridiga och samverkande berättelser, vilket inte innebär att livet är en berättelse.[191] Ett existentiellt behov av att fråga oss varifrån vi kommer och vart vi är på väg skapar denna sammanhängande uppfattning av tillvaron. Språket är beroende av kulturen och vår temporala belägenhet, och stakar på så sätt ut gränserna för våra tankar, men det finns en möjlighet att överskrida dessa gränser med hjälp av nytolkningar, metaforer och språkliga innovationer. Våra berättelser kommer på så sätt att vara

både verkan och orsak när det gäller våra uppfattningar om oss själva och vår omvärld.[192]

En förutsättning för att människor skall kunna relatera till historiska berättelser är att hon har en förmåga att presentera, representera och reflektera över sitt eget liv.[193] Detta beskriver Ricoeur som ett sätt att infoga den levda tiden i den kosmiska tiden, för att på så sätt få en upplevelse av historisk tid.[194] Den narrativa förmågan har även andra funktioner för människors liv. En av de viktigaste är att vi genom att berätta berättelser om vilka vi är, och inte minst vilka vi inte är, infogas i, eller avgränsar oss mot sociala eller historiska gemenskaper. Berättandet blir ett sätt att rättfärdiga eller försvara oss och vårt eget handlande. En annan funktion är berättandets förmåga att lindra och fungera som bikt i svåra situationer.[195]

Bruket av berättelsen

Berättelserna som skapar den narrativa identiteten hänger samman med vårt sätt att bruka historien, och det råder därför ett tydligt samband mellan historiebruk och narrativ identitet. Detta samband är viktigt att synliggöra, inte minst på grund av den centrala ställning som begreppet historiebruk har i de styrdokument som reglerar historieundervisningen.[196] Historiebruksteorier fokuserar historiens funktion för människan. Klas-Göran Karlsson har identifierat sju olika historiebruk som både var för sig och i samspel hjälper oss att hantera vårt behov av att skapa sammanhang i tillvaron. Det är av yttersta vikt att inte se dessa bruk som någon form av missbruk av det förflutna, utan att istället betrakta dem som olika sätt att hantera människans temporala och existentiella utsatthet.[197]

Det existentiella bruket är knutet till mänskliga behov av att minnas eller glömma, och fyller en funktion när vi skall orientera oss i tillvaron. Detta bruk aktualiseras främst vid trauman eller stora omvälvningar av privat eller kollektiv art.[198] Jag skulle även vilja utvidga definitionen av det existentiella historiebruket till att omfatta ett mer

vardagligt förhållningssätt till det förflutna, som närmare hänger samman med de privata berättelser vi berättar om oss själva och vår familjs historia.[199] Detta existentiella historiebruk är en del av vardagen, exempelvis när vi namnger våra barn eller när vi städar våra förråd och tvingas ta ställning till vilka föremål som skall slängas och vilka som betyder så mycket för vår narrativa identitet att vi inte kan skiljas från dem.

Det ideologiska historiebruket nyttjas främst av intellektuella elitgrupper, och tillämpas då makthavare vill legitimera rådande maktstrukturer eller bagatellisera tidigare begångna brott mot mänskligheten. Denna form av historiekonstruktion kräver kvalificerad utbildning för att lägga de historiska byggstenarna till rätta i ett tydligt och slagkraftigt mönster. Bruket utmärks ofta av en dualistisk historieskrivning och ett föga problematiserat framstegsperspektiv. Ett bruk som ligger nära det ideologiska historiebruket är icke-bruket. Detta är en medveten strategi för att förtränga eller eliminera den historiska dimensionen i samhället. Bruket av framgångsideologier har inneburit att man har vänt sig från den dystra dåtiden, för att istället rikta blicken mot framtiden.[200] Enligt min mening är det dock tveksamt om detta kan karakteriseras som ett icke-bruk. Även när vi väljer att fokusera på framtiden verkar vårt erfarenhetsrum som ett implicit avstamp för dessa visioner, vilket pekar på vikten av att vara uppmärksam på vad som inte ingår i våra berättelser. Icke-bruket kan därmed ses som en respons på en outtalad kritisk berättelse som betraktar gårdagens erfarenheter som irrelevanta.

Det politisk-pedagogiska historiebrukets företrädare riktar in sig på likheter mellan olika historiska företeelser för att med hjälp av dessa föra fram ett politiskt budskap. De pedagogiska ambitionerna gör att skillnader elimineras och förenklade slutsatser och analogier förs fram. Historien får en instrumentell funktion där de pusselbitar letas fram som möjligtvis kan sågas till så att de med nöd kan pressas in i ett nytt sammanhang.[201] Det moraliska historiebruket aktiveras då grupper i samhället känner ett behov av att ge erkännande och upprättelse

till marginaliserade grupper ur det förflutna, eller då de vill visa sin indignation över förgångna oförrätter. Målet för brukarna blir följaktligen att rehabilitera missgynnade grupper eller ställa maktutövare till svars. Det vetenskapliga historiebruket har en viktig funktion när det gäller att rekonstruera och upptäcka det förflutna, men är inte överordnat de övriga historiebruken. En överbetoning av det vetenskapliga bruket kan, enligt Karlsson, lätt leda till att övriga bruk betraktas som missbruk. En långt driven specialisering och fragmentisering av historievetenskapen har gynnat andra alternativa former av historiebruk. Sist nämner Karlsson det kommersiella historiebruket, vilket är ett bruk av det förflutna som skall ge ekonomisk vinning.[202]

Hur vi använder historien relaterar till begreppet narrativ identitet. Vi definierar vår egen person och besvarar våra existentiella frågor genom att söka svar ur det förflutna. Utifrån dessa frågeställningar konstrueras berättelser, vilket kan ses som ett existentiellt bruk. Ricoeur har pekat på likheten mellan psykoanalys och historieberättande. Genom att leta upp förklaringar till och konstruera berättelser om våra nuvarande känslor, bearbetas dessa och ger individen möjlighet att vända sig mot framtiden.[203] I berättelsen om vägen till det ideala samhället ger vi oss själva en roll, ofta som offer eller hjälte, vilket skapar ett ideologiskt historiebruk.[204] Detta blir en mer privat form av ideologiskt historiebruk jämfört med det Karlsson presenterar. Detta ideologiska bruk aktualiseras exempelvis då vi lägger vår valsedel i urnan. Jag tror dock att detta individuella ideologiska historiebruk är avhängigt av de ramverk som tillhandahållits av intellektuella och politiska eliter. Det är enligt min mening omöjligt att föreställa sig exempelvis en nationell identitet utan de berättelser som konstituerar nationens historia. Konstruktionen av dessa berättelser blir ett möte mellan narrativ identitet och ideologiskt historiebruk, eftersom de stakar ut vad det innebär och inte innebär att ha en viss nationell identitet, samtidigt som de föregriper framtida mål för nationen och individen. Michael Billing har påpekat att dessa föreställningar, eller med min terminologi berättelser, definieras som farlig och irrationell

nationalism när de dyker upp hos andra men som vällovlig patriotism när det handlar om våra egna känslor och tankar.[205]

Det förflutna kan även ge oss pedagogiska exempel, vilka får stå till tjänst med att legitimera anspråk på upprättelse eller makt. Detta sker ofta när en kollektiv narrativ identitet skall befästas, men kan även ske på ett individuellt plan. Grupper eller individer kan konstruera berättelser där deras egen historia jämförs med skeenden som har fått stor uppmärksamhet i historiekulturen. Ett annat sätt att legitimera sin egen identitet är genom anklagande berättelser om dem som genom historien på olika sätt har förbrutit sig mot de värden som är centrala för ens egen narrativa identitet. Detta bruk kan vara ett sätt att ge upprättelse åt grupper som man på olika sätt identifierar sig med. I dessa fall kan ett moraliskt historiebruk bli en viktig komponent i de berättelser som individen eller kollektivet använder för att bekräfta en känsla av rättfärdighet.

Frågan om hur mycket vår egen narrativa identitet påverkar det vetenskapliga bruket av historien har besvarats på olika sätt. Ricoeur och White menar, som tidigare diskuterats, att alla historiska berättelser i någon mån har ideologiska eller moraliska anspråk.[206] Andra hävdar istället att historikerns roll är att ställa sig utanför historien och med analytisk klarhet och källkritiska redskap försöka besvara frågan om hur det egentligen var.[207] Jag menar att historikerns val av ämne och perspektiv alltid i någon mån är påverkade av forskarens narrativa identitet samt ideologiska och moraliska ställningstaganden.

Det finns också ett samband mellan historiebruk och Skinners teorier om avsändarens intentioner. För att kunna förstå vilken funktion en berättelse hade för den som konstruerade berättelsen är det centralt att få vetskap om vad författaren avsåg att göra då han eller hon konstruerade berättelsen. Om författarens berättelse var ett inlägg i en politisk eller ideologisk argumentation indikerar detta att berättelsen hade en i huvudsak politisk-pedagogisk, ideologisk eller moralisk funktion för berättaren. Detta utesluter inte att nya uttolkare av berättelsen senare kan ge den en helt annan funktion. Vid tolkningen

av berättelsens funktion för olika parter är dessa aspekter viktiga att uppmärksamma.

Berättelsen som livsnödvändighet

Människors berättande har ett nära samband med behovet att finna mening och riktning i tillvaron, och detta sökande sker på ett både medvetet och omedvetet plan. Berättandet bearbetar livets oförutsägbarhet och fogar in disparata händelser i ett meningsfullt mönster.[208] Genom att berätta blir det främmande familjärt och det obegripliga begripligt. White menar att vi genom att infoga disparata händelser i en intrig befruktar vårt liv med kulturellt sanktionerad mening.[209] Våra berättelser om oss själva och andra är ofta ett uttryck för behov och motiv som ligger bortom vårt medvetna tänkande.[210] Detta anknyter till Ricoeurs idé om att fokusera på världen framför texten. Föremålet för analysen blir då berättelsens mening, i ett ständigt föränderligt nu. Detta utesluter inte en strävan efter att både förstå och förklara våra berättelser. Ett dubbelt perspektiv är viktigt om analysen både skall kunna utgöra grund för en konstruktiv kommunikation med andra och synliggöra och utmana de maktrelationer som påverkat berättelserna.[211] Donald P Spence menar att människans medvetenhet om sin egen ständigt föränderliga identitet, och det faktum att hon samtidigt ägnar denna identitetsformation stor uppmärksamhet, är en bidragande orsak till förvirring och psykisk ohälsa.[212] Jag föredrar att ansluta mig till Ricoeurs kommunikativa ideal och tror att en ständig ”kommunikation på bristningsgränsen” och självreflexivitet är den enda vägen att nå fram till ett samhälle i allmänhet, och en skola i synnerhet, som ger erkännande åt behovet hos människor av både kontinuitet och förändring.[213]

Berättelserna som ligger till grund för formandet av vår narrativa identitet konstrueras på samma sätt som andra berättelser. Individens berättande måste ta sin utgångspunkt i ett mål, eller en poäng, och dessa berättelser är därför lika teleologiska som alla andra. Nuets ut-

maningar och möten aktiverar ett behov av att förklara vår karaktär, vårt beteende eller vårt agerande.[214] När avsikten med berättelsen är fastslagen styr detta beslut urvalet av händelser som skall inkluderas eller exkluderas. Dessa val sker med utgångspunkt i vad som har potential att legitimera eller äventyra intrigen. Alla händelser har inte förmåga att hävda sin rätt i en given intrig utan berättelsens sensmoral formerar urvalskriterierna. Berättelsen är på så sätt alltid normativ.[215] Våra identitetsberättelser styrs av samma kulturellt färgade narrativa former som fiktiva eller historiska berättelser.[216] Kenneth Gergen menar att det finns ett oändligt antal narrativa former som våra identitetsformerande berättelser kan infogas i, men att vissa former har favoriserats under vissa historiska epoker. Våra personliga berättelser kan vara stabila, progressiva, regressiva eller utgöra en blandning av dessa olika former. Vårt liv kan exempelvis beskrivas som en långtråkig färd mot döden, en framgångssaga, eller ett fall ner i vanära och misär. De flesta av oss konstruerar olika former av intriger i olika sammanhang och sociala kontexter, beroende på vilken sensmoral vi vill framhäva. Som tidigare påpekats ligger dessa val ofta på ett omedvetet plan.[217] Gergen skriver:

> [T]he limits of our narrative traditions serve as the limit of our identity […] one must identify oneself as a particular identity, moving through time, in certain directions with certain endpoints being prominent. To ”remember properly” is to generate a story replete with all the earmarks of the well-formed narrative.[218]

Vi kan i enlighet med detta inte forma vilken identitet vi vill utan är begränsade av den kulturella, sociala och historiska kontext som vi befinner oss i. Våra berättelser måste med andra ord accepteras av vår omgivning i en ständigt pågående kommunikativ process.

Som påpekats är konstruktionen av vår narrativa identitet något som sker i interaktion med andra. Margaret R Somers hävdar att de ontologiska berättelserna, som rör vår egen identitet, måste sammanfogas med kollektiva berättelser till berättelsesystem. Det är också via

dessa kollektiva berättelser som de ontologiska berättelserna förs vidare eller transformeras. Människor agerar eller låter bli att agera i linje med hur de tolkar de berättelser som de uppfattar att de ingår i.[219]

Även Ricoeur har betonat det sociala samspelets betydelse för utvecklingen av vår narrativa identitet: ”It is in this way we learn to become the *narrator* and the hero *of our own story*, without actually becoming the *author of our own life*.”[220] Ricoeur menar att det är viktigt att påminna sig om innebörden och implikationerna av latinets två olika ord för identitet, *idem* respektive *ipse*. Å ena sidan handlar identitet om likhet, ett svar på frågan: Vad är jag? Denna aspekt av identiteten utgår från *idem*, den som är lik någon annan. Denna likhet kan handla om olika aspekter. För det första den som är av samma kategori, exempelvis svensk, för det andra kvalitativ likhet, det som förefaller lika, och slutligen kan det handla om kontinuitet, samma individ.[221] Jag kan tala om min identitet som svensk eller kvinna och syfta på mina likheter med andra människor men också om en oförändrad karaktär. Den sistnämnda aspekten är egentligen självet som framstår som *idem* för omvärlden. Den andra aspekten av identitet besvarar frågan: Vem är jag? Denna fråga berör det unika, det som skiljer mig från andra och som trots en föränderlig tillvaro och ett förändrat jag innebär någon form av permanens. Denna definition av identitet benämner Ricoeur det existentiella självet eller *ipse*. Detta själv förutsätter en omväg över självreflexionen och en förmåga att se sig själv utifrån. Föreställningar om ett permanent *ipse* skapas genom de berättelser jag berättar om mig själv. Ricoeur betonar att det sker en ständig dialektisk process mellan dessa två aspekter av identiteten, och att de måste relateras till varandra genom berättelser.[222] Kristensson Uggla formulerar Ricoeurs tankar enligt följande: ”Genom den narrativa fantasins förmåga att utforska möjliga kombinationer av permanens och förändring i den personliga identiteten kommer spelet mellan likhetens ’är’ och skillnadens ’är icke’ att rotas i själva hjärtat av den personliga identiteten.”[223] Den narrativa identiteten kommer följaktligen att konstitueras och legitimeras även av berättelserna om

dem som är annorlunda. På samma sätt kommer berättelser om vad som inte ses som förändringsbart att utgöra restriktioner för självets utvecklingspotential. Dessa berättelser kommer att ingå i den ständiga förhandling som formar identiteten.[224]

Identitetens olika aspekter kopplas även hos Ricoeur till etiken. Identiteten kan alltid vara öppen för förändring, utan att individens betydelse som medmänniska som förtjänar tillit äventyras. Människan kan genom att infoga sig själv i berättelser uppfatta sig som både förmögen till utveckling och ansvarig. Självrespekt är omöjlig utan respekt för den andre såsom för mig själv, för mig själv såsom för den andre.[225] Enligt min mening tillför Ricoeurs teorier en intressant dimension till de frågor om identitet och erkännandets problematik som är ständigt närvarande i samhället i allmänhet, och i skolan i synnerhet. Charles Taylor menar att det måste finnas en balans mellan individens rätt att erkännas utifrån sitt ständigt föränderliga själv och gruppens rätt att få erkännande för sina kollektiva värderingar.[226] I skolan ställs frågan om elevens rätt att bli bekräftad som individ, och rätten till bekräftelse utifrån andra kollektiva identitetskategorier, ständigt på sin spets. Berättelserna i dagens läroböcker pendlar mellan en betoning av en nationell, etnisk eller religiös identitet som präglas av kontinuitet och särdrag och ett hyllande av ett liberalt frihetsideal utan begränsningar av traditioner. Andra identitetskategorier får litet utrymme i läroböckernas berättelser. Som senare skall visas indikerar elevtexterna från den aktuella skolan att nationalitet och etnicitet bibehåller en stark identitetsgrundande ställning i elevernas föreställningsvärldar, samtidigt som kategorin generation är betydelsefull i en värld som präglas av kommunikation och globalisering.[227] En ständig kommunikation kring identitetens komplexitet och ambivalens kan överbrygga dessa motsättningar.

Ricoeurs kopplingar mellan identitet och etik kan även tillföra flera dimensioner till textanalyserna. Argumentationen i läroböcker och elevtexter för och emot olika handlingsalternativ grundar sig på olika etiska ställningstaganden. En dygdetisk argumentation kan se ett spe-

cifikt förhållningssätt som ett ahistoriskt krav, och därför knutet till ett individuellt eller kollektivt *idem*.[228] Kravet att försvara fosterlandet eller att hävda de mänskliga rättigheterna kan vara en del av en svensk oföränderlig identitet enligt denna argumentation. En konsekvensetisk argumentation bygger istället på den aktuella situationen och förordar flexibilitet, vilket skapar nya identitetslegitimerande berättelser. Evigt giltiga normer förkastas och handlandets verkningar står i fokus när den individuella eller kollektiva aktörens ständigt nya position i den historiska kontexten beaktas. De inom moralfilosofin erkänt stora problemen med att beräkna en handlings avsedda eller oavsedda konsekvenser kan få större eller mindre utrymme i denna argumentation.[229]

KOLLEKTIVT MINNE OCH NARRATIV IDENTITET

Ricoeur har understrukit att den narrativa identiteten inte endast är en individuell företeelse utan att den har en viktig sammanhållande funktion i alla sociala gemenskaper.[230] På samma sätt som den narrativa identiteten bidrar till en känsla av kontinuitet och stabilitet hos individen, hjälper de kollektiva berättelserna gruppens medlemmar att göra det obegripliga begripligt och det osammanhängande koherent. Gruppmedlemmarnas liv kommer därigenom att infogas i en kollektiv temporal helhet. Ricoeur ser här en motsvarighet till den mimesis-process som historisk representation innebär. Vi påverkas av tidigare berättelser samtidigt som vår egen belägenhet omformar dessa berättelser.[231]

Med utgångspunkt i detta finns det ett nära samband mellan kollektiv narrativ identitet och kollektivt minne. Ricoeur intar en positiv hållning till den kollektiva identitetens funktion för människan och de minnen som är förutsättningen för denna identitet.[232] Det är dock viktigt att skilja mellan det goda, genomarbetade minnet som öppnar upp för andra människors tolkningar och erfarenheter, och det onda

slutna minnet som osynliggör den andre.[233] White ställer sig mer avvaktande till den kollektiva identiteten och dess konsekvenser. Han menar att alla försök att definiera identiteter har en benägenhet att hamna i ett sökande efter essensen och bli mer exkluderande än inkluderande.[234] Ett anammande av Ricoeurs definition av identitet som något som av nödvändighet alltid måste vara ambivalent, ett samspel mellan identitet som *idem* och identitet som *ipse*, kanske skulle kunna lösa några av de problem som White diagnostiserar.

Det har ofta påpekats att begreppet minne är ett elastiskt koncept som kan tolkas på många olika sätt, och att teoretiker som White, Lyotard, Ricoeur, Derrida och Foucault har bidragit till att mjuka upp tidigare mer kategoriska distinktioner mellan historia, myt och minne.[235] Maurice Halbwachs hävdade att människors individuella minnen anpassas efter och uppgår i ett kulturellt och socialt sanktionerat kollektivt minne. Människor kan helt enkelt inte skapa permanenta och koherenta minnen utanför sin sociala gemenskap.[236] Både Ricoeur och White förhåller sig i någon mån kritiska till Halbwachs teorier. Ricoeur finner det olyckligt att individuellt och kollektivt minne kommer att inta rivaliserande positioner och menar att Halbwachs överbetonar gruppens betydelse. Ett minne är alltid individuellt, även om det oundgängligen måste artikuleras via det kulturellt och socialt sanktionerade språket. Genom språket får vi tillgång till tidigare generationers traditioner och tolkningar.[237] Han ser istället de nära mänskliga relationerna som ett mellanliggande plan där det ömsesidiga utbytet mellan de enskilda individernas levande minne och de offentliga gemenskapernas traderade minnen äger rum.[238] Detta utbyte kommer på så sätt att bli en del av konstruktionen och rekonstruktionen av den narrativa identiteten.

Detta synsätt överensstämmer väl med de iakttagelser jag kan göra i elevtexterna. Eleverna kopplar sina egna personliga minnen till de indirekta och direkta minnen de fått via sina anhöriga. Det blir även tydligt att de språkliga kategoriseringar och metaforer som har överförts via dessa minnen, och som lever vidare i elevernas berättelser, har

betydelse för berättelsernas sensmoral.[239] Även Reinhart Koselleck har ifrågasatt det kollektiva minnets företräde framför det individuella. Med utgångspunkt i sina egna krigserfarenheter ser han rätten till de egna minnena som en oundgänglig del av den mänskliga värdigheten. Kollektiva minnen kan aldrig bli något annat än diskursiva konstruktioner, till skillnad från det personliga, direkta minnets existentiella karaktär.[240] Jeffrey Olick har påpekat att kollektivt minne inte är detsamma som ett gemensamt massminne.[241] Ett kollektivt minne är gemensamt artikulerat genom berättelser även om det inte bygger på gemensamma erfarenheter, och skapar på så sätt en mening utöver summan av de individuella minnena. Kollektiva minnen tenderar att vara både mer bestående och ta sig mer extrema yttringar än massminnen.[242]

I mitt arbete utgår jag från en dialektisk syn på individuellt och kollektivt minne. Det individuella minnet artikuleras via det kollektiva språket och färgas av de kategoriseringar, generaliseringar och troper som det förmedlas genom. Minnena måste alltid legitimeras av omgivningen, men är inte helt prisgivna åt gruppens tolkningar.[243] Det finns en möjlighet att utmana kollektiva föreställningar. Läroboksförfattare och elever uttrycker sina minnen och erfarenheter genom ett socialt och kulturellt förmedlat och sanktionerat språk, men de har även en möjlighet att ifrågasätta och nytolka dessa begrepps innebörd. Begrepp som demokrati, rättvisa eller frihet kan innebära något annat i elevernas texter än de gjorde i de minnen som de fått återgivna. Med andra ord kommer begreppens avsedda mening att förändras. Tolkningarna emanerar alltid från en ny temporal, kulturell och geografisk kontext.

Den såväletablerade skiljelinjen mellan historiemedvetande och kollektivt minne är något som diskuterats av såväl historiker som historiedidaktiker. Klas-Göran Karlsson påpekar att minnet är en viktig del av människans historiemedvetande. När historiemedvetandet ”utvidgar vår individuella livshorisont genom att skriva in den i en större social och kulturell tid” kommer minnena att ha en central funk-

tion.[244] Bearbetningar av våra minnen sker på det individuella planet, men genom att dessa bearbetningar dessutom sker i ett socialt och kulturellt sammanhang kommer historiemedvetandet även att ha en central funktion när det gäller konstruktionen av gemensamma föreställningar och identiteter. Karlsson skriver: ”Själva begreppet ’medvetande’ illustrerar etymologiskt denna process då individuella minnen blir kollektiva sociala och kulturella minnen, eftersom det handlar om att få vetskap om något tillsammans med andra.”[245]

Jag ser historiemedvetandet som förbindelselänken mellan den narrativa identiteten och det kollektiva minnet. Genom att vi filtrerar de kollektiva berättelserna genom vårt historiemedvetande infogas de egna identitetsskapande berättelserna i de gemensamma kollektiva berättelserna, vilket genererar en ömsesidig påverkan. Historiemedvetandets delvis framåtriktande funktion befruktar det kollektiva minnet med handlingsberedskap. En nationell eller etnisk berättelse kan exempelvis tolkas utifrån personliga referenser och erfarenheter, och på så sätt bli en integrerad del av den personliga identiteten, samtidigt som individen ges en central och drivande roll i det drama som bär upp det kollektiva minnet. Individens livssituation, i positivt eller negativt avseende, integreras med det kollektiva minnet och blir en del av den kollektiva berättelsens sensmoral, samtidigt som det kollektiva minnet omtolkas utifrån individens nuvarande belägenhet och orientering mot framtiden. På så sätt kommer hjältarna från det förflutna att agera i enlighet med de moraliska koder som nuet genererar. Den narrativa identiteten kan även skapa ett avståndstagande gentemot ett kollektivt minne och en kollektiv identitet, som man av den omgivande kulturen förväntas omfatta. En betoning av den egna uniciteten i förhållande till kollektivet, identitet som *ipse*, kan vara en central beståndsdel i berättelserna om den egna identiteten.[246]

Det sker en ständig omförhandling om vilka händelser som skall inkluderas i det kollektiva minnet och hur dessa händelser skall tolkas.[247] White relaterar till Ricoeurs tankegångar när han hävdar att människors oupphörliga strider om den rätta historien och de rätta

minnena ytterst handlar om människans eviga kamp mot meningslösheten i den individuella existensen och en kaotisk tillvaro utan mål.[248] Definitionen av vad som är historia och vad som är kollektivt minne i dessa processer diskuteras ständigt. Representanter från historievetenskapen, intellektuella eliter och andra maktpositioner, exempelvis konstruktörer av skolans styrdokument, tävlar ständigt om hur dessa gränser skall dras och på vilket sätt kategorierna ska överlappa varandra.[249]

Metod för narrationsanalys

En berättelse karakteriseras av en intrig, vilken kan delas in i fem stadier. Dessa stadier är introduktion, stegrande handling eller komplikation, klimax eller konflikt, upplösning samt konklusion med vidhängande sensmoral. Var handlingen tar sin början och hur berättelsen introduceras och periodiseras är beroende av vilka frågor som ställs till historien, och har följaktligen ett nära samband med berättelsens meningsskapande funktion. I nuet fullföljs avsikter från det förflutna samtidigt som förväntningarna inför framtiden styr vilka händelser och processer som fokuseras i texten. Det andra, stegrande stadiet i intrigen kan markeras med uttryck som speglar föreställningar om framsteg eller förfall, modernt eller omodernt, trygghet eller otrygghet.[250] De språkliga markörer jag söker efter i texterna är begrepp som allt mer, allt mindre, ännu och fortfarande. Dessa partier är ofta tempusöverskridande och gör att intrigen förs framåt i tidsdimensionen.

Intrigens vändning kan ses som berättelsens konflikt eller klimax. Den tidigare utvecklingen har skapat en situation eller en konflikt som blir berättelsens kulmen. Denna leder i sin tur vidare till upplösningen och dess vidhängande konklusion, sensmoral och orientering mot framtiden. Berättelsens slut är målet och det viktigaste skälet för att överhuvudtaget berätta berättelsen.

Det är värdefullt att närmare analysera textavsnittens inledande

och avslutande meningar. De äldre läroböckerna tillämpade inte det stilistiska greppet ”in medias res”, utan började med att slå fast de viktigaste förutsättningarna för utvecklingen. Jag utgår därför från att det är i inledning och avslutning som kontinuitet och koherens i berättelsen tydligast kan skönjas. Det är även i relation till inledningen och upplösningen som peripetin måste sökas. Del och helhet får hela tiden belysa varandra i analysen.[251] I introduktionen sås de normativa frön som skall leda till kulmen. Exempel på detta kan vara en rubrik som ”Det svenska näringslivet under fredens århundrade”.[252] Det är dock viktigt att vara uppmärksam på att redigeringen av de olika kapitlen i läroböckerna inte alltid, eller ens oftast, speglar berättelsernas narrativa strukturer. Greimas strukturalistiska infallsvinkel används också genomgående som ett verktyg för att fördjupa analysen.

Avhandlingen redovisar även analyser av de troper och signifikanta begrepp som frekvent förekommer i berättelserna utifrån de teoretiska ramar som redovisats i teoriavsnittet. Med troper menas här de språkliga omskrivningar, retoriska figurer och generaliserande epitet som används i berättelserna.[253] Dessutom analyseras de retoriska vändningar och argument som används. Författarna legitimerar sina ståndpunkter med olika etiska resonemang, vilka också ger vägledning om berättelsernas orientering och sensmoral. Berättelser som företrädesvis presenterar en dygdetisk retorik kommer att landa i en sensmoral präglad av stolthet eller skam. Det är exempelvis en svensk dygd att försvara fosterlandet, vilket när det lyckas understödjer en nationell självkänsla och stolthet. Andra retoriska strategier bygger på konsekvensetiska argument, vilket leder till omdömen om rättfärdigt eller orättfärdigt handlande. Även om politikers handlande inte var ärevördigt kunde det få goda konsekvenser, och agerandet blev således rättfärdigt. Jag kommer i analysen att söka efter dessa retoriska vändningar för att se på vilka olika sätt en svensk narrativ identitet skapas och återskapas.

Rüsens berättelsetypologi kommer också i vissa sammanhang att tas i anspråk som teoretisk resurs. Ett problem är att tolkningen av

Rüsens berättelsetypologi divergerar mellan olika forskare.[254] Jag efterlyser generellt en högre grad av problematisering när det gäller kategoriseringen av berättelser enligt Rüsens typologi. Personligen anser jag att dessa problem i nuvarande forskningsläge överstiger de heuristiska förtjänster som typologin onekligen besitter. Som en konsekvens därav kommer jag därför inte att genomgående operationalisera dessa kategorier, men vid enstaka tillfällen resonera kring enskilda textpartier som uppfyller kriterierna för olika berättelseformer. Jag är av den uppfattningen att arbetet med att mäta progression av historiemedvetande måste fortskrida inom det historiedidaktiska forskningssamfundet, samtidigt som detta arbete inte får konkurrera ut andra infallsvinklar. Historiemedvetande visar sig rimligen i alla historiska berättelser, och man kan identifiera hur dåtiden relateras till framtiden utan att nödvändigtvis gradera. Ett fokus på vilka berättelser som har dominerat och vilken narrativ identitet dessa kan ha genererat är en framkomligare väg.

Bildernas betydelse för meningsskapandet kommer till viss del att behandlas i analysen. Under de första decennierna av undersökningsperioden var bilder sällsynta, och då de förekom visade de nästan uteslutande kungar och prominenta herrar. Olika illustrationer blev sedan allt vanligare, för att mot slutet av undersökningsperioden få en stor del av läroböckernas utrymme. Resonemang kring dessa bilder infogas vid de tillfällen då jag anser att de kan ha haft betydelse för meningsskapandet eller då förlagen har bytt bilder utan att texten har förändrats. Det som problematiserar analysen är frågan vem som har valt bilderna. Efter vad som framkommit i en intervju med en läroboksförfattare är det förlagets bildredaktörer som väljer bilderna. Författaren påpekar emellertid att han har haft möjlighet att påverka dessa val.[255] Huruvida dessa förhållanden är generaliserbara kan jag inte avgöra. Denna urvalsprocess påverkar dock inte det meningsskapande som läsaren och tolkaren av bilderna sedermera gör.

Det identifieras fem olika teman i materialet, vilka kan ses som fem meningsbärande huvudberättelser. Man skulle även kunna tolka varje

underberättelse som en egen berättelse med sin unika narrativa form, temporala utsträckning och sensmoral. Jag har dock valt den aktuella strukturen för att underlätta jämförelsen med elevernas berättelser. Ur ett hermeneutiskt perspektiv måste man understryka att vilka teman läsaren tycker sig urskilja är en direkt följd av läsarens egen historiska kontext. Tolkaren blir alltid en länk i den förmedling och transformering av värderingar, tematiseringar och perspektiv som hela tiden fortgår.[256] I min tolkning infogas implicita ”därför att” för att skapa koherens i berättelserna. Hur dåtidens elever tolkade dessa kausala samband och temporala dimensioner är omöjligt att veta, men jag utgår från att vår kulturella tradition har skapat vissa tolkningsramar som är gemensamma för oss. Berättelserna hade och har funktionen att skapa, stabilisera eller förändra deras såväl som min identitet.

För att skapa förutsättningar för en intersubjektiv bedömning av tolkningarna redovisar jag utförliga resonemang. Den rikhaltiga förekomsten av citat har till syfte att skapa transparens och reliabilitet i analysen. Redovisningen av citaten är en medveten strategi då jag anser att författarnas och elevernas egna formuleringar och ordval är av största vikt då det gäller att ringa in berättelsernas sensmoral. Det är min övertygelse att samtidigt som jag sammanfattar och refererar formuleringar, filtrerar dem genom mitt eget historiemedvetande, och på så sätt lägger till en meningsdimension som inte finns i den ursprungliga texten.[257] Ett annat argument för att vara generös med citat är att det skapar förutsättningar för läsaren att se alternativa berättelser i materialet. Jag har här försökt att ”leva som jag lär” och öppna upp för en fortsatt diskussion kring olika tolkningar. Strävan efter kommunikation och perspektivmångfald skall ses som ett övergripande mål för avhandlingen. Då berättelserna oftast är skrivna av många olika författare blir sammanhangen ibland otydliga. Detta förhindrar dock inte att läsaren gör kausala kopplingar för att skapa mening i berättelsen och göra världen begriplig.

De fem narrationer jag fokuserar på är berättelsen om det neutrala Sverige, berättelsen om vandringen från Fattigsverige till välfärds- el-

ler välståndsland, berättelsen om det demokratiska Sverige, berättelsen om främlingen och berättelsen om hur Sverige blev jämställdhetens föregångsland. De är alla teman som stått i fokus för forskning och debatt under de senaste årtiondena. Jag har dock inte tagit del av någon forskning som på ett övergripande sätt studerat hur dessa berättelser förändrats över tid, och hur de konvergerat och divergerat i svenska historieläroböcker. Andra teman som skulle kunna vara föremål för analys är berättelsen om Sveriges förhållande till Europa, berättelsen om det svenska näringslivet, miljöberättelsen eller berättelsen om det jämlika landet. Jag har valt de aktuella perspektiven eftersom jag anser att de har stor betydelse för legitimeringen av en svensk narrativ identitet, men är samtidigt medveten om att alternativa perspektiv är både rimliga och värda att utforska. Olika berättelser har fått olika stort utrymme i avhandlingen, vilket är avhängigt av hur mycket som finns skrivet om respektive tema i läroböcker och elevtexter.

Läroböckerna gavs i många fall ut under ett stort antal år, med mycket små tillägg eller omarbetningar. För att få en bild av de för sin tid utmärkande tendenserna är det centralt att närmare studera någon av de tidigaste upplagorna, samt att se vilka ändringar och tillägg som senare skett. Detta är också viktigt när man analyserar intrigen. Den ursprungliga strukturen förskjuts då ytterligare berättelseelement läggs till utan att gamla tas bort. Detta kan leda till att berättelserna brister i koherens och kontinuitet, men ger samtidigt spännande underlag för analyser av avsedd mening, orientering och narrativ identitet.

Sammanfattningsvis är det viktigt att understryka att jag har ett pragmatiskt förhållningssätt till de redovisade teoretiska verktygen. De teorier och metoder som hjälper mig att komma åt meningsskapande i en specifik analyskontext tas i anspråk och anpassas efter de förutsättningar som det aktuella materialet ger. Min förhoppning är att flera olika analysredskap skall kunna komplettera varandra och ge en mer komplex bild av materialet.

Material

Materialet består dels av 52 läroböcker utgivna mellan 1931 och 2009, dels av 54 elevtexter insamlade år 2010. Jag har inte haft som målsättning att analysera samtliga läroböcker som gavs ut under de aktuella decennierna. Jag har dock försökt att få ett så brett och representativt material som möjligt. Merparten av de under åren utgivna gymnasielläroböckerna finns därför representerade i materialet. De läroböcker jag har uteslutit är i de flesta fall de där samma författarkonstellation ger ut i det närmaste identiska läroböcker anpassade för olika linjer på gymnasieskolan. Jag har även valt att infoga fem historieläroböcker för realskolan. Eftersom gymnasieskolan under de första decennierna av undersökningsperioden vände sig till en betydligt mer avgränsad grupp av elever jämfört med den senare gymnasieskolan, ansåg jag att materialet från 1930-, 1940- och 1950-talen borde kompletteras. De senare gymnasielläroböckernas omfång och stoffmängd befinner sig närmast på en nivå mitt emellan realskolans och gymnasieskolans läroböcker. När det gäller realskolans läroböcker har jag dock inte strävat efter att få tillgång till ett så stort material. Ett möjligt urvalskriterium hade kunnat vara att analysera de läroböcker som haft de största försäljningsframgångarna. Dessa uppgifter har dock inte varit möjliga att frambringa.[258] När jag refererar till läroböckerna i löpande text har jag för läsbarhetens skull genomgående valt att utesluta ”med flera” då läroboken är skriven av flera författare. Dessa uppgifter framgår dock i noterna.

Jag har haft som målsättning att integrera de läroböcker som användes då avhandlingen författades, men jag har inte, med ett undantag, tagit med de läroböcker som författats inför den nya gymnasieskolan 2011. Undantaget är Sture Långströms *Historia – 1 då, nu och sedan*, som ursprungligen planerades inför den inhiberade gymnasiereformen 2007 och därför fanns i tryck tidigare än övriga läroböcker. Avgränsningen bakåt i tid är svårare att göra. Min slutliga avgränsning

baseras på en önskan att inlemma en tidig representation av första världskriget och den ekonomiska kris som uppstod under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet. Detta för att kunna se hur dessa företeelser fogades in i olika temporalt dimensionerade berättelser.

Elevtexterna samlades in under försommaren och hösten 2010. Alla texter är skrivna av elever från en och samma skola. Jag har inte på något sätt försökt att uppnå representativitet, eftersom jag anser att detta inte är möjligt då urvalet är begränsat. En mer elaborerad beskrivning av dessa texters tillkomstprocess finns i anslutning till de aktuella kapitlen.

3

Forskningsläge

Att skriva ett forskningsläge innebär att man sätter in sin egen forskning i en berättelse. Forskaren väljer var berättelsen skall ta sin början och hur handlingen skall stegras. Givetvis vill hon eller han se sin egen forskning som intrigens peripeti. Berättelsen skall även orientera framåt mot nya forskningsfrågor och utmaningar för vetenskapssamfundet. Att skapa denna berättelse handlar, liksom allt annat meningsskapande berättande, om att välja bort.

Denna avhandling måste dock oundvikligen ses som ett möte mellan flera olika berättelser, ett möte som förhoppningsvis kan generera nya frågor och perspektiv. Jag har medvetet valt att sammanföra teoretiska riktningar som inte alltid har setts som kompatibla, men som jag menar kan befrukta varandra. Genom valen av signifikanta begrepp och troper talar forskaren om i vilket samtal hon vill ingå, och genom vilka glasögon hon vill bli läst. Som White har påpekat finns kontexten även i texten.[259]

Den stora metaberättelsen som avhandlingen ingår i är den hermeneutiska tolkningstraditionen. Filosofer som Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer och Paul Ricoeur har initierat berättelsens början, där avsaknaden av ett orörligt epistemologiskt fundament är det centrala.[260] Kunskap är inget evigt eller oföränderligt utan skapas oupphörligen på nytt i nya tolkningsprocesser. Sökandet efter den absoluta sanningen är ett omöjligt projekt, helt enkelt för att den inte finns.

Den andra berättelsen är den historiedidaktiska. Även här spelar

meningsskapande huvudrollen. Denna berättelse kan i sin tur delas upp i två underberättelser. Den ena handlar om hur historia kommuniceras generellt i samhället. I den andra är handlingen förlagd till skolsalarnas historielektioner. Min avhandling kommer att beröra båda dessa områden och kan därför ses som en bro mellan dessa traditioner. I båda dessa inriktningar har begrepp som historiekultur, historiemedvetande, berättelse, historiebruk och kollektivt minne intagit en central position.

Den mer generella historiedidaktiska berättelsen, i narrationsteoretisk tappning, tar sin utgångspunkt i att människan skapar mening i tillvaron genom att organisera den i berättelser. Även här har de tidigare diskuterade filosoferna, historikerna och idéhistorikerna David Carr, Paul Ricoeur, Jörn Rüsen och Hayden White lagt grunden för intrigen, vilken i en svensk kontext har förts vidare av historiker som Martin Alm, Martin Wiklund, Marie Cronqvist och Lina Sturfelt. Alm kan ses som pionjären i detta sällskap. Hans avhandling visar hur två olika berättelser har givit motstridiga bilder av Amerika i den svenska historiekulturen. Amerika som modernistiskt föregångsland har ställts mot berättelser om det hotfulla och förfallna landet. Amerika kom därför att utgöra jämförelsepunkten i berättelserna om Sveriges framtid, som förebild eller avskräckande exempel. Alms utgångspunkt är, liksom min, att vi genom att berätta om ”de andra” egentligen berättar om oss själva.[261] Berättelserna om den onde spionen som på olika sätt hotade Sverige är utgångspunkten i Cronqvists avhandling. Berättelser om spionen har haft funktionen att definiera sin motsats, det trygga och neutrala folkhemmet.[262] Sturfelt redovisar i sin avhandling berättelser om första världskriget i svensk veckotidningspress. Hon fokuserar på hur svenska värderingar kommuniceras genom dessa berättelser. [263] Förutom den narrativa teoretiska infallsvinkeln är beröringspunkterna med mitt projekt intresset för hur svenskhet beskrivs och fogas in i större berättelser. Vid operationaliseringen av de narrationsteoretiska verktygen ser jag ingen avgörande skillnad mellan Alms, Cronqvists, Sturfelts, Wiklunds och min håll-

ning. Deras arbeten har därför utgjort en stor och viktig inspirationskälla vad det gäller att spåra berättelsers meningsskapande.

Wiklunds avhandling är den som tematiskt ligger närmast min egen. Det är även en avhandling som både tematiskt och teoretiskt har givit ett utgångsläge att arbeta vidare från. Wiklund presenterar fem olika berättelser om Sveriges historiska utveckling under 1900-talet, var och en utifrån sin ideologiska premiss. Syftet är dels att identifiera vilken kritik mot det moderna Sverige som framförts från olika håll, dels att bedöma vad som är en rimlig berättelse om det moderna Sverige.[264]

Föreliggande studie gör inte anspråk på att gradera de olika berättelserna som mer eller mindre rimliga, utan jag nöjer mig med att presentera vilka berättelser som förekommer och göra tentativa antaganden om varför de ser ut som de gör. Jag betraktar det inte bara som ett omöjligt projekt att kora en rimlig berättelse om Sverige, utan ser det inte heller som eftersträvansvärt. Ricoeur menar att man i avsaknaden av konsensus och fundament istället måste ta till vara den resurs som finns i demokratins synliggjorda konflikter och alternativa berättelser.[265] Detta innebär dock inte att alla berättelser är lika rimliga. Koselleck uttrycker detta som att ”everything can be justified, but not everything can be justified by anything”.[266]

Den som läser referenserna i denna avhandling ser att det finns två namn som är väl representerade i notapparaten. Ulf Zander och Bo Stråth har båda bidragit med forskning om hur historia förmedlas i samhället och vad det är som gör att denna förmedling förändras. Zanders avhandling är en viktig utgångspunkt för kartläggningen av de historiekulturella kontexterna.[267] Hans fokus på historiebruk och historiens funktion i samhället, både i avhandlingen och i övrig forskning, har utgjort ett betydelsefullt avstamp.[268] Stråths arbeten om hur historia har konstrueras och förmedlas i en svensk kontext, vad denna förmedling betyder för identitetsfrågor och det teoretiska ramverket för denna förmedling, har också utgjort en viktig plattform.[269]

Den skolinriktade historiedidaktiska forskningen har, i samklang

med den generella, lagt ett allt större fokus på meningsskapande, historiemedvetande, historiekultur, berättande och historiebruk. Denna tradition växte fram i Sverige under 1980-talet under tyskt och danskt inflytande. Historiedidaktiker som Karl-Ernst Jeismann, Jörn Rüsen, Sven Sødring Jensen och Bernard Eric Jensen kom att inspirera svenska forskare att överge ett enkelriktat fokus på ”hur-frågorna” för att istället fråga sig vilket syfte historieundervisning har för människor. Historieämnets existentiella dimension kom därmed att utgöra fokalpunkten.[270] Birgitta Odén, Christer Karlegärd, Klas-Göran Karlsson, Per Eliasson och Ulf Zander har fört det historiedidaktiska samtalet vidare under de följande decennierna.[271] Teorierna kring historiemedvetande, historiekultur och historiebruk kom därmed att operationaliseras i en mängd olika sammanhang. Under åren 2009–2012 kunde man notera en kvantitativ ökning av den historiedidaktiska forskningen. Regeringens satsning på kvalificerad ämnesdidaktisk forskning resulterade i ett stort antal licentiat- och doktorsavhandlingar.[272] Även den här avhandlingen är ursprungligen en del av denna stora forskningssatsning.

Några avhandlingar och verk, producerade under åren före denna historiedidaktiska våg, bör dock uppmärksammas. Dessa har på olika sätt utgjort avstamp för senare forskning i allmänhet, och för min avhandling i synnerhet. Dessa verk kan kategoriseras i två huvudgrupper. Dels finns de som inriktar sig på historiemedvetande, identitet och historiebruk, dels finns renodlade läroboksanalyser. Det går inte att dra någon tydlig skiljelinje mellan dessa två kategorier, eftersom flera av avhandlingarna, inklusive min egen, passar in i båda kategorierna. Läromedelsanalyser har dessutom ingått i mer allmänna historiedidaktiska avhandlingar och som inlägg i samhällsdebatten, vilket också måste ses som en del av forskningsläget.

Kenneth Nordgren behandlar frågan om vems historia som ges utrymme i det mångkulturella samhället. Han har tagit ett brett grepp och studerar historieförmedling såväl utanför som inom skolan. Som jag läser honom är identitetsbegreppet en gemensam nämnare för de

olika ämnesområden som avhandlingen behandlar. Han beskriver hur individers och gruppers historiemedvetande och identiteter påverkar och påverkas av det historiebruk som dessa människor bedriver och utsätts för.[273] Han utvecklar även en analysmodell som bygger på Margret R Somers och Jörn Rüsens teoretiska arbeten.[274] Jag är helt enig med hans analys när han skriver att det bland skolforskare finns en tendens att jämställa ämnesdidaktik med ”traditionell undervisning”, och att denna värdering utgår från att ämnets innehåll skulle vara en gång för alla givet. Jag håller även med om att skolan måste ge utrymme för många olika berättelser, samtidigt som den inte bör väja för att synliggöra och utmana de nationella berättelser som redan finns i elevernas föreställningsvärldar.[275]

Tre studier som fokuserar på mångkulturalism respektive etnisk och/eller nationell identitet är Vanja Lozics, Igor Potapenkos och Joakim Glasers. Lozic undersöker i sin avhandling relationen mellan ungdomars etniska identifikationer och synen på historieämnet. Hans avsikt är att problematisera historieundervisningens innehåll i ett samhälle som utger sig för att vara mångkulturellt. Ansatsen är diskursteoretisk och fokuserar därför på kulturella spelregler och maktmekanismer.[276] Avhandlingen visar att eleverna ständigt omförhandlar sina identiteter beroende på vilka situationer de befinner sig i, och att dessa processer är mycket mer komplexa än vad som hävdas av förespråkare för den riktning som menar att elevernas etniska tillhörighet skall ligga till grund för historieundervisningen. Lozics resultat visar även att eleverna är kritiska mot en alltför eurocentrisk historieundervisning.[277] Komplexiteten i skapandet och legitimeringen av identiteter är något som även jag har konstaterat. Jag menar dock att ett narrationsteoretiskt perspektiv på identitetsformeringen i större utsträckning synliggör samspelet mellan kontinuitet och diskontinuitet, och att min infallsvinkel i högre grad ser människan som kapabel och ansvarig, jämfört med en analysmetod som betonar diskursen framför den talande eller skrivande individen. Jag är emellertid enig med Lozics slutsatser att resultaten inte bäddar för att förorda en indivi-

dualiserad tilläggshistoria i historieundervisningen. Om ambitionerna att bibringa eleverna interkulturell kompetens skall bära frukt är det viktigt att eleverna, i kommunikation med andra, lär sig hantera olika berättelser, både om sig själva och om andra.

I Potapenkos avhandling jämförs estnisktalande och rysktalande ungdomar i Estland, med avseende på deras syn på den lilla personliga historien, de stora historiska skeendena, och hur dessa två historieperspektiv relateras till varandra. Han är även intresserad av sambandet mellan elevernas olika identiteter och det historiemedvetande som de ger uttryck för.[278] Det som är viktigt för min avhandling är hur olika grupper divergerar när det gäller synen på nationens historia och hur de i olika hög grad kopplar samman sin egen familjehistoria med den ”stora nationella berättelsen”. En annan intressant notering som Potapenko gör är hur elevernas attityder förändras mellan de svar de avger i samband med enkätundersökningen och de åsikter de visar i samband med intervjuerna.[279] Detta synliggör hur identiteter förändras beroende på vilka berättelser man sätter in sig själv i och i vilken kontext dessa berättelser berättas.

Glaser har i sin licentiatuppsats undersökt nutida ungdomars identifikationsprocesser i forna DDR. Han synliggör hur identiteter präglas av både kontinuitet och förändring och hur människor inte bara konstruerar identiteter relationellt och situationellt, utan hur de även skiftar mellan olika identifikationskategorier under ett och samma tillfälle beroende på vilka frågor som aktualiseras. Han visar även att kategorin nation spelar en stor roll vid identifikationsprocesser, men att eleverna förhållningssätt till nationen är mycket mer komplex än vad som ofta framställts i tidigare forskning.[280] Dessa resultat kan se som ett jämförelsematerial vid analysen av elevtexterna.

I ett internationellt sammanhang har frågor om historieämnets meningsskapande och identitetslegitimerande roll bland annat behandlats av Roy Rosenzweig och David Thelen. De påpekar att människor alltid använder det förflutna för att orientera sig i livet. Genom att återuppleva gamla erfarenheter och berätta om dessa på ett nytt sätt

försöker människor ta ansvar både för det som en gång skett och för framtiden. Dessa historiska bearbetningar kommer därför att påverka både identiteter och människors handlande.[281] En annan forskare som behandlat frågor om historieämnets meningsaspekter är Keith Barton. Han menar att historieundervisningen måste utgå från de frågor som eleverna ställer om sina liv. Om undervisningen inte lyckas göra ämnet relevant kommer den historiska kunskapen att reduceras till ett meningslöst memorerande som är dömt att glömmas bort i samma stund som eleverna lämnar klasrummet.[282]

Resultaten från det stora forskningsprojektet *Youth and History – A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents* från 1997 utgör ett jämförelsematerial för analysen av elevtexterna. Denna studie omfattar svar från cirka 31 600 tonåringar från 27 länder inklusive palestinska områden, insamlade mellan 1994 och 1996. Den svenska delen utfördes 1995 och analyserades av Christer Karlegärd. Studien redovisar ungdomars attityder till historia på olika sätt. Många frågor relaterar till de ungas uppfattningar om det förflutnas påverkan på identiteter samt nutida och framtida liv och samhälle.[283] Undersökningen är dock inte helt aktuell och det kan antas att det skett flera förändringar av ungdomars historiemedvetande sedan dess genomförande. Icke desto mindre är det en värdefull utgångspunkt när det gäller unga människors syn på det förflutna i relation till identiteter.

Den andra delberättelsen i den skolnära historiedidaktiska forskningen är den som handlar om läromedelsanalyser. Denna berättelse har en lätt identifierbar början i och med att Herbert Tingstens inflytelserika verk *Gud och fosterlandet – hundra års skolpropaganda* publicerades 1969. Statsvetaren och tidningsmannen föregrep på många sätt senare forskning om narrativ identitet och skolböckers betydelse för densamma. Han hävdar att äldre läromedel var politiskt färgade och att de förmedlade värderingar som skulle bevara den bestående ordningen. Skolan blev en mycket stark röst i den kör som skulle fostra eleverna till patriotism och gudfruktighet. Tingstens fokus på hur

samhällets värderingar transformeras till läroböckerna kan ses som en motsvarighet till de resonemang om historiekultur och makroretorik som förs i denna avhandling.[284]

En annan aktör när det gällde granskning av och debatt kring läroböckernas innehåll och budskap var *Statens institut för läromedel*, SIL, som var verksamt mellan 1938 och 1991. Två utredningar under 1970-talet framförde kritik mot läromedelsgranskningens strävan efter objektivitet och hävdade att granskarna omöjligt kunde avgöra om detta mål uppfylldes.[285] Man kan se det som att debatten kring läroböckernas innehåll efter 1991 decentraliserades från en statligt reglerad institution till akademiska avhandlingar och dagspressens granskningar.[286] Vissa granskningsprojekt som initierats av SIL överfördes även till Skolverkets regi.[287]

Det hade dock redan före 1991 publicerats en avhandling som behandlade historieläroböckernas innehåll. Göran Andolf avhandlar mycket kortfattat de värderingar som läroböckerna stod för. Det huvudsakliga innehållet i hans avhandling berör istället timantal, källkritiska aspekter och stoffurval.[288]

Mycket av den läroboksanalys som har bedrivits under de senaste decennierna har varit av en karaktär som jag skulle vilja beteckna ”finn fem fel”. Läroboksanalytiker har inriktat sig på att hitta sakfel och uttryck för ideologiskt förtryck.[289] Jag vill understryka att jag anser att denna forskning har varit mycket värdefull när det gäller att synliggöra etnocentriska, kvinnoförtryckande och nationalistiskt färgade formuleringar. Problemet är att det har funnits ett underskott på forskning som fokuserat på läroböckernas meningsskapande och identitetslegitimerande funktion utifrån ett mer övergripande perspektiv. Ofta har enstaka och ibland fragmentariska citat legat till grund för långtgående slutsatser. Den förfäktade tolkningen har ofta presenterats som den enda möjliga. Kommunikationen mellan tolkningarna har därför uteblivit. Detta är i viss mån oundvikligt om en förändring skall komma till stånd, men jag menar att textpartier dessutom måste sättas in i sin narrativa helhet för att den meningsskapande dimen-

sionen skall framträda och förenklingar i största möjliga mån skall undvikas.

Den första avhandling som förenar studiet av läroböcker med en bredare historiedidaktisk ansats är Klas-Göran Karlssons, som behandlar historieämnets målfrågor i det sena Tsarryssland och den unga Sovjetunionen. Han understryker att läroböcker och undervisning inte uppstår i ett tomrum, utan att de alltid är en spegling av det allmänna idé-, kultur- och samhällsklimatet, vilket i sin tur är ett resultat av såväl diakrona traditioner som synkrona trender.[290] Det som är av särskilt intresse för min forskning är Karlssons identifiering av samspelet mellan kontinuitet och diskontinuitet angående historieämnets målfrågor.[291] Liksom i en rysk-sovjetisk kontext är frågan om vilka föreställningar som är permanenta, och vilka som inte är det, av vikt. James Wertsch anlägger ett narrationsteoretiskt perspektiv när han analyserar sovjetiska och ryska historieläroböcker. Han slår fast att det finns både kontinuitet och diskontinuitet mellan dessa berättelser. Medan de sovjetiska historieläroböckerna presenterade exempelvis inbördeskriget 1918–1920 som vad White kallat en romans, framställde ryska läroböcker från 1990-talet samma händelser som en tragedi. Det dualistiska perspektivet fanns kvar men nya narrativa former hade förvandlat hjältarna till skurkar. De post-sovjetiska berättelserna kan därför läsas som motberättelser i dialog med de gamla berättelserna.[292]

Sture Långströms avhandling har bidragit med viktig kunskap, inte minst när det gäller läroboksförfattarnas intentioner.[293] En annan avhandling som berör mitt ämnesområde är Janne Holméns.[294] Han gör en jämförande analys av nordiska läromedel med avseende på hur de skildrar aktuella utrikespolitiska händelser. Detta är jämförbart med vad jag i min analys betecknar som historisk kontext. Holmén konstaterar att skildringar av nyare historia visar en större känslighet när det gäller anpassning till aktuella händelser. Marianne Poulsen har studerat sambanden mellan de danska historieläroböckernas utformning och de ideologiska och didaktiska förändringar som skett i Danmark

sedan 1960-talet.[295] Detta perspektiv tangerar mina resonemang om makroretoriska gränser och historiekulturella trender.

Två avhandlingar som integrerar läromedelsanalyser i en bredare historiekulturell undersökning är Roger Johanssons och Åsa Linderborgs. Jag berör deras forskning i andra sammanhang, men kort kan påpekas att Johanssons fokus på en avgränsad händelse i den svenska historien innebär en djupborrning snarare än en översikt av hur historiemedvetande kan artikuleras.[296] Detta perspektiv besitter andra förtjänster, men kan enligt min mening behöva kompletteras av det fågelperspektiv som en bredare narrativ analys medför. Han skriver att Ådalen ingår i en större folkhemsberättelse där händelsen blir det trygga folkhemmets antites.[297] Jag är enig med denna tolkning när det gäller de flesta läroböcker utgivna från 1970-talet och framgent, men menar att begreppen ingår i en välståndsberättelse med en annan sensmoral i de äldre läroböckerna. Linderborg anlägger ett hegemoniperspektiv i sin undersökning, vilket tenderar att osynliggöra alternativa och konkurrerande berättelser. Linderborg skriver: ”Jag har studerat 27 läroböcker i historia för folkskolan, högstadiet, och gymnasiet perioden 1909–1999. […] Ingen av läroböckerna från samma tidsperiod avvek vad gäller det ideologiska innehållet.”[298] Mina analyser visar att detta är en förenklad slutsats. Givetvis är det så att om man flyger tillräckligt högt kan detaljerna på jordytan flyta samman till en enhet utan urskiljbara nyanser och färgskiftningar. Jag tror dock att en mer närgången och nyanserad tolkning av källmaterialet befrämjar resultaten, inte minst om man som jag vill få syn på hur den ”kapabla människan” konstruerar sina identiteter.

En avhandling som har varit viktig för min forskning är Niklas Ammerts, vilken tematiskt tangerar min på flera sätt. Ammert studerar ”huruvida och hur skolans historieläroböcker har gett uttryck för historiemedvetande”.[299] Han arbetar med en rad olika begrepp vid kartläggningen av det historiemedvetande som läroböckerna artikulerar. Jag kommer främst att inrikta mig på de begrepp som mest explicit berör min egen avhandling, nämligen berättelse och identitet.

Ammert utgår från en något annorlunda definition av berättelsebegreppet jämfört med vad jag gör. Detta hänger samman med att han i högre grad än jag associerar berättelsen till ett genetiskt, prospektivt historieperspektiv. Ammert skriver: ”Det genetiska perspektivet har stora överensstämmelser med berättelsens karakteristika så som de beskrivs ovan. Det är dock inte så att ett renodlat genetiskt perspektiv är att direkt jämställa med en berättelse. Däremot kan det sägas utgöra en del av svaret på en historisk fråga, som i sin tur är en central del i berättelsens meningssammanhang.”[300] Jag instämmer i Ammerts sista mening, men menar till skillnad från honom att det är just detta faktum som gör berättandet till ett i huvudsak genealogiskt historieperspektiv. Den historiska frågan utgår alltid från ett nu, och det är i förhållande till detta nu som berättelsens början och peripeti måste sökas. Ett genetiskt perspektiv är till skillnad från ett genealogiskt irreversibelt. Det berättande perspektivet är i motsats till detta reversibelt. Nya frågor i samtiden kan skapa nya berättelser, med nya startpunkter, intriger och peripetier. Berättelsens peripeti kan då inte sökas i förhållande till exempelvis vem som vann kriget mellan greker och perser, utan till vilken av dessa folkgrupper som anses ha betydelse för en sentida berättares narrativa identitet. En annan berättare skulle då konstruera en helt annan peripeti.[301]

I fråga om identitet betonar Ammert kontinuitetsaspekten, vilket kan ses i motsats till exempelvis Lozic som betonar identifikationsprocessernas diskontinuitet.[302] I enlighet med Ricoeurs teorier om narrativ identitet placerar jag mig i en mellanposition och menar att det är just dialektiken mellan kontinuitet och diskontinuitet som speglar människan som skapad av historien och skapare av historia.[303]

Ett annat verk som har haft betydelse för min forskning är Svein Lorentzens *Ja, vi elsker… Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814 –2000*. Lorentzen visar hur norska historieböcker för grundskolan har speglat samhällsförändringar och debatt på ett sätt som liknar den svenska utvecklingen. Liksom i Sverige har läroböckerna använts för att legitimera en nationell identitet och skapa bilden av ett överläg-

set norskt samhällssystem.[304] Denna berättelse utmanades dock, på samma sätt som i Sverige, då olika motberättelser introducerades. Det tycks dock som om dessa implementerades flera decennier tidigare i de norska grundskoleböckerna jämfört med i det av mig undersökta materialet.[305]

Föreliggande undersökning skall ses som ett försök att föra handlingen vidare genom att integrera dessa olika berättelser med varandra. Det är viktigt att öka spänningen i intrigen genom att föra in nya aktörer i handlingen och visa på alternativa upplösningar av de historiedidaktiska och narrationsteoretiska berättelserna. Mycket av tidigare forskning har utgått från Jörn Rüsens berättelsetypologi. Jag tror att fler narrations- och begreppsteoretiska infallsvinklar skapar möjligheter att synliggöra nya perspektiv. Förhoppningsvis kan olika forskningstraditioner och teoretiska utgångspunkter korsbefrukta varandra och leda till att nya frågor ställs om identitet, berättande och historieundervisning.

4

Neutralitetsberättelsen

I historiekulturen var 2009 ett år som präglades av jubileer och minneshögtider. Vid ett av dessa åminnelsetillfällen högtidlighölls att det var 200 år sedan Finland skildes från Sverige. Vad var det då man firade detta märkesår? Det var knappast förlusten av den östra rikshalvan som föranledde festligheterna. Kanske handlade det inte så mycket om Finland, och vår relation till grannlandet, som att högtidlighålla slutet på en gammal krigisk berättelse som därmed fick kontrastera en ny och mer meningsbärande intrig: berättelsen om det fredliga neutrala Sverige som hade lämnat stormaktsambitionerna bakom sig.

Berättelsen om neutraliteten har haft ett stort genomslag när det gäller svenskarnas självbild och den svenska identiteten. Neutralitet och alliansfrihet är begrepp som berör frågan om hur historieskrivningen har behandlat Sveriges internationella roll och huruvida denna roll har karakteriserats av samarbete eller isolationism. Bo Stråth ser neutraliteten som ett nyckelbegrepp i den moderna svenska grundningsmyten.[306] Neutralitet och fred har blivit en viktig del av den svenska självbilden och något som konstituerar svensk identitet i relation till andra nationer. Det är enligt denna berättelse neutraliteten, eller småstatsrealismen, som hållit Sverige utanför krig i snart 200 år.[307] Neutralitetsbegreppets mångtydighet har också gjort det användbart i en mängd olika historiska sammanhang och för diametralt olika politiska syften.[308]

Berättelserna som berör krig, fred, självständighet, neutralitet och alliansfrihet kan kategoriseras utifrån deras meningsbärande funktio-

ner. Under perioden från 1930-talet fram till åren efter andra världskriget var berättelserna en röst i den nationalistiska kör som skulle legitimera en svensk självkänsla.[309] Detta innebär inte att alla nationalistiska neutralitetsberättelser utspelar sig över samma tid och har samma narrativa form. Olika läroböcker presenterar skiftande intriger men kommer fram till en likartad sensmoral.

Denna retorik blev efter hand allt mer omodern och ersattes successivt av en annan och mindre chauvinistisk berättelse. Denna förskjutning av sensmoral skedde inte plötsligt, utan nya berättelser introducerades etappvis när nya läroböcker skrevs och gamla rangerades ut. Under 1950-talet skrevs ett antal läroböcker och nya författare lanserades på marknaden. Ingen av dessa läroböcker blev lika långlivad som föregångarna, men deras anda och sensmoral kom att leva vidare till undersökningsperiodens slut. Dessa berättelser präglades av en pragmatisk ton som genererade ett nytt slags nationellt självförtroende.

Vid åren kring millennieskiftet kom en ny berättelse in i läroböckerna.[310] Denna mer anklagande skildring av den svenska 1900-talspolitiken existerade parallellt med den föregående berättelsen, och kom så småningom att påverka denna. Jag har i min tolkning av materialet valt att strukturera det enligt dessa tre kategorier, det vill säga den nationalistiska, den pragmatiska och den anklagande neutralitetsberättelsen. Det är givetvis idealtyper som bitvis konvergerar i olika berättelseelement.

Nyckelbegrepp som indikerar att texten har en betydelsebärande funktion i den aktuella berättelsen kan vara krig, fred, neutralitet, självständighet, försvar, frihet, oberoende och alliansfrihet. De textavsnitt där ovanstående begrepp är centrala är skildringar av Napoleonkrigen och 1812 års politik, skandinavismen, Krimkriget, unionskrisen 1905, försvarspolitiken under 1800-talet och i samband med borggårdskrisen 1914, första världskriget, mellankrigstidens utrikespolitik, andra världskriget, efterkrigspolitiken, politiken de dramatiska åren kring 1990 i samband med kalla krigets slut, vilket resulterade i Tysklands återförening, Sovjetunionens upplösning samt

Sveriges inträde i EU. Det är vid dessa hållpunkter jag har jämfört materialet och berättelsernas dramaturgi. Ovanstående nyckelbegrepp tas inte explicit upp i några andra Sverigerelaterade sammanhang men infogas ibland i andra berättelser, exempelvis i välstånds- och välfärdsberättelsen.

Den nationalistiska neutralitetsberättelsen

Denna berättelse presenteras i tio läroböcker utgivna mellan 1931 och 1961.[311] Under dessa trettio år har givetvis stora förändringar skett inom den historiekulturella traditionen och i de konventioner som styr författare och förlag. Trots dessa skillnader tycker jag mig se tydliga gemensamma drag i de aktuella läroböckerna.

DET UTDRAGNA SLUTET PÅ STORMAKTSBERÄTTELSEN

Om man utgår från hypotesen att 1809 skulle vara denna berättelses inledning och startpunkt, utmanas föreställningarna omedelbart av de äldre läroböckerna. Flera av de tidiga läroböckerna beskriver inte förlusten av Finland som ett tydligt slut på stormaktsberättelsen, utan snarare som ett berättelseelement i en långsamt avklingande upplösning av den föregående berättelsen. Denna tendens blir tydligast i Odhners & Westmans bok där man kan se hur stormaktsberättelsen fortgår fram till unionskrisen 1905. Författarna skriver exempelvis om Karl XIV Johan: ”Genom sin duglighet som krigare och statsman ryckte han på få år upp Sverige ur dess vanmakt till en aktad ställning bland Europas länder.”[312] I denna lärobok utspelar sig neutralitetsberättelsen under en kort tidsrymd, och den kosmiska tid som fogas samman med den levda tiden, för att skapa en meningsfull historisk berättelse om Sveriges fred, blir följaktligen endast några decennier lång. Karl XIV Johan framställs i de flesta läroböckerna som en duglig

krigarkung som lyckades erövra Norge och stärka Sveriges positioner.[313]

Förlusten av Finland skildras genomgående som en katastrof som uppstod genom svek och försummande av de svenska dygderna ärlighet och mod. Odhner & Westman skriver 1934:

> Belägringshären [den ryska hären], som ej var större än besättningen, kunde ej taga fästningen med våld. Den föll genom förräderi och feghet [och] [d]et hade till sist lyckats Ryssland att frånrycka Sverige det finska broderlandet, som sedan urminnes tid delat ljuvt och lett med Sverige och stått vid dess sida i medgång och motgång.[314]

I 1954 års utgåva är ”förräderipassagen” oförändrad men utgången formuleras nu: ”Det hade till sist lyckats Ryssland att erövra det svårt prövade Finland, som sedan urminnes tid delat ljuvt och lett med det övriga riket. Ryssland sträckte sig nu till det egentliga Sveriges östgräns.”[315] Fokus är flyttat från förlusten i sig och det svenska sveket till det hot det innebar att Ryssland gränsade mot Sverige. Detta kan ses som en anpassning till det politiska läge som kalla kriget hade medfört vid tiden för bokens utgivning. Finland hade utifrån världskrigens erfarenheter blivit ”det svårt prövade” landet. Odhner & Westman skriver också 1934 angående Götiska förbundet: ”Kriget med Ryssland hade medfört stora förluster för det svenska riket. Efter freden insågo de kraftfulla männen i landet, att nu gällde det att väcka det svenska folket till nytt mod och ny företagsamhet. De önskade ingjuta en allvarligare, mer fosterländsk anda i allas sinnen.”[316] Denna formulering är modifierad en aning 1954 och redaktören avslutar istället meningen med att man ”önskade ingjuta en allvarligare, mer offervillig anda i allas sinnen”.[317] Fosterländsk anda är ändrat till offervilja, men de grundläggande meningsbärande nationalistiska formuleringarna finns kvar.[318] Här finns tendenser till den negativa fredsberättelse som Lina Sturfelt beskriver i samband med första världskriget. Fred sågs som en degenererande sömn som folket måste väckas ur.[319]

Inte heller i skildringarna av händelserna kring mitten av 1800-talet syns någon ny hållning till krigiska ambitioner. Oscar I:s aktivistiska planer i samband med Krimkriget redovisas i Odhner & Westman och Söderlund & Tunberg.[320] Intressant är att Oscar I:s aktivism uttrycks mer uttalat 1954 än 1934, vilket är ett undantag från trenden under 1950-talet att framställa Sveriges 1800-talshistoria som mer fredlig jämfört med hur den beskrivs i äldre läroböcker. Redaktören skriver att Oscar I ”svärmade för att återta Finland [och] ville […] inblanda Sverige i kriget”. Formuleringen skapar en klang av orealistiskt projekt, men antyder också att det ännu 1954 inte fanns någon rotad berättelse om ”den långa neutraliteten”.[321]

Falk & Tunberg skapar en alternativ koherens i sin berättelse. Oscar I:s fördrag med stormakterna i samband med Krimkriget beskrivs som ett avtal som inte innebar någon skyldighet att förklara krig mot Ryssland.[322] Detta kopplas senare samman med försvaret: ”När under Krimkriget faran för Sveriges indragande i kriget var hotande, började många svenskar få ögonen öppna för de risker, som bristerna i försvaret kunde innebära för landets självständighet.”[323] Berättelsen beskriver inte längre en svensk önskan att gå i krig, utan ett hot från de andra krigiska grannarna. Formuleringen visar att den långa neutraliteten har gjort intåg i läroböckerna. Här kan man se de tempusöverskridande uttryckssätt som för intrigen framåt, och som i förlängningen för över handlingen till den brännande frågan om Sveriges svaga försvar under 1800-talet. Detta torde även ha varit ett angeläget ämne då boken gavs ut 1939.

De två meningsbärande begreppen ”försvar” och ”självständighet” kopplas genomgående samman. Generellt används begreppet ”försvar” för att beskriva Sveriges militära resurser, vilket innebär att begreppet får funktionen av synekdoke.[324] Begreppet används för första gången synonymt med hela Sveriges militära resurser i en ordbok från

1889, och detta kommer sedan att bli begreppets gängse betydelse i läroböckerna. Underförstått markerar detta att landets militära resurser skulle användas till att försvara landet från yttre angrepp, inte för att återta förlorade områden, vilket i förlängningen kommer att få betydelse för en fredlig svensk narrativ identitet. Försvaret beskrivs genomgående som otillfredsställande, fåtaligt, föga tjänstedugligt, gammalt och utan stridsvärde.[325] Här är det närmast en regressiv berättelse som presenteras. Ett steg mot lösning av denna kris blir 1901 års härorganisation och införandet av allmän värnplikt. De moderna pansarbåtarna och torpedjagarna skulle avhjälpa det svåra problemet. Eftersom krigsplanerna under Krimkriget hade förvandlats från ett uttryck för en svensk aggression till ett hot mot svensk självständighet förstärks kontinuiteten i den konservativa fredsberättelsen med ett starkt försvar i fokus. Denna stegring leder också fram till den regressiva berättelsens klimax i samband med borggårdskrisen.[326]

Karl XV:s aktivistiska planer vid tiden för den skandinavistiska rörelsen skildras något olika beroende på om det omnämns i samband med Danmarks eller Sveriges historia. Genomgående andas beskrivningarna svek då de presenteras som en del av den danska utvecklingen, och som ett orealistiskt projekt då planerna ingår i en svensk berättelse.[327] Här har möjligtvis Föreningen Nordens granskningsnämnd påverkat framställningarna.[328] Denna ambivalens kan även ses som en förhandling mellan en regressiv och en progressiv nationalistisk neutralitetsberättelse. I den förstnämnda beskrivs hur Sverige förfaller från att vara en krigarstat till att bli ett lätt offer för grannarnas aggression. I den andra berättelsen handlar det istället om hur svenskarnas inneboende fredlighet får möjlighet att utvecklas.

SITUATIONEN RÄDDAS GENOM FREDLIGHET OCH RÅDIGHET

Grimberg & Söderlund introducerar 1800-talets utveckling med rubrikerna ”Vår längsta fredsperiod” och ”Det svenska näringslivet under fredens århundrade”.[329] Det är i detta sammanhang som den långa progressiva fredsberättelsen för första gången explicit dyker upp i de undersökta läroböckerna. Författarna skriver:

> Sedan unionen med Norge genomförts och vårt land hade förlorat alla sina besittningar på andra sidan Östersjön och Bottniska viken, deltog Sverige-Norge ej längre i storpolitiken. De båda länderna på Skandinaviska halvön voro ju redan enhetliga nationalstater och förblevo därför ganska oberörda av de nationalitetsrörelser, som i det övriga Europa framkallade så många krig och omvälvningar under denna tid.[330]

Nationalismen är här av uttalad etno-kulturell karaktär och kopplas till isolationism, konsensus och enhetlighet inom landet.[331] Författarna skriver i samband med Danmarks situation under Napoleonkrigen: ”Åter en sida av vad kampen mellan stormakter kan kosta småstater, som ej är på sin vakt!”[332] Denna hållning blir ett genomgående tema i läroboken, och kan ses som ett uttryck för den erfarenhet som andra världskriget gett vid tiden för bokens tillkomst, och/eller ett utslag av en allmän konservativ neutralitetspolitik.

Den situation som i Grimberg & Söderlund framställs som en stegring av intrigen är krisen i samband med försvarsfrågan:

> Under det ostörda fredslugnet efter 1814 hade så gott som ingenting gjorts för att modernisera vårt försvar. Det såg ut, som om svenska folket hade glömt bort, att det mången gång förr hade behövt försvara sin självständighet. Och ändå borde man ha blivit varnad av flera krigshändelser, framför allt av Danmarks öde år 1864.[333]

Dessa meningar är intressanta ur flera aspekter. Författarna skriver om svenska folket som det agerande subjektet. De militära resurserna

benämns försvaret och de tidigare krigen ses som försvar av självständigheten. De andra moderniserade och införde allmän värnplikt, medan Sverige stod försvarslös bland sina välrustade grannar. Det är de andras hållning som beskrivs som den rätta inställningen, medan Sveriges folk var försumligt. Här kan man se en spänning i berättelsen, där grannarna å ena sidan är föredömen, å andra sidan är de som med våld hotar Sverige.[334]

I Grimbergs & Söderlunds berättelse används genomgående begreppet ”folk” som ett meningsbärande begrepp. Det som aktualiserade en ny konflikt var när förryskningspolitiken hotade det finska folket.[335] Det ryska hotet ledde fram till 1901 års införande av allmän värnplikt. Det påpekas emellertid att många ansåg att Sverige var för fattigt för att satsa på försvaret.[336] Vilka dessa ”många” var anges dock inte. Det är anmärkningsvärt att detta är en av de få gånger som någon form av oenighet inom landet redovisas i den aktuella läroboken. Sveriges hållning i försvarsfrågan efter 1901 sammanfattas mycket kort.[337] Krisen kring F-båten och borggårdstalet finns inte med i berättelsen, vilket förstärker konsensussensmoralen. Begreppet neutralitet har inte använts så här långt, utan honnörsordet är istället självständighet.

Berättelsen närmar sig klimax i samband med unionskrisen.[338] Som ett skäl till krisen anges att folken var för olika varandra. Norges mer demokratiska styrelseskick ses inte i denna berättelse som något odelat föredömligt. ”År 1905 gjorde norska stortinget **revolution**.”[339] Användandet av begreppet revolution i fetstil indikerar att händelsen ses som omvälvande. Det är från denna utgångspunkt centralt att studera vilka begrepp och perspektiv som används för att beskriva en händelse eller process, eftersom ordvalet blir meningsbärande i berättelsen. Den aktuella berättelsen beskriver hur det svenska folket grundligt hade ledsnat på de ideliga unionstvisterna. Den allmänna meningen var att en union som upprätthölls genom tvång var föga värd, och att Sverige därför skulle gå med på en fredlig uppgörelse om bara norrmännen accepterade vissa krav. Den kritiska situationen löstes och de nordiska folken visade att de kunde göra upp i godo.

Författarna konstaterar avslutningsvis att förhållandena aldrig varit vänskapligare än efter unionsupplösningen. Att konsensus segrar över konflikt är berättelsens sensmoral. Katastrofen var nära, men situationen räddades tack vare de nordiska folkens förnuftighet. Dock nämns inte begrepp som brödrafolk eller urgamla traditioner av samhörighet. Den nordiska tanken får således ingen emfas i denna del av berättelsen, utan introduceras först med större eftertryck i samband med skildringen av första världskriget.[340]

Berättelsen i Grimbergs & Söderlunds bok länkar tydligt samman unionskrisen med första världskriget. Rubriken för det följande kapitlet är ”Sverige 1905–1939”, vilket skapar koherens i berättelsen.[341] De tempusöverskridande formuleringarna markerar att handlingen förs fram från unionskrisens upplösning mot första världskrigets utmaningar, och att det nordiska perspektivet håller samman berättelsen.[342] Den inledande meningen i avsnittet som behandlar kriget lyder: ”**Det första världskriget**, som utbröt år 1914 och pågick i mer än fyra år till slutet av 1918, skulle lära Nordens folk, att de höra nära samman.” I 1940 års utgåva betonas dessutom att enighet ger styrka.[343] Detta skeende kan tolkas som en upptrappning, men intrigen är så präglad av konsensus och enighet att ingen entydig peripeti kan noteras. Det som driver folken samman är de rättskränkningar som de oförskyllt utsattes för. Gustav V sägs föreslå trekungamötet men hans roll betonas inte, utan det är folkens neutralitetsvilja och sammanhållningssträvan som är pådrivande.[344]

Kriget får ett ”lyckligt slut” genom Finlands självständighet och Slesvigs återförening med Danmark. Återigen kan man se hur Sverige hotas men slutligen klarar sig. Framstegen bryts av komplikationer som besegras enligt klassisk dramaturgi. I 1947 års utgåva anges att Sverige efter kriget tog på sig ett stort ansvar genom att organisera freden inom ramen för Nationernas Förbund.[345] Denna berättelse kan ses som ett tydligt exempel på en kombination av vad Sturfelt kallar en ”lillsvensk” och en ”storsvensk” neutralitetsberättelse. Enligt den lillsvenska berättelsen håller sig Sverige utanför kriget och känner endast

samhörighet med andra neutrala småstater medan den storsvenska berättelsen visar upp Sverige som föredöme när det gäller internationella hjälpinsatser.[346] Denna kluvenhet återkommer i samband med andra världskriget.

Upplösningen av intrigen kommer att bilda mönster för senare läroböcker. Kritiska situationer löses och intrigen avslutas med en uppräkning av svenska förtjänster och altruistiska insatser.[347] I det avslutande partiet av försvarsberättelsen i 1940 års utgåva uttrycks sensmoralen i berättelsen så här långt: ”Riksdagen beviljade då de största belopp, som hittills anslagits åt den svenska krigsmakten, och bakom riksdagen stod ett enigt folk, som ansåg, att inga offer voro för stora, då det gällde att värna Sveriges urgamla frihet och självständighet.”[348] I 1947 års upplaga har vissa redigeringar skett. Begreppet krigsmakten finns inte längre kvar och talet om en urgammal frihet och självständighet har fått ge vika för samarbete och lojalitet. Därmed impliceras ett framtida agerande och berättelsen får därmed sin sensmoral. Sverige framställs som ett land som balanserar mellan isolationism i storpolitiska frågor, och vilja till lojalt samarbete rörande fredssträvanden.[349]

Odhner & Westmans neutralitetsberättelse tar, som tidigare nämnts, sin början vid unionsupplösningen. Skildringen av 1800-talet är i denna lärobok istället en berättelse om stormaktens undergång. Författarna skriver uttryckligen: ”Från Oskar II:s tid gick Sveriges politik ut på att bevara *neutralitet* och *hindra ogynnsamma avtal* mellan andra makter.”[350] Detta förutsätter att Sveriges politik tidigare hade gått ut på något annat.

Behovet av ett stärkt försvar betonas och borggårdskrisen framställs ur ett tydligt kungavänligt perspektiv, om än något modifierat 1954.[351] Odhner & Westman påpekar i 1934 års utgåva:

> Bland sina välrustade grannar stod landet därför nästan försvarslöst. Men tiderna voro farliga, och den åsikten blev allt allmännare, att Sverige likaväl som andra stater måste skydda sin frihet och sitt oberoende genom ett starkt försvar […] Fritt och självständigt vill vårt folk leva i fred med alla andra länder.[352]

Här finns en tydlig koherens i berättelsen. Det starka försvaret skyddar Sverige mot angrepp och räddar självständighet och fred.

En annan iakttagelse är att den svenska neutraliteten under första världskriget inte nämns i 1934 års utgåva. Författaren skriver: ”Sverige lyckades undgå att indragas i kriget, ehuru den svenska flottan hade en besvärlig vakttjänst för att hålla de stridandes krigsskepp borta från de svenska kustvattnen.”[353] I 1954 års utgåva är detta ändrat till att ”Sverige iakttog neutralitet och lyckades undgå att indragas i kriget, men en mycket stor del av den manliga ungdomen måste hållas under vapen, och den svenska flottan hade en besvärlig vakttjänst för att hålla de stridandes krigsskepp borta från de svenska kustvattnen”.[354] Kanske kan detta ses som ett tecken på att neutraliteten 1934 uppfattades som något fegt och mindre ärorikt. När neutraliteten, som fått en annan symbolisk betydelse efter andra världskriget, infogas i den nya utgåvan blir det också angeläget att betona den svenska mannakraften och stridsviljan.[355]

I Falk & Tunberg är borggårdskrisen framställd som hela berättelsens klimax.[356] Det är viktigt att vara uppmärksam på sina egna föreställningar om den stora berättelsen. Den historiekulturella traditionen som har präglat vårt tänkande har i hög grad kretsat kring världskrigen när det gäller meningsskapande sammanhang. En distansering från denna förförståelse är svår men nödvändig om man skall se berättelsernas vändningar.[357] Den ökade internationella spänningen och hotet från förryskningspolitiken nämns som de faktorer som aktualiserade försvarsfrågan:

> Det liberala partiet var ej benäget att göra ytterligare uppoffringar för försvaret; Staaff hade t.o.m. ställt i utsikt lättnader i de försvarsbördor, som 1901 års härordning pålade det svenska folket. […] Sistnämnda åtgärd väckte stark oro i vida kretsar, och en frivillig insamling anordnades […] [U]tredningen om försvaret drog ut på tiden, under det att situationen ute i världen allt mer mörknade […] [B]land allmänheten [uppstod] en stark rörelse, som tog sig uttryck i det s.k. *bondetåget*.[358]

I dessa utdrag ses en ökad spänning i berättelsen. Hoten mot Sverige hopar sig, vilket allmänheten och kungen men inte den liberala regeringen är medvetna om. Gustav V:s uttalanden i frågan under borggårdstalet beskrivs enligt följande: ”I ett kraftigt anförande förklarade kung Gustav, att enligt hans mening, försvarsfrågan i sin helhet omedelbart borde lösas.” Krisen avvärjs i berättelsen genom att den nya regeringen, under ledning av Hammarskjöld, tar tag i frågan och lyckas driva igenom sin linje, trots att de inte hade majoritet i kammaren.[359]

Hotet i berättelsen är ett omodernt försvar och en bristande medvetenhet hos ”vänsterpartierna” om det kritiska läget. Läroboksförfattarna hyllar en konservativ neutralitetspolitik, där neutraliteten konstituerades av ett starkt försvar. Förfallet från 1800-talet bryts emellertid vid 1901 års härordning, men hotar på nytt under åren före första världskriget. Sveriges styrande tar återigen sitt förnuft till fånga i sista sekund.

Beskrivningarna av Sveriges politik under första världskriget formuleras i Falks & Tunbergs bok närmast som en logisk följd av tidigare skeenden. Den första meningen: ”När världskriget utbröt år 1914, förklarade sig Sverige neutralt, och det vidhöll denna ståndpunkt under hela krigets gång.” Läroboken nämner emellertid att denna neutralitet var omstridd av sin samtid: ”Detta skedde dock inte utan svårigheter. Inom landet var opinionen starkt delad mellan sympatier för centralmakterna och för ententen, och det fanns kretsar, som yrkade på att Sverige skulle taga öppet parti för den ena eller andra sidan.”[360] Vilka dessa parter var eller vad de strävade efter kommenteras dock inte.

Enligt läroboken lyckas Sverige bevara neutraliteten tack vare omfattande rustningar och den nordiska sammanhållningen. Den sistnämnda kommer till stånd tack vare kung Gustav V:s initiativ. Kungen citeras enligt följande:

> ”Låtom oss skapa en ny förening, icke av det gamla slaget, men en förståelsens och hjärtats förening, vars livskraft jag hoppas skall vara av en mer bestående natur än den förras” … ”Var och en för sig äro vi små nationer, men tillsammans bilda vi dock en faktor att räkna med, då det

> gäller skyddandet och upprätthållandet av vår frihet och självbestämmanderätt. Låtom oss därför räcka varandra handen såsom ett tecken på vår fasta vilja att arbeta i denna anda till lycka och välsignelse för våra trenne folk".[361]

Gustav V, som tidigare framställts som försvarets räddare, har förvandlats till fredsfurste, vilket blir logiskt eftersom ett starkt försvar ses som förutsättningen för fred. Detta samband genererar även berättelsens upplösning och sensmoral. Man konstaterar kortfattat att Sverige åter hade nedrustat, enligt 1925 års härordning, vilket sedermera visat sig ohållbart med tanke på världsläget. Sveriges inträde i Nationernas Förbund nämns också kortfattat utan närmare kommentarer.[362] Betydligt större utrymme och emfas får det nordiska samarbetet.[363] Här kan man återigen se ett uttryck för den skandinavism som fick en renässans under tiden mellan de båda världskrigen. Regeringarna har emellertid övertagit kungarnas roll som agerande subjekt.[364]

Söderlund & Tunberg hanterar borggårdskrisen och första världskrigets skeende på ett sätt som pekar fram mot senare decenniers läroboksförfattares behandling av temat. Antimilitarister hotar landet medan andra grupper kommit till "insikt" om faran och vill satsa på försvaret. Här beskrivs för första gången hur Staaff ändrar sig och egentligen är för en upprustning, men för övrigt är skildringen kungavänlig. Det påpekas att Hammarskjöld hade "långt ifrån majoritet i andra kammaren" men detta ses ännu inte som ett parlamentariskt problem, utan som något som kunde äventyra upprustningen. Krisen löses genom att krigsutbrottet enar de olika grupperna.[365] Att Sverige inte dras in i kriget är enligt denna berättelse försvarets förtjänst. Författarna skriver i 1949 och 1955 års utgåvor att "[d]en agitation, som av vissa kretsar fördes för att Sverige självmant skulle ingripa till Tysklans förmån, vann föga gehör i landet".[366] Denna passus är borta 1961 och berättelsen har istället förstärkt sin konsensussensmoral om neutralitetspolitiken.[367] Gustav V ges en tämligen undanskymd roll i dessa läroböcker, och regeringarnas betydelse som handlande sub-

jekt är än mer betonad. Det nordiska samarbetet nämns, men får inte samma emfas som i läroböcker utgivna under mellankrigsåren.[368]

Sammanfattningsvis kan man säga att läroböckerna hanterar spänningen mellan Gustav V:s, regeringens och andra konservativa krafters försvarsvänliga hållning och deras roll som bevarare av freden, genom att koppla samman starkt försvar, neutralitet och fred. Detta blir i berättelserna ett ställningstagande som kommer ”den försvarsvänliga allmänheten” till godo.[369] De berättelseelement som inte understödjer denna kollektiva narrativa identitet betonas inte.

DEN LOGISKA KONSEKVENSEN AV DEN SVENSKA FRIHETSKÄRLEKEN

Mellankrigstidens utrikespolitik får oftast ett litet utrymme i läroböckerna. Söderlund & Tunberg skriver att Sveriges inträdande i Nationernas Förbund redan 1920 inneburit att ”Sverige alltså i princip övergivit sin traditionella neutralitetspolitik”.[370] Att arbetet i NF ses som oförenligt med neutralitet är en hållning som senare kommer att försvinna ur läroböckerna. Värt att notera är att neutraliteten redan 1949 betraktas som ”traditionell” och som en del av identiteten. Som tidigare angivits i samband med Grimberg & Söderlund får Sveriges bidrag till det internationella fredsarbetet en uttalad plats.[371] Falk & Tunberg skriver att Sverige tog emot krigsbarn, verkade i Nationernas Förbunds råd, samt framförallt satsade på ett nordiskt samarbete.[372]

Det svenska agerandet under andra världskriget är det som utgör klimax i de berättelser som skrivs under eller efter kriget och som därför pekar fram emot en ny neutralitetsberättelse. Grimberg & Söderlund skriver förordet till sin lärobok i juli 1940 och den måste ses som en kvarleva av de föreställningar som rådde inom vissa kretsar under krigets första år. De avslutande passagerna i boken är därför intressanta: ”Alla landets krafter sattes in för att svenskarna skulle kunna värna sin frihet och sitt oberoende. Ett tecken härpå var den samlings-

regering med representanter ur alla de ledande partierna, som bildades i december 1939."[373] Detta textparti följs direkt av ett citat som enligt författarna skall ha funnits i Riddarholmskyrkan: "Sex hava varit, äro och skola bliva orsakerna till olyckorna i Sverige: Egennytta. Lömskt hat. Förakt för lagarna. Liknöjdhet för det allmännas väl. Obetänksam böjelse för utlänningar. Envis avundsjuka mot landsmän."[374] Tydligare än så kan knappast lärobokens isolationistiska konsensusbudskap formuleras. Dessa partier är omformulerade 1947 då författaren istället skriver:

> Genom det tyska angreppet på Polen i september 1939 hade återigen krig utbrutit i omedelbar närhet av vårt land. Liksom under första världskriget förklarade Sverige sig *neutralt*. Men det är inte nog att ett folk *önskar* hålla sig utanför kriget. Det måste också kunna *försvara sig*, om det anfalles. Är folket enigt och försvaret tillräckligt starkt, kan det hända, att det undgår angrepp, därför att ett anfall skulle kosta även en överlägsen angripare för mycket folk och krigsmateriel.[375]

Det centrala är att neutraliteten kan upprätthållas genom ett starkt försvar och en inre enighet, inte genom att passivt sitta och önska sig fred. Berättelsen fortsätter:

> Enigheten kring neutralitetspolitiken visade sig bland annat därigenom, att alla de fyra ledande partierna bildade en **samlingsregering** med Per Albin Hansson som statsminister. Bakom denna regering stod ett enigt folk, berett att sätta in alla krafter på att värna sin frihet och sitt oberoende.[376]

Den nordiska enigheten har som synes ersatts av en nationell enighet.[377] Ett betydelsefullt begrepp är "den svenska friheten", som kommer att bli meningsbärande i flera olika berättelser. I den nationalistiska neutralitetsberättelsen definieras denna som nationellt oberoende, men begreppet är formbart och kan fylla olika meningsbärande funktioner. Det asymmetriska motbegreppet till frihet i denna berättelse är "indragen i kriget" eller "ockuperat". Berättelsen öppnar dock för

en antydan till problematisering då det konstateras att det ännu inte går att avgöra huruvida neutralitetspolitikens framgång berodde på ett starkt försvar, en skicklig regering eller andra omständigheter. Berättelsen avslutas med ett påpekande att Sverige tack vara sin effektivitet lyckades hjälpa grannländerna. De små rester som finns kvar av den stora berättelsen om den nordiska sammanhållningen handlar nu om hur Sverige hjälper danska judiska flyktingar och norska motståndsmän, eller bistår med livsmedel till grannländerna efter kriget.[378]

Odhner, Westman & Forssell skriver 1954 att Sverige i samband med kriget ”måste […] nöja sig med att söka bevara sin frihet och neutralitet och så vitt möjligt hjälpa sina nordiska grannar i deras nöd”.[379] Det påpekas att Sverige ”nödgades […] tillsvidare” att tillåta permittenttrafiken och division Engelbrecht, men att liknande förbjöds sedan försvarskrafterna ökats. Detta textparti följs av en lång uppräkning av svenska hjälpinsatser.[380]

Söderlund & Tunbergs framställningar av andra världskrigets förhållande är i flera avseende intresseväckande. Författarna skriver 1949:

> För den svenska stadsledningen gällde det under dessa omständigheter att förhindra, att Sverige drogs in i ett krig mot Tyskland vid en tidpunkt, då ingen hjälp utifrån var att vänta, men att ändå hävda Sveriges självständighet inför ofta mycket energiskt framförda tyska krav på eftergifter i neutralitetspolitiken. Vid några tillfällen bedömdes sådana eftergifter som nödvändiga. [- - -] Alla dessa avsteg från den strikta neutralitetens princip väckte stark opposition inom vida kretsar i Sverige. Allteftersom […] blev Sveriges hållning gentemot Tyskland fastare. Detta tycks ha förorsakat en ganska långt avancerad planläggning av ett tyskt anfall på Sverige i början av år 1942.[381]

Självständigheten finns fortfarande kvar som honnörsord. Det är dock första gången som en inre opposition mot eftergiftspolitiken nämns. Denna berättelse kan därför ses som en övergång till den pragmatiska berättelsen. Vissa ändringar i 1961 års utgåva kan noteras. ”Mycket energiska tyska krav” har ändrats till ”tyska krav” och de tyska anfallsplanerna finns inte längre med.[382] Den ursäktande tonen är med

andra ord nedtonad och läroboken har på så sätt med små medel tydligare närmat sig den pragmatiska neutralitetsberättelsen.

EN NATIONALISTISK OCH NORDISK SENSMORAL

Med utgångspunkt i Rüsens narrationsteorier kan man se vilka erfarenheter som aktualiseras, och vilken betydelse dessa har givits i förhållande till den historiska frågan.[383] Den grundläggande frågan som dessa berättelser svarar på är hur Sverige har kunnat hålla sig utanför krigen under de senaste drygt hundra åren. Berättelsen aktualiserar minnen av olika hotsituationer, vilkas lösningar blir vägledande för nuet. De tidigare strategierna har lyckats bevara freden och ger därför en orientering inför framtiden.[384]

Berättelserna om freden skapar en kontinuitet mellan då, nu och sedan, och blir därför ett verktyg för att hantera förändringar i tillvaron. Dessa kan också ses som en hjälp för att bekräfta eller grundlägga självbilden av den fredlige svensken som undviker konflikter, även om denna berättelse ännu inte är helt konsekvent i de äldre läroböckerna. Berättelserna får funktionen att förstärka, eller snarare förändra identiteten, och de kan därför ses som både ett ideologiskt och ett existentiellt historiebruk. Dessa historiebruk blir således en del av den narrativa identiteten.[385]

Med utgångspunkt i bland annat den ”naturliga samhörigheten” som alltid har rått mellan brödrafolken kan de kategoriseras som traditionella berättelser. Berättelserna problematiseras inte, utan de historiska skeendena bara finns där. Dock tycker jag mig se flera inslag av exemplarisk berättelse där de ”goda” exemplen ur det förflutna får ge vägledning i nuet. Budskapet blir då att om de nordiska länderna håller ihop och Sverige satsar på försvaret så kommer Sverige att lyckas hålla sig utanför även kommande konflikter.

I läroboken skildras genomgående situationer där Sverige genom militär och diplomatisk rådighet har lyckats undvika krig. Det som

utgör faran är bristande försvarsvilja hos olika grupper i samhället. En tydlig koppling mellan begreppen fred, självständighet, neutralitet och starkt försvar ger både en orientering inför framtiden och en identitetsskapande grund. Identiteten kopplas även till hjälpinsatser, vilka blir avhängiga av självständigheten. Det är tack vare det starka försvaret som Sverige kan spela en aktiv roll i Nationernas Förbund och har möjlighet att hjälpa flyktingar och nödställda. Insatserna legitimerar på så sätt den förda politiken.

Identiteten knyts i de äldre läromedlen också till nedärvda egenskaper på ett sätt som blir obsolet mot undersökningsperiodens slut. Här kan man, med Paul Ricoeurs terminologi, se ett mycket starkt betonat kollektivt *idem*. Föreställningen om en gemensam essentiell identitet blir på så sätt ett viktigt element för den narrativa identiteten.[386] De aktualiserade erfarenheterna ges ibland, som exempelvis när Falk & Tunberg skildrar krigsrisken i samband med Krimkriget, en ny signifikans och stärker på så sätt berättelsens sensmoral. Dessa förändringar uppfattar jag som ett utslag av både omedvetna historiekulturella reflexer och medvetna strategier i syfte att skapa stabilitet och kontinuitet åt identiteten.[387] Författarnas avsedda mening är att fostra till nationell sammanhållning och offervillighet, vilket redan Herbert Tingsten konstaterade under 1960-talet.[388]

Med utgångspunkt i Greimas terminologi är det eftersträvade objektet i de äldre böckernas berättelser självständighet och oberoende, för att allt mer övergå till att vara fred och neutralitet i senare läroböcker.[389] Det sker små glidningar mellan begreppen över tid och de betraktas i berättelsen ofta som synonyma. Innehav eller avsaknad av objektet härstammar från kungens eller regeringens agerande. Här är det viktigt att uppmärksamma resonemanget angående objektets ”natur”. Är neutralitet ett tillstånd behöver det inte nödvändigtvis ha någon avsändare.[390] De som ytterst kommer att beröras av berättelsens konsekvenser, eller har funktionen mottagare, är det svenska folket. Konsekvenserna för folket behandlas ofta inom ramen för ”folkförsörjning” i texterna.[391] De som motverkar projektet är de som inte

vill satsa på ett starkt och modernt försvar eller nationell eller nordisk sammanhållning. ”Motsättningen mellan herremän och bönder” hindrar subjektet från att få eller förverkliga objektet, och blir därför berättelsens opponent. ”Försvarsvänner” och ”det nordiska samarbetet” är det som skall rädda subjektet undan faran och hjälpa subjektet att få det begärda.

Grimberg & Söderlund utgör här ett intressant undantag. ”Folket” är den ständiga aktanten i denna berättelse. Det är folket som strävar efter neutralitet, självständighet, fred, trygghet, frihet och oberoende.[392] Dessa objekt används ofta synonymt med varandra. Neutraliteten och självständigheten härstammar från folkets förnuft och enighet. Det är även folket som är avsändare till det aktuella objektet. Freden är något som folket får för att de har förtjänat den, inte något som någon annan har gett dem. Ödet är den enda yttre kraft som anges, och då i samband med Danmarks krig 1864. Folket är dessutom mottagare i denna berättelse. Det är de som räddas undan krigets fasor och umbäranden. Detta betonas även i berättelsen om landets ekonomiska utveckling. Riksdag och regering blir de aktörer som hjälper folket att bevara freden, medan kungarna har en relativt undanskymd plats i 1947 års berättelse. De som löser problemen utan våld och satsar på upprustning, nordisk sammanhållning och enighet är de som innehar den hjälpande funktionen. ”Ryssland”, ”de välrustade grannarna”, ”det norska stortinget”, ”det norska folket”, ”stormakterna” och ”Tyskland” är exempel på aktörer som motarbetar projekten fred, trygghet och självständighet.

Ricoeur menar, som tidigare nämnts, att vissa begrepp har ett ”överskott av mening”.[393] Begreppet ”folk” har konnotationer till en mängd andra positivt eller negativt värdeladdade företeelser, eftersom begreppet har tolkats på nya sätt efter textens tillkomst. Folk är ett begrepp som både kan knytas till den svenska folkhemstanken och till nationalsocialismens definitioner.[394] Denna berättelse måste med andra ord analyseras både utifrån sin egen kontext och utifrån de föreställningar den har genererat. Kanske är det just de begrepp som

har flera funktioner i berättelsen som också är predisponerade att få ett överskott av mening.[395] Begreppen kan således koloniseras från många håll. Begreppet folk kan på så sätt fylla en central funktion vid konstruktionen av den narrativa identiteten. Berättelser om vad folket har uppnått, och varför det har förtjänat dessa framgångar, är i stånd att skapa identitetslegitimerande cirkelresonemang. Sverige har haft fred för att svenskarna är ett fredligt folk och svenskarna har blivit fredliga eftersom landet har haft fred under så lång tid.

Hayden White hävdar att en berättelses meningsskapande är knutet till den form som intrigen har. En berättelse kan emellertid innehålla flera narrativa former som existerar parallellt i berättelsen.[396] Odhner & Westman skildrar stundtals det bristfälliga nuet i kontrast mot en bättre dåtid. Målet blir att återgå till ett mer idealiskt urtillstånd, när till exempel Finland delade Sveriges öden ”ljuvt och lett”.[397] Formuleringar som ”att det gäller att väcka det svenska folket till nytt mod”, implicerar också en annan tid då detta inte var nödvändigt.[398] White menar att denna narrativa form är en ”anarkistisk” variant av romans, vars sensmoral är att hjälten, i det här fallet Sveriges folk, skall övervinna motgångarna och hitta tillbaka till en bättre tillvaro.[399] Den helt dominerande narrativa formen i övrigt är vad White benämner komedi. Utvecklingen har gradvis lett fram mot bättre villkor utan att detta krävde några omvälvande förändringar.[400] Detta organiska framåtskridande är noterbart i hela textmaterialet. Välstånd växer fram när konsensus råder och svenskarnas inneboende fredlighet får komma till sin rätt. Som tidigare diskuterats menar White även att en analys av de troper som förekommer i en text är ett sätt att identifiera berättelsernas inneboende sensmoral och ideologiska implikationer.[401] Man kan anta att ett begrepp som av författaren används som metonymi genom sin vandring genom olika historiekulturella lager förvandlas till synekdoke för läsaren och för senare författare i den historiekulturella traderingen. Begreppet ”försvar” kan från början ha betytt endast en del av landets militära resurser som representerade dess övriga funktioner. Genom ett flitigt bruk i olika sammanhang

kan begreppet ha utvecklas till en synekdoke. Begreppet kom så småningom att beskriva kvaliteter hos Sveriges hela militära resurs, och på så sätt påverka verklighetsuppfattning, orientering mot framtiden och identitetsskapande. Eftersom svenska vapen enligt denna definition endast används till att försvara ett fredligt folk blir tropen en viktig beståndsdel i den narrativa identiteten.

De nationalistiska berättelserna driver genomgående en övervägande dygdetisk eller pliktetisk argumentation. Det är ibland svårt att avgöra skillnaden eftersom författarna ser ett fosterländskt sinnelag som en plikt.[402] Citaten visar att det är folkets plikt att ställa upp för fosterlandet och dess självständighet. Sensmoralen landar därmed i en anda av stolthet då dessa intentioner förverkligas av de handlande subjekten. Argumentationen förs även enligt konsekvensetiska linjer, vilket medför att handlandet kan ses som rättfärdigt. Exempel på detta kan ses i Odhner, Westman & Forssell:

> Först 1942 kom en försvarsordning till stånd, som upprättade full krigsberedskap inom här, flotta och flygvapen. Under sådana förhållanden måste Sverige nöja sig med att söka bevara sin frihet och neutralitet och såvitt möjligt hjälpa sina nordiska grannar i deras nöd. När kriget i Norge upphört år 1940, nödgades Sverige tillsvidare medge tyskarna att på våra järnvägar överföra krigsmateriel och permitterade soldater och forsla manskap mellan olika tyska förläggningar vid atlantkusten. Likaså tillät vi, att en tysk division vid det rysktyska krigsutbrottet 1941 transporterades från Norge till Finland. Men sedan vår försvarskraft ökats, förbjöds 1943 all dylik trafik. Under krigstiden lämnades i olika samband betydande hjälp i penningar och varor till Finland, Danmark och Norge. I Sverige hade de danska och norska motståndsrörelserna ett verksamt stöd och utbildades danska och norska trupper och polisstyrkor. Där omhändertogs också omkr. 50 000 danska och norska flyktingar.[403]

Oavsett om det är kungar, regeringar eller det närmast mytiska begreppet folket som kan ta äran åt sig, är detta den entydiga sensmoralen, präglad av både stolthet och rättfärdighet. Dessa formuleringar får även betydelse för den narrativa identiteten. Berättelserna om vad

det innebär att vara svensk utformas med dessa argument som bas. I den dygdetiska argumentationen blir svensken den som modigt ställer upp för sitt fosterland och inte tvekar inför faran. När denna berättelse kombineras med berättelsen om den hjälpande svensken skapas en stark grund för skapande och legitimering av en narrativ identitet.[404] Man kan i Odhner & Westman och Odhner, Westman & Forssell se en glidning mellan olika argumentationslinjer. I den förstnämnda är det en ”fosterländsk anda” som skall frammanas, medan det i den andra utgåvan är en ”offervillig anda”.[405] Att olika delar av en berättelse inte alltid är koherenta negligeras, även då de förekommer i samma lärobok. Grimberg & Söderlund skriver:

> Sveriges utrikespolitik efter 1920 gick framför allt ut på att lojalt uppfylla de förpliktelser, som det medförde att vara medlem av folkförbundet, men att undvika att indragas i tvisterna mellan stormakterna. Några bundsförvanter sökte vårt land inte, ej heller garantier för sitt område. Samarbetet mellan Nordens folk, som hade betytt så mycket under kriget, utvecklades dock i hög grad.[406]

Mitt antagande är att denna inkoherens är något som, medvetet eller sannolikare omedvetet, förbises så länge berättelserna fyller en viktig existentiell funktion för det kollektiva minnet och den narrativa identiteten. Om inkoherensen uppmärksammas upplöses berättelsen och dess legitimerande funktion upphör, vilket kan leda till individuell eller kollektiv identitetskris. Eftersom en svensk narrativ identitet inte längre byggde på militära bedrifter krävdes nya berättelser som kunde legitimera rollen som moralisk stormakt. Detta innebär att berättelsens funktion får högre prioritet än kravet på att berättelsen är konsistent. Kristian Gerner och Ann-Sofie Nilsson knyter begreppet moralisk stormakt till en socialdemokratisk utrikespolitik under efterkrigstiden, men jag menar att dessa attityder även fanns hos konservativa läroboksförfattare under 1940-talet.[407]

Den pragmatiska neutralitetsberättelsen

Denna kategori baseras på berättelser i cirka 30 läroböcker utgivna mellan 1955 och 2007. Läroböckerna är sinsemellan mycket olika med avseende på stoffurval, form och ideologisk färg, men berättelserna kan trots detta hänföras till en gemensam kategori. Avgränsningen gentemot tidigare kategori baseras på kriterier som rör temporala dimensioner, aktualiserade erfarenheter och skapande av nationella identiteter. En snabb blick på författarna synliggör den kontinuitet som har rått under 1900-talet. Det bör dock påpekas att detta av nödvändighet inte behöver innebära att innehållet i läroböckerna har varit oförändrat i lika hög grad som författarskapet.

EN NY OCH FREDLIG TID

Dessa läroböcker presenterar ett tydligare slut på den gamla krigiska berättelsen, jämfört med de tidigare avhandlade. Sveaborgs kapitulation berodde inte längre på ett uttalat förräderi. Exempelvis Kumlien skriver att kriget mot Napoleon 1913 var ”vårt sista krig på Europas fastland”.[408] Genomgående anges att Sverige förlorade en tredjedel av landytan och en fjärdedel av befolkningen, men framställningarna uttrycker inte den nationalistiska neutralitetsberättelsens patos angående denna förlust.[409] Ett flertal läroböcker från 1950- och 1960-talet framställer Karl XIV Johan som en fredskonung. Ander skriver: ”Krigaren Karl Johan – vår förste fredskonung” och fortsätter ”Karl Johan var i grunden fredligt sinnad […] och ville inte dra in sitt rike i några krigiska äventyr”.[410] Bäcklin citerar Karl Johan: ”Freden är det enda ärorika mål för en vis och upplyst regering”, och påpekar dessutom att kungen inte var någon vän av militära äventyr.[411] Denna bild av Karl Johan som den kraft som gör Sverige fredligt blir mindre vanlig mot slutet av 1970-talet, då kungarna inte längre är intrigernas protagonister.

I två av läroböckerna redovisas alternativa berättelser. Öhman från 2007 skriver:

> Men efter Karl XII:s död tog krigen slut. Freden efter det stora nordiska kriget slöts 1721, och sedan dess har Sverige bara fört några få korta krig […] De unga männen fick stanna hemma och arbeta istället för att dö långt borta i främmande land; det är en viktig förklaring till de många nyodlingarna och den ökande produktionen.[412]

Här skapas en mycket lång fred, som dessutom kopplas till framsteg och välstånd. Borg & Nordell från 1967, som i flera avseenden kan ses som en lärobok på gränsen mellan den nationalistiska och den pragmatiska neutralitetsberättelsen, låter istället den nya berättelsen börja i samband med konflikterna kring skandinavismen. Författarna skriver: ”År 1864 och tiden där omkring är i flera avseenden ett gränsmärke. Skandinavismen ersattes av neutralitetspolitik” […] ”Resultatet av ’den svenska stormaktstidens sista uppflammande och definitiva slocknande’ blev magert.”[413] Här ser man istället samma korta berättelse som presenterades i den nationalistiska neutralitetsberättelsen. Dessa två exempel synliggör den skillnad som de alternativa temporala dimensionerna skapar rörande berättelsernas identitetsskapande potential. En berättelse som utspelar sig över en lång tidsrymd har större potential att bekräfta en fredlig identitet. Flera läroböcker redovisar även de positiva effekter som förlusten av Finland och unionsupplösningen innebar för grannländerna.[414] Generellt kan man dock se en tydligare början på den neutrala eller fredliga berättelsen i dessa läroböcker och de ovan angivna exemplen skall ses som undantag.

TILLFÄLLIGA BAKSLAG

Än tycks emellertid inte den svenska fredligheten under 1800-talet helt ha slagit igenom. Sveriges aktivistiska planer i samband med skandinavismen och Krimkriget redovisas fortfarande i de äldre böckerna

i denna kategori.[415] Planerna i samband med skandinavismen kom att leva kvar längre i läroböckerna än vad ambitionerna att ingripa i Krimkriget gjorde.[416] Aktivismen beskrivs emellertid som ett projekt som var dömt att misslyckas, och som rådigt avstyrdes av mer omdömesgilla krafter inom landet. De krigiska intentionerna framställs nu som kungliga projekt, vilka de kloka regeringarna lyckades avstyra. Ett exempel på detta är Bäcklin som beskriver det som ”en äventyrlig politik”.[417] Från 1990-talet blir det allt ovanligare att dessa erfarenheter överhuvudtaget aktualiseras i berättelserna. Den fredliga berättelsen accentueras med hjälp av alternativa berättelseelement och 1800-talets utrikespolitik får allt mindre utrymme i berättelserna.

Försvarsstriderna förs allt mer åt sidan under den aktuella perioden och unionskrisen beskrivs inte längre som en revolution som hotar den svenska tryggheten, utan som ett resultat av rättmätiga krav från ett parlamentariskt föregångsland.[418] Kumliens bok kan återigen ses som ett gränsfall mellan de två olika berättelserna. Norge anses ha haft goda skäl att dra sig ur unionen, men berättelsens sensmoral blir att kung Oscar och hans son Gustavs fredliga sinne avgjorde krisen till det bästa, vilket skapade ”en i världen i övrigt ytterst sällsynt fredlig avveckling”.[419] Denna andemening är vanlig även i yngre läroböcker, dock med mindre betoning på kungens agerande. Bäcklin menar att det var stormakternas inflytande som hindrade krisen från att utvecklas till ett krig.[420] Borg & Nordell betonar att Norge var ett parlamentariskt föregångsland, men fokus läggs på jämförelsen med de krigiska andra. Författarna skriver: ”Ute i Europa hårdnade de nationella motsättningarna till nya kriser. I Norden bildades en nära hundraårig nationell frihetsrörelse på fredlig väg.”[421] Bergström beskriver istället hur högern i Sverige ville bevara unionen med militära medel men hur ”de flesta” var emot väpnad konflikt och därmed räddade freden.[422] I den pragmatiska neutralitetsberättelsen kommer försvarsfrågan allt mer att inkorporera frågan om parlamentarism, och berättelsen får därigenom en annan sensmoral.[423]

Den samstämmiga hyllningssång som kan iakttas i den nationa-

listiska berättelsens beskrivning av Gustav V:s agerande under borggårdskrisen och första världskriget kommer efter hand att försvinna. En majoritet av de senare utgivna läroböckerna tar Staaffs parti i borggårdskrisen. Gustav V, ”hans dolda rådgivare”, eller ”de högre samhällsskikten” blir således de som motverkar parlamentarism, fred och neutralitet, till skillnad från Staaff som vill satsa på sociala reformer.[424] Endast två av läroböckerna i denna kategori framställer borggårdskrisen ur ett kungavänligt perspektiv, och skapar på så sätt alternativa sammanhang.[425] Kumlien påpekar att neutraliteten kunde bevaras tack vare Hammarskjölds skickliga politik och Gustav V:s initiativ. Borg & Nordell menar att de svenska sympatierna var på Tysklands sida men att endast ett fåtal aktivister var beredda att gå i krig. I övrigt var både folk och statsledning besjälade av en stark önskan att bevara freden.[426] Båda dessa läroböcker balanserar mellan de olika berättelsekategorierna. Kumliens och Borgs & Nordells tydligt pragmatiska hållning i samband med skildringen av andra världskriget har dock gjort att jag placerat dem i den aktuella kategorin. I andra samtida läroböcker tycks det omöjligt att okommenterat hävda att ”Sverige” stod på Tysklands sida. Den historiekulturella kontexten tycks ha inlemmat andra världskrigets erfarenheter och författarna tolkar även första världskriget med utgångspunkt från dessa. Bergström beskriver emellertid skeendet på ett sätt som skapar en alternativ spänning i intrigen:

> Till bönderna på borggården höll Gustav V ett tal, skrivet av dolda rådgivare. Han förklarade att ”försvarsfrågan i sin helhet bör behandlas och avgöras nu, ofördröjligen och i ett sammanhang” […] Kungen lyckades få en ny regering tillsatt med Hjalmar Hammarskjöld som statsminister. Den nya regeringen hade inte något direkt stöd i riksdagen, och på så sätt avbröts utvecklingen mot parlamentarism.[427] [- - -] I Sverige tog man i de högre samhällsskikten parti för Tyskland särskilt i krigets början. Det fanns grupper från olika samhällslager som arbetade för ”en modig uppslutning på Tysklands sida”. De här s k aktivisterna vann emellertid inte någon bredare opinion för sina syften och regeringen sökte konsekvent hävda Sveriges neutralitet.[428]

Om man associerar Gustav V med de högre samhällsskikten blir resonemanget något ologiskt. Denna inkoherens kommenteras inte, utan folket och regeringen får representera de fredliga goda krafterna i landet. I 2007 års utgåva har intrigen ändrats. Gustav V utser en konservativ regering, vilket gör att den parlamentariska utvecklingen avstannar. Striden löses automatiskt vid krigsutbrottet eftersom både Staaff och Branting utlovar borgfred. Inga aktivistiska planer eller tyska sympatier redovisas utan fokus läggs på att ”Hungerskjölds” politik förorsakade försörjningsproblem.[429] Berättelsen är nu mer koherent när vissa erfarenheter uteslutits i förhållande till äldre berättelser. Den för den narrativa identiteten besvärande tyskvänligheten är borta och de goda och onda krafterna tydligare profilerade.[430]

Skildringarna av borggårdskrisen och första världskriget är berättelsens stegring. Det är här den hållning grundläggs som skall bli den normerande under den fortsatta utvecklingen. Sveriges isolationistiska inställning framställs allt mer som grundmurad och den nordiska sammanhållningen står inte längre i fokus.

MOT DEN STORA BALANSAKTEN

Beskrivningarna av utrikespolitiken under mellankrigstiden kommer under undersökningsperioden allt mer att präglas av neutralitetstanken. Ander redovisar sensmoralen från första världskriget genom att citera parollen ”Aldrig mera krig” och pekar på hoppfulla nedrustningssträvanden. Stycket avslutas dock desillusionerat med konstaterandet att ”1932 var tiden försutten”.[431] Brolin beskriver hur den svenska riksdagen med stor majoritet beslöt att Sverige skulle inträda i NF trots att detta kunde äventyra neutraliteten.[432] Neutraliteten har blivit ett återkommande tema som reglerar och stakar ut gränserna för andra politiska beslut. Liknande tankegångar visar sig i Bäcklins bok där resonemang förs kring nedrustning och medlemskap i NF, men där neutraliteten ses som så självklar att den inte behöver nämnas.

Detta artikuleras i den första meningen i det efterföljande avsnittet om andra världskriget där författarna skriver: ”Vid andra världskrigets utbrott var samtliga nordiska stater beredda att försvara sin neutralitet.”[433] Graninger skriver uttryckligen: ”Denna neutralitetspolitik kom snart att uppfattas som opolitisk och samtliga partier anslöt sig till den i sina utrikespolitiska program.”[434] Flera läroböcker från 1990-talet och framåt berör dock mycket knapphändigt den utrikespolitiska hållningen under mellankrigstiden.[435]

Berättelserna kulminerar i samband med andra världskriget, och det är i huvudsak dessa berättelseelement som har legat till grund för kategoriseringen. De tidigare händelserna ses i ljuset av denna utveckling, samtidigt som det nordiska perspektivet fortfarande finns kvar.[436]

Kumliens formulering från 1955 kan här få utgöra exempel på den intrig som är helt dominerande i denna kategori:

> Den svenska regeringen måste på vissa villkor och sedan Norges ockupation fullbordats, tillåta transitering av tyska soldater och tysk krigsmateriel över svenskt område till Norge. Vårt land undgick dock att direkt indragas i kriget, [- - -] De tyska motgångarna i kriget alltifrån 1942 gjorde, att tyskarna måste slå av på sina fordringar på Sverige; i och med att Sveriges egen beredskap blev starkare, kunde det också uppträda självständigare mot Tyskland och verksammare bistå sina nordiska grannar. 1943 upphörde tysk transitering genom Sverige. Både norska och danska flyktingar, som undkommit det nazistiska herraväldet, bereddes fristad i Sverige, och det samma gällde finnar och balter. Vid årsskiftet 1944–45 befann sig närmare 200 000 utlänningar i Sverige. Under krigets allra sista tid lyckades den svenske kungens frände greve *Folke Bernadotte* tack vare skickligt och modigt ingripande rädda många av nazistregeringen förföljda människor i Tyskland.[437]

Detta citat illustrerar en närmast arketypisk formulering. Med undantag för ordval som ”kungens frände” och att de judiska offren ännu inte nämns explicit, har denna intrig stått modell för senare läroböckers berättelser om Sveriges roll under kriget.[438] Senare läroböcker har

dock betonat det tvingande i situationen något mer. Bäcklin hävdar att det fanns en stark motvilja mot nazismen i Sverige, men att flertalet svenskar godtog eftergifter som nödvändiga för fredens bevarande.[439] Bergström skriver: ”Trots avstegen från neutralitetslinjen kunde vårt land ändå hålla sig utanför kriget” och ”[i]nför hotet från den tyska krigsmakten måste den svenska regeringen gå med på att låta tyska soldater resa mellan Norge och Tyskland över svenskt territorium”.[440]

Generellt förbigås vissa erfarenheter som kommer att bli meningsbärande i den anklagande neutralitetsberättelsen. Den svenska flyktingpolitiken, nazistsympatier inom landet och svensk antisemitism är ämnen som ännu inte behandlas. Denna iakttagelse skall inte tolkas som ett ställningstagande för att dessa berättelseelement a priori bör ingå i berättelserna, utan som ett förtydligande av berättelsernas särdrag. En annan iakttagelse är att Bergström använder formuleringen ”vårt land” i samband med världskrigets problematik. Denna starka identitetsmarkör är annars ovanlig i de aktuella läroböckerna.

Uppgifter om protester mot eftergiftspolitiken redovisas allt oftare under den undersökta perioden. Brolin påpekar att Torgny Segerstedt protesterade kraftigt, men skriver i nästa mening att eftergifterna medförde att Tyskland gav tillstånd till import av livsviktiga varor.[441] Hildingson skriver:

> [R]egeringen [kunde] inget annat göra än [att] försöka hålla landet utanför kriget. […] Visserligen tvangs Sverige 1940 att tillåta transitering […] men det bevarade sin integritet […] [D]et rådde allmän enighet om nödvändigheten att värna de grundläggande principerna för vårt statsskick, och även om exempelvis pressfriheten var inskränkt, var det aldrig fråga om censur.[442]

Nazisterna befinner sig istället i de ockuperade länderna där det ”överallt [fanns] nazister redo att gå tyskarnas ärenden”.[443] Den svenska sammanhållningen under samlingsregeringen får mindre emfas än i den nationalistiska berättelsen. Öhman skriver helt kort om Sveriges situation under kriget, att Sverige gjorde eftergifter men att an-

ledningen till att vi slapp kriget var att ingen makt fann det mödan värt att anfalla oss.[444] En lärobok som utmärker sig i denna kategori är *Historia i centrum och periferi*. Avsnittet som behandlar Sveriges situation under kriget berör inte med ett ord de utrikespolitiska eller moraliska aspekterna utan behandlar endast försörjningsproblematiken.[445]

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det råder en hög grad av homogenitet och kontinuitet när det gäller skildringarna av Sveriges roll under andra världskriget. De meningsbärande nyckelorden är nödtvång, flexibilitet, anpassningsförmåga och pragmatism, i jämförelse med den nationalistiska berättelsens försvar, sammanhållning och konsensus.

ALLIANSFRIHET OCH KALLT KRIG

De tidiga böckerna behandlar tämligen utförligt frågan om ett nordiskt försvarsförbund efter andra världskriget.[446] Bergström beskriver det i en rubrik som ett ”[s]kandinaviskt skeppsbrott”. Norge och Danmark sökte sig västerut istället för att söka gemenskap inom Norden. Författarna skriver vidare:

> I Sverige var enigheten stor om att landet borde hålla sig utanför maktblocken. Neutralitetspolitiken hade hållit Sverige utanför två världskrig. Det svenska beslutet att inte följa Norge och Danmark in i NATO torde också ha skett med hänsyn till Finlands trängda läge. […] Sverige har efter andra världskriget blivit något av en buffert- eller säkerhetszon mellan öst- och västblocken.[447]

Denna beskrivning av Sveriges hållning är tämligen representativ. Sveriges neutralitet kopplas till alliansfrihet, starkt försvar samt internationellt engagemang. Landets agerande under andra världskriget har medfört att Sverige kan anta rollen som fredlig skyddsvall mellan de krigiska andra. Grannländernas ovilja att lita på ett nordiskt för-

svarsförbund kopplas aldrig till Sveriges agerande under kriget. Stora likheter finns här med de ”storsvenska” berättelser som Sturfelt iakttagit i samband med första världskriget.[448] Häger uppger exempelvis, i samband med neutralitetspolitiken, att Sverige är en av de få stater som uppnått målet att anslå en procent av bruttonationalprodukten till u-hjälp.[449] Sverige är en stormakt på det moraliska planet.

Berättelsen förs nu vidare mot en ny upplösning. Ett par läroböcker i denna kategori nämner emellertid att Sveriges neutralitet var tveksam under efterkrigstiden. Oredsson & Andersson skriver inom parentes: ”([d]et hindrar inte, att det svenska försvaret och underrättelsetjänsten hela tiden samarbetade med USA:s!)”[450] Denna mening kommenteras inte vidare i texten, vilket skapar ett något motstridigt läsartilltal. Parentesen och utropstecknet tar ut varandra i sitt förmedlande av mening, även om jag antar att utropstecknet skall ses som det mest meningsbärande. Även Elm & Thulin nämner kort detta samarbete.[451] Svensk debatt om kärnvapen är en fråga som summariskt berörs av ett fåtal läroböcker.[452] De två senaste exemplen är dock undantag när det gäller de meningsbärande elementen i denna del av berättelsen. Genomgående handlar berättelsen om landet som lyckades bevara sin neutralitet under kriget, och därför med hjälp av ett starkt försvar nu kunde hjälpa andra länder på olika sätt.

Det avslutande berättelseelementet behandlar Sveriges hållning vid Tysklands återförening, Sovjetunionens sammanbrott och Sveriges inträde i EU. Återigen får Almgren representera en typisk berättelse:

> Sveriges ”alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig” ansågs av vissa kunna förenas med EG-medlemskap. Därvid pekade man på att det neutrala Irland är medlem i EG. De stora förändringarna i Europa efter kommunismens sönderfall och Tysklands återförening skapade nya förutsättningar för ett svenskt medlemskap i EG. Alliansfriheten fick inte längre lika stor betydelse för Sverige.[453]

Här är det tydligt att alliansfrihet och neutralitet fortfarande är bärande teman i makroretoriken, om än inte lika centrala som före Sov-

jetunionens sammanbrott. Sveriges roll som buffertzon har med andra ord degraderats till biroll. I 2007 års utgåva finns det ovan citerade textavsnittet inte längre med, vilket indikerar att ämnet neutralitet börjar förlora sin ställning i historiekulturen.

PRAGMATISMENS SENSMORAL

Man kan se hur nya erfarenheter aktualiseras och gamla utesluts eller får en ny betydelse. När aktivistiska planer i samband med Krimkriget och skandinavismen försvinner skapas en lång fredsberättelse som kopplas samman med neutraliteten. Förlusten av Finland blir därigenom det tydliga slutet på den gamla stormaktsberättelsen. Borggårdskrisen beskrivs inte längre som en fråga om bevarandet av den svenska friheten, utan som ett bakslag för den parlamentariska utvecklingen. Sveriges roll under första världskriget får en allt mer undanskymd plats i berättelsen, vilket osynliggör problematiska skeenden för den narrativa identiteten. Andra världskrigets erfarenheter är klimax i berättelsen och blir betydelsebärande genom att författarna beskriver det svenska agerandet som en lyckosam strategi för bevarandet av freden. Dessa berättelseelement kopplas inte till förintelseberättelsen, eller en europeisk historiekulturell kontext överhuvudtaget, utan accentuerar en svensk särväg.[454]

Detta förhållningssätt skapar även förutsättningar för skildringen av Sverige som moralisk stormakt under efterkrigstiden. Argumentationen innebär att den svenska nationalistiska, eller kanske snarare patriotiska, retoriken nu har centrerats kring neutraliteten. Bruken av historien blir, liksom i den föregående berättelsen, både existentiellt och ideologiskt.[455] Neutraliteten kommer därigenom att vara en av komponenterna i en svensk narrativ identitet. Däremot innebär ett ökat fokus på politikerna och regeringen att folket kommer i bakgrunden. Även om en svensk neutralitet har utgjort en viktig grundpelare för den narrativa identiteten, blir inte berättelsen i lika hög grad, som

exempelvis Grimbergs & Söderlunds, förankrad i ”folkdjupet”. Detta kan eventuellt också öppna upp för utmaningar mot berättelsen.

I samband med Tysklands enande och Sovjetunionens sammanbrott ändras förutsättningarna för identitetsskapande och orientering mot framtiden. Sveriges uppgift blir inte längre att vara en buffertzon mellan de krigiska andra, utan att söka sin plats i den europeiska historiekulturella gemenskapen. Denna orientering visar sig än tydligare i den tredje kategorin av neutralitetsberättelser.

Det som utgör det tydliga objektet i denna berättelse är neutralitet. Detta eftersträvade tillstånd kommer att utgöra ramen för allt annat agerande, och markera gränserna för vilka retoriska strategier som ses som möjliga. Neutraliteten har i denna berättelse fått ett ”överskott av mening” som gör att den kan tolkas på nytt och ges nya definitioner när det är behovet påkallat. Det råder en närmast fullständig konsensus kring att detta är objektet som subjektet skall förära mottagaren. Mottagaren i denna berättelse blir ”landet Sverige”. Subjektet är, med få undantag, Sveriges regering. De som motverkar denna önskan är de krigiska eller oparlamentariska andra; under unionskrisen är det kungen och de konservativa, under borggårdskrisen och första världskriget är det ”dolda rådgivare” eller ”inga alls” och under andra världskriget är det ”de som inte lojalt stöttar regeringens politik” som är opponenter. Objektet, neutralitet, blir mot slutet av undersökningsperioden allt mindre åtråvärt, vilket implicerar övergången till en ny berättelse.

Argumentationen är genomgående konsekvensetisk. Sveriges agerande är inte alltid en källa till stolthet men strategierna lyckas rädda landet undan krig och umbäranden och blir därför rättfärdiga. Handlandet skapar också förutsättningar för att Sverige, under olika perioder, skall kunna hjälpa andra med förnödenheter, bistånd eller genom att agera fredlig förebild. Den skam som ibland skymtar fram i samband med eftergiftspolitiken sonas omgående genom skildringar av hjälpinsatser och rådiga ingripanden. Denna argumentation får stor betydelse för den narrativa identiteten, eftersom Sverige i slutändan

alltid associeras med de goda krafterna. Agerandet blir meningsbärande vid skapandet och upprätthållandet av den svenska självbilden och genererar ett särdeles gott självförtroende, trots mindre ärorikt beteende i vissa sammanhang.[456] Författarna använder formuleringen ”vårt land”, vilket kan tolkas som ett försök att stärka denna nationella identitetsgemenskap och konstruera samband mellan nationell självkänsla och neutralitet.[457] Den dominerande intrigen är den komiska om man ser det som en naturlig utveckling, men en romans om fredligheten ses mer som ett resultat av regeringens ansträngningar. Läroböckerna beskriver en resa där Sverige utvecklas enligt metaforen ”från mörker stiga vi mot ljuset”.[458] Den krigiska dåtiden får utgöra relief till det fredliga nuet.

Begreppet ”folk” har en signifikant betydelse för meningsskapandet i de olika berättelserna. Som tidigare nämnts används begreppet flitigt i den nationalistiska neutralitetsberättelsen, främst av Grimberg & Söderlund. De som bevarar neutraliteten är i den pragmatiska berättelsen istället politikerna. Begreppet folk har i denna berättelse försvunnit från de avsnitt som behandlar Sveriges historia. Undantag utgörs av ironiska formuleringar om exempelvis skandinavisternas målsättning. Bäcklin skriver: ”Den gamla arvfiendeskapen dämpades, och istället frammanades bilden av det nordiska folkets gemensamma, dådkraftiga forntid.”[459] Här kan man se hur en lärobok präglad av den progressiva narrativa formen ironiserar över en regressiv berättelse. I samband med första världskriget talas det i Bäcklin om en ”kompakt folkopinion”, vilket kan ses som ett steg mot formuleringar som ”bredare opinion” i Bergström.[460] Begreppet folk används nu endast i samband med nazismens framväxt i Tyskland, och konnoterar därför till ”de andra”, de icke-demokratiska och de krigiska.[461]

Den anklagande neutralitetsberättelsen

År 2001 och 2002 gav Gleerups ut två nya historieböcker: *Perspektiv på historien A* och *Alla tiders historia, Maxi.* Dessa läroböcker kom att konkurrera med det egna förlagets *Alla tiders historia,* och förväntas följaktligen dels svara mot ett behov hos marknaden, dels ha förutsättningar att ta marknadsandelar från andra förlag. *Maxi* är skriven av samma författartrio som sedan 1983 legat bakom *Alla tiders historia,* men Hans Almgren tituleras nu huvudförfattare i förordet.[462] Hans och Örjan Nyström anger i förordet till *Perspektiv på historien* att läroboken strävar efter att anlägga ett såväl analyserande som berättande perspektiv. Författarna uppger även i samband med de litteratur- och filmtips som tillhandahålls att dessa genrer ofta speglar sin tillkomsttid lika mycket som den tid de försöker skildra.[463] Att samma sak torde gälla den egna läroboken påpekas dock inte. Dessa två läroböcker kan tillsammans med andra redigerade och nyutgivna läromedel ses som ett utslag av den förändring av historiekulturen som skedde vid den aktuella tidpunkten.[464]

TVÅHUNDRA ÅR AV FRED

Jag kommer här endast att göra några få nedslag i läroböckernas beskrivningar av utvecklingen under 1800-talet, eftersom denna del inte nämnvärt skiljer sig från den förra berättelsens skildringar.[465] Några nya tendenser kan man dock urskilja. Förlusten av Finland beskrivs på samma sätt som i den pragmatiska berättelsen men med mer lakoniska formuleringar.[466] Hermanson Adler kopplar samman förlusten av Finland med enväldets avskaffande, och händelsen får trots att den beskrivs som ett ”bittert nederlag” en positiv orientering mot framtiden. Han markerar tydligt att en ny berättelse börjar: ”Sverige skulle vara alliansfritt i fredstid och neutralt i krig”, en formulering som

känns igen från skildringar av efterkrigspolitiken.[467] Denna lärobok representerar en blandform av de båda berättelsekategorierna, eftersom neutraliteten fortfarande har en central plats i berättelsen. Nyström & Nyström deklarerar än tydligare början på en ny berättelse: ”Då inleddes den långa perioden av fredlig utveckling som varar än idag och är unik bland Europas länder.”[468] Mest explicit formuleras tanken hos Ericsson & Hansson:

> Den långa fredsperioden i Europa präglade i högsta grad Sverige, eftersom vårt sista (eller åtminstone senaste) krig utkämpades 1808–09 mot Ryssland, med en efterföljande dispyt med Norge 1814. Den svenske kungen Karl XIV Johan bedrev en avspänningspolitik med Ryssland som kan ses som en början på den svenska neutralitetspolitiken. Denna har bidragit till att Sverige har hållits utanför de två världskrigen och andra konflikter fram till idag.[469]

Denna text ger ett tydligt uttryck för kontinuiteten i den svenska neutralitetsberättelsen, men visar även nya identitetsskapande kopplingar som är representativa för den anklagande neutralitetsberättelsen. Freden är inte längre något som beror på svenska egenskaper, utan länkas till en europeisk identitet. Det är i detta textavsnitt istället det europeiska inflytandet som har bidragit till den svenska neutralitetspolitikens utformning.

Almgren har inte ändrat texten i förhållande till tidigare utgåvor av *Alla tiders historia*.[470] Detta är en iakttagelse som bekräftar Holméns slutsats: när läroböcker anpassas efter den historiska eller historiekulturella kontexten lämnas äldre historia oförändrad.[471] Långström utmärker sig något i detta sammanhang genom att återuppliva berättelseelement från den nationalistiska berättelsen. Sverige anges ha haft gott om soldater, vapen och mat, och trots detta kapitulerat. Läroboken påpekar dock att detta är ett omstritt skede i den svenska historien.[472] Inslag av fortlöpande diskussioner om alternativa berättelser är en ny företeelse och kommer implicit att synliggöra berättelseperspektivet.

Svenska aktivistiska planer i samband med Krimkriget och skan-

dinavismen redovisas kortfattat av Hermansson Adler och Ericsson & Hansson. Övriga författare berör inte dessa skeenden.[473] Återigen ser man mot slutet av den aktuella undersökningsperioden hur element från den nationalistiska berättelsen återkommer, men hur dessa nu färgas av den pragmatiska berättelsens makroretorik. Hermansson Adler skriver: ”Oscar I och Karl XV såg med misstänksamhet på Ryssland, […] Men alliansfriheten och neutraliteten övergavs aldrig.”[474] Sammanfattningsvis lyckas berättelsen om den långa neutraliteten bevaras trots att mer krigiska element åter infogas i intrigen. Detta tyder på att denna neutralitet fortfarande är viktig för den narrativa identiteten, och att berättelsens legitimerande funktion gör att den tål spänningar och motsägelser.

Genomgående framställs Norge som ett parlamentariskt föregångsland och deras krav som rättmätiga. Oscar II och de konservativa krafterna i Sverige blir därigenom ”de krigiska andra”.[475] Almgren blir dock närmast grimbergsk i tonen när han skildrar kungens känslor: ”Ingen händelse lär ha smärtat Oscar II så mycket.”[476]

Liksom i föregående kategori kopplar de läroböcker som behandlar borggårdskrisen denna främst till parlamentarismen.[477] Hermansson Adler för in ett nytt berättelseelement i intrigen när han anger att ”[m]ånga i arbetartåget [krävde] att kungen skulle abdikera. […] Utbrottet av första världskriget på sommaren 1914 räddade kungen”.[478]

Nyström & Nyström redovisar aktivistiska och tyskvänliga strömningar, vilka knyts till högern och hovet. Det anges emellertid att regeringen inte stödde dessa planer.[479] Även Ericsson & Hansson redovisar motsättningar, men betonar att ”uppslutningen kring Sveriges neutralitet dock under hela kriget [var] mycket stark”.[480] Berättelsen blir koherent eftersom högern och kungen ses som de som motverkar parlamentarism, demokrati och fred. Almgren knyter an den svenska neutraliteten till försörjningsproblemen och inga aktivistiska planer redovisas, vilket visar att svenska tyskvänliga strömningar under första världskriget inte är ett integrerat berättelseelement i alla läroböcker som skrivs under denna tid.[481]

Med undantag för ett kort inpass hos Långström finns Sveriges utrikespolitik under mellankrigstiden inte längre med i berättelserna.[482] Denna epok behandlas nu endast ur ett ekonomiskt perspektiv och med ett stort fokus på folkhemmets framväxt. Av den gamla stolta berättelsen om Sveriges ledande roll inom NF finns inte ett spår, kanske för att detta berättelseelement inte passar in i berättelsen i övrigt. All uppmärksamhet kommer istället att riktas mot berättelsens kulmen, Sveriges agerande under andra världskriget. Det är detta klimax som bildar linsen när tidigare erfarenheter skall zoomas in. Ett helt nytt inslag är således att Sverige inlemmas i en nazism-, förintelse- och/eller rasismberättelse. Flera böcker tar upp svensk rasbiologisk forskning, kritik mot svensk flyktingpolitik, inskränkningar i grundlagen och nazistiska strömningar inom landet.[483] De läromedel som tydligast fokuserar dessa perspektiv är Nyström & Nyström, Almgren och Ericsson & Hansson. De förstnämnda skriver:

> Även om de flesta beslutsfattarna i Sverige såg eftergifterna för Tyskland som tillfälliga, fanns det också sådana som ville gå längre. En del politiker drog av det militära läget under åren 1940–41 slutsatsen att Tyskland skulle vinna kriget. De menade att Sverige måste ställa sig in hos den blivande segermakten för att kunna inta en gynnad position under den ”nyordning” som sedan skulle följa i Europa. Antikommunismen, motviljan mot Sovjetunionen och den i Sverige djupt rotade rädslan inför ”fienden i öster” gjorde också att man i vissa konservativa kretsar sympatiserade med Tyskland. Inom den högsta militärledningen hoppades man till och med att Sverige skulle delta i anfallet mot Sovjetunionen sommaren 1941 genom att sända trupper till fronten i Finland. Men sådana tankar vann inget stöd inom regeringen.[484]

I samma lärobok uppges att svensk säkerhetspolis samarbetade med Gestapo och att Sverige dessutom hade en restriktiv attityd mot judiska flyktingar.[485] Almgren behandlar liknande ämnen på nästan sex sidor i läroboken och visar i detta sammanhang den kända bilden

från nazisten Einar Åbergs bokhandel.[486] Detta är således en mycket annorlunda berättelse, både jämfört med den nationalistiska och den pragmatiska. Här har Sverige gjort entré i ”förintelseberättelsen”, och på så sätt inlemmats i den europeiska historiekulturella gemenskapen.

Redigeringar i linje med denna berättelse sker även i den andra kategorins läroböcker vid den aktuella tiden. I 1995 års utgåva skriver Elm & Thulin att ”[t]rots att vi var neutrala tvingades vi att gå med på att tyska förband och deras material transporterades på det svenska järnvägsnätet.” Detta formuleras år 2000: ”Trots att vi var neutrala gick vi med på att tyska förband...”[487] År 1995 står det: ”Den svenska regeringen bedrev en ganska hårdhänt censur.” I utgåvan från år 2000 är ordet ”ganska” borta från meningen.[488] Även Almgren infogar en lång berättelse enligt denna nya intrig i 2007 års utgåva av *Alla tiders historia*.[489] Detta är tydliga exempel på hur man med små redigeringar lyckas förskjuta sensmoralen i berättelsen.

MOT EN NY NARRATIV IDENTITET

I avsnittet om Sveriges utrikespolitik efter andra världskriget fortsätter Nyström & Nyström den alternativa berättelsen. Liksom i tidigare berättelser betonas att Sverige måste bygga upp ett starkt försvar för att skydda neutraliteten. Detta kommenteras vidare:

> Men på senare år har det kommit fram uppgifter som visar att neutraliteten på det militära planet delvis var ett spel för galleriet. I hemlighet bedrev Sverige och NATO ett långtgående samarbete, som utgick från förutsättningen att Sverige i en krigssituation skulle sluta upp på västmakternas sida och få hjälp därifrån. Svenska signalspaningsflygplan samlade till exempel in uppgifter för NATOs räkning om militära installationer i västra Sovjetunionen.[490]

Här finns inte mycket kvar av berättelsen om den svenska buffertzonen. Erkännandena kan snarare kopplas samman med de självrannsa-

kande berättelser som presenterats om Sveriges agerande under kriget. Neutraliteten utgör uppenbarligen inte längre en självklar beståndsdel i en svensk narrativ identitet.[491]

Rester av den gamla berättelsen redovisas dock i andra sammanhang. Nyström & Nyström skriver att vissa såg Olof Palmes internationella engagemang, vilket vilade på neutralitetspolitiken, som något som gjorde Sverige till en ”moralisk stormakt”, men hållningen problematiseras genom att även andra uppfattningar presenteras.[492] De förstnämnda föreställningarna finns även i Almgrens, Ericssons & Hanssons och Långströms läroböcker, som alla i någon mån håller kvar vid den gamla berättelsen om efterkrigstidens neutralitetspolitik.[493] Här kan man, på samma sätt som under den nationalistiska berättelsens era, se hur den makroretorik som ligger till grund för berättelsen sätts under press och utmanas av alternativa berättelser. I övergångsskedet kan flera motstridiga berättelser existera parallellt utan att detta påpekas.[494]

Sveriges inträde i EU, och hur detta länkas samman med kalla krigets slut och svensk identitet, är ett intressant tema. Nyström & Nyström anger att ett svenskt medlemskap inte tidigare ansetts förenligt med neutralitetspolitiken och därför inte varit möjligt. Formuleringen ”inte ansågs” indikerar att detta är en uppfattning som inte delas av författarna.[495] Almgren formulerar den svenska omsvängningen explicit:

> I och med det kalla krigets slut och Sovjetunionens och Warszawapaktens upplösning kom den svenska alliansfriheten att omprövas och förändras. Sverige knöt mer och mer an till väst och till Europa. 1994 inledde Sverige och Finland samarbete med Nato inom ramen för Partnerskap för fred. Den svenska alliansfriheten syftar till att Sverige ska kunna vara neutralt i händelse av krig i närområdet, men neutraliteten är inte längre självklar enligt den säkerhetspolitiska doktrin som riksdagen med stor majoritet antog 2002. […] Under Sveriges ordförandeskap i EU det första halvåret 2001 förde Sverige EU:s talan 81 gånger i FN.[496]

Här kan man se hur den svenska identiteten allt mer knyts till den europeiska gemenskapen och hur det gamla självförtroendet kanaliseras om till att röra samhörigheten med Europa. Då Sverige inte längre kan bygga sin positiva självbild på vakthållandet mellan de krigiska stormakterna kommer den istället att baseras på rollen som EU:s talesman. Argumentationen är förändrad men berättelsen om den svenska betydelsefullheten finns kvar. Liknande tankegångar finns hos Hermansson Adler och Långström.[497] Intressant är att Almgren från 2007 inte berör Sveriges inträde i EU i samband med neutralitetspolitiken utan istället länkar den till berättelsen om Sveriges ekonomiska politik.[498]

EN POSTNEUTRAL SENSMORAL

De erfarenheter som aktualiseras i denna berättelse är till viss del gemensamma med dem som redovisades i den förra kategorin, men de ges en annan betydelse. Berättelsen får en tydlig början med förlusten av Finland, vilket nu i flera fall formuleras explicit. De krigsrisker och aggressioner som förelåg under 1800-talet finns oftast inte längre med i berättelsen, även om man kan se en omsvängning mot undersökningsperiodens slut. Denna kursändring kan bero på att dessa berättelseelement inte längre är så farofyllda då den narrativa identiteten inte längre i huvudsak legitimeras av neutraliteten. En annan möjlighet är att en dekonstruktion av den stora neutralitetsberättelsen inom forskarsamfundet och i det offentliga samtalet har gjort författarna uppmärksamma på händelser som temporärt fallit ur det kollektiva minnet.[499]

Händelserna fram till andra världskriget ges ingen större tyngd, utan skildras som en uppladdning inför det som kommer att bli berättelsens kulmen. De erfarenheter som presenteras är ofta knutna till ett mindre ärofullt beteende från svensk sida, både under andra världskriget och kalla kriget, och kontrasterar därför mot den kontinuitet av självgodhet som tidigare har framkommit i berättelserna. Det exis-

tentiella och det ideologiska historiebruket har ersatts av ett moraliskt bruk där dåtidens aktörer ställs till svars för begångna oförrätter och nya grupper synliggörs.[500] Krisen löses genom att Sverige lämnar den strikta neutraliteten och istället orienterar sig mot Europa, där landet intar en ny moralisk ledarroll. Identitetsskapandet och orienteringen mot framtiden knyts också främst till denna nya gemenskap. Kanske blir det möjligt att ifrågasätta den gamla intrigen om det neutrala Sverige för att en annan identifikationsmöjlighet står till buds.[501] Det har påpekats att det skett en ”ny moralisk vändning” i historieforskningen efter kalla krigets slut och den nya neutralitetsberättelsen kan ses som ett uttryck för denna nya trend.[502]

Den gamla identiteten kan både utmanas av nya berättelser som skapar en ny unicitet, ett nytt sätt att legitimera *ipse*, och berättelser om en alternativ identifikationsgemenskap, ett alternativt *idem*.[503] Stråth skriver:

> European identity is usually seen in relation to national identity, either in tension-filled opposition to it, that is, as an alternative which might replace the nation, or in a relationship where it overlaps and supplements the nation. The structure of national identity is ”projected” onto the European identity, and this projection has an ideological underpinning, for no projection is ever non-interested/non-ideological.[504]

Denna projektion av en nationalistisk berättelse på en europeisk kontext kan urskiljas i denna kategori av berättelser. Sverige beskrivs fortfarande som ett moraliskt föredöme, men denna beskrivning infogas i en ny europeisk berättelse, och får dessutom en ny temporal kontext. Detta kan tolkas som en förhandling mellan *ipse* och *idem*, mellan att både få behålla sin unicitet och få tillträde till en ny gemenskap, både kontinuitet och diskontinuitet. Genom en narrativt konstruerad permanens hanteras förändring.[505] Den anklagelseberättelse som hotar legitimeringen av den gamla identiteten kan i denna nya kontext istället få funktionen av renande bekännelse, och på så sätt inlemma Sverige i Europas lidande- och förövargemenskap. Detta blir centralt

då förintelsen allt mer kommer att vara den normativa historiekulturella grund som europeiska unionen måste förhålla sig till.[506] Sveriges isolationistiska hållning under 1900-talet utgör ur detta perspektiv ingen bra utgångspunkt för en gemenskap som ställer krav på nya och mer funktionella berättelser. Som Stråths formulering illustrerar kan detta även ses som ett ideologiskt historiebruk, vilket har till syfte att legitimera en svensk utrikespolitisk nyorientering. Möjligtvis besitter neutraliteten inte längre ett överskott av mening, utan har tömt ut sin potential att tolkas på nytt. Om neutraliteten, som Nyström & Nyström formulerar det, var ”ett spel för galleriet”, kan begreppet ha förlorat sin symboliska funktion. Neutraliteten måste då ersättas av andra symbolladdade begrepp som kan infogas i nya berättelser.[507]

De handlande subjekten i denna berättelse är liksom i den förra regeringarna och politikerna. Frågan är emellertid om neutraliteten och freden finns kvar som det eftersökta objektet. Om man fokuserar på de avsnitt som behandlar andra världskrigets erfarenheter är det snarare en fråga om ont eller gott. Det som eftersträvas är det moraliskt goda handlandet, inte de minst förödande konsekvenserna av ett svenskt agerande. Hjälpare blir då de som rakryggat vågade protestera mot medlöperi och tyskvänlighet, medan rasbiologer, nazistsympatisörer, antisemiter och samlingsregeringen blir de som motverkar projektet. Det är den ”svenska identiteten” som skall komma till åtnjutande av ett hedrande förflutet och det är den som tar skada när synderna dras fram i ljuset.[508]

Det finns en möjlighet att se denna intrig som en tragedi. White skriver att den tragiska intrigen har en viss benägenhet att vara reduktionistisk. Denna narrativa form tenderar mer än romansen och satiren att förenkla den historiska verkligheten.[509] Något onyanserat kan man säga att från att alla var goda i de tidigare berättelserna, har Sverige blivit land befolkat av nazister och rasbiologer. Dessa grupper får representera svensken i den anklagande berättelsen, och det är även de som driver den historiska processen framåt. Det som främst skiljer det två intrigerna åt är de retoriska figurer som tas i bruk. I

den komiska berättelsen sägs det svenska agerandet emanera från en inneboende kvalitet hos det svenska folket, medan en grupp får representera hela folkets moraliska halt i den tragiska berättelsen. Begreppen rasbiolog, antisemit och nazist får funktionen av metonymi i berättelsen. White menar att den tragiska intrigen skildrar människan som en varelse utlämnad åt omständigheter som sätter gränser för vad hon kan uppnå. Det finns emellertid också en läxa att lära för dem som överlever. Framstegen nås i denna intrig genom offer, inte som i komedin genom successiv utveckling. Intrigen och troperna har på så sätt uppfyllt sitt syfte att göra det obegripliga begripligt och det meningslösa meningsfullt.[510]

Återigen är argumentationen dygdetisk.[511] Liksom i den nationalistiska berättelsen står inte konsekvenserna i fokus, utan den moraliska hållningen. Till skillnad från den nationalistiska berättelsen genererar berättelserna ingen stolthet utan skam. Beteendet blir inte heller rättfärdigt eftersom konsekvenserna får en underordnad betydelse. Frågan är dock om denna skam inte kan ha en funktion när det gäller att få tillträde till en europeisk historiekulturell gemenskap. Grunden för gemenskap i en narrativ identitet behöver inte nödvändigtvis utgöras av ett ärofyllt kollektivt minne. Även berättelser om ett gemensamt skamligt förflutet kan stå till tjänst när det gäller att skapa en känsla av gemenskap.[512] Denna berättelse kan även ses som ett explicit avståndstagande från det kollektiva minne och den narrativa identitet som den pragmatiska berättelsen har genererat.

Sammanfattning

De flesta författarna låter den nationalistiska neutralitetsberättelsen utspela sig från början eller mitten av 1800-talet fram till lärobokens tryckår, med en glidande eller vag inledning. För de böcker som givits ut under eller efter andra världskriget är just kriget berättelsens klimax, medan de övriga har en något skiftande peripeti. Den ge-

mensamma sensmoralen för dessa berättelser är att Sverige har klarat sig tack vare en nationell eller nordisk sammanhållning och ett starkt försvar. Hållningen är tydligt nationalistisk med en betoning av etnisk nationalism för de äldre läroböckerna, och en mer statsnationalistisk framtoning för de yngre.[513]

De delar av denna berättelse som tycks ha fastnat i det kollektiva minnet, och som därmed kommer att få betydelse för en svensk narrativ identitet, handlar om fredlighet och konsensus. De partier som däremot sjunkit undan är de mer uttalat etnonationalistiska och aktivistiska. Det är även dessa berättelseelement som traderats eller ratats av senare generationers läromedelsförfattare.

Den pragmatiska neutralitetsberättelsen är betydligt mer helgjuten i jämförelse med de nationalistiska. I och med att 1800-talet framställs som en tid för stadfästelse av den svenska neutraliteten blir politikernas handlande under 1900-talets krigssituationer mer logiskt. Deras beslut och agerande framstår inte längre som ett utslag av en inneboende svensk fredlighet, utan som ett klokt beaktande av de råd som de historiska erfarenheterna har kunnat bidra med. Tidigare skeden framställs som ett resultat av medvetna överväganden, och de senare politikerna hade att följa i dessa fotspår med svenskarnas bästa för ögonen. Den gynnsamma situation som detta handlande har bidragit till möjliggör internationella hjälpinsatser.

Det är dessa erfarenheter som tar plats i det kollektiva minnet, men det är även denna argumentation som kommer att utmanas i den anklagande neutralitetsberättelsen. Samtidigt innebär framställningen att folket har kommit i skymundan till förmån för regeringen eller politikerna när det gäller att få äran av den lyckliga utgången. Detta kan innebära att berättelsen kan vara mer sårbar för utmaningar och mindre legitimerande för den narrativa identiteten.

Den anklagande neutralitetsberättelsen introduceras mot slutet av 1900-talet och kan ses som en reaktion mot en alltför konsensuspräglad självbild. Denna berättelse har haft förmåga att integrera olika, relativt disparata, berättelseelement som på olika sätt utmanar den

svenska självkänslan. Vilken ställning denna berättelse kommer att få i framtiden, både i det kollektiva minnet och i morgondagens historieböcker, är svårt att sia om. Analysen av elevberättelserna kommer att visa att ungdomarna återger denna berättelse tämligen frekvent, men att den med få undantag inte inlemmas i deras metaberättelser. Kanske indikerar detta att berättelsen inte kommer att bli så långlivad i det kollektiva minnet, och då inte heller få så stor betydelse för den narrativa identiteten.[514]

5

Berättelserna om välstånds- eller välfärdslandet

I januari 2011 utbröt en livlig debatt i svenska medier om hur Ingvar Kamprad placerat IKEA:s vinster. Var han en i raden av driftiga svenska entreprenörer som hade skapat arbetstillfällen och byggt upp det svenska välståndet, och som därför hade rätt att göra vad han ville med sina egna pengar, eller var han en skattesmitare som svek det svenska välfärdssamhället som han i andra avseenden gärna utnyttjade?[515] Denna debatt kan även uppfattas som en förhandling mellan två viktiga symbolvärden för svensk narrativ identitet.[516] De två retoriska strategierna bygger på två olika berättelser om vad det innebär att vara svensk. I linje med Ricoeur är detta två berättelser med ett ”överskott av mening” som uppenbarligen får något nytt att säga då nya situationer dyker upp. Dessa berättelser har förmedlats på olika nivåer i samhället under lång tid. Svenska läroböcker i historia har positionerat sig i förhållande till denna makroretorik, men de har också bidragit till förändringen av de samtal som förs och de argument som anses gångbara.

År 1973 gavs läroboken *Historia i centrum och periferi* ut. Redaktörerna Göran Graninger och Sven Tägil ville bidra med något nytt i läroboksfloran. Detta skulle vara en lärobok som redovisade ny historisk forskning och som dessutom lät flera historiker komma till tals.[517] Redaktörerna valde att presentera tre olika berättelser, eller med författarnas ordval ”tolkningar”, av Sveriges historiska utveckling

efter andra världskriget, och förmedlade därmed en form av berättelseperspektiv i en tid före den narrativa vändningen. Redaktörerna skriver:

> Varje sammanfattande historisk framställning bygger på värderingar som författaren har. Olika människor har olika uppfattning om eller värderingar av vad som är viktigt eller mindre viktigt. I en historiebok avspeglas detta t.ex. i de ämnen som tas upp till behandling, de namn eller årtal som omnämns eller de enskilda händelser som skildras. Även det sätt på vilket författaren presenterar sina utvalda fakta kan avslöja något om hans egna värderingar. [- - -] Det finns inte en enda av alla accepterad ”sanning” om hur man skall bedöma en sådan historisk utveckling.[518]

Dessa för nutida historiker så självklara tankar, vilka i den aktuella texten även kan ses som en beskrivning av olika historiesyner, var vid denna tid något helt nytt i historieläroböckerna. Den narrativa formens betydelse för ideologisk mening, och i förlängningen orientering mot framtiden, var tankar som inte tidigare presenterats explicit för eleverna.

Den första berättelsen, skriven av Agne Gustavsson som redaktören presenterar som ”universitetslektor i statskunskap [och] framträdande socialdemokratisk kommunalpolitiker”, har rubriken ”Förändringar genom reformer”.[519] Den andra och betydligt kortare berättelsen benämns ”Folkhemmet i världen” och är författad av den ”konservative kulturskribenten” Leif Carlsson. Den tredje berättelsen är författad av professorn i ekonomisk historia Bo Gustafsson och har rubriken ”Det monopolkapitalistiska Sverige efter 1945. Välfärd med förhinder” och presenterar ett renodlat marxistiskt perspektiv som varken förr eller senare förekommit i det undersökta materialet.[520] Redaktörernas val att helt frikoppla utvecklingen efter 1945 från tidigare skeenden medför emellertid att berättelsernas narrativa strukturer osynliggörs och sambanden med tidigare skeenden blir otydliga. Trots att denna för berättelsens funktion så centrala aspekt saknas har jag valt att inleda

avsnittet med dessa exempel, eftersom de så tydligt visar på berättelsernas betydelse för historieskrivningens mening och mål.

Rubriken ”Förändringar genom reformer” tydliggör att det är de politiska reformerna som skapade välfärdssamhället. Texten visar att dessa reformer finansierades med en solidarisk skattepolitik.[521] Gustafsson skriver:

> Oförvållad arbetslöshet medför inte heller ekonomisk misär i dag, utan samhället träder in för att mildra verkningarna genom arbetslöshetsbidrag, omskolningshjälp, förtidspensionering, flyttbidrag etc. [- - -] Kommuner och landsting har i allt större utsträckning fått ansvar för samhällsutvecklingen. [- - -] Sammanlagt innebär det en utveckling präglad av ökad solidaritet mellan olika befolkningsgrupper och mellan olika generationer.[522]

Misären är något som tillhörde det förflutna och de skötsamma arbetare som blivit ofrivilligt arbetslösa på grund av strukturrationaliseringar blir omhändertagna av samhället. Enligt Gustafsson fattades besluten om sociala reformer under stor politisk enighet.[523] Framgångssagan är dock inte ohotad. Berättelsen avslutas med en lätt pessimistisk syn på framtiden: ”Samhällets politik har alltsedan krigsslutet präglats av en allt starkare solidaritetskänsla. Vissa tecken tyder dock på att denna solidaritetskänsla börjat försvagas de senare åren.”[524]

Carlssons rubrik ”Folkhemmet i världen” är något förvånande. När man läser den inledande texten tyder det närmast på att rubriken har tappat sina citationstecken runt metaforen ”folkhemmet”. Författaren skriver: ”Det skulle inte bli så att olika partier och grupper fortsatte att i samverkan bygga vidare på det ’goda folkhemmet’ som hade varit det socialdemokratiska slagordet framför andra.”[525] Carlsson är enig med Gustafsson om att det rått i stort sett enighet om de socialpolitiska frågorna, men förutom detta är det ingen konsensusutveckling som skildras. Den socialdemokratiska politiken beskrivs som ett hot mot näringslivet. Carlsson skriver:

> **Motsättningen** har legat på andra punkter, framförallt på **socialiseringskraven** och på vad som från borgerlig sida framställts som **tendenser till statlig**, dvs. socialdemokratisk, **maktfullkomlighet**. Genom socialdemokraternas bakslag i valet 1948 kom de direkta socialiseringskraven att förlora sin politiska aktualitet. Många hårda beskyllningar har emellertid senare riktats mot regeringspartiet för att på andra sätt, främst genom **ett allt hårdare skattetryck** och olika typer av regleringar och andra ingrepp, söka skaffa sig den **makt över näringslivet** som det inte lyckats vinna genom öppen socialisering. Striden om "högskattepolitiken" har i många valrörelser stått i centrum för den politiska debatten. Skattetrycket har under tiden konsekvent ökat, så att vårt land nu i detta avseende torde inta en av de främsta platserna i världen.[526]

Denna särväg är inte lika ärofull som den som tidigare beskrivits och berättelsen antyder att skatter och socialdemokratisk kontroll hotar det svenska näringslivet. Författarens val av fetstil ger även ett tydligt exempel på läsartilltal och betoning. Den tredje berättelsen är som tidigare påpekats en engångsföreteelse i läroböckerna.[527] Det renodlade marxistiska perspektivet får inget utrymme när välfärdsberättelsen blir den dominerande under de kommande decennierna.

De två förstnämnda berättelserna kan till vissa delar representera två idealtyper av berättelser om Sveriges inrikespolitiska utveckling. Dessa är berättelsen om det solidariska välfärdslandet, nedan benämnd välfärdsberättelsen, och berättelsen om välståndet som till priset av ett högt skattetryck möjliggjorde välfärdslandet, benämnd välståndsberättelsen. Välfärdsberättelsen tar sin början under 1930-talet och framställer politikerna som de som driver utvecklingen framåt. Välståndsberättelsen startar istället under 1800-talet och i den är det uppfinnarna och företagarna som är hjältarna.

Perspektivmångfalden i *Historia i centrum och periferi* tycks inte ha varit någon succé. Läroboken blev i ett längre perspektiv inte någon försäljningsframgång och både den yttre formen och vissa delar av innehållet ändrades då den senare gavs ut under namnet *Vägar till nuet*.[528] Den nya läroboken visar tydligt vilken av berättelserna som har gått segrande ur den narrativa kampen. De aktuella texterna är då

ersatta av en entydig välfärdsberättelse författad av Per Thullberg. Jag har låtit de två äldre berättelserna exemplifiera mina respektive berättelsekategorier på grund av redaktörernas medvetna, och i materialet ovanliga, strävan att synliggöra de narrativa strukturernas betydelse för ideologisk och moralisk orientering.

Dessa två berättelser skall inte ses som renodlade kategorier utan förekommer hela tiden sammanflätande med varandra i materialet. De olika förklaringarna och beskrivningarna kan interagera då olika frågor ställs till historien i olika kontexter. Valet av perspektiv skall inte endast ses som en fråga om historiesyn utan i förlängningen också som något som berör den likaledes ideologiska frågan om vilken sida av identiteten man vill legitimera.

Vad som avgör till vilken av de tidigare nämnda kategorierna en berättelse hör är ytterst en fråga om vad som driver fram samhällsförändringarna och vad som är målet för dessa förändringar. Är det den företagsamme, flitige och fiffige svensken, eller entreprenören som han senare kommer att kallas, som har stretat ihop ett välstånd som har möjliggjort välfärdssamhället, eller är det en socialdemokratisk och liberal samförståndspolitik som har skapat reformer, vilka därefter har kunnat bekostas med en solidarisk skattepolitik? Dessa olikheter kan också beskrivas med hjälp av Greimas begreppsapparat och kan då ses som skillnaden mellan vilka som har gynnat respektive missgynnat projektet.[529] I välståndsberättelsen är det näringslivet eller den internationella konjunkturen som är hjälten som skapar välståndet. Politikerna är ibland hjälpare som försöker fördela detta välstånd till folket, ibland stjälpare som hotar näringslivet. Skurkarna i berättelserna är de som genom illojalitet, lättja, eller i den senare välståndsberättelsen genom att ivra för höga skatter, sätter ett framtida välstånd på spel. I välfärdsberättelsen är det istället socialdemokratiska politiker som agerar hjältar medan näringslivet, internationellt och globalt, antingen är hjälpare eller de som motverkar projektet välfärd åt folket. I några berättelseelement är det närmast så att näringslivet, eller den globala ekonomin, är skurken som bekämpar det goda, rättvisa samhället.

Det är viktigt att påminna sig om att en aktant enligt Greimas modell inte behöver vara en aktör utan även kan utgöras av en struktur.[530]

Dessa två berättelser skapar och legitimerar identiteter på ett sätt som gör att de ibland förstärker varandra och ibland utmanar varandra. Berättelserna utspelar sig också över olika tidsspann. Medan välståndsberättelsen tar sin början under den industriella revolutionen under 1800-talet har välfärdsberättelsen ett långt senare startdatum. Ju senare utgivna läroböcker, desto senare dyker välfärdssamhället upp i berättelsen. Fattigsverige sträcker sig allt längre fram genom decennierna efter hand som referenspunkten förflyttas.[531] Hur berättelserna kategoriseras är även avhängigt av vilket som är det eftersträvansvärda framtidsscenariot.

Som nämnts hävdar Åsa Linderborg att historieläroböcker från 1909 fram till 1999 hade en gemensam linje och präglades av en uttalad homogenitet. Trots att hon konstaterar att läroböcker som gavs ut före 1950 på ett annat sätt betonade liberala reformer och näringslivets betydelse, görs ingen större poäng av detta faktum. Linderborg menar istället att alla läroböcker gav uttryck för en borgerlig hegemoni där ”man prisar kapitalismen, entreprenörerna, uppfinningarna, teknikutvecklingen, industrialismen, marknadsekonomin, handeln, klassamarbetet och den modesta samhällsutvecklingen”.[532]

Daniel Braw intar en liknande hållning från ett annat ideologiskt perspektiv när han i Timborapporten *Bland världens mest bildade folk. Sverige och omvärlden i historieläromedlen* konstaterar att läroböckerna beskriver en svensk exceptionalism enligt vilken Sverige framställs som ett föregångsland jämfört med de mer odemokratiska, fattigare och mer osolidariska andra. Braws iakttagelser överensstämmer i många fall med mina, men hans mer översiktliga analys gör att de skiftande narrativa strukturerna inte synliggörs. Han skiljer visserligen mellan en äldre exceptionalism, som främst utmärks av en tillbakablickande hyllning av den urgamla svenska friheten, och en modern exceptionalism som pekar på radikala förändringar.[533] Braw menar att den berättelse som kom att dominera efter 1945 såg

1920-talets högkonjunktur som den stora brytpunkten i den ekonomiska utvecklingen, medan 1930-talet var startpunkten för det politiska förändringsarbetet. Han konstaterar i detta sammanhang att Alms *Milstolpar* från 2007 utgör ett undantag.[534] Jag menar istället att de läroböcker som gavs ut fram till 1970-talet oftare presenterade samma narrativa struktur som den som *Milstolpar* senare redovisar, och att fragment av välståndsberättelsen har dykt upp i läroböckerna under hela den undersökta perioden. Min poäng är att det finns två olika berättelser om den svenska exceptionalismen och att dessa berättelser periodvis existerar parallellt i materialet men genererar olika orientering och narrativ identitet. De många gånger subtila skillnader som finns mellan de olika berättelsekategorierna i läroböckerna blir desto tydligare i elevernas berättelser. Det är därför viktigt att hitta verktyg som möjliggör en distinktion mellan de olika berättelserna.

På samma sätt som berättelserna har olika narrativ form, och därmed genererar olika orientering mot framtiden och får olika roll i formeringen och legitimeringen av den narrativa identiteten, så vilar de även på olika etiska resonemang. Som tidigare påpekats lägger dygdetiken vikten vid narrationens första del och aktörernas karaktärer, medan ett konsekvensetiskt resonemang betonar berättelsens slut och upplösning. Det måste dock poängteras att olika etiska argumentationsstrategier kan förstärka eller motverka varandra i samma text. Dessa retoriska strategier skapar koherens eller inkoherens i berättelsen på ett sätt som aktualiserar berättelsens betydelse för legitimeringen av den narrativa identiteten. Ett berättelseelement som fyller en viktig funktion för identitetsformeringen kan stå tillsammans med ett motstridigt argument utan att berättelsen faller sönder och blir meningslös, eftersom behovet av legitimering överröstar inkoherensen.[535]

Retoriken hämtar sina argument från olika topoi eller platser.[536] Dessa platser kan vara protagonistens karaktär, ethos, kausala samband, logos eller känslomässiga upplevelser, pathos. Enligt klassisk retorik handlar ethos om talarens karaktär, men jag menar att man i den historiska argumentationen även kan se detta som aktörens karaktär.

Till exempel framställs Per Albin Hansson som en god statsman tack vare sin fattiga barndom och strävsamma läggning.[537] En retorik som främst hämtar sina argument från ethos kan då medföra en dygdetisk strategi, medan en retorik som främst går till logos kan få en mer konsekvensetisk inriktning.[538] Enligt min tolkning hämtar retoriken i läroböckerna även sina argument från olika temporala topoi. En dygdetisk argumentation går tillbaka till en mer eller mindre fjärran dåtid för att finna religiösa, nationalistiska eller allmänt dygdrelaterade argument, medan en konsekvensetisk argumentation söker sina argument i framtiden. Berättelsens argument kan således antingen utgå från huvudpersonens fattiga bakgrund, förnöjsamma karaktär och de plikter man har som svensk, eller så räknar författaren upp mätbara siffror i form av BNP och ökad medelinkomst.[539] Guldåldern är i vissa berättelser, eller vissa delar av berättelserna, förlagd till det förflutna, medan den i andra finns i nuet eller hägrar i framtiden.[540] En berättelse kan också i en fas betona kollektiva aspekter och identitet i form av samhörighet och gemenskap, medan den i ett senare skede betonar individualism, frihet, flexibilitet och unicitet. Detta kan också ses som en inneboende spänning mellan tradition och modernitet. Som Ulf Zander påpekat är de alltid är beroende av varandra. Det ena begreppet definieras av vad det andra inte är.[541] Gunnar Broberg & Mattias Tydén skriver i *Oönskade i folkhemmet* angående det tidiga 1900-talets debatter:

> Som en drucken vacklar den svenska sekelskiftesmänniskan mellan nostalgiskt tillbakablickande och hoppfull framtidstro, mellan undergångsstämningar och strong självtillit. Och de nya ljusa möjligheterna blev tydliga bara mot de tecken på degeneration som skönjdes överallt.[542]

Denna inneboende spänning och ständiga förhandling mellan tradition och modernitet gäller inte bara sekelskiftsmänniskan kring 1900, utan kan i varierande grad iakttas i hela materialet. Även i framtidsinriktade berättelser kan resonemang dyka upp om arbetare med närmast medfödd disciplin eller nedärvd solidaritet. Exempelvis Nyström

& Nyström skriver angående arbetarna som deltog i Sundsvallstrejken 1879 att en kommitté av arbetarrepresentanter drev igenom att alla krogar skulle vara stängda och att varje dag skulle avslutas med aftonbön.[543]

De olika retoriska strategierna får något paradoxala konsekvenser när det gäller benämningarna av de aktuella berättelserna. Begreppet välstånd härrör etymologiskt från uttrycket ”att stå sig väl”, vilket implicerar ett statiskt tillstånd. Välfärd härstammar däremot från ”att färdas väl” och beskriver en rörelse fram mot något annat.[544] I läroböckerna blir sensmoralen i respektive berättelse däremot närmast den omvända. Välståndsberättelsen pekar fram mot en bättre framtid, medan välfärdsberättelsen ofta istället beskriver ett gott rådande tillstånd som legitimeras av dygdetiska resonemang. Denna argumentation hindrar dock inte att välfärdspolitiken ibland beskrivs som ett led i ett moderniseringsprojekt. Drivkraften till denna modernisering härrör emellertid från aktörernas goda vilja.[545] Min terminologi motiveras av de ordval som läroboksförfattarna genomgående har gjort.

Resonemangen kan klargöras genom ett exempel. Odhner & Westman från 1934 framhäver att införandet av folkskolan och andra reformer skulle skapa större arbetslust och därför, tillsammans med individuell företagsamhet, förbättra levnadsförhållandena i Sverige. Den liberala reformen associeras inte till lika rätt till utbildning, utan det är reformens konsekvenser som fokuseras. Emigrationen beror inte enbart på fattigdom utan även på bristande företagsamhet: ”Hos många hade det blivit en vana att tala illa om Sverige och allt svenskt, och de insågo ej, att stora framtidsmöjligheter finnas i vårt land med dess väldiga naturtillgångar och att den, som vill arbeta lika hårt hemma som i Amerika, här kan sätta igång lönande företag.”[546] Här är de konsekvensetiska resonemangen tydliga och syftar till att sporra individen till företagsamhet och arbete, vilket skulle generera en eftersträvad höjning av levnadsstandarden i framtiden. Platserna som argumenten hämtas från är knutna till mätbara ekonomiska vinster, men de konsekvensetiska argumenten både förstärks och motsägs av ett exempel

som behandlar de sedermera berömda ingenjörerna John och Nils Ericssons fattiga barndom och strävsamma personlighetsdrag:

> De båda bröderna växte upp i ett fattigt hem i Värmland. Redan som barn började John rita och göra maskiner, han tog sig sedan under hela sitt liv aldrig någon fritid från sådant arbete, utan arbetade strängt söndag som vardag. Han sporrades av sitt begär att vara nyttig. Vid unga år utvandrade han till Förenta staterna.[547]

Emigrationen ses inte som illojal utan som ett uttryck för framåtanda och argumenten förstärks genom den ärofulla fattigdomen.[548] Odhner & Westman beskriver emellertid också hur det urgamla självstyret hade vant svensken att sätta det allmännas bästa före sina egna fördelar.[549] Det urgamla självstyrets betydelse för identiteten, och dess delvis dygdetiska resonemang som knyter an till en närmast mytisk gemenskap, blir inte koherent med sensmoralen i den individualistiska argumentationen mot emigration, eller med exemplet om John Ericssons framåtanda. Dessa motsägelser kan förekomma i samma textavsnitt eftersom berättelsen om den självuppoffrande och ansvarstagande odalbonden är en viktig beståndsdel i en historisk legitimering av den relativt nyvunna demokratin, samtidigt som bröderna Ericsson får representera den framåtblickande moderniteten. Både socialdemokrater och mer konservativa krafter använder odalbönder och disciplinerade arbetare som troper för varierande syften i sina berättelser, men de hämtar sina argument från olika topoi.[550] Henrik Berggren menar att det sedan 1800-talet har funnits en spänning mellan en lillsvensk och en storsvensk nationalism. Den lillsvenska retoriken såg demokratin som något nedärvt och ursprungligt svenskt, vilket kunde komma väl till pass både i en liberal och i en mer socialdemokratisk folkhemsretorik. Den storsvenska retoriken hävdade istället att svenskarna hade förlorat sin kärlek till hembygden och drevs av en rastlös längtan efter det moderna.[551] Denna spänning och förhandling mellan de olika nationalistiskt färgade argumenten visar sig tydligt i läroboksberättelserna.[552]

Välståndsberättelsen

Välståndsberättelsen skulle man kunna ge många olika namn. I de äldre läroböckerna rör det sig om en berättelse om den fiffige, flitige och företagsamme svensken som med oförtröttlig strävsamhet arbetar sig fram till välstånd och internationellt erkännande, medan det i senare berättelser snarare handlar om ett entreprenörskap och en duglighet i Ingvar Kamprads, Björn Borgs eller ABBA:s anda.[553]

Denna berättelse tar sin början vid förändringen av jordbruket under 1800-talet. Odhner, Westman & Forssell använder rubriken ”En ny tid för jordbruket. Den enskildes kraft frigöres”. Nu kunde företagsamma män genom driftighet skaffa sig välstånd och det blev inte längre vanligt att folk behövde blanda ”bark, agnar eller halm i brödet”.[554] De nya rikedomarna och den förbättrade levnadsstandarden är ett ständigt återkommande tema. Odhner & Westman hävdar att ”[f]ör Norrland kom nu en ny tid. Den väckte de ’slumrande miljoner’, som lågo i dess skogar och berg.”[555] Grimberg & Söderlund skriver: ”Så höll *storindustrien* sitt intåg i vårt land. Den gav arbete och bröd åt tusenden, och den skapade åt vårt land rikedomar, som kunna räknas i milliarder.”[556] En vanlig trop i denna berättelse är den fattige unge mannen som genom sin tekniska duglighet lyckas skapa stora rikedomar åt sig, sitt land och det svenska folket.[557] Ett exempel kan hämtas från Odhner & Westman:

> *Lars Magnus Ericsson* föddes vid mitten av 1800-talet i en torpstuga i Värmland. I det fattiga hemmet var det knappt om allt, även om födan [- - -] Det största av de bolag, som vuxit upp på den grund, som de lagt, fick med tiden ett aktiekapital på 100 milj. kr. och gav bröd åt många svenskar. Olyckligtvis fick en svindlare, Ivar Kreuger, makt över bolaget och plundrade det på dess tillgångar.[558]

Tydligare än så här kan knappast berättelsen om hjälten och skurken framställas. Dessa målande berättelser om fattiga torpstugor och

svältande snillen försvinner emellertid ganska snart från läroböckerna och ersätts istället av långa listor över framgångsrika svenska företag.[559] Nyckelord i dessa berättelser blir modernt, snabbt, skickligt och framgångsrikt. Grimbergs & Söderlunds formulering kan här ses som representativ: ”Svenskarnas tekniska begåvning, de svenska arbetarnas yrkesskicklighet och det svenska järnets höga kvalitet utgöra förutsättningarna för den viktigaste av våra industrigrenar: metall- och verkstadsindustrien.”[560] Ett synnerligen tydligt meningsskapande om den narrativa identiteten kan ses i dessa berättelser. I följande citat från Grimberg & Söderlund 1940 nämns ”Sverige” eller ”svenskt” inte mindre än elva gånger. Vid nyutgivningen 1947 hade man tydligen ansett att detta var lite väl chauvinistiskt och begränsar sig därmed till att skriva det åtta gånger:

> **Svenska uppfinningar**. Flera av Sveriges största industrier arbeta i stor utsträckning för export och ha hela världen till marknad. De äro baserade på svenska uppfinningar, t.ex. av kullager och separatorer, eller på tekniska förbättringar, utexperimenterade av svenskar, särskilt inom elektroniken. Nybyggaren på Sydamerikas pampas lagar sin mat på svenska primuskök, på floderna i Brasiliens urskogar surra svenska utombordsmotorer, indianen i México talar i svensk telefon, och lyxbilen som spinner fram på Italiens autostrador, rullar på svenska kullager. I så gott som hela världen finns det svenska tändstickor. Så bidraga svenskt uppfinnarsnille och svenskt precisionsarbete till att göra vårt land känt och aktat ute i världen.[561]

Det är i denna berättelse tydligt att välståndet emanerar från den industriella revolutionen.[562] Denna kom i renodlad form att leva kvar i läroböckerna fram till och med 1960-talet, men visar sig även senare, delvis infogad i välfärdsberättelsen. Kumlien skriver: ”Sverige hade tillgångar, som möjliggjorde dess utveckling till industriland. Det hade järn, trä och vattenkraft och det hade en folkstam med teknisk läggning.”[563] Intressant är dock att författaren inte längre talar om ”våra” industrigrenar utan att aktören nu nämns i tredje person. Identitetens legitimering har antagit en något mer subtil form.[564]

Även Brolin och Bäcklin från 1960-talet visar tydligt att det är näringslivet som åstadkommit en högre levnadsstandard för hela folket, men att folkrörelser och politiker har innehaft rollen som hjälpare när det gäller fördelningen av välståndet. Bäcklin påpekar att välståndsökningen kom arbetarna till del redan före fackföreningarnas tid. Här liksom i andra samtida läroböcker kopplas också näringslivets utveckling samman med utvecklingen mot demokrati. Berättelsen om välståndslandet kommer på så sätt att konvergera med demokratiberättelsen, och de båda berättelsernas sensmoral kommer ömsesidigt att understödja varandra:

> Den ännu pågående industriella revolutionen är utan tvekan den mest genomgripande i vår historia. Den har sålunda förvandlat Sverige från ett fattigt till ett rikt land och möjliggjort en väldig lyftning av folkets materiella, kanske också kulturella levnadsnivå, och har därigenom utjämnat klyftorna mellan samhällsklasserna. Den har förändrat själva landets utseende och på nästan varje punkt folkets levnadssätt och vanor. Den har brutit sönder eller minskat betydelsen av många tidigare gemenskapsformer, t.ex. byns, bygdens och hemmets. I de nya industrisamhällena växte därför fram ett behov av nya former av gemenskap och samarbete. […] Detta är industrialiseringens viktigaste politiska följdverkan: de breda lagren av folket, som aldrig tidigare haft möjligheten att göra sig hörda i politiska sammanhang, trädde fram, organiserade sig och lät sig höras.[565]

Det sker dock en successiv förskjutning i argumentationen under undersökningsperioden. Liksom i neutralitetsberättelserna visar sig dessa glidningar tydligast då läroböcker redigeras inför nyutgivningar. År 1940 formulerar sig Grimberg & Söderlund på följande vis:

> Det är en av de bästa sidorna av de sista årtiondenas samhällsutveckling i vårt land, att man har velat sörja för att alla skola få del av det stigande välståndet. Men vi få ej glömma, att detta välstånd har åstadkommits genom allas samfällda arbete. Därför är det varje medborgares plikt att efter måttet av sina krafter göra rätt för sig och genom sin insats bidra till hela nationens väl. Ty endast genom sparsamhet, flit och företagsamhet kan välståndet bevaras och de fattigas lott förbättras.[566]

Detta textavsnitt är struket vid nyutgivningen 1947, och fokus hamnar istället på de reformer som möjliggjorts tack vare näringslivets utveckling.[567] Det dygdetiska argumentet, att man bör göra rätt för sig och hedra dem som i det förflutna har möjliggjort välståndet, tonas ner. Detta kan ses som ett litet steg mot den berättelse som under 1960-talet och början av 1970-talet börjar framträda i läroböckerna.

Brolins berättelse aktualiserar även rester av en äldre regressiv berättelse där det patriarkala samhällets ordning ställs mot ett nytt modernt industrisamhälle utan gemenskap och trygghet. Denna narrativa form var vanlig i de äldre läroböckerna, men dessa inslag blev med tiden allt sällsyntare.[568] I den regressiva berättelsen hämtas argumenten konsekvent från det förflutna, men från 1960-talet och framgent kommer den progressiva välståndsberättelsen att bli den vanligaste.

Välståndsberättelsen återkommer i läroböckerna under senare år. I vissa böcker sker detta i form av tilläggshistoria där entreprenörer genom tiderna får en egen liten ruta eller sida, medan det i andra läroböcker är en mer generell berättelse.[569] Två exempel på det senare är Lars-Göran Alms *Milstolpar* och Christer Öhmans *Sekvens,* båda från 2007.[570] Alms 1800-talshistoria berättar om ett förbättrat jordbruk och en framväxande industri som från mitten av 1800-talet förbättrade befolkningens villkor. Han skriver, i en ton som känns igen från de äldre läroböckerna:

> Under denna tid framträdde också de företag som fått smeknamnet ”geniföretagen” – företag som byggde på svenska uppfinnares idéer och som kom att utveckla en spetskompetens inom sin speciella nisch. [- - -] Tillsammans innebar dessa förändringar att åren mellan 1890 och 1914 var den svenska industrins jubeltid – kulmen på en framgångsrik industrialiseringsprocess.[571]

Henrik Björck har visat att tropen om ingenjören kom att få en symbolisk betydelse vid början av 1900-talet. Ingenjören representerade ett tekniskt förnuft som sakligt och med problemlösning i fokus skulle bygga upp nya moderna, rationella fabriker och bostäder. Denna trop

kommer senare att överföras till välfärdsberättelsen då den rationella inställningen överförs till organisationen av samhället i stort och till den enskildes liv.[572] Björck har dock noterat att den sociale ingenjören förekom även i högerns retorik redan vid början av 1900-talet. Ambitionerna att ordna befolkningens liv och leverne skulle gynna företagens produktion.[573] Tropen om den tekniske svensken och hans betydelse för Sveriges framgång är frekvent även i elevernas berättelser.[574]

Ett annat berättelseelement som får en meningsbärande funktion är skildringarna av emigrationen. Som tidigare citat från Odhner & Westman visat kan emigrationen ses som ett utslag av illojalitet och bristande nationalistisk anda.[575] Falk & Tunberg nämner kort emigrationen och betonar att drivkraften främst var god tillgång på jord i Amerika. De tvingande orsakerna betonas inte utan beskrivs kort som ”flera dåliga skördeår”. [576] Ord som fattigdom, svält och nöd finns inte med i denna berättelse. Intressant i detta sammanhang är att Grimberg & Söderlund inte nämner emigrationen överhuvudtaget. Här är det återigen viktigt att inte falla offer för sin egen stora berättelse. Det finns inga händelser som på förhand har förtjänat sin plats i berättelsen, men det aktualiserar ändå resonemangen om kollektiv glömska eller bortträngning. I Grimbergs & Söderlunds konsensusorienterade framgångsberättelse kan emigrationen störa meningsskapandet och legitimeringen av den nationalistiske svensken. I detta sammanhang kan det vara intressant att göra en jämförelse med elevernas berättelser. Flera av dessa konstaterar att de tycker att det är anmärkningsvärt att de glömt emigrationen i sin stora berättelse. Sannolikt är detta ett berättelsefragment som varken passar in i Grimbergs & Söderlunds eller de aktuella elevernas stora meningsskapande.[577]

Söderlund & Tunberg kopplar däremot emigrationen till perioder då ”[d]et svenska näringslivet arbetade under mindre gynnsamma förutsättningar”.[578] Dåliga skördar och försörjningssvårigheter nämns, men inte heller i denna berättelse får fattigdomen något större utrymme. Denna beskrivning är relativt vanlig i välståndsberättelsens emigrationsskildringar. Dåliga förhållanden i Sverige nämns men betonas

inte, och andra faktorer som exempelvis svensk reslust och äventyrslynne anges som bidragande drivkrafter till en emigration som berövade Sverige arbetskraft. Livet i Amerika framställs i någon lärobok som hårt och besvärligt, vilket i sig kan fylla en implicit meningsbärande funktion.[579] Kumlien gör en koppling mellan emigrationen och den framväxande sociallagstiftningen som ligger i linje med den konsekvensetiska argumentationen i välståndsberättelsen: ”Emigrationen betraktades naturligt nog med mycken oro i Sverige. Man satte igång en utredning om dess orsaker, och den har bidragit till uppkomsten av en socialpolitisk lagstiftning.”[580]

I Bäcklins bok betonas för första gången ord som hungerår och fattigdom i samband med emigrationen, vilket pekar framåt mot den övergång som sker i meningsskapandet i samband med att välståndsberättelsen allt mer övergår till en välfärdsberättelse.[581] Generellt kan Bäcklins berättelse ses som en övergångsberättelse där de båda berättelserna förhandlas mot varandra. Återigen är Alm från 2007 intressant i ett jämförande perspektiv:

> Varför var det då så många som lämnade Sverige? I äldre forskning var svaret givet: emigranterna flydde från fattigdom och elände till ett land av hopp. Detta var förmodligen riktigt när det gäller utvandringen i slutet av 1860-talet, för då inträffade de sista nödåren i landets historia i samband med missväxt. Men i övrigt då? Idag påpekar en del historiker att de flesta svenskarna trots allt hade det ganska bra under senare delen av 1800-talet. Utvandrarna reste inte från elände till hopp, säger de, utan från hyfsade villkor till ännu bättre, bl.a. högre löner. Och för många utvandrare var det inte heller ett livsavgörande beslut. En del kom hem igen efter några år i USA och hade med sig både pengar och idéer som gav dem ett bättre liv i Sverige.[582]

Här ser man en återgång till den långa välståndsberättelsen med dess vikt vid den handlingskraftige företagsamme svensken och en retorik som hämtar argumenten från ett framtida topos.

Två troper har viktiga meningsbärande funktioner och kan ses som en dikotomi i välståndsberättelsens inledande fas. Den ena är ”den

supande svensken" och den andra "den disciplinerade arbetaren". I de tidigare läroböckerna kopplas ofta fattigdom och misär samman med alkoholmissbruk och slöhet. Det är enskilda initiativ från eldsjälar och föregångsmän som tillsammans med folkbildningen hjälper till att åtgärda missförhållandena. Argumentationen är gärna förstärkt med ett från 1800-talet traderat bibliskt språkbruk.[583] Peter Wieselgren kallas exempelvis för "[v]år förste nykterhetsapostel".[584] Kumlien understryker att "[n]ykterhetsrörelsens samhälleliga insats blev stor. Den spred nykterhet i breda folklager och hyfsade därigenom tidigare råa umgängesseder. Den bidrog också till folkbildningens höjande."[585] Under 1960-talet försvinner den försupne mannen, som själv förorsakat sitt elände, ur läroböckerna. Nykterhetsrörelsen kommer istället att infogas i en berättelse om demokratisk skolning.[586]

"Den disciplinerade arbetaren", som motstår revolutionära locktoner och som istället arbetar för landets välstånd, är en annan populär trop i berättelserna. Denna fyller en viktig sedelärande funktion i både välstånds- och i välfärdsberättelsen, och kommer därför att leva kvar längre i läroböckerna. Tropen ingår i berättelserna om den förnöjsamme svensken som inte strävade efter stora förändringar utan nöjde sig med en gradvis utveckling, samtidigt som berättelsen betonar att flit lönar sig. Ett tydligt exempel på denna förnöjsamhet kan man läsa i nedanstående beskrivning av Carl Ekman och Per Albin Hansson i Odhner & Westman:

> Två gånger blev de folkfrisinnades ledare *Carl Ekman* statsminister. Han hade börjat sin bana som kroppsarbetare och nådde fram till rikets högsta ämbete. Sedan han fallit, blev *Per Albin Hansson* statsminister. Han var socialdemokraternas ledare. Redan som liten pojke fick han börja arbeta för födan. Sina första slantar förtjänade han på att vakta kor. Därefter blev han springpojke, handelsbiträde, redaktör, och riksdagsman.[587]

Stråth påpekar att denna nedärvda förnöjsamhet blir meningsskapande när det gäller konstruktionen av en svensk identitet.[588] Denna

trop är även effektiv i berättelsen om välfärdslandet och i berättelsen om främlingen, där den arbetsamme invandraren beskrivs enligt väl inarbetad retorik.[589]

Genomgående ses revolutionära rörelser som ett hot mot landet och välståndet. Liksom i neutralitetsberättelsen står Grimberg & Söderlund för den mest uttalade konsensusberättelsen:

> De stora sociala och politiska frågorna ha därför slutligen lösts i enlighet med den svenska folkmajoritetens önskningar. [- - -] Den svenska socialismen hade nog från början en revolutionär prägel. Men snart inriktade sig partiet under ledning av *Hjalmar Branting* på att med lagliga medel främja arbetarklassens intressen inom den rådande samhällsordningens ram.[590]

Falk och Tunberg skriver: ”Men arbetarnas lugna och värdiga uppträdande under konflikten hade skapat respekt för den svenska arbetarklassens politiska mognad.”[591] Kumliens framställning blir något motsägelsefull när han beskriver hur den svenska fackföreningsrörelsen satte hårt mot hårt för att förbättra arbetarnas villkor, samtidigt som den fostrade medlemmarna till inbördes solidaritet, disciplin och samhällsvett. Den svenska arbetarrörelsen beskrivs som fredlig jämfört med utländska grupper och kunde därför anpassas efter ”det gamla svenska rättsamhället och det svenska folkets lynne”.[592] Trots viss oklarhet huruvida det var rätt att sätta hårt mot hårt, samverkar detta budskap väl med de tidigare citerade meningsbärande berättelseelementen om flit, lugn och arbetsamhet när det gäller att legitimera den konsensusinriktade svensken i kontrast mot de våldsamma andra.[593]

Ett annat drag i välståndsberättelsen är dess betoning av liberala reformer under 1800-talet och början av 1900-talet. Det etableras en kontinuitet mellan dessa tidiga reformer och dem som görs under författarnas samtid. Falk & Tunberg skriver: ”Under förra delen av 1800-talet spred sig i vida kretsar ett livligt intresse för höjande och förbättrande av de lägre samhällsklassernas ställning. Opinionen påverkades av de liberala jämlikhetsidéerna.”[594] Författarna fortsätter vidare i ett senare avsnitt:

> Svenska folkets urgamla vana vid självstyre har bl.a. tagit sig uttryck i en livlig social verksamhet, syftande till att undanröja vissa missförhållanden inom samhället och förbättra de sämre lottades ställning. På enskilt initiativ har således ett omfattande arbete igångsatts och organiserats för att hjälpa fattiga och sjuka samt över huvudtaget för humanitära ändamål. [- - -] Vissa sociala rörelser ha åstadkommit genomgripande förändringar i samhället; de ha också framkallat en omfattande lagstiftning från statens sida. Ett centralorgan för statens sociala verksamhet är den genom riksdagsbeslut av år 1912 inrättade *socialstyrelsen*, vilken handlägger bl.a. frågor rörande arbetsmarknad och arbetslöshet, fattigvård och barnavård, nykterhetsverksamhet, levnadskostnader och bostadsförhållanden. [- - -] Ett stort arbete har förvisso nedlagts på fattigvårdens förbättring. Man skickar ej längre ut fattiga och gamla för att ”gå på roten” utan ger dem understöd i hemmen eller tar in dem på ålderdomshem, vilka blivit allt bättre organiserade. För barn ha upprättats särskilda barnhem. Man lämnar även hjälp åt de sämst lottade, såsom blinda dövstumma och sinnesvaga. Staten bereder trygghet åt medborgarna på deras ålderdom. Enligt lag av 1913, som sedermera omarbetats, erhålla alla personer över 67 år folkpension.[595]

Detta citat representerar väl välståndsberättelsens betoning av kontinuitet och successiv förbättring. Liknande, om än inte lika utförliga beskrivningar finns i ett flertal av läroböckerna. Odhner & Westman betonar att: ”[e]nstående väl ha staten och landstingen ordnat *sjukhusen*”.[596] Under 1950-talet försvinner gradvis dessa liberala reformer från berättelserna. Givetvis kan detta bero på att andra och mer genomgripande reformer genomförts senare, och att dessa överskuggar de tidigare, men det kan även tolkas som en successiv övergång till en ny berättelse.

Det som ytterst blir avgörande för kategoriseringen av Kumliens berättelse är dels betoningen av kontinuiteten mellan liberala och senare socialdemokratiska reformer, dels rollfördelningen i berättelsen.[597] Kumlien beskriver under rubriken ”Det svenska folkets största välståndsperiod” hur väl det svenska näringslivet klarade sig under slutet av 1930-talet tack vare den svenska industrins dugliga ledare, förstklassiga arbetskraft och den gynnsamma internationella konjunkturen. Kumlien drar av detta slutsatsen:

> De omständigheter, som här anförts, i förening med en demokratiskt lagd inrikespolitik medförde, att mellankrigstiden för breda lager inom det svenska folket blev en välståndsperiod utan like. Standarden höjdes för många yrkesgrupper, såväl ifråga om föda som ifråga om bostäder. Högre löner och den i lag av 1919 stadgade maximalarbetstiden om åtta timmar skapade åt många en mera människovärdig tillvaro. [- - -] Sedan demokratien bröt fram, har alltså i vårt land genomförts en social reformlagstiftning av hittills osedd omfattning, närmast jämförlig med de äldre liberalernas vid 1800-talets mitt. Den avsåg att skapa någorlunda betryggande villkor för *hela* vårt folk.[598]

Jämförbar är Brolins formulering angående 1913 års lag om allmän pensionsförsäkring: ”Principen om solidariskt samhällsansvar var därmed erkänd. Till pensionsfrågans lösning hade även högern medverkat.”[599] Solidaritet är ett begrepp som introduceras i berättelserna under 1960-talet, men begreppet kommer att få en betydligt större meningsbärande funktion i välfärdsberättelserna. Brolin påpekar dessutom i samband med 1930-talets reformer:

> I regeringens ”*välfärdspolitik*” ingick även en rad sociala reformer. Statsunderstödd men frivillig arbetslöshetsförsäkring infördes, en lag om folkpensionering antogs, som innebar en betydlig utbyggnad av 1913 års åldersskydd; vidare genomfördes två veckors semester för alla löntagare.[600]

Här är en av de första gångerna i materialet som begreppet välfärdspolitik används utan att vara direkt kopplat till näringslivets framsteg.[601] Bruket av detta begrepp vid skildringen av en gradvis utveckling av de liberala reformerna understödjer kontinuiteten i berättelsen. Användandet av citationstecken indikerar dock en viss distansering till begreppet.

Liksom i tidigare berättelser är de ändringar som skett i samband med nyutgivning talande. En jämförelse mellan Söderlund & Tunberg 1949, 1955 och 1961 visar på både kontinuitet och diskontinuitet. Författarna skriver i alla tre utgåvorna:

> De från och med mellankrigstiden dominerande uppfattningarna om socialpolitikens mål bottna säkerligen till stor del i av kristendomen präglade åskådningar samt i liberalismens jämlikhetsidéer och dess allmänt humanitära inställning. Att de ha kommit att få en så stor betydelse just efter författningsreformen 1919–21, sammanhänger dock utan tvivel med att de samhällsklasser, som främst voro i behov av socialhjälp i olika former och som hade det största personliga intresset av att förebyggande åtgärder vidtogos, genom rösträttsreformerna erhöllo ökat politiskt inflytande och därmed större möjlighet att påverka lagstiftningen i av dem önskad riktning.[602]

Här kan vi återigen se att kontinuiteten betonas och hur de socialdemokratiska reformerna inte betraktas som ett radikalt brott mot tidigare förhållanden. Författarna undviker att nämna socialismen explicit, vilket ytterligare förstärker intrycket av ideologisk kontinuitet och konsensus. Andra partier är försvunna från den senare utgåvan. I 1949 och 1955 års utgåva står det:

> Lagen om allmän pensionsförsäkring av år 1913 ersattes med lagar om *folkpensionering* 1935 och 1937. Folkpensioneringen bygger delvis på obligatoriska avgifter, delvis på statliga bidrag. I viss mån förutsätter den alltså ett tvångssparande från de enskilda samhällsmedlemmarnas sida. Genom senare lagstiftning har folkpensionerna ytterligare utbyggts och ännu mer än tidigare blivit en huvudfaktor inom den svenska socialvården.[603]

I 1961 års utgåva avslutas texten om pensionerna efter de två första meningarna.[604] I den kan man se hur de textpartier som förordar den enskildes ansvar, och den tydliga kritiken mot den socialdemokratiska politiken, har försvunnit. En annan ändring som talar sitt tydliga språk är hur Per Albin Hansson beskrivs i de olika utgåvorna. I de äldre utgåvorna skriver författarna:

> Per Albin Hansson var i hög grad representativ för den reformistiska svenska socialdemokratien. De ideologiska frågorna skötos under hans tid ofta i bakgrunden, och partiet inriktade i stället sitt arbete på soci-

> alpolitiken, på att skapa vad man kallade ett ”folkhem”. Denna politik vann anslutning i vida kretsar även utanför den egentliga arbetarklassen, vilken dock alltjämt förblev partiets kärna.[605]

I 1961 års utgåva har man ändrat slutet till ”att få till stånd en ’välfärdsstat’, vad man kallade ett ’folkhem’.”[606] Berättelsen har anpassats till den framväxande välfärdsberättelsen genom små redigeringar och strykningar.[607]

Som visats dyker även begreppet ”folkhem” upp i välståndsberättelsen, men liksom ”välfärdspolitik” skrivs begreppet inom citationstecken.[608] Användandet av citationstecken kan ses som ett läsartilltal och tolkas på olika sätt. Endera kan det vara ett sätt att markera att man själv inte anser att Sverige var vare sig ett välfärdsland eller folkhem, eller så vill man markera att begreppen inte kan ses som objektiva epitet utan ingår i en ideologisk retorik. Det kan dock även tolkas som en markering av att begreppen inte var allmänt vedertagna. Som senare skall visas försvinner dessa citationstecken kring begreppen i flertalet läroböcker under 1970-talet. Begreppen kommer till viss del att tappa sin ideologiska laddning och ses som en del av en av alla omfattad historisk begreppsapparat, eller som ett integrerat tema i makroretoriken.

Detta bör inte tolkas som om en sammankoppling mellan begreppet ”folkhem” och den socialdemokratiska rörelsen dessförinnan hade varit självklar. Henrik Björck har i sina språbruksanalyser visat att det redan fanns en utvecklad ”folkhemsideologi” med socialliberala och filantropiska förtecken vid början av 1900-talet. När begreppet övertogs av socialdemokraterna under 1920- och 1930-talet lösgjordes dessa ideologiska samband. Det är dock sannolikt att författare som skrev läroböcker under 1940-talet hade en vidare konnotation av begreppet ”folkhem” än vad senare uttolkare av berättelsen kanske inser. Björck påpekar även att Per Albin Hanson inte tillmätte begreppet den betydelse som det sedermera kom att få.[609] I citatet från Söderlund & Tunberg kan man se att det är ett vagt definierat ”man” som använder benämningen folkhem, medan man i Hildingson från

1974 mycket mer explicit ser det som ett socialdemokratiskt projekt: ”Socialdemokraterna talade gärna om att skapa ett *folkhem*, där allas behov av trygghet och omvårdnad skulle vara säkerställda.”[610] Denna illustration av hur metaforerna ändrar betydelse över tid är central för förståelsen av berättelsernas sensmoral. Det är även ett tydligt exempel på hur en berättelse som Tunbergs & Söderlunds kan få ett överskott av mening då den läses i en ny historiekulturell kontext.

Som tidigare nämnts försvinner inte välståndsberättelsen från materialet under 1960- och 1970-talet utan finns hela tiden kvar som en parallell berättelse i läroböckerna. Bäcklin skriver:

> Vid efterkrigstidens början rådde en livlig aktivitet inom det socialdemokratiska partiet. Under finansminister Wigforss’ ledning hade ett efterkrigsprogram utarbetats med ganska starka socialiseringstendenser. [- - -] Bortses t.ex. från de lappländska malmfältens förstatligande, har socialiseringskraven kommit i skuggan för en långt gående *regleringspolitik*. Denna är delvis ett arv från kriget men har på en del områden, t.ex. inom bostadsbranschen, sedermera upprätthållits genom skiftande konjunkturer. På borgerligt håll talas gärna om ”smygsocialisering”. Mest omstridd har *skattepolitiken* blivit. Den under kriget uttagna värnskatten har inbakats i det ordinarie skattesystemet. Statens både inkomster och utgifter har oavlåtligt stigit. Missnöjet över de höga skatterna skärptes. […] Tjänstemän och arbetare erhöll kompensation genom höjda löner, men småsparare, pensionärer och försäkringstagare fick sin ställning försvagad.[611]

Tham betonar att ett effektivt näringsliv skulle finansiera efterkrigstidens reformer och att socialdemokraternas socialiseringsidéer ”avvisades med skärpa” från borgerligt håll där man dock inte motsatte sig sociala reformer.[612] Dessa beskrivningar visar på den för välståndsberättelsen karaktäristiska kontinuiteten.

År 1983 publicerades första utgåvan av *Alla tiders historia,* som ännu i skrivande stund utkommer i nya upplagor. Denna lärobok visar på en intressant förskjutning av berättelsekategorierna mellan de olika utgåvorna. Vid en jämförande analys ser man att välståndsberättelsen

är mer framträdande i 1983 års lärobok än i vissa av de senare utgåvorna. I 2007 års utgåva kommer sensmoralen dock åter att närma sig den som framkommer i de äldre upplagorna. Bergström 1983 och 1999 ger en utförlig beskrivning av alla de företag som möjliggjorde den svenska industriella revolutionen. Svensk snilleindustri nämns, men det påpekas att den drog nytta av det tekniska kunnandet som fanns i industriellt mer avancerade länder.[613] Emigrationen berodde på att ”den kraftiga folkökningen inte medgav att alla kunde få en dräglig bärgning i sitt hemland”.[614] Denna fattigdom får dock inte samma emfas som i ett antal av författarna senare utgivna läroböcker.[615] Fackföreningarna riktade inte bara sin kamp mot arbetsgivarna utan även mot konkurrerande arbetssökande, vilket inte nämns i 2002 och 2007 års utgåvor.[616]

Berättelsens balanserande mellan välstånds- och välfärdsberättelsen visar sig tydligast i avsnittet ”Från fattigstuga till folkhem”. Författarna beskriver hur den ökade levnadsstandarden möjliggjordes av industrialisering och liberala reformer. Beskrivningen av de fattigas usla levnadsförhållanden överensstämmer dock bättre med de berättelser vi ser i nästa berättelsekategori, där ett eländigt då ställs mot ett ljust nu.[617] Liknande sammanhang uppstår då man kombinerar Torgny Nevéus och Sture Martinius berättelser i *Historia i centrum och periferi* från 1973.[618] Det som gör att jag kategoriserar dessa berättelser, eller delar av berättelser, som välståndsberättelser är att författarna betonar kontinuiteten mellan 1800-talets industriella utveckling och den ökning av levnadsstandarden som kom till stånd. I Bergströms böcker från 1983 och 1999 uttrycks uppfattningen att industriella revolutionens sociala missförhållanden överskuggades av det faktum att de flesta människor fick en högre levnadsstandard. Författarna problematiserar även frågan om denna standardhöjning var avhängig av en stark arbetarrörelse. Slutsatsen blir att det var den industriella expansionen som var förutsättningen för de sociala reformerna.[619]

Alms *Milstolpar* och Öhmans *Sekvens* från 2007 är redan nämnda. Alm inleder avsnittet om industriella revolutionen med orden:

> Under andra hälften av 1800-talet blev Sveriges ekonomiska utveckling en näst intill sagolik framgångsberättelse. År efter år hade man västvärldens snabbaste ekonomiska tillväxt. År 1914 låg Sverige i täten när det gällde kvaliteten på industrivaror och var världsledande inom några specialområden.[620]

Öhman betonar på samma sätt kontinuiteten i det svenska näringslivet och skriver: ”Flera stora företag som är verksamma ännu på 2000-talet skapades under denna tid.”[621]

Inte heller Alm har något avsnitt om den svenska fattigdomen under 1800-talet, utan påpekar att en del historiker hävdar att de flesta svenskarna hade det tämligen bra efter 1860-talet.[622] Författaren skriver att de politiska reformerna genomdrevs genom ett samarbete mellan Branting och radikala liberaler. Dessutom nämns liberala reformer, som begränsningen av kvinnors nattarbete, vilket sammantaget skapar en kontinuitet mellan 1800-talets industriella revolution och den standardhöjning som befolkningen kom i åtnjutande av.[623]

Alm hävdar att de goda åren för industrin under 1920-talet ledde till högre löner och att motiven för arbetsgivarna att sänka arbetarnas löner under 1930-talet var att de inte ville tvingas till uppsägningar.[624] I läroboken nämns inte begreppen folkhem eller välfärdssamhälle i detta sammanhang, utan författaren fokuserar istället på näringslivet och de ekonomiska konjunkturerna. Ett annat unikt berättelseelement i denna berättelse är att Sveriges ekonomi fick draghjälp av den nazityska upprustningen.[625] Detta kommenteras dock inte vidare och får därför ingen explicit meningsskapande betydelse. Begreppen folkhem och välfärdssamhälle introduceras istället först i samband med efterkrigspolitiken.[626] I anslutning till detta textavsnitt nämns även de reformer som genomfördes under 1930-talet, vilket förskjuter sensmoralen i berättelsen eftersom reformerna associeras till konjunkturuppgång och ökad efterfrågan under efterkrigstiden. Begreppet folkhem skrivs dock inte inom citationstecken, utan används som ett neutralt historiskt begrepp. Alm redovisar därefter en förteckning över de sociala reformer som genomfördes, och berättelsen konvergerar därmed

med välfärdsberättelsen på ett annat sätt än vad den äldre välståndsberättelsen gjorde.[627]

Öhman presenterar emellertid begreppet folkhem i avsnittet om mellankrigstiden. Begreppet skrivs inom citationstecken och framställs som ett resultat av de fredliga förhållandena på den svenska arbetsmarknaden, vilket förstärks av att Ådalshändelserna inte nämns.[628] Dessa berättelseelement skiljer sig dock inte nämnvärt från motsvarande berättelseelement i välfärdsberättelsen. Detta innebär inte att sensmoralen blir samstämmig eftersom dessa berättelser leder fram mot ett annat slut och implicit eller explicit en annan orientering mot framtiden.

Öhman fortsätter att betona näringslivets betydelse för Sveriges utveckling under efterkrigstiden, men denna skildring ligger nära vad jag i avsnittet om välfärdsberättelsen kallar den ”lillsvenska välfärdsberättelsen”. Eftersom företagens vinster ses som motorn för den politiska utvecklingen, väljer jag emellertid att kategorisera den som en välståndsberättelse:

> Aldrig någonsin har de svenska företagens vinster och de svenska arbetarnas löner ökat så snabbt som under åren 1951–70. Givetvis var detta en av förutsättningarna för de många sociala reformerna. Och när vinsterna och lönerna ökade så ökade också statens skatteinkomster. Det var en av förutsättningarna för de många sociala reformer som regering och riksdag genomförde de här åren. I början av 1970-talet vände utvecklingen. De svenska företagen sålde sämre utomlands, tillväxten minskade och arbetslösheten ökade. Till detta kom en ökad oro på arbetsmarknaden. […] Den svenska ekonomin hade hamnat i kris. Kanske gällde det rentav hela den svenska modellen.[629]

Alm beskriver kriserna under 1970- och 1990-talet som ett resultat av den ökade konkurrensen från låglöneländerna:

> Rationaliseringarna gjorde att många människor förlorade sina arbeten. Svenska staten fick allt större utgifter för ersättning till arbetslösa, arbetsmarknadspolitiska åtgärder och stöd till krisdrabbade företag. […]

> Krisen påskyndade det svenska industrisamhällets förvandling till tjänstesamhälle. [- - -] Socialdemokraterna fick lämna ifrån sig regeringsmakten efter 44 år. Istället bildades en borgerlig koalitionsregering som fick den otacksamma uppgiften att ta Sverige genom de värsta krisåren.[630]

Även Öhman ser krisen under 1970-talet på ett liknande sätt. Intressant är att berättelsen om Sveriges ekonomiska historia i Öhmans tappning slutar med följande slutsats:

> Men man fortsatte att genomföra kostsamma reformer, bygga ut den offentliga sektorn och höja skatterna också efter 1970, fastän vinsterna och tillväxten blev sämre. Detta ledde till att skatternas andel av BNP ökade kraftigt (51 procent 1992), och detta har ytterligare minskat företagens vinster och försämrat tillväxten.[631]

Trots att läroboken är utgiven 2007 skildras inte Sveriges vidare ekonomiska utveckling. Sensmoralen blir tydlig i berättelsen. Det som hotar utvecklingen är minskade vinster för företagen, vilket leder till minskad tillväxt och kris. Alm behandlar emellertid perioden fram till 2006 och skriver: ”I god tid före riksdagsvalet 2006 började de borgerliga partierna samarbeta för att kunna erbjuda väljarna ett tydligt och enhetligt borgerligt regeringsalternativ.”[632] Det som är utmärkande för dessa välståndsberättelser, i jämförelse med välfärdsberättelsen, är att nedmonteringen av välfärdssamhället inte finns med. Berättelserna fokuserar på de ekonomiska förhållandena och det är tillväxt som är det eftersträvade målet.

FLITENS SENSMORAL

De tidiga välståndsberättelserna präglas av kontinuitet. De har en tydlig början i samband med den industriella revolutionen. Den svenska företagsamheten har under lång tid byggt upp ett välstånd, vilket tillsammans med kristna, liberala och måttfulla socialdemokratiska

krav bidragit till sociala reformer. De erfarenheter som aktualiseras får mening och betydelse genom att de bidrar till och leder fram mot ett ökat välstånd och en accelererande tillväxt. Dessa erfarenheter kommer därför att bli betydelsefulla för den sensmoral och orientering mot framtiden som berättelsen genererar. Ur ett narrationsteoretiskt perspektiv kan detta ses som urtypen för en progressiv berättelse. Samhället har växt fram organiskt utan tydliga språng eller omvälvande förändringar. Begrepp som folkhem och välfärdsstat används som metaforer för Sverige, samtidigt som författarna distanserar sig från begreppen. Fortfarande är det istället folket som fungerar som den i huvudsak meningsbärande synekdoken för Sverige. Det svenska folket har en inneboende och nedärvd kvalitet som både möjliggör framstegen och driver utvecklingen, och det är ytterst denna identitet som måste betonas, legitimeras och föras vidare till nya generationer. De senare reformer som genomförts har varit bättre och mer långtgående än de tidigare, men de skiljer sig inte rent kvalitativt från de föregående.[633] Eftersom nuet genomgående framställs som höjdpunkten, med få ovan angivna undantag, blir berättelsens slut även dess peripeti. Berättelsen andas även en optimistisk framtidstro och orientering mot en allt större tillväxt och ett allt större välstånd.[634]

Det som utmärker den yngre välståndsberättelsen är att grunden för framgång inte längre enbart är tekniskt lynne och flit, utan att vårt beroende av den omgivande världen har fått ett mycket större fokus. Detta kommer även att påverka den narrativa identiteten. De retoriska argumenten hämtas inte ur det förflutna eller från essentiella karaktärsdrag, *ethos*, utan från framtida möjligheter, vilket förutsätter flexibilitet och förändringsbenägenhet. Med Greimas terminologi kan man säga att det eftersträvansvärda är ett blomstrande näringsliv, och att det svenska näringslivets aktörer och de ekonomiska strukturerna intar hjälterollen medan politikerna framställs som hjälpare. De som intar skurkrollen i de äldre berättelserna är svindlare som Ivar Kreuger, eller de som genom lättja inte gör rätt för sig. I de senare berättelserna är det de som begär för höga löner, skapar oro på arbetsmark-

naden eller företräder internationella koncerner, som representerar de onda krafterna som hotar Sverige.[635] Företrädare för de internationella företagen är dock mer tvetydiga skurkar jämfört med dem som agerade i de äldre berättelserna. Det globala näringslivet kan även gynna Sverige och det syns en ambivalent attityd till frihandel och global ekonomi i denna berättelse.[636] Andra hot mot Sverige är i de senare berättelserna en ”tröstlös långtidsarbetslöshet”, och ett högt skattetryck.[637] I de äldre av dessa välståndsberättelser finns det inte några förlorare. Däremot innebär högskattepolitiken ett hot mot näringslivet i de nyare berättelserna. Farorna kan även ses som en utmaning av en svensk identitet legitimerad av berättelser om flit, arbetsamhet, förnöjsamhet och duglighet. I början av berättelsen märks en tydlig stolthet över de svenska framgångar som aktualiseras. Svenskarna har varit duktiga och lugna och välståndet är därför välförtjänt. Dessa goda förhållanden framställs även som rättfärdiga, eftersom svenskarnas idoga strävanden kommer att leda till bättre förhållanden för hela folket i framtiden.

Identiteten grundas inte i den yngre berättelsen främst på likhet och kollektiva värden utan på flexibilitet och förmåga till nyorientering. Denna anpassningsförmåga och förändringsbenägenhet är ett centralt tema i både de senare välstånds- och de senare välfärdsberättelserna. Inställningen till denna flexibilitet är dock helt olika och utgör därför en signifikant skillnad mellan de båda berättelsekategorierna. Medan man i välståndsberättelsen ser nyorienteringen och förändringen av den narrativa identiteten som något nödvändigt och i flera avseenden gott, blir denna nyorientering i välfärdsberättelsen ett hot mot svenska värden och det svenska folkhemmet.[638]

Övergången från ett aktörsperspektiv i de tidigare berättelserna till ett mer strukturellt perspektiv i de senare får även en motsägelsefull betydelse för den narrativa identiteten. Fokus flyttas från individuella aktörer inom näringslivet till stora ekonomiska strukturer.[639] Det är inte längre nedärvda egenskaper och tekniskt lynne utan flexibilitet som gör att svenska företag kan klara sig på en allt hårdare marknad. I

välståndsberättelsen kritiseras inte en ökad individualism. Alm skriver till exempel angående regeringsskiftet 1991: ”Regeringen uppslukades av den svåra krisen, och tvingades förhandla med socialdemokraterna för att kunna göra nödvändiga besparingar bland socialförsäkringarna. Någon uttalad borgerlig politik var inte att tänka på i den svåra situationen.”[640] Hur författaren definierar en ”uttalad borgerlig politik” utvecklas inte, men man skulle kunna anta att det är skattesänkningar som avses. Vad som avses förutsätts vara självklart för läsaren.

Man kan se hur olika historiebruk samverkar i denna berättelse. Företrädare för ett existentiellt historiebruk letar upp flitiga och uppfinningsrika svenskar ur det förflutna för att stärka självkänslan och bekräfta identiteten. Samtidigt artikulerar berättelserna ett ideologiskt historiebruk som framhäver vikten av sparsamhet med skattemedel och anpassning till rådande marknadsekonomi. Detta ideologiska bruk får moraliserande undertoner då det riktar sig mot dem som genom lättja inte bidrar till tillväxten eller inte lever upp till föreställningen om den svenska förnöjsamheten.

Alms och Öhmans narrativa form skiljer sig av naturliga skäl från de äldre berättelsernas. De ser en tydlig peripeti under decennierna efter andra världskriget.[641] Detta förklaras i huvudsak av deras historiska utsiktspunkt, men får icke desto mindre betydelse för berättelsens orientering och legitimering. Den progressiva berättelsen ifrågasätts och den nya pekar istället mot en osäkrare framtid. I och med att framgångsberättelsen utmanas kommer välståndsberättelsen till vissa delar att konvergera med välfärdsberättelsen, utan att för den skull skapa en gemensam sensmoral.[642] Att beskriva denna berättelse som en tragedi blir inte rättvisande, snarare som en romans eller komedi med komplikationer. Tragedin möter vi snarare i den renodlade välfärdsberättelsen, när det döende projektet välfärdssamhället offras för individualism och nyliberalism.

Välfärdsberättelsen

Ur ett berättelseperspektiv är det tveksamt att föra samman läroböcker som är utgivna under trettiofem år till en berättelsekategori. En berättelse verkar alltid i relation till den historiska fråga som nuet genererar.[643] Det är också med utgångspunkt i denna historiska fråga som den narrativa strukturen konstrueras, och det är den som avgör var i den kosmiska tiden berättelsen skall komma att utspela sig. Berättelsernas identitetslegitimerande funktion bidrar dock till en trögrörlighet som gör att vissa narrativa former sedimenteras. Ricoeur menar att vissa minnen fastnar i det kollektiva medvetandet och upphör att vara levande berättelser för att istället bli fastslagna upprepningar. Han formulerar det som ”ett hävdande av minnets ställning gentemot historiens”.[644] Berättelsen förvandlas från en symbol som kan tolkas på nytt till ett tecken som är färdigtolkat.[645] Denna sedimentering, eller minnets seger över den nytolkande historien, är tydlig såväl i välstånds- som i välfärdsberättelsen. Detta innebär emellertid inte en petrifiering, eftersom de olika lagren i berättelserna hela tiden befinner sig i en viss rörelse.

Den renodlade välfärdsberättelsen gör entré i det undersökta materialet i Hildingsons bok från 1974. I denna berättelse finns inte ett lika tydligt samband mellan 1800-talets utveckling och den nya berättelsen om Sverige som världsmästare i välfärd.[646] Liksom sina föregångare har Hildingson en lång beskrivning av de företag som växte fram under 1800-talet, men denna utveckling kopplas inte till ett ökat välstånd hos befolkningen.[647] Emigrationen orsakades av fattigdom, och ett växande jordproletariat tvingades därför söka sin utkomst på andra håll.[648] Fattigvårdsreformer under 1800-talet nämns men ges en ny mening:

> Det var första gången staten ingrep i den nya produktionsordningen och uppträdde som försvarare av betryckta människors rätt. Det var i denna anda som den följande socialpolitiken skulle utvecklas. Viktig

> var också en förordning om fattigvården, som förklarade att städerna och socknarna var skyldiga att sörja för sina fattiga. Här och var i församlingarna byggdes det låga, gråa stugor, där de fattiga blev inhysta tillsammans med gamla eller kroniskt sjuka människor. Det skulle dröja länge innan fattigvården blev effektiv och slog vakt om rättssäkerheten och människovärdet.[649]

Även här ställs ett uselt då mot ett bättre nu, men det är statens insatser, inte de ökade inkomsterna, som skall förbättra människors levnadsvillkor. Ett visst spår av kontinuitet kan dock spåras i beskrivningen av socialpolitikens utveckling.

Tropen ”den supande arbetaren”, som själv orsakat sitt armod, är borta. Denna trop har svårare att hävda sin plats i en offerberättelse om hur folket drabbas av den industriella revolutionens verkningar. Nyström & Nyström problematiserar frågan huruvida misären berodde på missbruket, eller missbruket berodde på misären, och sensmoralen blir det sistnämnda.[650] Flera författare påpekar att superiet förekom i alla samhällsklasser och att nykterhetsrörelsens främsta insats handlade om att ge politisk skolning åt arbetarklassen.[651] Alkoholmissbruket associeras inte längre till de breda folklagren utan blir ett allmänt svenskt missförhållande. Däremot är tropen ”den disciplinerade och skötsamme arbetaren” mycket effektiv även i denna berättelse. Som tidigare nämnts presenterar Bergström en berättelse som går att infoga i båda berättelsekategorierna: ”Arbetarnas sammanhållning och disciplin under konflikten väckte emellertid respekt för fackföreningsrörelsen.”[652] Från att i välståndsberättelsen ha setts som en bidragande orsak till den exceptionella svenska utvecklingen, blir den disciplinerade arbetaren istället den som driver fram en balanserad reformistisk socialdemokrati. Ofta är det storstrejken som ses som vattendelaren när det gäller denna utveckling. Arbetare som fiskade och läste istället för att supa och demonstrera är en tacksam metonymi när denna berättelse skall förstärkas.[653] Fotografierna som illustrerar arbetarrörelsen visar ofta välklädda arbetare som allvarligt har ställt upp sig framför fotografen.[654]

Det är en ny ordentlighet som går segrande ur förhandlingen om signifikans i berättelsen. Den skötsamme och disciplinerade arbetaren dominerar berättelsen, på bekostnad av den slarvige och försupne. Denna trop blir dessutom central för en narrativ svensk identitet där arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkan kommer att spela en viktig roll.[655] Ronny Ambjörnsson har konstaterat att det vid 1900-talets början växte fram ett skötsamhetsideal i de olika folkrörelserna, vilket under 1930- och 1940-talet spreds till grupper även utanför dessa rörelser. Denna skötsamhet kopplades både till en ny värdighet och till en utopisk framtid. Nykterheten blev enligt Ambjörnsson en politisk protest mot ett moraliskt kaos som hotade runt hörnet.[656] Lars Edgren skildrar storstrejken 1909 i Oredsson & Andersson:

> Inför strejkutbrottet den 4 augusti förberedde sig myndigheterna noga för att förebygga eventuella oroligheter. Polisen förstärktes, frivilliga skyddskårer upprättades och militärens beredskap höjdes. Tidningarna fylldes med reportage under braskande rubriker som ”Arbetskriget”. Försäljningen av alkohol stoppades tillfälligt. Dagen för storstrejken kom men fruktan för oroligheter visade sig vara starkt överdriven. I Stockholm stod skaror av arbetare och fiskade längs strömmen eller hade samlats i Folkets hus för att läsa tidningar och diskutera läget. På gatorna härskade friden. Trots att vissa incidenter inträffade under konfliktens lopp, var lugnet och behärskningen påfallande. Även bland motståndarna tillvann sig arbetarrörelsen respekt för det disciplinerade sätt på vilket konflikten genomfördes.[657]

1800-talet blir inte längre, som i välståndsberättelsen, en upptakt, utan får istället i välfärdsberättelsen utgöra den eländiga relief mot vilken den senare utvecklingen skall avteckna sig.[658] Det industriella genombrottet beskrivs mer eller mindre utförligt, men kopplas inte i lika hög grad som i den tidigare berättelsekategorin till en höjd levnadsstandard, utan till fattigdom och missförhållanden.[659] Ett talande exempel kan man se hos Almgren 2002 och 2007. Under rubriken ”Svenska snillen och snilleindustrier” står det:

> Alexander Lagerman konstruerade 1892 en tändsticksmaskin, den s.k. komplettmaskinen som producerade 40 000 färdigfyllda tändsticksaskar om dagen. Med ens blev hundratals barn och kvinnor arbetslösa i Jönköping. För maskinens skötsel behövdes endast ”en yngling och en flicka samt en förman, vilken dock samtidigt övervakade 2–3 maskiner”. Men ungdomarna fick inte vara storväxta, eftersom de då och då skulle krypa genom hela maskinen för att göra rent.[660]

Detta är mycket långt ifrån de hyllningstal till snillena som man kan läsa i de tidiga välståndsberättelserna. Textavsnittet finns inte heller med i de äldre utgåvorna av *Alla tiders historia*. Tillägget om arbetslöshet och ungdomarnas arbetsvillkor förändrar helt textens sensmoral, vilket innebär att snilleindustrins identitetslegitimerande roll förskjuts. Den framställs här istället som något som gav negativa verkningar, vilka drabbade människor som eleverna har förutsättningar att identifiera sig med.[661] Graninger från 1992 och Elm & Thulin från 1995 och 2000 nämner nästan inte den industriella utvecklingen i Sverige över huvud taget, utan fokuserar helt på de missförhållanden som rådde under 1800-talet.[662] I flera av de senare läroböckerna har fattigdomen och de eländiga levnadsförhållandena under 1800-talet fått ett mycket stort utrymme i berättelsen. Långström skriver under rubriken ”Sverige – en fattig diktatur”:

> Om du är född i Sverige har du växt upp med välfärd och demokrati. Det betyder att du fått sådant som du dagligen behöver, till exempel hem, mat, värme, kläder, skola och fritid med mera. Allt detta tar du sannolikt för givet. Men om du hade fötts i vårt land 200 år tidigare hade du mött ett helt annat Sverige, förutsatt att du inte hade dött direkt vid förlossningen eller under de två första åren. Du hade kanske lidit av någon bristsjukdom och besvärats av vägglöss och huvudlöss varje dag och natt. [- - -] Vid missväxt fanns det inte bara mindre mat att äta. Det blev också brist på utsäde till nästa år. På så sätt kunde också det året bli mycket dåligt. Vårt land drabbades av flera sådana svåra år på 1860-talet. Folk och regeringar i en del andra länder ordnade insamlingar för att hjälpa de stackars ”fattiga svenskarna”.[663]

Denna betoning av den svenska fattigdomen är dock inget nytt. Bo Stråth hävdar att fattigdomen blev en lämplig ersättare som legitimering av en svensk värdighet när stormaktstidens maktanspråk inte längre var relevanta. I de svenska grundningsmyter som skapar den svenska identiteten är fattigdom något att vara stolt över och något som danat den svenska karaktären.[664] Implicit finns givetvis kravet att detta armod är ett passerat tillstånd. Denna argumentation finns även i välståndsberättelsen, men i välfärdsberättelsen får betoningen av fattigdomen en centralare plats eftersom den förstärker den senare utvecklingens välfärdsexceptionalism. Jag kommer längre fram att visa att elevernas föreställningar om 1800-talet är mycket starkt påverkade av denna berättelse. Flera elever använder välfärdsberättelsens temporala dimension trots att de i övrigt presenterar en välståndsberättelse.[665]

Välfärdsberättelsen tar sin början under 1920- eller 1930-talet, beroende på om de politiska eller ekonomiska reformerna poängteras.[666] Flera av läroböckerna resonerar kring samspelet mellan ekonomiska och politiska faktorer, men gemensamt för berättelserna i denna kategori är att de politiska reformerna får en större emfas jämfört med den ekonomiska utvecklingen. Vissa författare, som Nyström & Nyström, betonar de ekonomiska strukturernas betydelse mer, men sensmoralen i berättelsen blir ändock koherent med den i välfärdsberättelsen.[667] Stig Hadenius skriver i Graninger & Tägil 1981:

> Ytterlighetspartierna hade aldrig några större framgångar i Sverige. Men det rådde missnöje i vida kretsar. Man hade fått demokrati och parlamentarism, men detta hade inte lett till de sociala och ekonomiska förändringar som många hoppats på. Till valet 1932 gick socialdemokraterna fram med ett omfattande program, som i första hand skulle lösa **arbetslöshetsfrågan**. På längre sikt skulle man arbeta för reformer som skulle ge social och ekonomisk jämlikhet. Man ville göra Sverige till en välfärdsstat, där ingen skulle lida nöd och där de stora klasskillnaderna skulle utplånas.[668]

Detta kan läsas som en tydlig början på berättelsen om välfärdslandet. Politikerna är inte längre hjälpare utan protagonister. De förhållanden som rådde vid början av 1930-talet var inte goda utan präglades av klasskillnader och social och ekonomisk nöd. Det är socialdemokraterna som skall leda denna progressiva utveckling mot dess lyckliga slut. Liknande inledningar av välfärdsberättelsen kan iakttas i flera av läroböckerna.[669] Detta blir denna bakgrund som de senare reformerna spelas upp mot. Gustafsson & Persson skriver:

> Det viktiga med de nordiska krisuppgörelserna var inte de faktiska verkningarna. Arbetslösheten var fortfarande mycket hög, och bönderna hade fortfarande ekonomiska problem. Men uppgörelsen innebar ett genombrott för en ökad sociallagstiftning och ökade statliga ingrepp i ekonomin. Det visade att det fanns en politisk vilja att minska orättvisorna i samhället. Det gav hopp inför framtiden. Det tycktes gå att hitta en medelväg mellan kommunism och fri otyglad kapitalism, en väg som kombinerade marknadsekonomi och demokrati med statliga ingrepp och samhällssolidaritet.[670]

Dessa citat visar inte bara början på den nya berättelsen utan även hur den retoriska strategin har förändrats. Det är inte längre endast i konsekvenserna eller i de framtida topoi som argumenten hämtas utan ur en uttalad dygdetisk argumentation, där själva viljan till förändring blir det centrala.[671] Nyström & Nyström ger uttryck för denna spänning mellan nuet och framtiden när de skriver: ”Kanske det framförallt är denna kontrast, mellan nuets knapphet och otrygghet och utvecklingens framtidslöften, som utmärker den svenska mellankrigstiden och förklarar varför det trots allt handlar om en orolig och konfliktfylld period i vår historia.”[672] Detta citat kan jämföras med en beskrivning av motsvarande tid i den äldre välståndsberättelsen:

> Tack vare den glädjande utvecklingen av vårt lands näringsliv var det också ekonomiskt möjligt att som aldrig förr sörja för fattiga och sjuka, åldringar och arbetslösa. Trots två ekonomiska världskriser med svår arbetslöshet även i vårt land voro nog de båda årtiondena närmast efter världskriget en av de lyckligaste perioderna i vår historia.[673]

Även om man beaktar att dessa omdömen har fällts utifrån helt olika förförståelse och historisk kontext är kontrasterna värda att notera.

Solidaritet är ett ord som genomgående kommer att prägla välfärdsberättelsen. Solidaritet är ett förhållningssätt som kan motiveras med både konsekvens- och dygdetiska argument. Det är dock oftast den politiska viljan som betonas, mer än de konsekvenser som den solidariska hållningen får för olika samhällsgrupper.[674] Metaforen ”folkhem” har en central plats i denna berättelse. Forskare har påpekat att detta begrepp har brukats från olika ideologiska infallsvinklar, och för att föra fram varierande retoriska poänger. Stråth skriver att konservativa grupper vid slutet av 1800-talet lanserade begreppet som ett alternativ till klasskamp och socialism. Begreppet övertogs av socialdemokraterna under 1920-talet, och under 1930-talet vann dessa kampen om tolkningsföreträdet. Införlivandet av begreppet folkhem i argumentationen kom på så sätt att avlägsna socialdemokraterna från klasskampsretoriken, till förmån för folkhemsretoriken. Folkhemmet kom att bli den ljusa kontrasten till det mörka Fattigsverige som skildrats ovan.[675]

I de välståndsberättelser som skrevs under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet kan man iaktta intressanta kontraster gentemot välfärdsberättelsen. Roger Johansson konstaterar att det sker en förändring av synen på Ådalen i läroböckerna, men att folkhemmet genomgående skildras positivt.[676] Jag har inte studerat alla real- och grundskoleböcker och kan därför inte mer systematiskt jämföra våra resultat. Varken jag eller Johansson har hittat något omnämnande av Ådalshändelserna innan de introduceras av Ander 1958.[677] En senare utgiven bok som Brolins från 1964 nämner varken Ådalen eller begreppet ”folkhem”, så det tycks som om det tog något decennium innan dessa historiska begrepp blev självskrivna i läroböckerna.

Generellt verkar det som om författare av läroböcker för real- och grundskolan under denna period var mer förändringsbenägna än de författare som skrev gymnasieläroböcker. Tendenser som Johansson iakttar i det av honom analyserade materialet från 1960-talet blir inte

vanliga förrän under 1970-talet i gymnasieläroböckerna. Sambanden mellan Ådalshändelserna och socialdemokraternas valframgång 1932 är med andra ord ett nytt inslag i berättelserna. Johansson gör ingen koppling mellan omnämnandet av demonstranterna som kommunister och den positiva beskrivningen av folkhemspolitiken.[678] Jag tror dock att läsaren kan ha gjort denna koppling och sett socialdemokratin som ett skydd mot de revolutionära krafter som hotade Sverige om inte förhållandena förändrades. Ander skriver:

> Regeringen fick också ta itu med den allvarliga **Ådalskonflikten**. Sedan en strejk utbrutit i Ådalen, uppstod konflikter mellan tillkallade arbetsvilliga och kommunistiska demonstranter. Då det blev kravaller, ingrep tillkallad militär, som sköt skarpt, varvid flera personer dödades. Det inträffade väckte oro i hela landet, och starka krav på effektiv arbetslöshetshjälp framfördes. Vid valen på hösten 1932 vann socialdemokraterna stor framgång. Kungen gav nu regeringsuppdraget åt partiets nye ledare efter Brantings död. **Per Albin Hansson**, som under sin fortsatta fjortonåriga statsministertid skulle komma att framträda som en verklig folkledare. [- - -] Per Albin Hansson formulerade tanken på Sverige som ett ”folkhem”, där ingen skulle behöva lida nöd eller känna sig utestängd.[679]

Johansson diskuterar inte frågan huruvida begrepp som folkhem och välfärdsland står inom citationstecken eller ej. Jag tror, som tidigare nämnts, att detta kan påverka läsartilltalet och meningsskapandet. Ett begrepp som framställs inom citationstecken signalerar en större distans än ett begrepp som framställs som en neutral historisk term. I Bäcklins bok från 1963 kallas händelserna i Ådalen fortfarande för Ådalskravallerna och de strejkandes hotfullhet nämns. [680] Tillsammans med beskrivningen av folkhemspolitiken skapas sensmoralen:

> En gynnsam jordmån var nu skapad för den aktiva *socialpolitik,* som socialdemokraterna länge drömt om. Uttryck sådana som ”folkhemmet” och ”välfärdsstaten” blev symboliska för denna inriktning: samhället skulle i växande utsträckning sörja för medborgarnas trygghet och välbefinnande, även till priset av vissa inskränkningar i den enskilda rörelsefriheten.[681]

Om man jämför dessa citat med de beskrivningar som finns i exempelvis Hildingsons bok blir kontrasterna tydliga mellan välstånds- och välfärdsberättelsen:

> Krisen drabbade Sverige sent men då med desto större styrka. Arbetslösheten växte snabbt och vållade tillsammans med löneminskningar en serie allvarliga konflikter. De kulminerade 1931, när soldater, utkommenderade för att skydda s k strejkbrytare, öppnade eld mot ett demonstrationståg i Ådalen och fem människor blev dödade. [- - -] Från politisk synpunkt är 1930-talet en förberedelsetid. Lagförslag avseende radikala reformer på många områden utarbetas: beträffande skattepolitiken, ålderspensioneringen, socialhjälpen, sjukvården, undervisningsväsendet etc. De syftade till att minska klasskillnaderna, att ge varje medborgare en högre grad av social trygghet, att ge var och en lika möjligheter. Socialdemokraterna talade gärna om att skapa ett *folkhem*, där allas behov av trygghet och omvårdnad skulle vara säkerställda.[682]

Ådalshändelserna framställs i den sistnämnda berättelsen som en konflikt, inte som kravaller, och de arbetsvilliga har förvandlats till strejkbrytare. Under 1980-talet börjar dessutom den dödade flickan nämnas i berättelserna och sensmoralen och ställningstagandet förstärks ytterligare.[683] Folkhemmet framställs också mer entydigt positivt i denna berättelse.

Ett annat meningsbärande inslag som dyker upp i berättelserna under 1970-talet är de mer eller mindre tydliga orsakssamband mellan Ådalshändelserna och Saltsjöbadsavtalet. Återigen är det Hildingson som introducerar detta nya berättelseelement. I nära anslutning till skildringen av dödsskjutningarna deklareras arbetsfredens vikt, och att Sverige lyckades motverka arbetskonflikter på ett sätt som inte hade motstycke i andra länder.[684] Detta samband skildras även på ett meningsskapande sätt i de olika utgåvorna av Bergströms böcker. I 1983, 1996 och 1999 års utgåvor anges det: ”Uppståndelsen efter skotten i Ådalen blev enorm, och utsikterna till ett förtroendefullt samarbete på arbetsmarknaden tycktes avlägsna. Ändå kunde ett samförståndsavtal träffas år 1938.”[685] Här redogörs för hur konsensus

segrar över konflikt och hur detta bidrar till Sveriges framgångar, vilket förstärks av den efterföljande rubriken ”Från fattigstuga till folkhem”.[686] I Almgrens böcker från 2005 och 2007 är detta samband upplöst och möjligheten att sluta Saltsjöbadsavtalet framställs istället som en konsekvens av den sjunkande arbetslösheten.[687]

Det finns även i andra avseenden glidningar mellan de olika utgåvorna av *Alla tiders historia*. I de tidiga läroböckerna ses folkhemspolitiken som ett resultat av den förbättrade ekonomin, men i Almgren 2002 och 2007 har detta samband försvunnit.[688] Textavsnittet om folkhemmet inleds istället med ett utdrag ur Per Albins Hanssons folkhemstal från 1928. Författarna fortsätter:

> När socialdemokraterna kom i regeringsställning 1932, kunde de börja förverkliga folkhems- eller välfärdspoltiken. Staten och kommunerna skulle ta ett större ansvar för människornas välfärd, vilket också medförde att skatterna ökade. Det gamla Fattigsverige skulle försvinna, vilket var av betydelse inte minst för kvinnorna.[689]

Dessa olika inledningar av berättelsen om folkhemmet och dess förutsättningar skapar olika sensmoral och orientering mot framtiden. Kvinnornas insteg i berättelsen är ett ämne som kommer att behandlas närmare längre fram i avhandlingen. Exemplen visar att det inte finns någon genomgående tendens i *Alla tiders historia*. I vissa avseenden har välståndsberättelsen förstärkts, i andra har den försvagats. Detta understödjer bedömningen att Bergströms och Almgrens läroböcker pendlar mellan de olika kategorierna eller, liksom Nyström & Nyström, presenterar en välfärdsberättelse utifrån ett delvis strukturellt perspektiv. Texten illustreras med ett fotografi av en välmående familj och en vanlig bild i läroböckerna när det gäller att skildra denna tid: ”Semesterfirare med solglasögon och barnvagn”.[690]

Folkhemspolitiken under 1930-talet kommer i de äldre välfärdsberättelserna att kopplas samman med den svenska moderniteten. Det är också i denna del av berättelsen som fotografiernas meningsalstrande potential utnyttjas till fullo.[691] Per Thullbergs text i Graninger & Tä-

gil från 1992 har rubriken ”Från klasskamp till folkhem”, och illustreras med fyra fotografier som visar utvecklingen inom jordbruket från lie till självgående tanktröska.[692] De förbättrade bostadsförhållandena under perioden får också stort utrymme.

Den nordiska moderniteten och konsensuspolitiken kontrasteras också mot de totalitära andra. Thullberg skriver: ”Utländska besökare uppfattade de nordiska länderna som exempel på stater där samhällets modernisering kunde ske under stor politisk enighet. Samförståndet i ’folkhemmet’ ansågs stort. Men snart skulle de nordiska folken komma att utsättas för de totalitära staternas maktfullkomlighet.”[693] I en del av dessa berättelser har således svenskheten fått ge vika för en nordisk identitet.

En problematisering av folkhemspolitiken är inte vanlig i någon av berättelserna. Som tidigare påpekats ser dock Tunberg & Söderlund och Bäcklin en risk för att den enskildes frihet skulle begränsas då staten lade sig i.[694] Liknande tankar framförs av Nyström & Nyström då de introducerar begreppet ”social ingenjörskonst”. De påpekar att de borgerliga partierna ansåg att staten fick för stor makt över medborgarna, men författarna distanserar sig genom sin formulering från kritiken av folkhemspolitiken. Fotografiet som illustrerar detta textavsnitt föreställer campande ungdomar från 1939 och bildtexten berättar att ”[n]u kunde även arbetare och lägre tjänstemän göra semesterresor”.[695] Bilden understryker närmast att kritiken var obefogad och välfärdsberättelsen blir snarare förstärkt. En allvarligare kritik framförs i Elms & Thulins bok från år 2000, där steriliseringspolitiken tas upp.[696] Detta berättelseelement finns inte med i 1995 års utgåva, utan infogas i samband med att den anklagande neutralitetsberättelsen gör entré. Författarna skriver under rubriken ”Steriliseringar i folkhemmet”:

> Med ambitionen att skapa ett perfekt samhälle begick man också övergrepp. I Sverige steriliserades mellan åren 1935–1975 60 000 människor, främst kvinnor. Tanken var att vissa ärftliga sjukdomar skulle förhin-

> dras att sprida sig men många steriliseringar genomfördes också av sociala skäl. Bakom detta fanns 30-talets idéer om rashygien som i Hitlers Tyskland fick ohyggliga konsekvenser.[697]

Textavsnittet står i en ruta och är inte integrerat med den övriga berättelsen, vilket ger ett intryck av tilläggshistoria. Genom den avslutande meningen infogas steriliseringspolitiken i den dominerande förintelseberättelsen.[698] Den andra läroboken i materialet som tar upp detta ämne är Ericssons & Hanssons. Dessa författare länkar tydligare samman steriliseringarna med rasism och folkhemmet, vilket skapar ett alternativt ideologiskt historiebruk. Den enda kopplingen till nazismen blir i denna text Herman Lundborgs nazistiska sympatier.[699]

Generellt ses mellankrigstiden i berättelserna som en förberedelsetid. Det är ur ett narrationsteoretiskt perspektiv den stegring i intrigen som skall leda fram till berättelsens kulmen och peripeti. Denna höjdpunkt inträffar när reformerna, som försenats av andra världskriget, äntligen kan förverkligas under efterkrigstiden. Peripetin kommer då att utgöras av den kris som uppstår när denna tidigare till synes så oändliga framgångssaga bryts i samband med oljekrisen och senare lågkonjunkturer.

Det är i berättelserna om efterkrigsdecennierna som välfärdsberättelsen blir som mest slagkraftig. Samtliga läroböcker beskriver dessa årtionden som en fantastisk period. Skiljelinjen går mellan dem som påpekar att detta var ett resultat av att Sverige stod oskadat efter kriget, och dem som istället framhäver den svenska prestationen i denna saga om uppgång och fall. Bergströms formulering från 1983 är typisk för den förstnämnda kategorin och får därför utgöra exempel:

> Sverige hade undgått att dras med i andra världskriget och kunde därför genast utnyttja den gynnsamma konjunkturen i samband med Europas återuppbyggnad. Den långvariga högkonjunkturen i Västvärlden efter andra världskriget kom i hög grad att medverka till ett ekonomiskt uppsving som saknar motstycke i vårt lands historia. Sverige blev ett av världens mest avancerade industriländer.[700]

Denna berättelse ligger hela tiden nära välståndsberättelsen. Välståndsberättelsen ger dock en mer renodlad beskrivning av näringslivets förtjänster och pekar på den kontinuitet som funnits sedan 1800-talets industriella revolution. Kanske kan man kalla detta en ”lillsvensk” välfärdsberättelse där landet har fått ett unikt trygghetssystem, men där detta inte är på grund av medborgarnas egna förtjänster. Detta till skillnad från en ”storsvensk” välståndsberättelse, som framhäver det svenska näringslivets unika kvaliteter och en ”storsvensk” välfärdsberättelse, som istället skildrar den svenska välfärdens unicitet, uppbyggd tack vare ett solidariskt sinnelag.[701]

Listan kan göras relativt lång över läroböcker som omfattar den ”lillsvenska” beskrivningen av efterkrigsdecennierna.[702] Tre läroböcker intar en mellanställning när det gäller detta berättelseelement. Sandberg skriver under rubriken ”Skandinavien: Den tysta revolutionen”:

> De tre skandinaviska länderna var i hög grad delaktiga i de första efterkrigsdecenniernas ekonomiska uppsving. De kunde till goda priser sälja kött och mejeriprodukter, trä- och pappersvaror, järn, stål och maskiner till det krigsdrabbade Europa. Sverige var vid krigets slut Europas rikaste land och kunde stärka sin ställning som avancerad industrination. Den ekonomiska tillväxten gjorde det möjligt att förverkliga visionerna om ett tryggare och värdigare liv för människorna. De skandinaviska välfärdsstaterna tog form, i olika takt men efter likartat mönster. Denna utveckling innebar på sitt sätt en revolution. Människor befriades från den dagliga oron för sin egen och sina barns överlevnad. Ett socialt skyddsnät byggdes upp som gav stöd i livets alla skeden.[703]

Berättelsen fortsätter med en utförlig beskrivning av det generella välfärdsprogrammets reformer. Denna berättelse visar hur Sverige var beroende av omvärlden, men hur samhället likväl utvecklades på ett unikt sätt. Sandberg skapar inte en nordisk utan en skandinavisk identitet. Finland har gått från att vara en del av den svenska gemenskapen till att tillhöra de fattiga andra. Ett annat karaktärsdrag hos denna berättelse är att fattigdomens mer extrema former flyttas fram

i tid. En oro för barnens överlevnad var i äldre läroböcker något som hörde hemma under det fattiga 1860-talet, inte 1930-talet. Bruket av begreppet revolution konnoterar till en omvälvande förändring eller berättelsens kulmen. Liknande berättelseelement finns hos Hildingson och Gustafsson & Persson, men med en tydligare legitimering av den nordiska identiteten.[704]

Den andra av dessa underkategorier av välfärdsberättelsen är den berättelse som framställer den politiska utvecklingen som något unikt att vara stolt över och ta åt sig äran för. De socialdemokratiska reformerna har placerat Norden på världskartan när det gäller välfärd, jämlikhet och solidaritet med de svaga i samhället. Elm & Thulin skriver:

> De tre nordiska kärnländerna var alla konstitutionella monarkier politiskt dominerade av en socialdemokrati med förankring inom fackföreningsrörelsen. I alla tre länderna utvecklades det starka samhället. De socialdemokratiska regeringarna skapade en stark offentlig sektor med hjälp av höga löneskatter i stället för att förstatliga produktionen. Statens uppgift var att i stora sociala försäkringssystem ta hand om sina medborgare i livets alla skeden. I hela Norden genomfördes ett i stor utsträckning jämlikt samhälle där skillnaden mellan rik och fattig, man och kvinna kanske var mindre än i något annat västland. Under slutet av 80-talet, med vikande produktionsökning, kom systemet i gungning. Det blev allt svårare att finansiera den offentliga sektorn. En ökad politisk oro bröt socialdemokraternas långa plats vid makten. Missnöjespartier uppstod och systemet började ifrågasättas.[705]

Här målas ett närmast idealt samhälle upp. Alternativet till högskattepolitiken i denna berättelse är inte som i välståndsberättelserna lägre skatter, utan förstatligande av näringslivet.[706]

Textavsnittet illustreras i 1995 års utgåva med ett fotografi av dansande barn på ”daghem”. Bildtexten anger: ”Svenskt daghem. Samhället tar ansvar för sina medborgare hela livet.” [707] Jag skulle, med ledning av kläder och inredning, bedöma att fotografiet är taget tidigast under 1980- eller 1990-talet. Bildtexten och det sena fotografiet visar att samhället, trots den oro som uppstått, fortfarande tar hand om

sina medborgare. Denna bild är borta vid nyutgivningen av läroboken 2000. Istället finns en liten ruta infogad med ett välkänt citat av Per Albin Hansson: ”Det är icke fråga om alldeles lika stora stycken av kakan, det är en fråga om nog för alla… Jämlikhet skall icke leda till jämnstrukenhet, den skall istället låta allting växa efter sin egenart.”[708] Det avslutande textavsnittet i lärobokstexten har dessutom fått en egen rubrik: ”Systemet i gungning”. Dessa små redigeringar förändrar sensmoralen. Texten knyts genom bild och tilläggshistoria till den tidiga folkhemspolitiken, istället för till 1990-talet, vilket i kombination med den nya rubriken förstärker att detta är ett passerat stadium. Brottstyckena från Per Albin Hanssons tal andas frihet och liberalism, vilket understryker den konsensusinriktade sidan av välfärdspolitiken.

I denna form av välfärdsberättelse visas inga samband mellan Sveriges gynnade läge efter andra världskriget och de reformer som genomfördes. Däremot förstärker de olika identitetslegitimerande berättelserna varandra. Berättelsen om världens mest jämställda samhälle konvergerar med berättelsen om världens mest jämlika land. Som senare kommer att visas kommer denna ”storsvenska” välfärdsberättelse att generera en annan mening hos flera elever. Det välfärdssystem som i läroböckerna ger uttryck för så mycket stolthet kommer hos dessa elever att kopplas samman med bortskämdhet, passivitet och implicit skam.[709]

En bild som förekommer i flera läroböcker är de fontänbadande barnen i Vällingby. Miljonprojektets stoltaste symbol får visa hur levnadsförhållandena hade förbättrats. Liknande bilder kontrasteras gärna mot bilden av den gamla nöden.[710] Öhman, vars berättelse i övrigt är kategoriserad som välståndsberättelse, skriver i bildtexten: ”I stadskärnorna revs de gamla och nedgångna huset [sic] samtidigt som man uppförde nya och moderna hus i förorten. Vällingby utanför Stockholm blev särskilt känt på 1950-talet. Där placerades husen långt från varandra för att släppa in ljus och luft.”[711]

En nästan samtida lärobok illustrerar bostadsbyggandet med en helt

annan bild. Ericsson & Hansson visar ett ensamt lekande, vinterklätt barn, med upptornande höghus i bakgrunden. Textens ordval kan ses som en alternativ berättelse om 1960- och 1970-talets miljonprogram:

> Mer än en miljon bostäder byggdes i städerna för att komma till rätta med bostadsbristen. Gamla hus revs för att ge plats åt stora hus som skulle ge plats åt många. Numera, 50 år efter byggandet, diskuteras fortfarande miljonprogramsområdena och det börjar alltmer talas om ett behov av en kraftig upprustning.[712]

Dessa två fotografier skapar helt olika sensmoral när det gäller utvecklingsoptimism och modernitet. Ericsson & Hansson problematiserar genom bildval och rubriken ”Segregation i välfärdssamhället” moderniteten och det samhälle som välfärdspolitiken skapade.

Martin Wiklund påpekar att det finns olika former av modernism. Modernismen måste förstås som en berättelse som alltid utgår från nuet, ett sätt att orientera sig historiskt. Modernismen utgör även en pådrivande kraft som ger upphov till problem som den i sin tur måste diagnostisera och reagera på.[713] Detta kan ses som förhandlingar mellan progressiva och regressiva berättelser. Den progressiva berättelsens komplikationer måste möta den regressiva berättelsens argument. Dessa diagnoser och reaktioner skapar i sin tur en ny modernitet, vilket genererar en ny progressiv berättelse. De retoriska argumenten hämtas ömsom från framtida, ömsom från dåtida topoi.[714]

Den kluvna inställningen till det moderna projektet och den progressiva berättelsen är något som visar sig även i elevernas berättelser.[715] Denna spänning genererar också en förhandling mellan olika identiteter. Stoltheten över att vara en del av ett modernt Välfärdssverige ställs mot en generationsidentitet där tidigare generationer hålls ansvariga för rivningsraseri och förstörd miljö. Identiteten förskjuts från kategorin nation till kategorin generation när det gäller grunden för gemenskap, vilket i sin tur även påverkar historiemedvetandet. Det sker även en förhandling mellan kontinuitet och diskontinuitet i denna formering av en kollektiv narrativ identitet.[716] Även om historiemed-

vetandet är trögrörligt då det är relaterat till en specifik identifikation, exempelvis som svensk, så kan det bli betydligt mer föränderligt hos individen, då denne växlar mellan olika identifikationskategorier.[717]

En annan tendens som nämnts tidigare är ”den långa fattigdomen”. I Långströms bok från 2009 beskrivs efterkrigsåren inte som en välfärdstid:

> 1945 var levnadsstandarden mycket låg jämfört med nu. På många håll var bostäderna mycket dåliga. Få hade centralvärme, wc, badkar, och tvättmaskiner. Medellivslängden för arbetare var ungefär 60 år. I dag är den nästan 20 år högre. Arbetstiden var 48 timmar per vecka för de flesta och enligt lag hade en anställd bara rätt till två veckors semester.[718]

Från fattig till social

I mitten av 1950-talet infördes *allmän sjukförsäkring*. Att alla därmed fick rätt till sjukvård till en rimlig kostnad var ett stort steg mot ökad trygghet. Vid den här tiden började ett begrepp att användas flitigt. Det var begreppet *social*. Hittills hade fattig varit det ord som sattes på dem som av olika skäl inte klarade av sin försörjning. Begreppet fattig var (och kanske fortfarande är) kopplat till skam och skuld. Det fanns till mitten av 1950-talet fattigvårdsstyrelser och fattigstugor. De senare hette egentligen ålderdomshem, men ordet fattigstuga levde kvar länge.[719]

Detta textparti illustreras med en ruta där eleverna får begreppet fattighus förklarat för sig genom exemplet med fattighuset i Lönneberga. Författarna skriver: ”Om du har sett filmen eller läst boken så förstår du hur förnedrande det var att bo där.”[720] Här görs en koppling mellan det förra sekelskiftets eller 1800-talets förhållanden och 1950-talets, vilket påverkar berättelsens sensmoral. Välfärdssamhället kommer att få en mycket kort historia och förlorar därför i potential att legitimera en svensk narrativ identitet. Författarna antar att fattigdom sågs och ses som något skamligt. Samtidigt visar både läroboks- och elevberättelser att fattigdomen kan förvandlas till något hedervärt då den infogas i historiekulturen.[721]

Slutet och framtidsorienteringen hos dessa berättelser beror på när

de skrevs. I den äldsta boken från 1970-talet slutar välfärdsberättelsen på höjden av sin utveckling. Här finns varken kulmen eller peripeti, utan allt blir hela tiden bättre, vilket även innebär en implicit orientering mot framtiden.[722] I Hägers bok från 1979 har det dykt upp problem mot slutet av berättelsen, då narkotikamissbruk, ekonomisk brottslighet och ungdomskriminalitet anges ha ökat oroväckande. Fortfarande är dock framtiden hoppfull och orienterad mot ekonomisk tillväxt och förbättrad utbildning.[723]

En intressant förändring sker mellan Bergströms böcker från 1983 och 1999. År 1983 finns det en viss kritisk distans till den välfärdspolitik som förts. Fördelningspolitiken hade inte lyckats, och staten hade tagit hand om en allt större del av medborgarnas inkomster. I den senare utgåvan framstår det äldre systemet som mycket mer lyckat och ambitionerna att minska de sociala klyftorna framställs nu som en självklar målsättning för välfärdsstaten. Att nedrustningen av välfärdssamhället drabbade befolkningen och att de sociala klyftorna hade ökat beskrivs nu som ett stort problem.[724] Detta är ett tydligt exempel på hur författarna genom att byta ut vissa berättelsefragment och förstärka välfärdsintrigen stegvis kan ändra berättelsens sensmoral. Orientering och legitimering av identiteter bygger inte i någon av utgåvorna på stolthet över en förd politik. Framtiden ter sig dock mer dyster i den senare utgåvan, inte minst på grund av att det förflutna skildras i en ljusare färgskala. Sverige kan inte längre hävda sin tätposition, vare sig gällande utjämnings- eller välfärdspolitik. Författarna beskriver dock nedskärningarna som tvingande och menar att avsikterna varit goda, vilket genererar en viss känsla av rättfärdighet. Fortfarande är den avslutande meningen hoppfull. Den andas en tro på att framtidens politiker kommer att lösa problemen, det är bara på vilket sätt som ännu är oklart. Denna för välfärdsberättelsen så karaktäristiska tro på politikerna som berättelsens hjältar kommer så småningom att utmanas även i välfärdsberättelsen under 2000-talets första decennium.

En annan intressant förändring mellan de aktuella läroböckerna

kan ses i samband med beskrivningen av jordbruket. I 1983 års lärobok skriver man: ”Sveriges snabba förvandling till ett industrisamhälle.” I 1999 års lärobok är ”industrisamhälle” utbytt mot ”postindustriellt samhälle”.[725] Det är tydligt att man genom att byta ut ett enstaka signifikant begrepp bidrar till att förändra den narrativa identiteten. Båda läroböckerna anger dock att den från jordbruket frigjorda arbetskraften gick till den offentliga sektorn. Bergström hävdar i 1999 års upplaga att stödet till jordbruket minskade redan före Sveriges anslutning till EU, och att en stor del av de EU-pengar som gick tillbaka till Sverige utgjordes av jordbruksstöd.[726] Här kan man liksom i neutralitetsberättelsen se en orientering mot en europeisk gemenskap och identitet. Läroboksförfattarna kan tänkas föregripa en eventuell kritik mot EU-anslutningen. Ett annat exempel på denna orientering finns i ett avsnitt om välfärdssamhället. I den äldre läroboken skriver de:

> Den gynnsamma ekonomiska utvecklingen i Sverige under de första årtiondena efter andra världskriget skapade förutsättningar för reformer som gett medborgarna större trygghet, ökad fritid och vidgade utbildningsmöjligheter. Men den höjda levnadsstandarden har också tagits ut i form av större privat konsumtion.[727]

I 1999 års utgåva har denna särvägspräglade framställning fått en tydlig reservation genom tillägget: ”Detta är en utveckling som också ägt rum i stora delar av det övriga Västeuropa.”[728]

De läroböcker i välfärdskategorin som skrivits under slutet av 1990-talet och 2000-talets första decennium uppvisar en till stora delar gemensam dramaturgi när det gäller beskrivningarna av hur välfärdssamhället utmanas. Vändpunkten, och den begynnande nedgången, kommer i samband med 1970-talets oljekriser. Denna regression kopplas i olika hög grad även till regeringsskiftet 1976. Elm & Thulin skriver under rubrikerna ”Välfärdssamhällets förutsättningar” och ”Avstannande tillväxt”:

> Det jämlika lönesystemet gjorde, tillsammans med bidrag, att konsumtionen steg. Detta hade en god effekt på ekonomins utveckling men bidrog också till hög import och inflation. [- - -] I valet 1976 fick Sverige för första gången på 40 år en borgerligt styrd regering. De olika partierna i regeringen hade svårt att samarbeta med flera regeringsombildningar till följd. Även om socialdemokraterna fick tillbaka regeringsmakten så hade den politiska situationen i grunden förändrats.[729]

Genom rubriksättningen associeras den avstannade tillväxten med regeringsskiftet. Texterna ger dessutom utrymme för en tolkning som hävdar att den borgerliga regeringen bidrog till en implicit negativ förändring av landet. Författarna fortsätter vidare:

> Omvärldens bild av Sverige förändrades. Landet hade mött respekt och beundran för sin framgångsrika efterkrigspolitik. Men på 90-talet framstod Sverige som ett europeiskt välfärdssamhälle med samma problem och möjligheter, arbetslöshet och fortlöpande moderniseringar, som de andra västeuropeiska staterna.[730]

I den senare läroboken presenteras även tanken att det kan ha varit Palmemordet som skapade denna förändrade bild av Sverige.[731] Det ovan citerade textpartiet är intressant i flera avseenden och kan tolkas på olika sätt. Det kan läsas som om Sverige alltid har haft en med övriga Europa likartad utveckling, och att den tidigare bilden av Sverige varit orealistisk. Ett annat tolkningsalternativ är att Sverige verkligen genomgick ett förfall under den aktuella perioden, vilket ledde till en förnyad bild av landet. Sverige skulle då under 1990-talet ha sällat sig till de andra, mindre lyckade länderna i Västeuropa. Ur ett narrationsteoretiskt och hermeneutiskt perspektiv är det viktigt att söka ledning i den narrativa helheten. Om man ser till de tidigare beskrivningarna av det svenska efterkrigssamhället i de aktuella läroböckerna blir den sistnämnda tolkningen den rimligaste. Det skapas en ny samhörighet och en ny identitet utifrån de gemensamma vedermödor man ställts inför.

Även beskrivningen av Palmemordet som ett uppvaknande från en

oskuldsfull trygg idyll är en allegori som används i flera läroböcker.[732] Nyström & Nyström skriver:

> Den 28 februari 1986 blev statsminister Olof Palme nedskjuten när han tillsammans med sin hustru var på väg hem från ett biobesök. Mordet var en chock och väckte stor förstämning. Under lång tid hade en självbild vuxit fram av Sverige som ett undantagsland. Vi var inte bara förskonade från fattigdom, arbetslöshet och djupa klassklyftor. Här fanns inte heller rum för allt det politiska våld som förekom i andra länder. Mordet på Olof Palme på öppen gata i centrala Stockholm punkterade den bilden.[733]

Här länkas välfärdssamhällets nedgång samman med mordet på Palme på ett sätt som blir meningsbärande. Författarna för dock ett självreflekterande resonemang och talar om att självbilden punkterades, inte att samhället förföll. Denna självdistans är ett nytt inslag i läroböckerna.

Sandberg beskriver den borgerliga valvinsten 1976 som ett resultat av 1974 års författningsreform som, tillsammans med minskat väljarstöd för socialdemokraterna, bidrog till regeringsskiftet. Här beskrivs inga samarbetssvårigheter och det görs inga uttalade kopplingar till en avstannande tillväxt. Istället betonas att både borgerliga och socialdemokratiska regeringar bekämpade arbetslösheten med hjälp av devalveringar. Mot slutet av 1980-talet fungerade inte längre denna strategi, utan Sverige tvingades till samma ”potatiskur” som Danmark. Enligt författarna var det bidrag till arbetslösa och ett dyrbart socialförsäkringssystem som förorsakade underskottet i statens finanser.[734] Berättelsen om Sverige avslutas här och inget vidare resonemang förs om alternativa framtida scenarier. Denna del av berättelsen konvergerar på så sätt med den tidigare avhandlade välståndsberättelsen och dess sensmoral.

Nyström & Nyström beskriver en annan utveckling under rubriken ”Regeringsskiftet 1976”. Den socialdemokratiska regeringen fick svårt att finansiera sina reformer när det ekonomiska klimatet hård-

nade, och försökte lösa detta genom en ”överbryggningspolitik” för att undvika ökad arbetslöshet. Denna politik ledde till inflation, vilket minskade de svenska företagens vinster i förhållande till omvärldens. Författarna påpekar att ”[d]en svenska välfärdsmodellen hade fått grus i maskineriet”. Socialdemokraterna negligerade även den miljörörelse som var under uppsegling i samtiden. Detta sammantaget ledde till att de borgerliga vann valet 1976.[735] Författarna fortsätter:

> Det var ett regeringsskifte men inte ett systemskifte. Den nya ministären lämnade i stort sett de socialdemokratiska välfärdsreformerna orörda och fortsatte sina föregångares ”överbryggningsekonomi”. Detta visar hur starkt socialdemokratin under sina många år vid makten hade präglat det politiska livet i Sverige.[736]

Långströms berättelse om det svenska välfärdssamhället under 1970-talet blir ännu ljusare när han beskriver Sverige som ett av de länder i världen där välfärden var bäst utbyggd. Här används den starka identitetsmarkören ”vårt land” och formuleringen antyder dessutom att 1970-talet är berättelsens peripeti. Detta överensstämmer väl med de temporala förskjutningar som tidigare diskuterats i samband med den aktuella läroboken. Fattigdomen varar längre och berättelsens klimax kommer senare i denna berättelse. Välfärdsberättelsen konvergerar också med demokratiberättelsen på ett signifikant sätt. [737]

Även om de olika författarna bedömer 1970-talets välfärdssamhälle på olika sätt så kommer utvecklingen att leda fram till en kris under 1980- och 1990-talet.[738] Nyström & Nyström skriver att inflationen under 1980-talet ledde till ökade löner, vilket i sin tur försämrade Sveriges konkurrenskraft. Författarna hävdar att en spekulationsekonomi som eldades på av bankernas lättvindliga utlåningspolitik, tillsammans med mordet på Olof Palme, spädde på känslan av att ”hela den svenska samhällsmodellen hade kommit i olag”. Den globala ekonomin innebar att kapital försvann utomlands. Författarna beskriver också hur de nyliberala idéerna spreds till Sverige och hur landet måste anpassa sig efter den ekonomiska politik som fördes i andra länder.[739]

I denna berättelse kommer de hotande krafterna huvudsakligen utifrån men idéerna anammades även av moderaterna, vilka hävdade att det måste ske ett ”systemskifte” också i Sverige. Den socialdemokratiska devalveringspolitiken var på lång sikt oförmögen att skydda Sverige från de ekonomiska strukturer och destruktiva idéer som hotade.[740] Även här kan man se den motgångarnas gemenskap som tidigare diskuterats. Sverige måste anpassa sig till de övriga västländerna, vare sig invånarna ville det eller ej. Här talas inte om en europeisk gemenskap, utan grunden för detta *idem* handlar om en större sammanslutning av västländer.

De resonemang som flera av läroboksförfattarna för om välfärdssamhällets framtid är i huvudsak pessimistiska. Nyström & Nyström hävdar att budgetsaneringar från både borgerligt och socialdemokratiskt håll hade lett till kraftiga försvagningar av välfärdssystemet, vilket gått ut över vård, skola och omsorg.[741] Enligt berättelsens sensmoral är dock det största hotet en förändring av det ideologiska klimatet, vilket skulle kunna tolkas som jämförbart med vad jag i analysmodellen benämner makroretorik:

> Bakom nedskärningarna i de statliga utgifterna ligger inte bara statens och kommunernas ekonomiska svårigheter utan också en förändring i det ideologiska klimatet i samhället. De borgerliga partierna har fått ett ökat stöd för sin uppfattning, att man istället för att utveckla generella och skattefinansierade välfärdssystem bör öka den individuella valfriheten och låta var och en själv förfoga över en större del av sin inkomst. Skillnaderna i inkomster och förmögenheter mellan olika grupper har också ökat under 1990-talet.[742]

Lärobokens sista mening kan även ses som en tydlig orientering mot framtiden:

> Med en bättre ekonomi blev det också möjligt för den socialdemokratiska regeringen att i viss mån återknyta till den välfärdspolitik som man tvingats ge avkall på under krisåren. Men ”folkhemspolitiken” i dess traditionella form är i början av 2000-talet omstridd och dess framtid osäker.[743]

Författarnas ordval är betydelsefulla för sensmoralen. Nedskärningarna i välfärdssystemet har skett under tvång och folkhemmets framtid är osäker. Välfärdsberättelsen konvergerar inte med berättelsen om en svensk unik frihet, utan de två företeelserna ses som varandras motsats. Folkhemspolitikens funktion som centralt tema i den svenska narrativa identiteten är hotad, och de teman som erbjuds som ersättning kräver nya berättelser och nya troper. Denna spruckna illusion formuleras kärnfullt av Långström:

> Enligt Socialstyrelsen hade de som hade det dåligt i Sverige fått det ännu sämre och de som hade det bra hade fått det bättre. De som hade det sämst var ensamstående föräldrar, invandrare och ungdomar. Där sprack tanken på att vi alla lever i paradiset i Sverige och i världen.[744]

En jämförelse mellan Almgrens läroböcker från 2002 och 2007 ger också en illustration av de glidningar av berättelsernas sensmoral som hela tiden fortgår. Författarnas beskrivning av krisen under 1990-talet innehåller både likheter och skillnader. Det som redovisas i båda böckerna är att arbetslösheten och de skenande pensionskostnaderna var de stora problemen, och att nedskärningarna främst drabbade de sämst ställda. I 2002 års utgåva ledde krisen till försämringar av välfärdssystemet, medan den i den senare utgåvan också orsakade problem för näringslivet. Sveriges förlorade prestige i utlandet har tagits bort från den senare boken, och istället betonas nödvändigheten av de förändringar som genomfördes. Sveriges situation kopplas även på ett helt annat sätt samman med den internationella konjunkturen i den senare texten. Sverige hade levt över sina tillgångar och de reformer som tidigare hyllats kostade nu för mycket pengar. Ett meningsbärande tillägg i den senare utgåvan är påpekandet att dessa förändringar av den ekonomiska politiken var nödvändiga för att Sverige skulle kunna ansluta sig till EU. Ännu än gång kan man se hur inträdet i en ny gemenskap får legitimera de förändringar av samhället som genomfördes. En mening om den ”nya liberala tidsandan [som] tog sig […] uttryck i att löntagarna själva fick avgöra vilka pensionsfonder

som en del av de inbetalade pensionspengarna skulle placeras i" finns inte längre kvar i 2007 års utgåva, vilket implicerar att pensionsreformen inte längre ses som ett utslag av en temporär tidsanda, eller med mitt ordval, makroretorik, utan som en anpassning till de rådande ekonomiska omständigheterna.[745] Sammanfattningsvis kan man säga att 2007 års utgåva har närmat sig den tidiga utgåvan av *Alla tiders historia* från 1983 med avseende på sensmoral och legitimering av identiteter. Läroboken har under 1990-talet och början av 2000-talet presenterat en mer välfärdsinriktad intrig för att sedan återgå till en starkare betoning av de ekonomiska faktorerna och näringslivets betydelse.

Man kan konstatera att det i Almgrens senare utgåva dessutom har skett en anpassning till en europeisk eller global berättelse. Denna förskjutning kommer att påverka både orienteringen mot framtiden och den narrativa identiteten. Sverige måste foga sig efter de regler som gäller i den internationella ekonomin och kan inte längre driva sin egen politik. Uniciteten kan inte längre vara ett centralt tema för den kollektiva narrativa identiteten, utan måste ersättas av ett nytt *idem*. Enligt min mening visar detta exempel hur det kollektiva minnet utmanas och förändras när det infogas i nya berättelser. Både identiteten och minnet kommer på så sätt att successivt anpassas till de nya berättelser vi berättar om oss själva och om andra.

SOLIDARITETENS SENSMORAL

Välfärdsberättelsen speglar inte samma kontinuitet i utvecklingen som välståndsberättelsen, och den utspelar sig dessutom under en mycket kortare tidsrymd, vilket kommer att få betydelse för den narrativa identiteten. Denna välfärdstid blir ännu kortare i en av de senast utgivna läroböckerna.[746] Välfärdsberättelsen börjar under 1930-talet med de socialdemokratiska reformerna. Per Albin Hanssons folkhemspolitik får agera upptakt och stegring i intrigen och leda fram till

de förändringar av det svenska samhället som komma skall. Folkhem och välfärdsland används genomgående som metaforer för Sverige. Kriget kommer temporärt att fördröja utvecklingen, men den tar i gengäld desto mer fart under efterkrigsdecennierna, vilket gör att 1960-talet blir berättelsens peripeti. Det är under denna tid som det svenska folket har det som bäst och framtiden ter sig som ljusast.[747] Under 1970-talet börjar dock molnen hopa sig och den nedgång som kommer att leda till katastrofen tar sin början. De nyliberala strömningarna under 1980-talet kommer i förlängningen att leda till att det svenska folkhemmet och den svenska välfärdsstaten utmanas under 1990-talet. Berättelsen presenterar explicit två alternativa, mer eller mindre pessimistiska framtidsscenarier. Enligt ett dystrare scenario kommer framtiden att medföra allt större skillnader mellan människor, och ett allt hårdare samhälle. En annan, mer hoppfull, prognos fokuserar på en ny europeisk gemenskap med nya möjligheter för Sverige. De erfarenheter som aktualiseras är genomgående relaterade till olika reformer i samhället, vilket genererar berättelsens sensmoral och orientering mot framtiden.

Den tidiga välfärdsberättelsen är liksom välståndsberättelsen en romans eller komedi med lyckligt slut, beroende på om det huvudsakligen är politikerna själva eller en organisk utveckling som skapar välfärden. Denna är dock inte i lika hög grad som den tidiga välståndsberättelsen präglad av konsensus. Den goda utvecklingen möter inledningsvis motstånd, vilket illustreras med Ådalshändelserna. Den mest renodlade välfärdsintrigen, i de senare läroböckerna, kan dock ses som en tragedi. Politikerna representerar de goda krafterna i landet och får därför funktionen av metonymi. Dessa för utvecklingen framåt men kommer också att möta motstånd från mindre goda krafter. Enligt tragedins dramaturgi slutar kampen med ett nederlag för det goda, vilket förs fram som en pedagogisk poäng. Den svenska solidariteten kan på motsvarande sätt tolkas som en synekdoke som organiskt driver fram utvecklingen i de äldre berättelserna.

Det åtrådda objektet i berättelsen är det solidariska och jämlika

samhället. Hjältarna i denna berättelse är genomgående landets politiker, företrädesvis socialdemokratiska, som med goda reformer skapar ett rättvist samhälle. Skurkarna i den äldre välfärdsberättelsen är de som utnyttjar de svaga i samhället, medan de i den yngre är förespråkarna för en nyliberal politik som underminerar det goda välfärdssamhället. Liksom i välståndsberättelsen är det också konkurrens från låglöneländer och den globala ekonomin som hotar landet, men här blir dessa krafter mer entydigt negativa. Mottagare av objektet välfärd är, liksom i äldre berättelser, det svenska folket. Avsändare är de som genom en solidarisk skattepolitik finansierar välfärdssamhället. Denna aktant får dock, till skillnad från i välståndsberättelsen, inget fokus och finansiärerna framställs snarare som hjälpare än som förlorare. Tonvikten hamnar istället på det svenska folkets solidariska inställning, medan de som motverkar projektet i förlängningen utgörs av dem som saknar denna inställning. Argumentationen bygger på att svenskarna kommer i åtnjutande av en unik frihet tack vare de skyddsnät som samhället tillhandahåller, men att denna goda frihet kan hotas av en egoistisk frihet. I välfärdsberättelsen kan man se hur två olika frihetsbegrepp ställs emot varandra. Begreppet får olika avsedd mening beroende på vilken retorisk kontext det infogas i.[748]

Genomgående präglas berättelsen av stolthet över den svenska välfärden. Denna stolthet grundar sig på föreställningar om ett speciellt svenskt solidariskt sinnelag. Det svenska folket har sedan kommit i åtnjutande av denna exceptionella välfärd, vilket har gjort projektet rättfärdigt. Sverige har också utgjort förebild för andra länder, vilket legitimerar bilden av Sverige som moraliskt föredöme. Ett existentiellt och ett ideologiskt historiebruk samverkar för att legitimera den svenska identiteten. Berättelsen grundar sig på föreställningen om en unicitet, som dels får utgöra det sammanhållande kittet i gemenskapen, dels bekräfta vad svensken är och vilken ideologisk målsättning som blir resultatet av denna karaktär. Samtidigt kommer denna berättelse att särskilja Sverige från de andra mindre solidariska länderna, och på så sätt framträder moraliserande undertoner.

Med utgångspunkt i denna identitet är det även möjligt att ställa de andra till svars för att de genom nyliberala idéer eller kortsiktig vinningslystnad äventyrar det svenska folkhemmet. I vissa av de senare välfärdsberättelserna finns en tendens till en ambivalent hållning till individualismen. Berättelseelement som känns igen från den äldre välståndsberättelsen börjar återkomma. Långström skriver under rubriken ”Viktiga entreprenörer i historien”:

> Ingvar Kamprad är en i raden av flera bra exempel på den betydelse som entreprenörer har och har haft för Sveriges ekonomiska utveckling. En entreprenör kan beskrivas som en initiativkraftig och uppfinningsrik person som startar och driver ny verksamhet som egen företagare. Ingvar Kamprad började med att sälja blomfrön, pennor, med mera, men det var först när han började sälja möbler som hans framgångar kom. Han skapade så småningom en världsomspännande möbeljätte som omsätter flera hundra miljarder kronor per år.[749]

Med Ricoeurs terminologi kan man säga att den citerade texten speglar en övergång från ett betonat *idem* till ett betonat *ipse*. Det blir ett förflyttat fokus från svaret på frågeställningen ”Vad är det som gör Sverige framgångsrikt?” till ett svar på frågan: ”Vem är framgångsrik?”. Denna tendens till välståndsberättelse får inte stå oemotsagd, vilket synliggör de förhandlingar som hela tiden fortgår angående den narrativa identiteten.[750]

METAFORERNAS METAMORFOSER

Det som blir tydligt i analysen av välstånds- och välfärdsberättelsen är hur sammanflätade dessa berättelser är med varandra. Liksom i de olika neutralitetsberättelserna är det samma erfarenheter som aktualiseras, men som genom retoriska vändningar får olika mening. Identiska symbolhändelser och troper får olika betydelse i de två berättelserna, men den gemensamma tematiken gör att de ibland konvergerar.

Berättelserna utmanar och understödjer varandra på så sätt under hela den undersökta perioden. Det sker även ständiga glidningar mellan de olika berättelserna med avseende på retoriska strategier och troper.[751] Eftersom begrepp som välfärdssamhället, folkhemmet eller krisuppgörelsen får olika betydelse i olika berättelser kommer berättelserna också att generera skiftande sensmoral.

Jag kommer i detta avsnitt att visa hur några olika historiska företeelser och händelser har presenterats i de olika berättelserna och hur de på olika sätt har fått en metaforisk funktion, det vill säga ett överskott av mening. Dessa begrepp har ingått som viktiga symboliska hållpunkter i de identitetslegitimerande berättelser som svenskar har berättat för sig själva och för andra. Det är därför intressant att undersöka när dessa symbolhändelser dyker upp i läroböckerna. Vissa delar av berättelserna tycks sedan bli djupare förankrade i det kollektiva minnet än andra, och därför leva kvar i stort sett oförändrade i för övrigt omstrukturerade intriger. Detta är fallet med de aktuella erfarenheterna från 1930- och 1940-talet. De händelser som utgör början och stegring i välfärdsberättelsen finns kvar som viktiga berättelseelement även i den senare välståndsberättelsen. När dessa händelser sätts in i en alternativ intrig förändras deras meningsbärande funktion, men de har likväl en central betydelse för den narrativa identiteten.

Vilka begrepp och kategoriseringar som används när de olika parterna i en konflikt eller en kompromiss skall beskrivas är betydelsefullt, likväl som de orsakssammanhang som redovisas. Det kan därför vara belysande att följa dessa metaforernas metamorfoser genom det aktuella materialet.[752]

Under 1930-talet förekommer inte någon av de symbolhändelser eller symbolföreteelser, som senare blir så viktiga. Depressionen under 1930-talet beskrivs som ”världskrisen”, vilken hos exempelvis Odhner & Westman uppstår och löses enligt följande:

> *Handeln* försvårades därigenom att allt flera stater förklarade, att varor från en annan stat fingo införas endast om den andra staten köpte varor

> till lika värde. *Industrien* fingo då minskad avsättning. Många företag gjorde konkurs. Det blev många stora förluster för alla oförsiktiga affärsmän och för många andra som fick lida för deras misstag. Större affärer på världsmarknaden än alla andra svenskar gjorde Ivar Kreuger, som skaffade sig monopol i nästan alla länder inom tändsticksindustrien, förmedlade stora lån åt olika stater o.s.v. Det visade sig att han var en svindlare, som bedrog folk i Sverige och hela världen på hundratals miljoner kronor. […] Tusentals arbetare blevo *arbetslösa*. […] När det gällde att övervinna krisen, var det av stor vikt, att det fanns goda *banker.* Riksbanken – för övrigt den äldsta bank av dem, som finns i världen – hade i början av 1800-talet varit den enda i Sverige. Sedan grundades många banker, och de blevo så stora, att deras fonder på 1920-talet sammanlagt överstego 800 milj. kr. Bland skickliga bankledare märkas medlemmar av släkten *Wallenberg*. [753]

Denna lärobok aktualiserar dessutom flera meningsalstrande element som var vanliga i 1930- och 1940-talets berättelser. Krisen uppstår genom de andras begränsade frihandel, medan Sveriges liknande åtgärder hyllas. Det är staten och kommunen som inför hjälpåtgärder, men detta kopplas inte till några politiska partier eller kompromisser. Genomgående är det en aktörsorienterad berättelse med tydliga hjältar och skurkar. Olika stödåtgärder för jordbruksnäringen spelar också en viktig roll i berättelsen.[754]

Begreppen folkhem och krisuppgörelse dyker upp för första gången i Söderlunds & Tunbergs bok från 1949. De påpekar att socialdemokraternas främsta mål var att skapa ett folkhem och att de ideologiska frågorna därför sköts åt sidan. De skriver vidare angående krisuppgörelsen:

> Det är en omstridd fråga, i vilken utsträckning statsingripandena bidrogo till att framkalla den konjunkturförändring, som inträdde under loppet av 1933. Att krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet fick mycket stor politisk betydelse, synes dock inte kunna bestridas. Den kom i fortsättningen att medföra ett i regel gott samarbete mellan de båda partierna.[755]

Folkhemmet och krisuppgörelsen förs vidare in i femtiotalets böcker.[756] Kumlien betonar, liksom Söderlund & Tunberg, att krisuppgörelsen var ”en överenskommelse till ömsesidig båtnad”. Kumlien understryker också än mer än 1940-talsförfattarna att 1930-talet var en ”reformperiod av stora mått”, men nämner inte begreppet folkhem explicit.[757] Metaforen folkhem kommer annars att leva kvar i historieböckerna under hela den undersökta perioden, och få en allt mer central roll i välfärdsberättelsen. Även ”kohandeln” kommer att bli betydelsebärande i de båda berättelserna. I välståndsberättelsen är den ett uttryck för den konsensus som gynnar näringslivet, medan den i välfärdsberättelsen är ett tecken på socialdemokraternas handlingskraft. Man kan således se hur skildringen av krisuppgörelsen understödjer berättelsernas respektive sensmoral, orientering och legitimering av identiteter.

Under 1960-talet framställer Bäcklin och Brolin krisuppgörelsen som en ömsesidig eftergiftspolitik på lika villkor, där parterna prioriterade Sveriges väl istället för att principfast försöka få igenom sina egna frågor utan kompromisser.[758] I 1970-talets läroböcker sker en förändring av retoriken och beskrivningen av krisuppgörelsen. Tham skriver 1971: ”Då lyckades statsminister Hansson få till stånd en överraskande överenskommelse med bondeförbundets nya ledare.”[759] I Graningers & Tägils bok kan man se att socialdemokraternas initiativ betonas ännu mer, och att de positiva konsekvenserna av denna politik understryks genom att skrivas i fetstil. Ett annat intressant meningssammanhang i Graningers & Tägils lärobok är hur välståndsberättelsen och välfärdsberättelsen glider samman. De båda berättelserna konvergerar och understödjer varandra genom det språkbruk och den retorik som används.[760]

I Hildingson med flera är socialdemokraternas roll ytterligare förstärkt. De skriver under rubrikerna ”Socialdemokraterna tar över… …och får stöd av bondeförbundet”:

> Den nya regeringen framlade 1933 ett omfattande program för att övervinna krisen […] Socialdemokraterna hade ingen möjlighet att genom-

> driva detta program ensamma. Det väckte opposition från de borgerliga, som ogillade det starka statliga engagemanget och inte trodde på köpkraftsteorin. De kom med kompromissförslag, som bättre harmonierade med deras politiska övertygelse. Socialdemokraterna avvisade dem och siktade in sig på att spränga den borgerliga enigheten. Det lyckades. Bondeförbundet var angeläget om stödåtgärder till jordbruket och accepterade det socialdemokratiska programmet mot löften om ytterligare jordbruksstöd.[761]

Här skildras en mycket mer initiativkraftig socialdemokratisk politik, där socialdemokraterna medvetet försöker spränga den borgerliga enigheten. Det är inte heller samma konsensussensmoral som i tidigare berättelseelement som förmedlas. Dessa resonemang skall ses som exempel på hur samma händelser kan få olika meningsalstrande funktion i olika berättelser.

Sammanfattning

Här kan man se hur två olika berättelser om Sveriges ekonomiska utveckling har konvergerat och divergerat under den undersökta perioden. Välståndsberättelsen tar sin början vid den industriella revolutionen under 1800-talet och fortsätter som en uttalad framgångsberättelse fram till författarnas egen tid. Ett undantag syns i de senast utgivna läroböckerna, där Sveriges framtid tycks något mera osäker. Hjältarna i denna berättelse är företagsledare, uppfinnare och ekonomiska strukturer, medan de som hotar framgången är de som på olika sätt motverkar hjältarnas projekt. I fullt utvecklad form dyker välfärdsberättelsen upp i läroböckerna under 1970-talet. Denna berättelse börjar i samband med de sociala reformerna under 1930-talet och har sin peripeti under decennierna efter andra världskriget. I vissa av de nyare läroböckerna skildras välfärdsamhällets tragiska undergång. Hjältarna i denna berättelse är politikerna, medan de som hotar välfärden är de som inte lojalt stödjer det svenska välfärdssamhället.

Dessa två berättelser samverkar när det gäller att skapa och legitimera en svensk narrativ identitet där duktighet, flit och solidariskt sinnelag spelar en bärande roll.

6

Berättelsen om demokratins föregångsland

> Vi äro ett **fritt folk**. Ha vi då aldrig behövt försvara vår frihet mot utländska riken? Ha gränserna kring vårt land alltid gått där de gå nu? Det svenska folket är fritt även på det sättet, att kungen sedan urminnes tider måst styra riket i samråd med folket. I hela Europa ha endast det svenska och det engelska folket oavbrutet haft en frihet av det slaget. Varje svensk måste då önska veta, hur det gått till, att vi lyckats bevara en sådan frihet, som så många folk för långa tider mistat. […] Liksom alla andra folk ha svenskarna haft än medgång än motgång, men de ha icke förlorat modet och ha därför kunnat arbeta sig fram till en aktad plats bland jordens mest bildade folk.[762]

> Sammantaget kan man säga att Sverige vid den här tiden var ett av de länder i världen där välfärden var bäst utbyggd. De sociala förmånerna i vårt land studerades och kopierades ibland av andra länder. Ett exempel var Portugal. Där skedde i mitten på 1970-talet en fredlig revolution. Den gamla fascistiska diktaturen avsattes. Den nya demokratiska ledningen hämtade inspiration till många av sina reformer från vårt land.[763]

Dessa citat kan ses som fragment av den berättelse som man skulle kunna kalla ”berättelsen om demokratins föregångsland”. Läroboksciterna härstammar från en av de äldsta och en av de yngsta läroböckerna i det undersökta materialet och synliggör både den kontinuitet och den diskontinuitet som finns när det gäller berättelsernas meningsskapande. Sverige framställs som ett unikt moraliskt föregångsland,

men citaten synliggör även de skillnader gällande meningssammanhang och avsedd mening som finns mellan de olika ”demokratiberättelserna”. Begrepp som frihet och välfärd kan i någon mån kopplas samman med begreppet demokrati, men det är uppenbart att författarna talar om olika företeelser och har skiftande intentioner när de hyllar Sverige.

Exemplen synliggör även att olika berättelser konvergerar enligt skiftande mönster utifrån olika författarperspektiv under olika skeden av den undersökta perioden. Att jag trots detta valt att kategorisera dessa som demokratiberättelser beror på att jag ser ett gemensamt projekt i de olika berättelserna, trots deras inbördes uppenbara olikheter. ”Demokrati” står i alla berättelserna för någon form av medborgerligt inflytande, trygghet eller yttrandefrihet. Genomgående definieras demokrati enligt vad som brukar benämnas elit- eller valdemokrati. Fokus läggs på hur ledarna fått sitt bemyndigande av medborgarna, och huruvida dessa ledare kan ställas till svars inför medborgarna. En annan vidare demokratidefinition, som mer betonar vikten av ett omfattande medborgerligt deltagande, diskuteras endast undantagsvis i läroböckerna.[764] Demokratiprojektet betraktas genomgående som en källa till både stolthet och rättfärdighet och legitimerar därför ett starkt ”vi”. Frågorna blir emellertid vilka som har gynnat respektive missgynnat denna medborgerliga frihet och/eller trygghet i de olika varianterna av demokratiberättelsen, och vilken sensmoral berättelserna kan ha genererat.[765]

Det bör nämnas att denna berättelse har haft en annan tillkomstprocess än de övriga fyra som presenteras i avhandlingen. Demokratiberättelsen var en berättelse som jag inte identifierade då jag i studiens inledningsskede läste igenom läroboksmaterialet. Min förförståelse av Sveriges relativt sena demokratisering, i förhållande till de nordiska grannländernas, fick mig att förbise dessa inslag i läroboksberättelserna. Demokratiberättelsen blev dock desto tydligare när jag bekantade mig med elevberättelserna. I dessa framställs Sverige ofta som ett demokratins föregångsland, där invånarna njuter av en unik frihet i

förhållande till medborgare i andra länder. Då jag formulerade uppgifterna till elevstudien utgick jag från de temporala strukturer som hade utkristalliserats med utgångspunkt i neutralitets-, välstånds-, välfärds- och jämställdhetsberättelserna. Dessa tar samtliga sin början i en händelse eller ett skede under 1800- eller 1900-talet, och det var därför jag bad eleverna berätta om dessa århundradens utveckling.

Då elevtexterna gjort mig uppmärksam på denna slagkraftiga femte berättelse återvände jag till läroboksmaterialet och insåg att demokratiberättelsen fanns även där, om än i en subtilare form. Läroböckernas demokratiberättelse sträcker sig dock över en längre tid än de övriga tre berättelserna, och undersökningsmaterialet behövde därför i detta skede av studien utökas. Denna utökning gjorde mig också medveten om att även berättelsen om inkräktaren kunde tolkas ur ett längre tidsperspektiv. Det är i detta sammanhang viktigt att upprepa att den tid som aktualiseras i en berättelse alltid är avhängig av den poäng som berättaren vill förmedla. Det blir dock en till vissa delar asymmetrisk jämförelse i förhållande till de berättelser som eleverna uppmanades att skriva.

I läroböckerna har jag hittat tre olika demokratiberättelser, vilka jag har valt att kalla odalbondens demokratiberättelse, liberalernas demokratiberättelse och folkrörelsernas demokratiberättelse. Liksom i de övriga stora berättelserna är övergångarna mellan de olika kategorierna flytande och förändras genom successiva förskjutningar i bruket av temporala strukturer, meningsbärande begrepp och aktualiserade händelser, i enlighet med de processer som beskrivs i analysmodellen.

Odalbondens demokratiberättelse

Berättelsen tar sin början med böndernas urgamla frihet, som blir synonym med folkets frihet, och denna frihet löper sedan som en röd tråd genom hela berättelsen. Detta artikuleras explicit i Odhner, Westman & Forssell 1954: ”[S]om en genomgående ledtråd framstår

den politiska frihetens och självstyrelsens öden i Sverige."[766] Denna berättelses centrala betydelse för meningsskapande och legitimering av identiteten synliggörs genom att dessa formuleringar ofta står att finna i läroböckernas förord. Det är i dessa inledningar som författarna artikulerar sin programförklaring och formulerar läroböckernas övergripande syfte och mål, vilket ringar in författarens avsedda mening. Senare förvecklingar och dramaturgiska vändningar relateras alla i någon mån till denna frihet, vilken i berättelsens slut blir synonymt med både demokrati och neutralitet, både inre och yttre frihet.

> Här samlades svearna beväpnade vid kungshögarna. Konungen satt på sin stol, omgiven av sina män, och runt omkring stodo bönderna i täta skaror. Först tog en norrman ordet och sade, att hans konung ville ha fred. Därpå uppmanade Ragnvald Jarl kung Olov att förlika sig med konungen i Norge. Men Olov svarade honom med hårda och vredgade ord. Då reste sig den gamle lagman Torgny, den mäktigaste bondehövdingen i landet, och började tala å böndernas vägnar. Han sade, att folket i Sverige icke vara vant vid att bli bemött med övermod av sina konungar och att bönderna ej voro sinnade att tåla sådant av kung Olov. […] Allt folket slog med svärden på sköldarna och ropade högt för att visa, att de gillade Torgnys ord.[767]

Berättelsen om Torgny lagman illustrerar tydligt hur författarna försöker bevara en äldre sensmoral i ett skede när de gamla nationalistiska berättelserna utmanades av ett nytt historievetenskapligt ideal i weibullsk anda.[768] I 1934 års utgåva finns en infogad bisats med ordalydelsen "berättar sagan", men inga andra källkritiska kommentarer redovisas.[769] När läroboken ges ut i en reviderad upplaga år 1954 har författarna lagt till en fråga efter berättelsen som både accentuerar berättelsens fiktiva karaktär och betonar den normativa sensmoralens kontinuitet: "Vad lär oss sagan om Torgny lagman om det sätt varpå Sverige styrdes?"[770] Författarna har på ett elegant sätt kommit undan den kritik som kan tänkas komma från akademin, samtidigt som sensmoralen i berättelsen förstärks. Torgny lagmans dagar i den svenska historiekulturen är emellertid räknade vid den här tiden, och

han finns inte med i rollen som den svenska frihetens föregångsgestalt i några andra läroböcker. Åsa Linderborg och Ulf Zander har pekat på den kamp som stod om minnet över Torgny lagman. Han har både fått symbolisera en revolutionär kraft som förespråkade folkets makt och en klok och besinnad bonde som mäklade fred mellan folk och kung.[771] De aktuella författarna har lyckats med konststycket att förena dessa två symbolgestalter.

De övriga äldre läroböckerna formulerar tankar kring en urgammal svensk frihet, självbestämmande och rättskänsla på alternativa men närbesläktade sätt, även om de tar sin utgångspunkt i högmedeltiden eller Engelbrektsupproret 1434. Flera av författarna beskriver allmogens unika självständighet och möjlighet till politiskt inflytande.[772] Grimberg & Söderlund skriver således:

> Berömda lärda män, som jämfört olika folks gamla lagar med varandra, ha kallat de nordiska folkens äldsta lagar för mästerverk, som knappt ha sin like i hela världen. Ur dessa lagar talar en levande rättskänsla, som av ålder varit de skandinaviska folkens styrka och lycka.[773]

Berättelsen stegras under Engelbrektsupproret när den svenska friheten hotades av främlingsvälde. Som Grimberg & Söderlund konstaterar: ”Svensken är tålig. Men nu var måttet rågat.”[774] De utländska fogdarna hade ingen förståelse för den svenska allmogens urgamla frihet, och den svenska uniciteten var därmed i fara. Berättelsen konvergerar härmed med berättelsen om den onde främlingen, vilket ytterligare förstärker berättelsens legitimerande kraft. Engelbrekt blir den som räddar allmogen, och böndernas deltagande vid riksmötet i Arboga 1435 utgör en milstolpe i dramaturgin. Slutomdömet om Engelbrekt leder berättelsen vidare och håller samman tematiken. Grimbergs & Söderlunds sammanfattning av hjältens och folkets kamp lyder:

> Kort blev Engelbrekts hjältebana, men betydelsefull som få. **Han har förenat de skilda landskapens inbyggare till arbete för ett och samma fosterland**. Hela Sveriges allmoge kände nu, att den ägde ett gemen-

> samt fädernesland att värna. **Genom frihetskampen hade bönderna också för all framtid räddat sig från att bli livegna**. Det svenska folket är tack vare Engelbrekt ett av de få, vars allmoge aldrig varit någons trälar.[775]

Falk & Tunberg för ett liknande resonemang men utökar meningssammanhanget genom att lägga till signifikansen av Engelbrekts betydelse för riksdagen.[776] I och med att Engelbrekt betraktas som den som väckt den svenska nationalkänslan, och att denna känsla kopplas samman med självbestämmande och frihet, kommer Engelbrekt att utgöra en centralgestalt i den svenska grundningsmyten.[777] Flera forskare har visat på hur en gestalt som Engelbrekt kan utgöra meningsalstrande stoff i en mängd olika berättelser med olika ideologisk färg och skiftande anspråk när det gäller legitimering av identiteter.[778]

Odhner & Westman skapar ännu ett meningssammanhang genom att implicit koppla samman Johan III:s politik med katolicismen och ett ökat förtryck av bönderna. Detta kan tolkas som ett uttryck för en för sin tid vanlig meningsbärande dikotomi mellan en ”odemokratisk” katolicism och en folklig och individualistisk protestantism.[779] Spänningen i odalbondens demokratiberättelse stegras ytterligare när nya faror hotar den svenska allmogen i samband med stormaktstidens gods- och ränteavsöndringar.[780] Enstämmigt hävdar författarna att livegenskapen var nära och att den politiska friheten och medbestämmandet var i farozonen. Det som räddar bönderna vid detta tillfälle är Karl XI:s reduktion.[781] Denna tolkning av Karl XI:s politik tonas efter hand ned, och i 1954 års utgåva av Odhner, Westman & Forssell är textpartiet borttaget. Denna förändring ligger i linje med den nedvärdering av Karl XI som från 1930-talet kan iakttas i den socialdemokratiska historieskrivningen. Odalbonden kom allt mer att överta kungarnas roll som symbol för ett demokratiskt svenskt sinnelag.[782] Detta visar att förändringar i den socialdemokratiska retoriken kan ha påverkat även konservativt färgade läroböcker. Som vanligt visar sig tendenserna i läroböckerna med en viss fördröjning.

Frihetstiden är en omstridd tid i svensk historia, vilket bäddar för att skedet kan få en symbolisk roll i de olika berättelserna. I odalbondens demokratiberättelse är detta en mörk tid då den svenska friheten hotades. Falk & Tunberg skriver 1931: ”De tre högre ståndena hade sina privilegier, vilka de hänsynslöst försvarade. Bondeståndet var däremot tillbakasatt och måste ständigt kämpa för sin rätt i samhället.”[783] Denna negativa syn på frihetstiden var under den aktuella tiden under omförhandling. I 1939 års upplaga har det infogats ett resonemang om frihetstidens goda och onda sidor. Trots att det hävdas att perioden kan ses som en plattform för utvecklandet av ett fritt statsskick, och en god grogrund för framväxten av ett politiskt intresse hos olika samhällslager, avslutas resonemanget med ett konstaterande att Sverige kom i nesligt beroende av främmande makter.[784] Även Grimberg & Söderlund uttrycker sig negativt om perioden. Författarna pekar på likheter mellan frihetstiden och andra perioder av förfall, vilket kan ses som en variant av ett politisk-pedagogiskt historiebruk: ”*Upplysningens jämlikhetsidéer* omfattades av många även i Sverige. Det blåste upp till kamp mellan frälse och ofrälse, som erinrade om Kristinas dagar och tiden närmast före Karl XI:s reduktion.”[785] Den uppmärksamme eleven kom säkert ihåg att dessa skeenden, enligt läroboken, inte varit några lyckosamma tider för det svenska folket, och sensmoralen av det tveksamma värdet av upplysningens jämlikhetsidéer är därför tydlig.

De positiva konnotationer som frihetstiden kommer att få i senare berättelser finns inte med i odalbondens demokratiberättelse. Partistrider och brist på konsensus ses genomgående som ett hot mot landet och folket. De enda författare som nämner begreppet ”parlamentarism” i detta sammanhang är Odhner, Westman & Forssell i den senare utgåvan från 1954 och Ander från 1958. Den förstnämnda läroboken gör dock inga vidare kopplingar till en senare utveckling.[786] I den tidigare upplagan från 1934 av samma bok betonas istället de negativa konsekvenser som man ansåg att styrelseskicket fått:

> Man trodde, att man genom detta styrelsesätt återställt den gamla svenska friheten, och därför kallades denna tid **frihetstiden**. Men den frihet, som vanns, var ej den rätta friheten, den var ej en frihet för *alla* utan endast för ett härskande *parti*. Ty snart uppstodo vid riksdagen partier, vilka kivades om makten och förföljde varandra.[787]

Detta textparti är redigerat i 1954 års utgåva, vilket leder fram mot en ny berättelse. Även denna lärobok presenterar odalbondens demokratiberättelse, även om berättelsens upplösning i samband med rösträttsreformerna snarare konvergerar med liberalernas demokratiberättelse.[788] Ander beskriver, liksom de övriga författarna, en gammal unik frihet hos den svenska och finska bondeklassen, och frihetstiden blir därför ett bakslag med ofrihet och partisplittring som följd. Skillnaden gentemot de äldre berättelserna i denna kategori är att författaren ser sig tvungen att förhålla sig till de glidningar som skett i historiekulturen med avseende på frihetstiden, och berättelsens slut får därför en annan sensmoral. Ander skriver:

> ”Parti är fria staters liv”, skrev i en dikt en politiskt intresserad prästman. Han hade den moderna uppfattningen, att just partiväsendet bidrog till fri och öppen diskussion och till tävlan om de bästa insatserna. Kanske blundade han för den svaghet som vidlådde partierna under den svenska frihetstiden, deras behov av stöd och hjälp från utländska makter, som på det sättet fick ett onaturligt inflytande på landets inre liv och frestades att underblåsa partistriderna för att kunna vinna egna fördelar. […] Den växling vid makten, som de svenska partierna uppvisade, har ibland givit anledning att tala om en frihetstidens parlamentarism. Någon parlamentarism i våra dagars mening kunde det dock aldrig bli fråga om.[789]

Även 1766 års tryckfrihetsförordning kom att få en central plats i senare berättelser. Av de aktuella läroböckerna är det endast de två upplagorna av Odhner & Westman samt Ander som nämner tryckfrihetsförordningen. Man kan se en tydlig förändring mellan 1934 och 1954 års berättelser. I den förstnämnda konstateras att tryckfriheten föranledde utgivningen av en mängd skrifter med ”kraftigt språk” och

”[m]an insåg ej, att det var som att tvista i ett hus, som redan brann i taket”.[790] I 1954 års lärobok är tryckfriheten inlemmad i en ny berättelse som istället handlar om alla svenskars, även de fattigastes, rätt att fritt få framställa sina klagomål och därför få trycka vad de ville.[791] Genom mindre redigeringar av berättelsen har sensmoralen i viss mån förskjutits, även om de övergripande meningssammanhangen kvarstår. En ambivalent hållning till en friare press framförs även i andra läroböcker. Grimberg och Söderlund skriver angående *Aftonbladet*:

> Så väckte tidningspressen till liv ett allmännare intresse för samhällsfrågor. Det blev nu lättare för var och en att bilda sig en egen politisk mening – om han kunde tänka och döma självständigt nämligen. Men faran blev också stor för att tidningsskrivare ”med ordet i sin makt” skulle tuta **sina** åsikter i tanklösa läsare. Pressen blev en makt på gott och ont.[792]

Från dessa hot mot allmogens och landets frihet sker det så småningom en ljusning i berättelsen. Folkskolans införande kommer att få en central plats i denna utveckling. Skolan skulle lära medborgarna att fullgöra sina medborgerliga plikter och dessutom fostra till arbetslust.[793] En ytterligare stegring i berättelsen sker i samband med beskrivningen av 1862 års kommunallagar. Falk & Tunberg konstaterar:

> Självstyrelsen, som var urgammal i Sverige, hade sedan 1600-talet trängts undan av det växande ämbetsmannaväldet. […] Tiden krävde emellertid vaket medborgarsinne och vana vid att deltaga i allmänna angelägenheter. För att framkalla dylika egenskaper hos det svenska folket utfärdades 1862 en rad kommunallagar, genom vilka självstyrelsen helt nyorganiserades.[794]

Demokratifrågorna kommer i denna berättelse främst att drivas av liberalerna, men det är ingen entydig hyllningssång till utvecklingen. Falk & Tunberg konstaterar att kungamakten successivt minskade men att kungarna vid enskilda tillfällen kunnat göra sin personliga vilja gällande, vilket närmast framställs som något positivt.[795] Samt-

liga författare påpekar att 1866 års riksdagsreform var en besvikelse för de stora grupper som inte kom att få något inflytande.[796] Dessa konstateranden följs dock oftast av förmanade sentenser om det ansvar som förändringarna medförde.[797]

I denna berättelse får högerpartiets Arvid Lindman den huvudsakliga äran av att driva igenom allmän rösträtt för män till andra kammaren 1909, även om liberalernas insatser inte utesluts helt.[798] Man kan i Grimbergs & Söderlunds böcker se en tydlig förskjutning av omdömet om 1909 års rösträttsreform mellan de båda utgåvorna från 1940 och 1947:

> Sedan år 1909, då den allmänna rösträtten infördes, har svenska folket fått ett allt större inflytande på rikets styrelse. Så gott som alla vuxna svenskar ha ju numera rätt att vara med om att utse riksdagsmän.[799]

> Rösträttsreformen år 1909 hade inte inneburit, att alla vuxna svenska medborgare fingo rätt att deltaga i riksdagsmannavalen. Först och främst saknade ju alla **kvinnor** fortfarande rösträtt. Men dessutom hindrades ju många män från att rösta, bl.a. av bestämmelsen, att endast den som ordentligt betalt sina skatter ägde rösträtt.[800]

Ett annat tillägg är påpekandet att endast de som erlagt alla sina kommunalutskylder ägde rätt att rösta i kommunalvalen och att dessa inskränkningar kvarstod ”ända” till 1945.[801] De omdömen som kunde avfattas 1940 ansågs således inte längre gångbara 1947. Redigeringarna skapar därför en gradvis förändring av definitionen av begreppet demokrati, vilket påverkar berättelsens sensmoral. Den senare utgåvan kom på så sätt att peka fram emot en successiv övergång till nästa demokratiberättelse, vilken dyker upp i de läroböcker som gavs ut efter andra världskriget.

Trots de reservationer som redovisats i 1947 års upplaga fortsätter författarna direkt efter det citerade avsnittet: ”Sveriges statsskick har efter år 1909 ej blott blivit *demokratiskt*, det har även blivit *parlamentariskt*.”[802] Detta citat visar att begreppen demokrati och parlamenta-

rism har en annan avsedd mening för dessa författare än vad de kommer att ha för författare till senare berättelser. Dessa textpartier visar även att 1909 års reformer är berättelsens klimax, vilket understrykes av att 1918 och 1921 års reformer får mindre utrymme och emfas.[803] Det som anges som den utlösande faktorn för 1918 och 1921 års reformer var en rädsla för att de revolutionära rörelserna i Europa skulle få fotfäste även i Sverige.[804] Denna demokratiseringsprocess presenteras dock med ett uns av varnande tonfall. Odhners & Westmans formulering pekar närmast på att det handlar om en helt ny och kanske äventyrlig framtid:

> Denna regering [Edéns], som ville ”lägga makten och därmed ansvaret för folkets öden helt och odelat i folkets egna händer”, genomdrev 1918 och 1919 en *ny författningsreform*. […] Hädanefter får alltså varje gosse och flicka, när de bli stora, vara med och rösta om, hur styrelsen skall skötas i Sverige, och alla äro därvid jämlika: de ha en röst var. *Demokratien* blev härmed fullständigt införd i vårt land. Ett nytt tidevarv, då demokratien får visa sina verkningar, började för Sverige.[805]

Vad gäller beskrivningarna av parlamentarismens framväxt är det värt att notera att borggårdskrisen och bondetåget inte nämns, alternativt endast ingår i neutralitetsberättelsen. Böndernas roll som symboliska bärare av den urgamla friheten kommer därmed inte att utmanas.[806] Parlamentarismen framställs inte heller som något entydigt positivt, utan medförde att ”än den ena sidan, än den andra” sidan fick majoritet. Trots dessa avigsidor anges att Gustav V stödde parlamentarismen.[807]

Värnpliktens införande, liberala krafter och en måttfull arbetarrörelse som ”med lagliga medel [ville] främja arbetarklassens intressen inom den rådande samhällsordningens ram” är det som slutligen leder fram till fullständig demokrati enligt Grimberg & Söderlund.[808] Detta ställs inte i motsättning till en stark kungamakt, vilken istället framställs som en garant för frihet och konsensus. Grimberg & Söderlund skriver om Oscar II: ”Den ståtliga gestalten, de nobla anlets-

dragen, allt vittnade om majestät som ingav vördnad. När politiska tvister uppstodo, ställde han sig över partierna och sökte medla och stifta fred."[809]

Man kan se delar av den sammanställning av riksdagens historia som står att läsa i Odhner & Westman från 1934 som en sammanfattning av odalbondens demokratiberättelse. Här knyts berättelsen samman, och sensmoralen och de identitetslegitimerande poängerna renodlas. Frihet och demokrati blir i denna berättelse synonyma begrepp, och kopplas till kungens och det anonyma kollektivet "folkets" strävanden. Denna konsensussensmoral är ett genomgående tema för de aktuella läroböckerna.[810]

ODALBONDENS SENSMORAL

Upptäckten av vilka aktörer som innehar de olika aktantrollerna i denna berättelse ger knappast upphov till några större överraskningar. Berättelsen följer ett traditionellt konservativt ledmotiv, med folket och kungen i samråd på den goda sidan i opposition mot adeln. Olika hjälpare såsom Engelbrekt, liberaler, eller måttfulla socialdemokrater förekommer sporadiskt i handlingen, men hjältarna är genomgående folket och kungen.

De troper som styr berättelsens narrativa form är "folket", "bönderna" och "de fria männen". Det är via dessa synekdoker som en organisk berättelse växer fram, utan tydliga hopp eller revolutioner. Eftersom "bönderna" och "de fria männen" oftast används synonymt med "folket" skapas det föreställningar om hur samhället såg ut, vad det innebar att vara svensk, och vilka människor som räknades som betydelsefulla för utvecklingen. Kanske är det just dessa troper som via olika historiekulturella uttrycksformer har skapat de föreställningar som senare kommer att presenteras i avsnittet om elevernas berättelser.

Dramaturgins långa perspektiv legitimerar ett starkt svenskt *idem*. De gemensamma goda karaktärsdrag som utmärker svenskarna, så-

som rättrådighet, frihetsälskande och självstyrande upprepas med jämna mellanrum genom berättelsen. Denna starka legitimering innebär även en tydlig avgränsning gentemot de andra, mindre demokratiska folken. Genom att konstruera en berättelse om hur svenskarna har lyckats behålla denna unicitet genom en föränderlig historia kan det även ses som ett uttryck för ett kollektivt *ipse*.[811] Endast i en av läroböckerna hyllas svenska ansatser att sprida dessa positiva värderingar inom ramen för FN:s arbete.[812] I övrigt är det en sträng isolationism som förespråkas: svenskarna är sig själva nog, med undantag för ett visst nordiskt samarbete i försvarsfrågor. Orienteringen mot framtiden handlar om en fortsatt konsensus utan uppslitande partistrider eller omåttliga krav. Vikten av att sätta fäderneslandets bästa framför egennyttan blir därför den läxa som författarna vill förmedla till sina läsare. Detta projekt framställs som en källa till både stor stolthet och rättfärdighet. Svenskarna är stolta över sin hävdvunna självständighet och denna har dessutom gynnat folket under dess varierande öden genom historiens gång. Denna stolthet tycks ha haft förmåga att generera ett överskott av mening, eftersom dessa föreställningar dyker upp i de nutida elevernas berättelser, om än i transformerad form.

Författarnas argument hämtas genomgående från det förflutna och knyter an till den urgamla frihet som redan Torgny lagman symboliserade. Frågor om demokrati kopplas sällan till framtida visioner eller utopier, utan perspektivet är genomgående bakåtblickande. Eftersom svenskarna innehaft detta medbestämmande sedan hedenhös blir berättelsen inte en tydlig ”komedi”. Istället är det ett jämnt förlopp, som visserligen utmanas periodvis under förmyndarregimer och frihetstiden, men som genomgående stabiliseras av en kontinuerlig, nedärvd frihetskärlek. Demokratiseringen under 1900-talets första decennier ses därför i de flesta läroböcker inte som någon större förändring, utan som en ny form av denna urgamla frihet. Författarna ger inte heller något större textutrymme åt dessa demokratiseringsprocesser. De visar inte heller någon mer uttalad entusiasm när denna demokratisering skall beskrivas, vilket skiljer sig från det tonfall som används

då samhörighetskänslan mellan kung och folk beskrivs. Författarnas avsedda mening är, i linje med en nationalistisk och konservativ historieskrivning, att framhäva det svenska folkets storhet och unicitet. Demokrati blir därför i dessa retoriska strategier synonymt med frihet, självbestämmande och oavhängighet.

Liberalernas demokratiberättelse

År 1949 publiceras en ny lärobok för gymnasiet, skriven av Ernst Söderlund och Sven Tunberg, som tänktes ersätta Falks & Tunbergs gamla lärobok.[813] De ändringar som gjorts i samband med denna utgivning avseende begrepp, retoriska strategier och meningssammanhang visar på de förändringar som skett i synen på den nationalistiska retoriken och skolans demokratiska uppdrag under det aktuella decenniet.[814] Även om dessa redigeringar ibland kan tyckas försumbara kommer de likväl att successivt förskjuta orienteringen mot framtiden och de identiteter som skapas och legitimeras. Denna tendens kommer ytterligare att förstärkas i senare upplagor av boken. Liberalernas demokratiberättelse tar sitt avstamp i frihetstidens parlamentarism, och ifrågasätter på ett nytt sätt de äldre föreställningarna om en gammal folkfrihet och jämlikhet. Denna gradvisa förändring kan illustreras med två citat från 1949 respektive 1961 års utgåva av den aktuella läroboken:

> Lagarna räkna blott med två samhällsklasser: *de fria* och *trälarna*. De senare voro helt rättslösa, medan alla fria män i princip voro lika inför lagen. I verkligheten rådde dock en betydande skillnad mellan storbönder, som tillhörde gamla släkter med fäderneärvt inflytande, och den stora massan av småbönder.[815]

> Detta samhälle, där alla fria män i princip var lika inför lagen – trälarna var helt rättslösa – var dock endast skenbart demokratiskt. I verkligheten rådde en betydande skillnad mellan stormän, som hörde till gamla släkter med fäderneärvt inflytande, och den stora massan av småbönder, jägare och fiskare.[816]

I det senare citatet har det meningsbärande begreppet ”skenbart demokratiskt” infogats för att mer uttalat visa att författarna tar avstånd från en gammal daterad berättelse. Detta kan ses som en omförhandling av retoriska strategier, där ordet demokrati nu är än mer positivt laddat men appliceras på nya företeelser i historien. Gamla associationer mellan böndernas medbestämmande och demokrati blir därmed ifrågasatta. Den gamla nationalistiska berättelsen är dock inte helt försvunnen i denna tidiga liberala demokratiberättelse.[817] Fortfarande anges att den svenske bonden, och i 1961 års utgåva även den finske, hade en unik ställning i samhället i jämförelse med övriga Europas bönder.[818]

Trots dessa kvarvarande berättelsefragment tar den liberala demokratiberättelsen genomgående sin början i frihetstiden. De negativa omdömen som tidigare redovisats om frihetstidens statsskick försvinner successivt från berättelsen. I Söderlunds & Tunbergs läroböcker presenteras de olika uppfattningarna enligt det objektivistiska ideal som blivit allt mer förhärskande vid den aktuella tidpunkten.[819] Den kritik av frihetstiden som fortfarande framförs i de äldre av dessa läroböcker motiveras med nya argument. Söderlund & Tunberg hävdar:

> Arbetarklassen saknade alla möjligheter att göra sig politiskt gällande, och dess problem påverkade varken partibildningen eller riksdagsarbetet; inget parti tog sig på allvar an dess sak. Men existensen av denna snabbt växande samhällsklass och dess av svåra ekonomiska och sociala förhållanden närda missnöje var en faktor att räkna med vid ett eventuellt försök att störta ständerregimen.[820]

”Arbetarklassen”, eller ”den disciplinerade arbetaren” med rätt att utöva inflytande över Sveriges politik, introduceras som en ny trop i berättelserna. Det kommer dock att dröja till introduktionen av folkrörelsernas demokratiberättelse innan dessa troper får ett generellt genomslag. Det som markerar att en ny berättelse har gjort insteg i läroboksmaterialet är en ökad betoning av de symbolladdade begreppen ”parlamentarism” och ”tryckfrihet” i samband med beskrivningen

av frihetstiden. Det är med utgångspunkt i dessa begrepp som berättelsens dramaturgi förs vidare och knyter an till 1800- och 1900-talets politiska utveckling.[821] Kumlien skriver: ”Själva riksdagen blev i högre grad än förr folkets representation inför regeringen […] Frihetstidens riksdag var emellertid ingen demokratisk folkrepresentation i vår tids mening.”[822] Bäcklin formulerar följande angående tryckfriheten: ”Till yttermera visso omgavs förordningen med *grundlags* helgd. Något sådant rättsskydd fanns vid denna tid ingenstädes i världen; endast i Storbritannien och Nederländerna rådde över huvud tryckfrihet i modern mening.”[823] Detta citat exemplifierar både den kontinuitet och diskontinuitet som råder mellan odalbondens och liberalernas demokratiberättelse. Fortfarande framställs en svensk exceptionalism, men det är nya händelser och företeelser som lyckas hävda sin plats i denna demokratiberättelse. Sensmoralen blir på så sätt i princip oförändrad, medan berättelsens innehåll i sak har förändrats.

Den tydligaste kursändringen kan iakttas i de mer generaliserande omdömen som fälls om frihetstiden: ”Allteftersom vårt samhällsliv demokratiserats, har emellertid frihetstidens förtjänster alltmer uppmärksammats […] Under frihetstiden uppstod ett parlamentariskt styrelsesätt, som gav det svenska folkets representanter en utomordentlig politisk fostran.”[824] Samma strof som i Anders lärobok används för att peka på frihetstidens avigsidor har nu infogats i en annan demokratiberättelse: ”[P]artistriderna som sådana betraktas inte längre som bevis på en förhatlig söndring utan snarare som en förutsättning för samhällets utveckling. ’Parti är fria staters liv’, hette det i en dikt redan 1769.”[825] Berättelsen om det demokratiska och parlamentariska Sverige tar sin början under dessa skeenden i den nya efterkrigstidens demokratiberättelse.[826]

Liberalernas demokratiberättelse är en tydlig framgångssaga, där folkets inflytande gradvis ökar och så småningom leder fram till ett helt demokratiskt samhälle. Grundlagarna från 1809 och 1810 ses dock inte som ett steg mot ett mer demokratiskt eller parlamentariskt styrelseskick. Istället betonar exempelvis Söderlund & Tunberg

att regeringsformen inte innehöll några inslag av parlamentarism.[827] Kumlien framhäver att dessa reformer fastställdes på grundval av de historiska erfarenheterna, och att de var en medelväg mellan ”envåldsmakt” och ”riksdagsvälde”.[828]

Det är liberalerna som i den fortsatta handlingen driver utvecklingen framåt, så småningom med hjälp av reformistiska socialdemokrater. Enligt klassisk berättelsedramaturgi nämns hjälten före medhjälparen när skeenden skall beskrivas. På samma sätt kommer berättelsens huvudpersoner att presenteras före birollsinnehavarna när de drivande krafterna i den demokratiska utvecklingen skall skildras. Denna princip är vanligt förekommande i de tre demokratiberättelserna. I den första är det folket eller bönderna, vilket ofta är synonymt, som driver utvecklingen, i den andra är det liberalerna, och i den sista är det folkrörelserna eller socialdemokraterna som nämns först, medan de övriga får agera medhjälpare. Detta är ingen regel utan undantag, men tillräckligt frekvent för att bidra till kategoriseringen av de tre berättelserna.

Demokratiberättelsen i Kumliens bok från 1955 intar en särställning eftersom berättelsen ansluter till olika berättelsers meningssammanhang i olika frågor. Det är tydligt att läroboken är skriven i en historiekulturell brytningstid, vilket gör de retoriska strategierna något ambivalenta. Kumlien framhäver, i linje med den äldre berättelsen, de svenska böndernas unika duglighet, medan han i ett annat sammanhang pekar på andra orsaker till demokratiseringen, såsom nykterhetsrörelsens politiska fostran. Det sistnämnda är ett orsakssamband som oftare står att finna i folkrörelsernas demokratiberättelse. Folkskolans betydelse anknyter också till den gamla berättelsen genom Kumliens formulering: ”Det framstod allt mer önskvärt, att *hela* vårt folk skulle erhålla en sådan uppfostran, att *alla svenskar* skulle vara istånd att som ansvarskännande och nationellt sinnade medborgare deltaga i samhällsarbetet.”[829] Berättelsens sensmoral är unison med den äldre berättelsens. Bokens avslutande sammanfattning av demokratiseringen tydliggör berättelsens sammansatta karaktär, och hur

författarna lyckas skapa nya meningssammanhang av olika berättelsefragment:

> DEMOKRATIEN GENOMFÖRES. Lugnt och sansat skedde i Sverige omkring 1920 det s.k. *demokratiska genombrottet*. Någon blodig revolution blev det ej, och flera äldre samhällsinstitutioner bibehölls, även sådana, som den äldre radikalismen bekämpat. I viss mån förändrades emellertid dessa senare till sin innebörd. Sålunda förblev kungadömet Sveriges officiella statsform. Dess representant, Gustav V, blev tack vare sin rika erfarenhet som statsman och sin lojalitet ett värdefullt stöd för den svenska demokratien. Statskyrkan fick också bestå. […] Grundläggande för folkstyrets fortbestånd var givetvis den utvidgning av den allmänna rösträtten, som företogs 1918–1921. […] De stora folkrörelserna som betytt så mycket för det demokratiska genombrottet, fortsatte även efter detta att växa.[830]

Denna lärobok illustrerar hur berättelser gradvis förändras genom att fragment från olika berättelser sammanfogas till en helhet, och hur centrala begrepp efterhand får nya betydelser då de infogas i alternativa meningssammanhang. Begreppet ”demokrati” tycks i denna berättelse kunna appliceras på olika företeelser i samhället, utan att berättelsen blir inkoherent.

Det som bäddar för berättelsens kulmen är de rösträttsstrider som fördes vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det som enligt Söderlund & Tunberg driver på rösträttsfrågan är tullstriden och den allmänna värnpliktens införande. Högerns Arvid Lindman får, liksom i den tidigare berättelsen, en stor del av äran för att ha drivit igenom reformen.[831]

I denna del av berättelsen är det än så länge ingen större skillnad jämfört med odalbondens berättelse. Det som förskjuter meningssammanhangen är i stället den kontext som skeendet placeras in i. Falk & Tunberg, som kan ses som goda representanter för odalbondens demokratiberättelse, betonar inte liberalernas kamp för allmän rösträtt lika mycket. Dessutom hävdar de att vänsterpartiernas framgångar kunde leda till ett hot mot rikets säkerhet, eftersom förryskningspo-

litiken i Finland och den internationella spänningen krävde ett stärkt försvar. Söderlund & Tunberg pekar istället på ett samband mellan vänsterpartiernas framgångar, parlamentarismens framväxt och den konstitutionella kris som borggårdstalet medförde.[832]

Grundlagsändringarna från 1909 rubriceras fyrtio år därefter som ”Rösträttsreformen” i bestämd form singularis, vilket implicerar att denna reform var den genomgripande förändringen.[833] Fortfarande får författningsrevisionerna från 1918 och 1921 ett mycket begränsat utrymme i läroböckerna, och framställs därför snarare som en mindre betydelsefull konsekvens av den tidigare utvecklingen.[834] Denna prioritering kommer att försvinna i de senare liberala demokratiberättelserna. I Kumlien rubriceras 1909 års grundlagsändringar däremot som ”Den första rösträttsreformen”, vilket leder berättelsen vidare mot en ny kulmen. I dessa och efterföljande liberala demokratiberättelser kommer peripetin därför istället att infalla år 1921.[835] Det som slutligen driver fram demokratin är, även i denna berättelse, de revolutionära rörelser som uppstod runt om i Europa under och efter första världskriget, och som skrämde demokratins motståndare till eftergifter.[836]

Det är intressant att notera att liberalernas demokratiberättelse tycks få en renässans under det första decenniet av 2000-talet. Samma läroböcker som presenterar en ny välståndsberättelse återupptar även flera av de berättelseelement som är utmärkande för den liberala demokratiberättelsen. Öhman presenterar emellertid en demokratiberättelse under rubriken ”Från kungamakt till demokrati”.[837] Detta är en dikotomi som inte var lika uttalad i den äldre liberala demokratiberättelsen, men som presenterats i folkrörelsernas demokratiberättelse. Detta pekar på den ömsesidiga påverkan som bidrar till att berättelserna förändras över tid.

Frihetstiden ingår inte i denna berättelse, eftersom varken begreppet ”parlamentarism” eller ”tryckfrihet” nämns hos Öhman, och Alm endast nämner parlamentarismen i en annan kontext.[838] Istället skriver Öhman på ett sätt som närmast påminner om den gamla odal-

bondens demokratiberättelse: ”Gustav III hade stöd av många när han genomförde sin statskupp. Han var populär bland folket, och många var trötta på de ständiga partistriderna.”[839] En annan skillnad gentemot den äldre liberala demokratiberättelsen är att 1809 års regeringsform ses som ett steg mot en minskad kungamakt och därför ett steg på väg mot demokrati. Regeringsformen jämförs inte längre med ett äldre svenskt styrelseskick, utan med en progressiv amerikansk författning.[840] Hos Alm börjar snarare demokratiberättelsen i samband med tvåkammarriksdagens införande och formuleringen: ”Ståndsriksdagen hade avskaffats. Medeltiden var slut.”[841]

Det som gör att jag tycker mig se en återkomst för den liberala demokratiberättelsen är det stora fokus som läggs på liberala värderingar och politiker när det gäller Sveriges demokratisering, vilket kan exemplifieras med följande formulering: ”Även till Norden hade de liberala idéerna om frihet från allt gammalt och föråldrat nått.”[842] En stor tyngd läggs även vid departementsreformen 1840 och Karl Staaffs kamp för parlamentarism.[843] Genom olika formuleringar kopplas parlamentarism och demokrati samman, och sensmoralen blir att demokratiseringen till stor del var Staaffs och liberalernas förtjänst.[844] Ett mycket stort utrymme ges åt denna fråga. Liberalerna nämns oftast först när de drivande krafterna skall presenteras, och socialdemokraterna framställs därför som birollsinnehavare.[845] Alm skriver: ”Under decennierna kring 1900 bildades socialistiska partier i nästan alla europeiska stater. Många av dem kom också in i parlamenten tack vare rösträttsreformer som stegvis gav allt fler arbetare rösträtt.”[846] I denna berättelse är arbetarrörelsens representanter inte de som driver demokratiseringen utan mottagare av dess resultat. Demokratiseringen nämns inte heller i dessa läroböcker i samband med folkrörelserna eller folkskolans införande.[847]

Arvid Lindman beskrivs inte längre som en förespråkare för demokrati, utan som någon som lägger fram ett förslag som var avsett att ”minska skadorna för de konservativa”.[848] Alm nämner inte att reformen drevs igenom av en konservativ ministär, utan formulerar sig som

att ”[å]r 1909 infördes allmän manlig rösträtt efter en lång kamp mellan högern och vänstern”, vilket snarare kan uppfattas som om det var ett liberalt förslag.[849] Tydliga motståndare till demokratin i denna berättelse är kungen och de konservativa.[850] En annan kommentar som antyder ett avståndstagande gentemot folkrörelsernas demokratiberättelse är att Öhman använder den gemensamma beteckningen ”socialistiska” partier både om socialdemokrater och om kommunister.[851] Övriga läroböcker betecknar inte socialdemokraterna som socialister.

Öhman avslutar kapitlet om Sveriges demokratisering med att påpeka: ”Det sägs ofta att Sverige är ett av de mest demokratiska länderna i världen och att demokratin är gammal i vårt land. Men faktum är att många länder var före oss.”[852] Den utmaning av den svenska uniciteten, som man kan skönja i formuleringarna i den äldre liberala demokratiberättelsen, uttalas nu explicit.

LIBERALERNAS SENSMORAL

Den äldre liberala demokratiberättelsen tar sin början under frihetstiden för att nå sin upplösning under åren 1917–1921. Detta utesluter inte att berättelserna utgår från en fråga eller förundran i det nu som läroböckerna skrivs i några decennier efter demokratins genombrott. Tvärtom är det alltid ett behov av att förklara det rådande tillståndet, och de sidor av detta som uppfattas som signifikanta, som avgör vilka troper och narrativa former som berättaren skall ta i anspråk. Denna berättelse visar tydliga spår av den uppfattning om demokratins värde och nationalismens faror som växte fram efter andra världskriget.

Berättelsen följer en progressiv narrativ form där de goda krafterna bit för bit lyckas besegra motståndarna. De troper som styr berättelsen är främst ”liberaler” och ”socialdemokrater”. Folket får en mycket mindre aktiv roll i denna berättelse, och de drivande parterna är istället företrädare för de politiska rörelserna. Eftersom aktörerna kategoriseras och generaliseras utifrån politiska kriterier måste troperna

närmast definieras som metonymier. Politikernas idoga arbete för utvecklingen framåt mot dess lyckliga slut.[853]

Valet av troper har också en stor betydelse när det gäller berättelsens eventuella förmåga att legitimera en kollektiv narrativ identitet. De berättelser som kategoriserar hjältarna i troper som har funktionen av synekdoke har en större potential att legitimera en kollektiv identitet, i jämförelse med de berättelser som beskriver aktörerna genom metonymier. Detta innebär att en berättelse med Sveriges alla fria män som huvudrollsinnehavare har en större räckvidd än en berättelse med liberalen Karl Staaff som hjälte.

Protagonister i denna berättelse är liberala politiker, främst Staaff, med socialdemokrater och avskräckande europeiska revolutionära rörelser som ”medhjälpare”. Motståndare till det demokratiska projektet är konservativa krafter och i vissa berättelser kungen. De som kommer i åtnjutande av projektet är folket och arbetarklassen. Visserligen framställs detta projekt som rättfärdigt, men knappast som något unikt svenskt eller som något att vara uttalat stolt över. Detta gör att en svensk exceptionalism utmanas i denna berättelse. De förmanande visdomsord som fanns med som avslutande sentens till de demokratiska omvälvningarna i odalbondens demokratiberättelse finns inte längre kvar. Istället ses utvecklingen nu som självklar och i vissa fall närmast naturgiven, vilket kan ses i formuleringen ”folkväldets tid var kommen”.[854] Denna syn på historisk utveckling kan tolkas som deterministisk och gynnar därför retoriska strategier som hämtar sina argument från framtida topoi. Samtidigt är detta en organisk syn på historisk utveckling där framtiden så att säga finns nedlagd i den genetiska koden, vilket genererar en komisk berättelse. Eftersom folkväldets tid var på väg gällde det att anpassa sig efter denna utveckling, utan bakåtsträvande tillbakablickar. Detta skapar, trots den kontinuitet som råder mellan de två berättelsekategorierna, en ny sensmoral som riktas mot framtiden. Detta skall dock inte tolkas som om demokratiseringen framställs som ett projekt i ständig utveckling. Demokratin var genomförd och klar 1921, men kunde däremot få

vissa efterverkningar som behövde förklaras. Kumlien skriver att de aktiva svenska företagen tillsammans med den demokratiskt förda inrikespolitiken medförde att mellankrigstiden för de breda folklagren blev en välståndsperiod utan dess like.[855] De olika berättelserna kommer på så sätt att förstärka varandra.

Dramaturgin åskådliggör genom sin glidande peripeti hur begreppet ”demokrati” får en förändrad avsedd mening i denna berättelse. I de äldre liberala berättelserna definieras demokrati som allmän rösträtt för män till andra kammaren, och de förhållandena att den kommunala rösträtten var graderad, att vissa inte fick rösta på grund av skatteskulder och att kvinnorna saknade rösträtt, hindrade inte författarna att skriva att ett demokratiskt styrelseskick hade införts. Denna definition av begreppet demokrati förändras successivt under perioden och berättelsens peripeti kommer därför att flyttas fram till 1921. Detta exempel synliggör sambandet mellan ett begrepps avsedda mening, den narrativa formen och den sensmoral berättelsen kan förmedla till en senare läsare.

Eftersom demokratiseringsprocessen drivs fram uppifrån av politiker, och utifrån genom hotet från revolutionära rörelser, kommer denna berättelse sannolikt inte ha samma potential att legitimera ett starkt *idem* som odalbondens, eller som senare kommer att visas, folkrörelsernas demokratiberättelser. Det är därför inte så anmärkningsvärt att denna demokratiberättelse lyser med sin frånvaro i elevernas berättelser eller, med Ricoeurs terminologi, saknar ett överskott av mening. Detta innebär dock inte att liberalerna som förändringskraft saknas i elevernas berättelser, men de har en annan funktion i deras föreställningsvärldar.

Folkrörelsernas demokratiberättelse

Det skall komma en dag, då man letar
uti gulnande protokoll
för att söka den gryende början
som gjordes från arbetarhåll
som gjordes av längtan till bättre tid
då de svultna lärdes att gå i strid.
Och mycket som nu synes ringa
för oss, som stå nära inpå
torde då bliva uppmätt historiskt,
att minnas då seklen gå.[856]

Gustafsson & Persson presenterar detta citat ur arbetaren K J Gabrielssons dikt från 1901 i samband med beskrivningen av hur folkrörelserna bidrog till demokratiseringen av Sverige.[857] Denna nya betoning av folkrörelsernas betydelse för demokratiseringen är ett av de kännetecken som utmärker folkrörelsernas demokratiberättelse. Trots att diktaren ser folkrörelsernas kamp som en början på en ny berättelse, är det inte den intrig som läroböckerna presenterar. I böckerna beskrivs istället samma början och stegring i handlingen som i liberalernas demokratiberättelse. Frihetstidens parlamentarism och tryckfrihetsförordning ses som föregångare till senare styrelseskick och reformer.[858] Nyström & Nyström skriver: ”Frihetstidens statsskick kan ses som föregångare till den moderna parlamentarismen, där riksdagsmajoriteten avgör regeringens sammansättning.” Ericsson & Hansson hävdar: ”Därmed blev Sverige ett föregångsland inom detta område. Tryckfriheten gällde alla områden utom religionens.”[859]

Det som leder denna berättelse framåt är, liksom i den liberala demokratiberättelsen, olika liberala krafter och reformer under 1830- och 1840-talet. I vissa av dessa läroböcker ses 1809 års författningsändringar också som ett steg på vägen mot parlamentarism.[860] Så här långt är det dock ingen större skillnad gentemot liberalernas demokratiberättelse.[861] Brytpunkten kommer i samband med presentationen

av folkskolan och folkrörelserna och dessa reformers och rörelsers inflytande på det svenska statskicket. Återigen kan man se Hildingsons lärobok som en vattendelare:

> Medan Sverige befann sig i rask omvandling till ett industrisamhälle, kom debatterna i riksdagen genom Lantmannapartiets dominerande ställning att främst gälla frågor som rörde det gamla bondesamhället. Riksdagen var dessutom inte representativ för det moderna samhället, eftersom större delen av svenska folket saknade rösträtt. Följden var att kraven på en fördjupad demokrati kom att resas av stora utomparlamentariska folkrörelser. De äldsta av dessa folkrörelser var nykterhetsrörelsen och de religiösa väckelserörelserna.[862]

Detta är en helt ny vändning i demokratiberättelsens dramaturgi. Från att ha varit ett projekt för ett litet fåtal, främst liberala politiker, återvänder demokratiprojektet till ”folket”. Denna vändning i berättelsen kommer att få stort inflytande på senare läroböckers beskrivning av demokratiseringsprocessen.

Folkskolestadgan från 1842 har en intressant roll i de olika berättelserna. I odalbondens demokratiberättelse skulle folket lära sig att ta ansvar och att fullgöra sina skyldigheter som medborgare, vilket anknyter till den avsedda mening som begreppet demokrati har i denna berättelse. Däremot tycks folkskolan tappa sin meningsbärande funktion i liberalernas demokratiberättelse, vilket kan tyckas paradoxalt med tanke på den emfas som ges åt andra liberala reformer. Kanske ses folkskolan mer som ett resultat av liberala reformer än som en orsak till förändring i denna berättelse. Folkskolan gör dock ett storstilat återtåg i folkrörelsernas demokratiberättelse och återfår därmed sin centrala roll i berättelsen, men med en ny meningsbärande betydelse.[863] Svenskarna framställs i Oredssons & Anderssons lärobok som ”ett av världens mest läskunniga folk”.[864] Alla författare är dock inte lika panegyriska och påpekar istället att den nya folkskolan hade stora brister och främst syftade till att fostra underklassen till lydnad.[865] Oavsett vilken bedömning författarna gör av reformen blir den på det

ena eller andra sättet meningsbärande i en berättelse om en demokratiseringsprocess som drivs underifrån.

De rörelser som har fått ge namn åt denna berättelse spelar givetvis en av huvudrollerna i intrigen. De olika folkrörelsernas betydelse för folklig bildning, politisk skolning och demokratisk medvetenhet är de drag som karakteriserar denna berättelse. Nyström & Nyström ägnar sex sidor åt temat, vilket understryker den vikt som författarna lägger vid ämnet:

> Det som var nytt och unikt med folkrörelserna var att vanligt folk organiserade sig självständigt. Varken staten, kyrkan, eller lokala överhetspersoner kunde styra eller kontrollera den aktivitet som bedrevs i de nya samlingslokalerna. Både i frikyrkan, nykterhetslogen och Folkets Hus samlades människor för att de hade en personlig övertygelse som de ville ge uttryck för. På förenings- och församlingsmötena hade varje medlem samma rättigheter, oberoende av samhällsställning och rikedom. På så vis var folkrörelserna ett främmande element i det omgivande klassamhället. De motarbetades ofta av myndigheterna och blev en grogrund för den demokratiska oppositionen. I folkrörelsernas samlingslokaler försökte människor forma sig en bild av hur ett värdigt liv skulle kunna förverkligas i det nya samhälle som växte upp omkring dem. De lärde sig att tala, debattera, komma överens och fatta beslut på ett ordnat sätt och under ömsesidig tolerans för varandras olikheter. I början av 1900-talet beräknar man att de tre stora folkrörelserna sammanlagt hade en halv miljon medlemmar. Särskilt arbetarrörelsen spelade då en stor roll i landets politiska liv.[866]

Denna starka betoning av folkrörelsernas betydelse är inte unik för den aktuella läroboken, utan dessa skildringar finns i mer eller mindre elaborerad form i de flesta läroböcker som gavs ut från 1970-talet och framgent.[867] En trop som känns igen från både välstånds- och välfärdsberättelsen är ”den skötsamme arbetaren”. Han, för det rör sig implicit oftast om en man, får i denna berättelse bli den som driver på landets demokratisering. I de äldre läroböckerna kopplas nykterhetsrörelsens framväxt till problemet med befolkningens ohämmade supande, medan nykterhetsrörelsen i denna berättelse istället infogas i

en demokratiberättelse om folkets kamp för ett värdigt liv. Detta blir ännu ett exempel på hur olika berättelser konvergerar.

Om man studerar sidhänvisningarna i noterna kan man se att temat tenderar att få ett allt större utrymme i berättelsen mot slutet av undersökningsperioden. Ett undantag från denna tendens är de två läroböcker från 2007 som kategoriserats som liberala demokratiberättelser. I Öhman kopplas folkrörelserna istället till ett behov av trygghet i tider av urbanisering, industrialisering och ett ”utbrett superi”, medan Alm endast nämner arbetarrörelsen. Den infogas i en berättelse om arbetsmarknadens parter och storstrejken.[868] Ett exempel på hur folkrörelsernas betydelse för demokratiseringen fått en större tyngd i berättelserna kan ses i redigeringen av Elm & Thulins lärobok från år 2000. I den tidigare upplagan från 1995 sätts arbetarrörelsen, liksom hos Alm, in i en strejkkontext. Fem år därefter har man infogat ett nytt textparti som lyder:

> Folkrörelserna har varit den svenska demokratins ryggrad. De framväxande politiska partierna hade sin förankring i folkliga intresseorganisationer, som väckelse-, nykterhets-, och fackföreningsrörelser. Flera folkrörelser startade i protest mot den rådande samhällsordningen. De styrdes med direkt demokrati. Ur detta växte krav på allmän rösträtt och ett parlamentariskt styrelsesätt.[869]

Tydligare än så kan knappast den meningsbärande poängen i folkrörelsernas demokratiberättelse sammanfattas.

Nästa steg, som i denna berättelse blir en logisk följd av de redovisade berättelsefragmenten, är demokratins slutliga seger. Som tidigare påpekats ligger peripetin nu vid 1921 års grundlagsändringar. De som ofta nämns först då de agerande parterna skall presenteras är nu socialdemokraterna eller arbetarna. Detta är dock ingen konsekvent förändring. Många av författarna skiftar mellan vilka parter de nämner som de mest drivande, eller så väljer de i linje med en objektivistisk genretradition att inte ange några aktörer över huvud taget.[870]

I samband med parlamentarismens införande framstår Gustav V

entydigt som ”skurk” i denna berättelse. Sensmoralen blir här att kampen för parlamentarism och demokrati lyckades trots kungens agerande.[871] Hjalmar Branting framställs i flera av berättelserna som den hjälte som räddade den svenska demokratin undan en våldsam revolution.[872] Elm & Thulin skriver i en bildtext: ”Hjalmar Branting talar till sitt folk. Han var den svenska arbetarrörelsens banbrytare och kämpade för att med allmän rösträtt och demokrati genomföra reformer: Vid sin död 1925 beskrevs han som arbetarklassens Gustav Vasa.”[873] Linderborg och Zander har pekat på hur gamla symbolladdade gestalter ur den svenska historien plockades fram av arbetarrörelsen och gavs en ny symbolisk betydelse.[874]

Att kungen stod som motståndare till parlamentarismen är dock ett berättelsefragment som redovisas även i de yngre liberala demokratiberättelserna, vilket visar på de processuella förändringar som hela tiden sker inom historiekulturen.[875] Vissa berättelseelement lever kvar oförändrade men får en ny mening då de sätts in i en ny berättelse.

Jämfört med i odalbondens och liberalernas demokratiberättelser framställs demokratiseringsprocessen inte i lika hög grad som avslutad i och med 1921 års reformer. Ericsson & Hansson problematiserar uttalat denna föreställning: ”Man brukar ange år 1921 som den tidpunkt då demokratin slutligen slog igenom i Sverige. Men lika lite som vi kan säga att det med en gång blev fullständig demokrati då, lika lite kan vi säga att det rådde ett helt odemokratiskt samhälle dessförinnan.”[876]

Resonemang kring demokratifrågor förs sporadiskt i läroböckerna även angående senare decennier. Under mellankrigstiden ses de totalitära staterna som ett hot mot den svenska demokratin. Graninger anger att Skandinavien var emot överstatliga befogenheter hos EFTA, vilka implicit kan tolkas som en utmaning av demokratin. Andra hot var de utomparlamentariska aktiviteter som ökade under 1970-talet.[877] Westin påpekar 1993:

> Svenska politiker kunde vid högstämda tillfällen tala med darr på stämman om landets regeringsform som en av de äldsta i världen. Men i själva

> verket hade den tjänat ut, och det var alla ense om. Efter långdraget utredande framlade den socialdemokratiska regeringen 1974 förslag till en ny författning. Den gamla regeringsformens stadgande att ”Konungen äger att allena styra riket” hade efter parlamentarismens genombrott blivit hopplöst föråldrat. Nu lades folksuveräniteten till grund för statsskicket. Regeringsformens första paragraf inleds med orden: ”All offentlig makt i Sverige utgår från folket.” Parlamentarismen som princip inskrevs i lagen. Statschefens (kungens) roll inskränktes. Den blev endast representativ. En rad fundamentala principer övertogs från 1809 års grundlagar. En av de viktigare är offentlighetsprincipen, som garanterar medborgarna insyn i hur myndigheterna och politiska institutioner fattar sina beslut. Som grundlagsfästa fri- och rättigheter fastslogs yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet.[878]

Detta citat är intressant på flera sätt. Begreppet ”folksuveränitet” är en ny metafor som har ersatt exempelvis ”riksdagsvälde”. Begreppet ”folk” har därmed fått en återkomst i berättelsen. Genom att knyta an till 1809 års grundlagar visar berättelsen på både kontinuitet och förändring. Författarna skapar åter en lång demokratiberättelse, men på ett nytt sätt. Sammanfattningsvis ger berättelseelementet ett intryck av stolthet trots den lätt ironiska inledningen. Denna sensmoral, där Sverige fortfarande framställs som en moralisk stormakt, förstärks ytterligare genom att författarna hävdar att Sverige särskilt vinnlagt sig om att arbeta för de mänskliga rättigheterna och miljöfrågor inom ramen för FN.[879] En liknande kontinuitet mellan 1809 och författarnas samtid skapar Skrutkowska. I denna bok presenteras också ett samband mellan det tidiga 1800-talets reformer och offentlighetsprincipen.[880]

En annan händelse som har infogats i demokratiberättelsen i de senare läroböckerna är mordet på Olof Palme. Denna erfarenhet ses mer eller mindre explicit som ”ett angrepp på hela den svenska livsstilen, dvs. att var och en – hög som låg – inte ska behöva frukta för liv och lem, då han eller hon vistas ute i samhället”.[881] Jämlikhetstanken beskrivs med andra ord som typisk svensk, och mordet blir därmed en dramatisk peripeti i en av de demokratiberättelser som legitimerar den

svenska identiteten. Enligt min mening får dock formuleringen närmast en ökad potential att understödja berättelsen om en unik svensk frihet och jämlikhet, genom sin betoning av att en sådan handling inte är representativ för det svenska samhället. Liknande tankar kommer till uttryck i Långströms lärobok när författarna skriver att mordet på Anna Lindh var ett angrepp på Sveriges demokrati.[882] De har påpekat att mycket av makten har flyttat till EU. Denna utsaga kommer att ingå i samma berättelse som mordet på Anna Lindh genom att författarna hävdar: ”I folkomröstningen som genomfördes ett par dagar efter mordet röstade en majoritet av väljarna nej till medlemskap i EMU.”[883] Huruvida författarna ser ett samband mellan de två händelserna går inte att utläsa ur texten, men genom de retoriska vändningarna kan man få den uppfattningen.

FOLKET HAR ÅTERTAGIT INITIATIVET

Hjältarna i denna berättelse är företrädarna för de olika folkrörelserna. Denna aktant tar samma troper i anspråk som i välstånds- och välfärdsberättelsen. Det är de ordentliga och disciplinerade arbetarna, nykterhetsivrarna och medlemmarna i de olika frikyrkoförsamlingarna som vågar utmana överheten i sin kamp för demokrati. Följaktligen blir det också dessa överhetspersoner, med kungen i spetsen, som bekämpar projektet. Hjälpare är socialdemokratiska och liberala politiker som bistår folket när det gäller att driva igenom demokratin. Folket är, liksom i den äldre neutralitetsberättelsen, både hjältar och mottagare i berättelsen. Hjalmar Branting beskrivs i denna berättelse med samma ordalag som Torgny lagman och Engelbrekt i de äldre demokratiberättelserna. Elm & Thulin återger också dessa föreställningar när de beskriver Branting som arbetarrörelsens Gustav Vasa.

Den narrativa formen är fortfarande progressiv. Det finns dock företeelser som kan utgöra ett hot mot den svenska demokratin. Anslutningen till EU kan tolkas som en sådan utmaning mot det svenska

folkets inflytande över landets styre. Ett ökat våld i samhället som kan öka avståndet mellan styrande och folk är ett annat hot. Den gräsrotsdemokrati som hyllats i beskrivningarna av folkrörelsernas arbete möter därmed nya utmaningar. Detta förutsätter även en föreställning om att demokratiseringen är ett pågående projekt, där processen inte var avslutad 1921 eller där det fortfarande finns sådant som kan hota demokratin. Argumenten hämtas i denna berättelse oftast från dåtida topoi. Den unikt svenska ”folkrörelse-jämlikheten” måste därför skyddas och bevaras. På samma sätt som odalbondens demokratiberättelse har denna berättelse genom sina troper förutsättning att legitimera ett starkt *idem*. Det finns också en snarlik ton av stolthet och rättfärdighet i denna berättelse. Ett exempel på denna stolthet kan ses i det inledande citatet av Långström, där pronomenet ”vårt” i ”vårt land” har en stark potential att generera självkänsla. Trots att folkrörelsernas demokratiberättelser har mer gemensamt med liberalernas demokratiberättelse, med avseende på både temporala strukturer och de händelser som aktualiseras, har den snarare större normativa likheter med odalbondens demokratiberättelse. Just genom förankringen i folklagren kan den legitimera en stark svensk identitet och en moralisk överlägsenhet. Det är även dessa retoriska vändningar som återfinns i de nutida elevernas berättelser.[884]

Den avsedda meningen med begreppet demokrati i denna berättelse länkas till begrepp som folkstyre och folkbildning. Som visas i citatet från Långström ingår begreppet demokrati också i samma semantiska fält som begreppen ”välfärd” och ”social trygghet” på ett sätt som inte förekom i de två övriga berättelsekategorierna. En annan avsedd mening med demokratibegreppet i denna berättelse är en närhet mellan folkvalda och folk. Dessa förändringar av begreppets mening kommer även till uttryck genom att demokrati inte i lika hög grad ses som ett avslutat projekt 1921.

Sammanfattning

Tre olika demokratiberättelser kan identifieras i det aktuella materialet. Den äldsta berättar om en unik svensk frihet, som både kan innebära nationellt oberoende och en jämlikhet mellan olika grupper i samhället. I denna berättelse är odalbonden hjälten som driver fram en demokratisk utveckling. Motståndarna är de adelsmän eller regenter som motverkar denna process. Efter andra världskriget presenteras en ny demokratiberättelse med liberala eller socialdemokratiska politiker i huvudrollen. Peripetin i berättelsen förflyttas i denna berättelse från 1909 till 1921, eftersom den avsedda meningen med begreppet demokrati har förändrats. Den sista demokratiberättelsen har istället folkrörelserna som protagonist. Motståndare i denna berättelse blir de överhetspersoner som av olika skäl motverkar det demokratiska projektet. Odalbondens och folkrörelsernas demokratiberättelse har genom sin bredare folkliga förankring en större potential att legitimera en svensk narrativ identitet.

7

Berättelsen om främlingen

> Den höga levnadsstandarden och den goda tillgången på arbete har verkat lockande på olika utlänningsgrupper, särskilt yrkeskunniga industriarbetare. Tidvis har också politiska drivkrafter spelat en stor roll: flyktingar från det nazistiska Centraleuropa och från det kommunistiska Östeuropa har sökt sig till det neutrala och relativt främlingsvänliga Sverige. […] Vid en del företag har främlingarna utfört betydande insatser, och deras anpassning till svenska förhållanden har kunnat ske utan svårare slitningar.[885]

Dessa formuleringar från 1963 leder in på en annan berättelse som spelar stor roll för den svenska narrativa identiteten. Ett gott självförtroende rörande gästvänlighet, demokrati och neutralitet länkas samman till en gemensam berättelse som understödjet föreställningar om Sverige som föredöme, och som dessutom synliggör hur olika berättelser kan legitimera varandra. De två avslutande berättelserna kommer att få betydligt mindre utrymme i avhandlingen än de övriga, helt enkelt på grund av att de inte har någon större plats i läroböckerna. Detta gör i sig inte dessa teman mindre intressanta. Vad vi inte säger är givetvis lika intressant som det vi säger. Dessa berättelser är även representerade i elevtexterna, vilket också gör det angeläget att studera dem i läroböckerna.

Som tidigare påpekats uppstod en perspektivförskjutning efter läsningen av elevtexterna, vilket gjorde det nödvändigt att återvända till läroboksmaterialet. På samma sätt som i demokratiberättelserna har de olika underkategorierna av berättelsen om främlingen skiftande

temporala strukturer. I de äldre läroböckerna beskrivs hur Sverige under olika perioder genom historien har hotats av främmande inkräktare. Hållningen till dessa människor kommer även att få betydelse för hur man i de aktuella läroböckerna ser på människor i flykt. Dessa beskrivningar finns även i yngre läroböcker, men inte med samma betoning av att inkräktarna inte är svenskar.[886]

Vilka som inte ingår i gemenskapen i de olika berättelserna har även en stor betydelse för hur den narrativa identiteten legitimeras. Vi säger mer om vår egen identitet när vi berättar om andra än när vi berättar om oss själva, vilket innebär att vi behöver omvägen över den andre för att artikulera det som vi uppfattar som vår egen unicitet.[887] Detta perspektiv är enligt min mening i högsta grad relevant även när det gäller läroböckernas berättelser. Beskrivningarna av de människor som enligt berättelserna inte hör hemma i Sverige eller anses som avvikande, förmedlar en sensmoral angående en svensk narrativ identitet. Dessa människors liv får tjäna som exempel när det gäller att beskriva vilka svenskarna inte är.

Berättelsen om inkräktaren

> Kung Erik bodde i Danmark. Han förde krig för Danmarks räkning, men för att kunna betala krigskostnaderna upptog han dryga skatter i Sverige. För att uppbära skatterna tillsatte han *utländska fogdar*. […] Den värste av dem var fogden över Västmanland och Dalarna *Jösse Eriksson*. Då bönderna ej kunde betala de skatter, som han fordrade, tog han ifrån dem deras dragare, och när de sedan skulle göra sina dagsverken vid kungsgården, spände han deras hustrur för hölassen. Bönder, som han ville straffa, lät han upphänga i rök. Dessa omänskligheter väckte stark förbittring bland dalkarlarna. […] Därefter genomtågade Engelbrekt Götaland, intog slotten och förjagade fogdarna. Inom fyra månader hade han befriat nästan hela riket. De väldiga bondehärarna hade tågat genom hela landet i så god ordning, att enligt sägnen ingen bonde förlorat så mycket som till en hönas värde.[888]

Denna dramatiska skildring, där tropen om ”de onda och giriga utländska fogdarna” är kursiverad för att förstärka den nationalistiska sensmoralen, är typisk för berättelsen om inkräktaren. Texten fyller även sitt syfte väl när det gäller att skapa och legitimera en svensk identitet kring egenskaperna godhet, ordentlighet och disciplin. De utlänningar som framgent kommer att figurera i denna berättelse är av olika härkomst och hotar den svenska friheten och självständigheten på olika sätt, men beskrivs med snarlika epitet. Danskarna, den katolska faran, frihetstidens mutande stormakter eller ryska intressen är exempel på osvenska krafter som hotat Sverige.[889] Tiden för Kalmarunionen kan ses som berättelsens början. När detta danska hot är avvärjt är det lugnt fram till att nya faror närmar sig, exempelvis i samband med Johan III:s politik. Så fortsätter handlingen genom århundradena, främlingarna skiftar men dramaturgin består.

Enstaka främlingar i denna berättelse beskrivs genom en trop som kommer att bli vanligare i de yngre berättelserna, ”den duktige invandrararbetaren”. Odhner, Westman & Forssell skriver: ”Då det ej i Sverige fanns tillräckligt många skickliga bruksarbetare, inkallade De Geer från Nederländerna hundratals skickliga smeder, som tillhörde *vallonernas* folkstam. Deras ättlingar finnas ännu vid många svenska bruk.”[890]

I de läroböcker som ges ut efter andra världskrigets antisemitiska erfarenheter kommer en annan variant av samma trop att göra insteg i berättelsen. I Kumliens tappning lyder den: ”Finansmän av judisk börd, medlemmar av till vårt land tämligen nyinflyttade familjer, gjorde insatser i vårt ekonomiska liv.”[891] Berättelsefragmentet andas en ambivalent hållning till detta, för ”vårt land” främmande element, men liksom gällande vallonerna motiveras närvaron av personernas duglighet. Dessa invandrare ses dock fortfarande som undantag, och deras närvaro i landet legitimeras endast av deras skicklighet. Detta är en föreställning som kan iakttas både i senare utgivna läroböcker och i några av elevernas berättelser, och tropen tycks därför ha fått ett överskott av mening genom decennierna.[892]

En annan grupp som sporadiskt nämns i de olika läroböckerna är ”lapparna”. Dessa främlingar kategoriseras hos Kumlien enligt tropen ”främlingen som skall civiliseras till svensk”. Han skriver:

> På 1840-talet började *Lars Levi Læstadius* i Karesuando sin predikoverksamhet bland en särpräglad folkgrupp, lapparna (samerna), av vilka många, ej blott i Sverige utan även i Norge och Finland tack vare honom omvändes till nykterhet och ett fridsammare leverne.[893]

Första gången som människor som flytt undan krig nämns i det aktuella materialet är i Falk & Tunberg från 1939. Författarna skriver i samband med första världskriget: ”Då nöden fortfor även efter krigets slut, mottogos i Sverige österrikiska och tyska barn (’krigsbarn’) för längre eller kortare tid.”[894] Det ses som en självklarhet i dessa berättelser att de flyende skall återvända till sina hemländer då faran är över. Samtliga böcker som gavs ut efter andra världskriget nämner att Sverige hjälpte flyktingar, men liksom i den citerade berättelsen framställs de ofta som tillfälliga gäster i landet.[895] Som tidigare avhandlats i samband med den pragmatiska neutralitetsberättelsen får hjälpen till dessa flyktingar en stor betydelse när det gäller att framställa Sveriges utrikespolitik under kriget som rättfärdig.

TILL SVENSKHETENS FÖRSVAR

De fyra troper som förekommer i denna berättelse är ”den onde inkräktaren som vill beröva svenskarna deras frihet”, ”den skicklige yrkesmannen”, ”främlingen i behov av civilisation” och ”krigsflyktingen”. Dessa troper blir alla på olika sätt behjälpliga när det gäller att bekräfta en svensk narrativ identitet: den onde utlänningen genom att låta sig köras iväg av hjältar såsom Engelbrekt, den skicklige hantverkaren genom att kunna assimileras genom sin likhet med svenskarna och de övriga två genom att låta sig hjälpas och räddas. Dessa troper

kommer därmed legitimera bilden av svenskarna som moraliskt överlägsna och rättfärdiga.

Dessa troper är även tydliga metonymier, där en grupp eller kategori för handlingen i berättelsen framåt. Enligt White skulle detta kunna bädda för en revolutionär dramaturgi med snabba förändringar i händelseförloppet.[896] Så är dock inte fallet, utan berättelserna presenterar en stabil romantisk narrativ form utan tydliga större svängningar. De hotfulla skeenden som uppstår neutraliseras och problemen löses genom att olika hjältar rycker in, allt från Engelbrekt Engelbrektsson till Folke Bernadotte. Denna narrativa form uppnås genom det långa tidsperspektiv som berättelsen rör sig över, vilket medför att det som uppfattas som främmande på lång sikt kan oskadliggöras. Det som är berättelsens övergripande poäng är att legitimera en svensk isolationism med tydliga skiljelinjer mellan ”vi” och ”de andra”, goda och onda, duktiga och oordentliga, hjälpande och hjälpta.

Att berättelsen genererar en känsla av både stolthet och rättfärdighet blir utifrån dessa premisser logiskt. Eftersom svenskarna är överlägsna, både med avseende på moral och duglighet, är dessa attityder riktiga och försvarbara. Den nationella stolthet som blir resultatet legitimeras därför effektivt och berättelsen framstår som koherent. Den avsedda meningen med begreppet ”svensk” blir därför synonym med de goda karaktärsdrag som nämnts ovan, vilket avslutningsvis kan illustreras med följande citat: ”Det var också främst tack vare bönderna, som de utländska herrarna fördrevos, så att det blev möjligt att åter införa lugn och ordning i landet.”[897]

Berättelsen om den duktige invandrararbetaren och den behövande flyktingen

Under 1970-talet lanserades begreppet invandrare. De personer som inte kategoriserades som svenskar sattes in i ett nytt historiskt sammanhang. Från att ha varit någon som på olika sätt främst har varit

föremål för allehanda åtgärder har främlingen nu blivit någon som infogas i en välstånds- eller välfärdsberättelse. Jag väljer pronomenet han, eftersom det än så länge oftast handlar om män i de aktuella berättelserna. Häger konstaterar:

> Under efterkrigstiden har det svenska näringslivet utvecklats så snabbt, att Sverige har blivit ett av världens rikaste länder. Samtidigt har hundratusentals invandrare kommit hit, särskilt från Finland. Den sociala välfärden har byggts ut och ekonomiska och andra klasskillnader i hög grad utjämnats.[898]

I Bergströms bok sätts invandringen in i ett alternativt meningssammanhang när författarna beskriver den som en lösning på problemet med en minskad svensk nativitet. Med undantag för skildringarna av dem som under kortare tid fick fristad i Sverige under och efter andra världskriget är det i denna lärobok som begreppet ”flyktingar” används för första gången. Redan här skiljer författarna tydligt mellan berättelsens två huvudtroper. Invandrarna utgörs dels av dem som söker skydd undan militärdiktaturer och oroligheter, dels av dem som genom sitt arbete bidragit till ett svenskt välstånd. Den sistnämnda invandringen sägs vara avhängig av den goda tillgången på arbete i Sverige. Dessutom sägs den främst ha lockat finska immigranter.[899]

Bilden som får illustrera denna invandring i Bergströms lärobok visar en man med ett barn i bärsele, som städar i en kyrka. Bildtexten lyder: ”En muslim från Egypten svabbar golvet i Uppsala domkyrka – rikshelgedomen i vårt land. En bild av invandrarlandet Sverige.”[900] Denna bild kommer att vara kvar trots att texten förändras då den aktuella läroboken ges ut i nya reviderade upplagor. Nordgren analyserar i sin avhandling bilden och dess samspel med texten, och menar att den skildrar arbetskraftsinvandraren som någon som inte utgör något hot mot Sverige.[901] Lozic problematiserar denna tolkning och menar att även arbetskraftsinvandringen ofta har satts in i en problemdiskurs.[902] Enligt min mening är den sensmoral och orientering mot framtiden som bilden genererar avhängig av vilken trop som mannen

kategoriseras genom. Han kan därför ingå i flera olika berättelser beroende på vilken trop som tas i bruk. I enlighet med Nordgren tolkar jag bilden som en illustration av den trop som vi även mött i samband med beskrivningen av ”lapparna” i de äldre läroböckerna. Mannen har på alla sätt anpassat sig efter det omgivande samhället och blir på så sätt en illustration av tropen ”främlingen som skall civiliseras till svensk”. Berättelsen tar då sin utgångspunkt i föreställningar om den svenska jämställdheten och strävsamheten. Nordgren ställer den retoriska frågan: ”Bryter han mot vad som oftast beskrivs som ett traditionellt beteende för manliga muslimer?”[903] Jag skulle hellre vilja vända på frågan och säga: Legitimerar han en svensk berättelse om jämställdhet och civilisationsmission? Användandet av formuleringen ”vårt land” pekar på att bilden både har funktionen att legitimera ett starkt *idem,* och egentligen ingår i en berättelse om svensk identitet, inte om en egyptisk invandrare. Alms lärobok visar en bild föreställande två italienska män som kokar spaghetti i en ungkarlsbarack i Västerås under 1950-talet. Enligt min tolkning kommer denna bild att få samma legitimerande funktion som bilden av mannen i kyrkan.[904]

Sammanfattningsvis kan man säga att den sensmoral som en berättelse om arbetskraftsinvandring genererar är avhängig av de troper som används. Detta visar sig även tydligt i de redigeringar som skett av *Alla tiders historia*. I den äldsta utgåvan är dikotomin entydig mellan flyktingen och arbetskraftsinvandraren. Författarna skriver:

> Under andra världskriget kom många flyktingar till Sverige och en del av dem stannade kvar efter kriget. Sverige har sedan fortsatt att ta emot flyktingar från länder i och utanför Europa. […] På 1950-talet, då den svenska industrin expanderade snabbt, började en invandring av arbetskraft. Arbetskraftsinvandringen har sedan växlat beroende på tillgången på arbete i Sverige.[905]

I denna text handlar det egentligen om två olika berättelser som inte konvergerar. I den första är det berättelsen om den svenska hjälpsamheten som har haft olika mottagare för de altruistiska ansträngningarna

under olika decennier. Genom sina formuleringar kommer den att legitimera ett europeiskt *idem*. Detta är en grund för identifikation som så småningom kommer att bli allt vanligare i läroböckerna.[906] Den andra delen kan tolkas som ett fragment ur den svenska välståndsberättelsen. I 1996 års upplaga är den citerade texten i stort sett oförändrad, men berättelserna har genom byte av rubrik, omstrukturering och ett signifikant tillägg ändrat sensmoral. Texten har nu fått underrubriken ”Från arbetskraftsinvandring till flyktingmottagning”. De två troperna har blivit än mer renodlade, eftersom problemen explicit kopplas samman med flyktingarna. Den oproblematiska arbetskraftsinvandringen beskrivs först, medan beskrivningen av flyktingmottagandet har fått följande tillägg: ”Svenskarna har i allmänhet haft en positiv inställning till flyktingar. Men i takt med att flyktingströmmarna ökade och kostnaderna för flyktingmottagning rusade i höjden, framfördes krav på direktavvisning och skärpta asylbestämmelser allt mer bestämt.”[907]

I nästa utgåva av Bergström är texten ytterligare redigerad och uppdaterad, nu under rubriken ”Folkökning och invandring”. Här flyter de båda troperna samman, med konsekvensen att berättelserna konvergerar:

> Många som sökt sig till Sverige och andra delar av den rika världen har gjort detta inte på grund av förföljelse eller diskriminering i sitt hemland. De försöker i likhet med många av de svenskar som på 1800-talet utvandrade till Amerika flytta från fattigdomen i hemlandet till länder, där de tror sig ha möjligheter att skapa ett bättre liv. Denna grupp, som brukar kallas ekonomiska flyktingar, har i princip inte varit välkommen någonstans i den rika världen. Under vissa tider har den svenska flyktingmottagningen varit hårt ansträngd. I slutet av 1989 växte flyktingvågen så snabbt att skärpta asylbestämmelser infördes. Under de följande två åren avvisades över hälften av dem som försökte komma till Sverige. Svenskarna har i allmänhet haft en positiv inställning till invandrare. Det finns dock åtskilliga som velat begränsa invandringen, men företrädare för den åsikten har i regel inte vågat sig fram av rädsla för att bli stämplade som rasister. Lokala opinioner har emellertid vänt sig mot att flyktingförläggningar placerats just på deras ort. Efterhand som antalet utomeuropeiska invandrare ökade i Sverige under 1980-ta-

let, förekom rasistiska demonstrationer av små men högljudda grupper. […] Händelser som dessa fick den svenska riksdagen att i en samfälld demonstration ta avstånd från rasistiska våldsuttryck.[908]

De människor som har rest till Sverige för att söka arbete infogas i en svensk berättelse genom att de jämförs med de företagsamma svenskar som emigrerade till Amerika. Samtidigt är de omdöpta till ”ekonomiska flyktingar”, vilket tillsammans med att begreppet ”flyktingar” i den avslutande passusen är ersatt av ”invandrare” skapar en ny berättelse. Implicit förefaller det även så att medan flyktingar inte har varit välkomna i den övriga rika världen har Sverige ensamt fått bära den tunga bördan att hjälpa utsatta människor, vilket försvarar de avvisningar som man varit tvungen att göra. Sammantaget medför detta att det nu är en enda berättelse, med sensmoralen att invandringen orsakar problem men att det inte passar samman med den svenska identiteten att uttrycka dessa farhågor över en negativ utveckling. På så sätt kommer berättelsen fortfarande att generera föreställningar om en svensk moralisk överlägsenhet. Återigen kan man se hur en ny europeisk identitet legitimeras genom de kategoriseringar som görs.[909]

Den diskuterade berättelsen har fått en ny rubrik och ett nytt slut i 2002 och 2007 års utgåvor. Sverige anges nu ha förvandlats från ett ”tämligen homogent till ett mångkulturellt samhälle”.[910] Detta framställs dock inte som en entydigt positiv utveckling, eftersom det på grund av bostadssegregationen lett till att många problem ännu inte är lösta när det gäller invandrings- och migrationspolitiken. Den sistnämnda formuleringen antyder att det bara är en tidsfråga innan problemen skall vara lösta. Nyström & Nyström gör en liknande bedömning när de skriver: ”[d]et var alltså ett annorlunda Sverige som tog steget in i 1990-talet.”[911] Hur författarna värderar detta steg framgår dock inte. Fortfarande förs arbetskrafts- och flyktinginvandringen samman till en berättelse, samtidigt som dikotomin bibehålls genom distinktionen mellan de olika troperna.

Alla tiders historia har här fått illustrera en mer generell utveck-

ling av den aktuella berättelsen. Andra läroböcker följer i någon mån denna processuella förändring av signifikanta begrepp, troper, narrativa former och sensmoral.[912] Ett alternativ är att som Långström infoga tropen i en variant av välståndsberättelsen, som kan kallas entreprenörsberättelsen. Han skriver: ”Namnen på många av dessa entreprenörer [som genom århundradena verkat i Sverige] berättar att de kommer från ett annat land. Då som nu hade flera av entreprenörerna invandrarbakgrund i första eller andra generationen.”[913]

En annan funktion, som de som inte betraktas som svenskar får, är att framställa Sverige som ett ansvarstagande land. I Graninger heter det: ”Från samhällets sida har omfattande åtgärder vidtagits för att underlätta flyktingarnas anpassning till ett nytt liv.” [914] Texten illustreras med en bild av två kvinnliga arbetare vid Saab-Scania som studerar en valbroschyr översatt till deras modersmål. I denna bild möts tre olika berättelser; berättelsen om demokratins föregångsland, berättelsen om världens mest jämställda land och berättelsen om den duktige invandrararbetaren, vilka alla på olika sätt legitimerar en svensk narrativ identitet.[915]

En motberättelse till dessa berättelser kan möjligtvis noteras i de få läroböcker som behandlar det rasbiologiska institutets arbete och/eller tvångssteriliseringarna. Som tidigare avhandlats sätts dessa berättelsefragment genomgående in i en nazismkontext.[916] Ett undantag kan noteras i Gustafssons & Perssons bok som tar upp ämnet i samband med behandlingen av samerna, dock fortfarande i berättelsen om ”de andra”.[917]

HJÄLPSAMHETENS SENSMORAL

Valet av troper genererar olika berättelser som både divergerar och konvergerar, med varandra och med andra metaberättelser. Berättelsen tar sin början under och efter andra världskriget med de flyktingar som då fick sin fristad i Sverige. I de äldre läroböckerna, som katego-

riserats under denna berättelse, är det också dessa hjälpaktioner som får stå modell för senare insatser. I de nyare böckerna försvinner detta berättelseelement allt mer och fokus riktas istället på utvecklingen efter andra världskriget. Den narrativa formen är snarast en regressiv berättelse, vilket främst accentueras i de läroböcker som gavs ut under 1980- och 1990-talet. De flyktingar som kom i samband med andra världskriget framställs som tacksamma och föga problematiska. En än mer positiv bedömning får de arbetare som kom hit under de första decennierna efter kriget för att hjälpa till med att bygga upp det svenska välståndssamhället. Det är i samband med senare flyktingströmmar som problemen börjar hopa sig och framtiden ter sig mer bekymmersam.

De olika aktanterna i berättelsen kan skifta beroende på valt perspektiv. Svenskarna besitter hjälterollen när de bistår med arbetstillfällen eller skydd, vilket framstår som berättelsens objekt. Mottagare av objektet är därför invandraren. Hjälpare är invandrarnas förmåga till anpassning, eftersom denna underlättar projektets förverkligande. Det som motverkar projektet är följaktligen bristande integration. Utifrån denna tolkning antyds vid några tillfällen att det även finns någon som förlorar det önskade objektet ”arbetstillfälle”.

Enligt en alternativ analys kan det svenska välståndet ses som projektets mål, och arbetskraftsinvandrarna kan då betraktas som medhjälpare till arbetsamma svenskar när detta projekt skall förverkligas. Denna berättelse blir inte koherent med flyktingarna i rollen som hjälpare, eftersom dessa inte tillför något för välståndssamhällets förverkligande. Som senare skall visas förekommer båda dessa berättelser i elevernas textmaterial.[918]

Trots att berättelsen inte har ett uttalat lyckligt slut, eller kan beskrivas som en framgångssaga, har den genom de troper som tas i bruk en potential att legitimera både ett svenskt *idem* och ett svenskt *ipse*. Berättelserna legitimerar en bestående svensk karaktär, samtidigt som berättelserna skapar en hjälpsamhetens permanens trots skiftande situationer.[919] Genomgående presenteras ansträngningar för att på olika

sätt lösa de problem som intrigen aktualiserar. Formuleringar, såsom det inledningsvis citerade berättelsefragmentet där främlingarnas goda anpassningsförmåga prisas, är utbytta mot visionära ord om det mångkulturella samhället. Sammantaget genererar detta en berättelse om ett agerande som kanske inte är så mycket att vara stolt över men som tack vare de ansträngningar som gjorts är rättfärdigt.

Bäcklins ordval ”främlingar” och ”utlänningar” byts snart ut mot begreppen ”arbetskraftsinvandrare” och ”flyktingar”. Dessa två begrepp har helt olika avsedd mening. Detta kan tolkas som att både invandrad och svensk arbetskraft består av människor som på olika sätt gör rätt för sig och bidrar till samhällets välstånd. Begreppet ”flykting” kommer då att implicit innebära någon som behöver hjälpas och tas om hand. Dessa olika kontextualiseringar av de aktuella begreppen gör att de kommer att fungera som värdeladdade motsatsord i berättelserna. Båda fyller dock en funktion när det gäller en svensk narrativ identitet, som handlar om att Sverige på olika sätt bistår människor från andra länder, oavsett om det handlar om inkomster eller asyl. Dessa begrepp kommer delvis att bibehålla sin avsedda mening i elevernas berättelser, men den självgoda narrativa identiteten kommer även att utmanas av mindre ärofulla berättelser om vad det innebär att vara svensk.[920]

Sammanfattning

Den äldre berättelsen om främlingen handlar främst om inkräktare som hotar det svenska samhället på olika sätt. Berättelsen tar sin början i samband med Kalmarunionen och de olika inkräktarna kommer sedan att skifta under seklen men sensmoralen förblir oförändrad. Svenskarna lyckas köra i väg utlänningarna på olika sätt, vilket innebär att de svenska värdena kan försvaras. Andra icke svenska personer som förekommer i dessa berättelser är den duktige yrkesmannen, främlingen i behov av civilisation och krigsflyktingen. Dessa troper kommer

att på olika sätt legitimera en svensk narrativ identitet, där duglighet, ordentlighet och hjälpsamhet är viktiga egenskaper. Den andra berättelsen om främlingar dyker upp i läroböckerna under 1960- och 1970-talet. I denna presenteras begreppsparet arbetskraftsinvandrare och flyktingar. Även dessa grupper kommer på olika sätt att legitimera en svensk identitet, arbetskraftsinvandraren genom att integreras i den svenska välståndsberättelsen och flyktingen genom att bli föremål för en svensk hjälpsamhet och solidaritet. Denna berättelse har inte ett lika entydigt lyckligt slut som den äldre berättelsen om främlingen.

8

Berättelsen om världens mest jämställda land

Föreställningen att få kvinnor på jorden har en sådan makt över sina liv som de svenska förekommer på olika nivåer i samhället, så även i läroböcker. De berättelser som genererats av den föreställningen har skiftat under decennierna. Under de första åren av den undersökta perioden var detta ingen utbredd uppfattning. Dock kommer dessa berättelser så sakteliga att infogas i läroböckerna, för att under de sista två decennierna utmanas på nytt.

Berättelsen som nästan inte finns

Rubriken på detta avsnitt säger något om problematiken med denna berättelse. Den saknade berättelsen är i någon mån också en berättelse, som säger något om vad som inte ansetts viktigt. Detta är dock en diskussion som behandlats i andra sammanhang och som inte kommer att stå i fokus i denna avhandling, vilket inte betyder att jag underskattar frågans vikt.[921] Min uppmärksamhet kommer istället att riktas mot den lilla undanskymda berättelse som faktiskt presenteras i läroböckerna. Detta med utgångspunkt i att även den minsta lilla berättelse faktiskt genererar mening, orientering och narrativ identitet, inte minst för alla de skolflickor som genom åren ordentligt läst sina historieläxor. Givetvis är det så att berättelserna om hjältarna, krigar-

kungarna, snillena och de manliga politikerna också i allra högsta grad har haft betydelse för de kvinnliga elevernas narrativa identiteter. Om inte annat har de talat om för dem vad de inte är.

I de äldsta läroböckerna kan man se två alternativa upptakter till den aktuella berättelsen. Enligt en tolkning börjar den med den starka vikingahustrun.[922] Eftersom dramaturgin sedan tar ett gigantiskt hopp fram till 1800-talet, skulle det nog vara rimligare att se denna tid som berättelsens början. Visserligen berättas det om kvinnor som drottning Kristina och liknande representanter för det styrande skiktet i samhället, men dessa presenteras inte som företrädare för sitt kön, utan som mer, eller oftare mindre, lyckade makthavare.[923] Någon liten anspelning på deras kön förekommer dock oftast. Odhner & Westman skriver om Kristina att ”[d]et var en högst ovanlig kvinna. Hon hade ärvt sin fars rika begåvning [och] sin mors oroliga själ och nyckfulla sinne”.[924] Ulrika Eleonora får omdömet: ”Ulrika Eleonora var envis, föga begåvad och förstod sig icke alls på politik”, vilket i rättvisans namn inte explicit kopplas till hennes kön. Manliga regenter kommer inte alltid lindrigare undan.[925]

Den rimligaste tolkningen torde istället vara att se liberalernas reformer under 1800-talet som berättelsens början, vilket är en tolkning som understöds av författarnas formuleringar. Falk & Tunberg från 1931, som är den äldsta av de läroböcker i materialet som studerats i sin helhet, skriver: ”En viktig nyhet på familjerättens område var införandet av lika arvsrätt för man och kvinna. Härigenom inleddes den moderna kampen för kvinnans likställighet med mannen, en kamp, som så småningom kröntes av betydande framgångar.”[926] Nästa gång kvinnorna nämns i denna lärobok är i en mening där det konstateras att kvinnorna erhöll rösträtt och valbarhet i samma utsträckning som männen.[927] Tillsammans med påpekandet om vikingakvinnornas makt, och en mening om kvinnlig arbetskraft i industrin, är dessa två kommentarer de enda gånger kvinnornas ställning nämns explicit i den aktuella läroboken.[928] En klar förändring kan ses när samma lärobok ges ut i en ny upplaga 1939. Berättelsefragmentet om liberalernas

reformer under 1800-talet är betydligt utvidgat i förhållande till föregångarens. Dessutom nämns Fredrika Bremers kamp för kvinnans rätt till självständigt arbete. Fortfarande anges dock inga orsaker till varför dessa reformer gjordes, och den kvinnliga rösträtten beskrivs på samma sätt som i den äldre läroboken.[929]

I Grimbergs & Söderlunds berättelse från 1940 har kvinnorörelsen fått ett rejält ökat utrymme. Drivkrafterna till de lagändringar som gjordes var att kvinnan inte längre behövdes i hemmen då industrin övertog hennes arbetsuppgifter. Detta innebar att en stor del av kvinnorna inte längre hade någon meningsfull sysselsättning. Författarna frågar retoriskt:

> Vad skulle då ogifta kvinnor ta sig till, när de ville göra nytta för sig och slippa ligga andra till last? Var skulle de bildade kvinnorna få sitt uppehälle, vilka **måste** försörja sig med sitt eget arbete? Detta var och är en viktig sida av den s.k. kvinnofrågan. En lika viktig synpunkt på denna fråga är, att varken familjen eller samhället har råd att låta så mycket arbetskraft vara outnyttjad. År 1845 togs första steget till kvinnans frigörelse genom riksdagsbeslut om *lika arvsrätt* för broder och syster. […] Det **stora** målet för kvinnorörelsen var länge *den politiska rösträtten*. Den genomdrevs på 1919 års riksdag och stadfästes år 1921. Därigenom blev kvinnan även i politiskt hänseende fullt likställd mannen.[930]

Detta berättelsefragment är intressant på flera sätt, förutom sitt betydligt större omfång i jämförelse med tidigare läroböcker. Drivkrafterna för genomförandet av kvinnans likställdhet är främst privat- och samhällsekonomiska. Här anges inte, som i den senare utgåvan av Falk & Tunberg, någon kvinnlig aktör utan reformerna bibringas företrädesvis från de manliga politikerna, även om kvinnorörelsen nämns. Denna beskrivning ligger i linje med den liberala demokratiberättelsen som samtidigt håller på att göra insteg i läroböckerna. I Odhners & Westmans och Odhners, Westmans & Forssells böcker från 1934 och 1954 accentuerades detta än tydligare när de skriver: ”Man måste då börja uppfostra kvinnan till större självständighet, så att hon, när så behövdes, kunde försörja sig själv utanför hemmet.”[931]

Grimbergs & Söderlunds markerade ”måste”, i samband med försörjningsfrågan, kan ses som en retorisk strategi i polemik mot dem som hävdade att kvinnornas insteg på arbetsmarknaden handlade om självförverkligande. Författarna är dock tydliga med vilka kvinnor som kunde komma ifråga på arbetsmarknaden, eftersom de använder tropen ”bildade kvinnor i behov av försörjning”. Rimligtvis avser de medelklassens och den mer välbeställda arbetarklassens kvinnor, eftersom andra kvinnogrupper redan fanns på arbetsmarknaden, både gifta och ogifta. Denna beskrivning av utvecklingen kom att leva kvar mycket länge i läroböckerna, med ett visst utökat utrymme och små justeringar efter de krav och gränser som den aktuella makroretoriken skapade.[932] Berättelsen slutar följaktligen med den kvinnliga rösträttens införande 1921. På samma sätt som gällande den liberala demokratiberättelsen innebär detta inte att berättelsen tappar sin kontakt med författarnas samtid.

TYSTNADENS SENSMORAL

Detta är urtypen för en framgångsberättelse, även om denna utveckling inte skildras med några hyllande övertoner. Kvinnornas ställning förbättrades kontinuerligt fram till den totala jämställdhetens förverkligande 1921. Orienteringen mot framtiden kommer på så sätt att innebära att detta goda förhållande bevaras. Det begrepp som genomgående används i berättelsen är ”kvinnor”. Kategoriseringen efter kön har i berättelsen företräde framför andra kriterier, såsom klass, etnicitet och generation, vilket innebär att alla kvinnor antas leva under liknande villkor. Kvinnorna definieras som bildade, ogifta och mindre bemedlade medelklasskvinnor, vilket ringar in författarnas avsedda mening med begreppet. Denna mening förändras då författarna skriver om rösträttens införande, då begreppet ”kvinna” istället betyder alla röstberättigade kvinnliga medborgare.

Berättelsen ger inte uttryck för någon uttalad stolthet, och i de

äldre läroböckerna framställs 1800-talsreformerna närmast som något nödvändigt ont. Däremot beskrivs de som rättfärdiga, både med avseende på kvinnligt deltagande på arbetsmarknaden och gällande kvinnlig rösträtt. Argumenten hämtas genomgående från framtiden med konsekvensetiska argument. I fallet med den kvinnliga rösträtten anges oftast inga argument överhuvudtaget, sannolikt beroende på att frågan får mycket begränsat utrymme. Ett undantag är Söderlund & Tunberg som hänvisar till upplysningens jämlikhetskrav.[933] Eftersom denna utveckling inte anses som unikt svensk, eller nämnvärt eftersträvansvärd, har berättelsen ingen större potential att utgöra en hörnsten i en svensk narrativ identitet.

När det gäller de olika aktantpositionerna måste man skilja mellan två olika delberättelser som ingår i denna berättelse. I den första berättelsen är objektet kvinnornas ekonomiska oberoende, vilket har till syfte att avlasta de anhöriga. Hjältarna som lyckas uppnå detta tillstånd är de liberala politikerna, eller i enstaka läroböcker Fredrika Bremer.[934] Motståndarna är de konservativa krafter som hävdar att kvinnornas egoistiska krav och brist på självuppoffring ligger bakom reformerna. Samhället och de anhöriga blir mottagare av objektet kvinnlig ekonomisk självständighet.

I den andra delen av berättelsen är det kvinnlig rösträtt som är det åtråvärda objektet. Fortfarande är det främst liberaler, men även socialdemokrater och kvinnorörelsen, som agerar hjältar. Mottagare av objektet är myndiga kvinnor. Motståndarna är konservativa krafter vars motiv inte redovisas men vars argument framkommer implicit. Dessa två berättelser skulle inte bilda en koherent enhet om inte begreppet ”kvinnorna” hade haft en genomgående sammanhållande funktion. Sammanfattningsvis är det en mycket kort berättelse och kvinnornas förbättrade villkor nämns närmast i förbifarten. Denna berättelse kommer att leva kvar länge i läroböckerna med mycket små ändringar.

Berättelsen om den jämställda svenskan

En ny alternativ berättelse dyker upp i läroboksmaterialet i Graningers & Tägils och Hägers läroböcker under 1970-talet. Början av berättelsen skiljer sig inte mycket från den tidigare avhandlade. Fortfarande beskrivs hur kvinnorna ”fick” myndighet och rätt till studier, utan att detta framstår som något som kvinnorna kämpade för. Den kvinnliga rösträtten infördes av de manliga politikerna för att lugna den revolutionära glöden.[935] Graninger & Tägil nämner knappast kvinnornas förhållande överhuvudtaget i lärobokens ”huvudberättelse” och presenterar istället ett insprängt socialhistoriskt parti utan samband med den övriga berättelsen.[936] Det är först i de läroböcker som ges ut under 1990-talet som kvinnorörelsens kamp under 1800-talet får en större meningsbärande betydelse.[937] Det som gör att jag trots detta tycker mig se en ny berättelse i de två aktuella läroböckerna är på det sätt som dramaturgin drivs vidare. De tidiga reformerna ses inte längre som berättelsens peripeti utan som en upptakt till nya och större förändringar. Gunnar Qvist skriver i Graninger & Tägil:

> Kvinnorna har varit underkastade ett dubbelt regelsystem: ett har berott på deras klasstillhörighet, det andra har gällt deras kvinnoroll. Det förra systemet har de delat med männen inom sin klass, det senare har ställt dem under männens ledning. […] Det har blivit nödvändigt att ingripa för att locka ut även de gifta kvinnorna i hundratusental på arbetsmarknaden. I detta perspektiv har kvinnans emancipation alltid varit villkorlig, bestämd av samhällsnyttans krav. Den andra fasen av kvinnoemancipationen *kan* dock bli inledningen till ett nytt skede, där jämlikheten anses självklar och samhället medverkar till att såväl det ofrånkomliga ansvaret för hem och barn delas lika mellan män och kvinnor som att kvinnorna får samma reella möjligheter som männen på arbetsmarknaden och i de politiska instanserna. För första gången i historien skymtar nu möjligheterna till en reell jämställdhet, genom ökade och annorlunda använda resurser, kortare och mer flexibel arbetstid och en stigande insikt om de fasta könsrollernas förödande effekter för alla parter, män

> kvinnor och barn. Men å andra sidan står fortfarande partier och stater vilsna och tvekande inför familjeproblematiken. Familjen tycks vara den mest svårföränderliga av våra sociala institutioner.[938]

Som tidigare nämnts infogas inte kvinnornas historia i lärobokens övergripande berättelse, utan dessa partier är författade av andra historiker och finns insprängda som öar i den övriga texten. Trots detta måste man notera att citatet innehåller flera nya begrepp och berättelseelement, samtidigt som det även visar på en kontinuitet i förhållande till äldre berättelser. Författaren skildrar en ny berättelse där nuet innebär en revolutionerande omvälvning, och därför utgör berättelsens klimax. Den drastiska formuleringen ”för första gången i historien” understryker detta. Andra berättelseelement som tidigare inte funnits i läroböckerna är klassperspektivet och föreställningarna om att en förändrad kvinnoroll även måste medföra en förändrad mansroll.[939] Begreppet ”kvinnoemancipation” är också ett nytt meningsbärande begrepp i berättelserna, vilket anknyter berättelsen till den makroretorik som växt fram under slutet av 1960-talet. Könsrollerna och familjen ses inte längre som naturgivna utan som sociala institutioner. Slutet andas dock ingen entydig optimism, utan pekar på de svårigheter som ligger framför politikerna. Kvinnorna beskrivs fortfarande som de som måste lockas till arbete i linje med de formuleringar av Odhner & Westman som citerats tidigare. Kvinnorna är inte aktiva subjekt, utan framställs fortfarande som föremål för politikers strävanden och välvilja, exempelvis formulerat som hos Nyström & Nyström: ”Målet var att kvinnorna skulle frigöras från det ekonomiska beroendet av en manlig familjeförsörjare.”[940]

Martin Wiklund pekar på att en ny kvinnoberättelse formulerades under 1970-talet. Från ett ursprungligt jämställt samhälle hade det, i likhet med föreställningarna om urkommunismens egendomsgemenskap, skett ett ”syndafall”. De patriarkala förhållanden som hade rått sedan dess närmade sig nu ett slut, och det ursprungliga paradiset skulle återupprättas.[941] Denna intrig överensstämmer med vad White skulle

kalla en ”anarkistisk” romans.[942] Qvist beskriver inte explicit detta idealiska urtillstånd, och formuleringarna om att detta är en historiskt ny situation tyder snarare på att han inte omfattar denna berättelse.

De flesta böcker skildrar, liksom Häger och en stor mängd efterföljande böcker, kvinnornas förbättrade villkor som en kontinuerlig framgångsberättelse från ett ojämställt då till ett allt mer jämställt nu, om än med vissa tillfälliga motgångar.[943] Bergström skriver:

> Ett framträdande drag för svensk arbetsmarknad under efterkrigstiden är den ökade roll som kvinnorna har kommit att spela. Under den högkonjunktur som följde efter kriget var det stor efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. 1950 var 15 procent av de gifta kvinnorna yrkesverksamma och 20 år senare hade den siffran nästan tredubblats. Traditionella könsrollsmönster som att kvinnor skall vara hemma och sköta barn har efterhand brutits i och med att kvinnorna i ökad utsträckning har skaffat sig yrkesutbildning. […] När konjunkturerna under slutet av 1970-talet försämrades, ökade arbetslösheten bland kvinnor mer än bland män. Det här tyder på att kvinnor trots utvecklingen under efterkrigstiden fortfarande i viss utsträckning betraktas som arbetskraftsreserv.[944]

Det som enligt denna variant av berättelse driver fram förändringarna är konjunkturskiftningarna.[945] Det är dessa svängningar på arbetsmarknaden som i sin tur leder till förändrade attityder. Trots detta markerar den inledande formuleringen att detta är något typiskt svenskt, och berättelsen kommer på så sätt att förstärka den narrativa identiteten. Den bild som kommer att illustrera texten i 1999 års utgåva föreställer en svetsande kvinna, och följs av bildtexten: ”Efter 1945 har många kvinnor börjat arbeta inom verkstadsindustrin. De har många gånger tagit på sig tekniskt kvalificerade uppgifter.”[946] Denna och liknande formuleringar kommer att interagera med bilden av den ”sopande mannen med barnet” som finns på efterföljande uppslag. Sverige kommer på så sätt att framstå som ett föregångsland både när det gäller jämställdhet, förnyade könsroller och assimileringen av dem som har bakgrund i en annan kultur.

Ett annat typiskt inslag i denna berättelse är de långa uppräkningar

av reformer och lagar som verkat för att stärka den svenska kvinnans ställning. Graningers formulering kan här utgöra ett av många exempel:

> Under 1970-talet genomfördes en rad reformer som syftade till att öka jämställdheten mellan könen. För Sveriges del kan nämnas förändringar i socialförsäkringssystemet som möjliggör för mannen att på samma villkor som kvinnan ta föräldraledigt då barnen är små. Den svenska riksdagen antog år 1980 en speciell jämställdhetslag som syftar till att särskilt i arbetslivet förverkliga jämställdheten mellan könen. På central nivå finns en jämställdhetsombudsman vars uppgift är att se till att lagen följs.[947]

Det ihärdiga upprepandet av begreppet jämställdhet, likväl som betoningen av att dessa lagar instiftats i Sverige av den svenska riksdagen, har potential att legitimera en svensk narrativ identitet.

I linje med den komiska intrigen är detta ljusa tillstånd inte bara berättelsens klimax, utan även dess upplösning. Den skillnad man kan iaktta i någon av de senare utgivna läroböckerna, och som snarare gör berättelsen till en form av romans, är att kvinnorna blir aktörer i berättelsen. Alm skriver: ”Kvinnorna började kräva att män skulle ta sin del av ansvaret för hem och barn.”[948] Denna formulering, som innebär att kraven kommer från kvinnorna själva, är tämligen ovanlig i materialet, inklusive elevernas berättelser.[949]

JÄMSTÄLLDHETENS SENSMORAL

Liksom gällande ”berättelsen som nästan inte finns” är detta till största del en framgångsberättelse, vilket leder till att argumenten hämtas i framtida topoi. Det som främst skiljer denna berättelse från den inledande är att den skildrar en kontinuerlig utveckling mot ett allt mer jämställt samhälle, vilket även kommer att förändra orienteringen mot framtiden. En annan mycket viktig diskrepans är att denna utveckling framställs som unikt svensk och därför är en källa till stolt-

het. Uppräkningar av de lagar och reformer som skapats hjälper till att understryka denna sensmoral, inte minst då de kontrasteras mot kvinnor från andra delar av världen, vilka ofta framställs som offer.[950] Denna sensmoral tycks ha fått ett stort genomslag när det gäller en svensk narrativ identitet, åtminstone för många av de elever som ingår i den aktuella studien.[951]

Det eftersträvade objektet är ett jämställt samhälle med samma rättigheter för kvinnor och män. Med få undantag är politikerna hjältar i denna berättelse och kvinnorna kommer i åtnjutande av objektet genom deras försorg. Ingen framställs som förlorare i denna transaktion eftersom alla parter förväntas tjäna på de goda förhållanden som uppnåtts. Inte heller några motståndare till projektet presenteras, och det tycks råda en fullständig konsensus när det gäller denna målsättning.

De begrepp som driver berättelsen framåt är ”kvinnor” och ”jämställdhet”. Till skillnad från i den förra berättelsen finns här en enhetlig definition av begreppet kvinnor, som i denna berättelse innefattar alla kvinnliga vuxna medborgare. Qvist problematiserar även de olika kategoriseringar som kan förhandlas mot varandra i berättelserna, och identifierar en dubbel problematik för arbetarklassens kvinnor. Däremot råder det ingen enighet om vad jämställdhet innebär. I de äldre berättelserna innebär det rösträtt och tillgång till arbetsmarknaden, medan det i de nyare berättelserna snarare handlar om ett delat ansvar för familjen och större tillgång till politiskt inflytande.[952]

Berättelsen om de grusade förhoppningarna

Sverker Oredssons & Lars Anderssons lärobok *I historiens spegel* från 1995 avviker på flera sätt från tidigare utgivna läroböcker. Boken innehåller en kronologisk och en tematisk del som, enligt författarnas förord, skall komplettera varandra. Ett av dessa tvärsnitt har rubriken ”Manligt och kvinnligt – en föränderlig historia”.[953] Författarna introducerar fragment från en ny berättelse om kvinnornas situation.

Denna berättelse kommer inte att bli frekvent i materialet förrän mot slutet av den undersökta perioden, och läroboken kan därför ses som något av en föregångare.

Berättelsen börjar på samma sätt som de tidigare med de liberala reformerna och Fredrika Bremers kamp för kvinnans rättigheter. Liksom i de övriga böckerna förekommer formuleringar som ”[k]vinnorna fick en förbättrad ställning”, men även kvinnliga aktörer som Fredrika Bremer och Elfrida Andrée synliggörs. Den kvinnliga rösträtten nämns också mycket kortfattat.[954] Så här långt utmärker sig läroboken inte utan följer den mall som visats i de två tidigare berättelserna.

Det som gör att jag kategoriserat den aktuella lärobokens berättelse som en övergångsberättelse är en formulering om kvinnornas förändrade villkor under efterkrigstiden. Författarna skriver: ”Större [jämfört med motverkandet av snedrekryteringen till högre utbildning] fast långtifrån fullständig framgång hade kvinnornas kamp för jämställdhet.”[955] Det som är nytt i denna berättelse är dels att det beskrivs som kvinnornas egen kamp, dels att det inte längre ses som en entydig succé. På så sätt kommer Oredsson & Andersson att utmana den tidigare framgångsberättelsen. Denna tendens förstärks ytterligare i det tematiska avsnittet. Christina Carlsson Wetterberg fastslår:

> Liksom de tidigare emancipationsreformerna kan denna utveckling ses som ett resultat av den ekonomiska utvecklingen. Men nu liksom för hundra år sedan har kvinnornas egna påtryckningar varit av stor betydelse. Den nya kvinnorörelsen som på 60- och 70-talet växte fram i västvärlden förde vidare många av den gamla kvinnorörelsens krav. […] Den moderna tiden kan lika lite som tidigare historiska epoker ges en enkel karaktäristik i termer av sämre eller bättre ställning för kvinnan. Hur kvinnors vardag gestaltat sig har varit beroende av om de varit gifta eller ogifta, om de haft barn eller inte och om de varit rika eller fattiga. Och då har ändå framställningen begränsats till den västeuropeiska/nordiska erfarenheten.[956]

Detta är en helt ny problematisering som utmanar de berättelser som tidigare presenterats i läroböckerna. Dels är kvinnorna aktörer i berät-

telsen, dels utmanas den narrativa form som tidigare har varit dominerande. Det redovisas även ett resonemang kring vad begreppet ”kvinnor” kan betyda, och hur dessa definitioner kan påverka den narrativa formen, berättelsens orientering mot framtiden och den vidhängande sensmoralen. Samma år gavs Harald Gustafssons & Bo Perssons *Tider* ut. Även denna lärobok problematiserar framgångsberättelsen. Författarna presenterar uppgifter som tyder på att kvinnornas dubbelarbete hade lett till en ökad arbetsinsats för kvinnor under efterkrigstiden.[957]

Två läroböcker förändrar dock inte makroretoriken, och det kommer att dröja relativt många år innan dessa resonemang återkommer i det undersökta materialet. Som visats i tidigare exempel kan den regelbundna nyutgivningen och redigeringen av *Alla tiders historia* ge illustrativa exempel på hur förändringen av dessa berättelser tog sig uttryck. Under 1980- och 1990-talet skedde inga större förändringar. Som tidigare visats fokuserar författarna på kvinnans ställning på arbetsmarknaden och berättelsen pekar framåt, trots en reserverande kommentar angående den ökade arbetslösheten för kvinnor under 1970-talet.[958] Bildvalet understödjer sensmoralen. Flera av utgåvorna presenterar två jämförande bilder, en från 1930-talet och en från 1970-talet, som understryker hur kvinnornas arbetsförhållande i hemmet hade utvecklats från djup misär till idyllisk bekvämlighet under de aktuella åren.[959] Dessa bilder skapar en berättelse i sig, med en synnerligen slagkraftig sensmoral. När *Alla tiders historia, Maxi* ges ut 2002 är denna berättelse förändrad. De gamla resonemangen om en förändrad arbetsmarknad kvarstår men det har tillkommit ett berättelseelement som berör männens ökade delaktighet i barnens fostran. Det avslutande textavsnittet skapar också en alternativ orientering och sensmoral jämfört med de äldre läroböckerna:

> Också papporna kan ta föräldraledigt, men gör det i betydligt mindre utsträckning än mammorna – älgjakten är för övrigt den period då de flesta pappor tar föräldraledigt. Fortfarande vid sekelskiftet 2000 är kvinnorna underrepresenterade i företagens och fackföreningarnas styrelser, inom de politiska partierna osv. och i löneförhandlingarna

> halkar kvinnorna efter. I hemmet är det fortfarande kvinnorna som har huvudansvaret för barn och hushåll. Den faktiska jämställdheten låter ännu vänta på sig.[960]

Detta textparti är i princip oförändrat i 2007 års utgåva. Denna berättelse är betydligt mindre optimistisk än den äldre. Dock kan man genom ordval som ”fortfarande” och ”ännu vänta på sig” se det som om att utvecklingen är förutbestämd om än fördröjd. Liknande och än mer explicita berättelser kan man iaktta i Långströms och Ericssons & Hanssons böcker.[961]

SENSMORALEN SOM KOM AV SIG

Detta är ingen entydigt progressiv berättelse. Visserligen har flera framsteg gjorts men mycket återstår att göra. Genomgående andas berättelsen en ton av besvikelse och svikna förhoppningar. De drömmar som gårdagens kvinnor hyste har kommit på skam, och Sverige är fortfarande inte ett jämställt land. Berättelsen har därför ingen förutsättning att ge uttryck för vare sig stolthet eller rättfärdighet. Detta innebär att berättelsen inte har samma potential som den föregående att ingå i den berättelsearsenal som legitimerar en svensk narrativ identitet i positivt avseende.

Tropen ”jämställdhet” har allt mer kommit att innebära delat ansvar för familjen och gemensam tillgång till politisk och ekonomisk makt. Detta gör att den narrativa formen förändras. Man kan dock inte tala om en tragedi. Trots de hinder som fortfarande kvarstår indikerar begrepp som ”ännu” och ”fortfarande” att målet finns inom räckhåll. Jämställdheten tycks nu så väl förankrad i makroretoriken att inga argument behövs vare sig från dåtida eller framtida topoi.

Sammanfattning

Tre olika berättelser om jämställdhet framställs i materialet. I de äldre läroböckerna är detta en mycket kortfattad berättelse, men kvinnornas roll i historien får successivt ett ökat utrymme under de efterföljande decennierna. Under 1970-talet presenteras en berättelse som beskriver en unik svensk jämställdhet och denna berättelse kommer att konvergera med den svenska välfärdsberättelsen. I vissa av de läroböcker som ges ut under undersökningsperiodens slut kommer denna framgångsberättelse att problematiseras. De svenska kvinnorna framställs inte längre som om de lever i ett unikt jämställt samhälle. Tropen ”jämställdhet” har också blivit allt mer komplext definierad i de senare berättelserna.

9

Berättelsers tröghet och föränderlighet

När man resonerar om förändringsfaktorer blir det en fråga om sannolikhet och rimliga antaganden. Icke desto mindre förändras berättelserna och det finns alltid en anledning till att författarna väljer att redigera en berättelse i ena eller andra riktningen. Som visats i tidigare kapitel präglas läroböckernas berättelser av både kontinuitet och diskontinuitet. Olika historiekulturella trender, liksom händelser i författarnas omgivning, kan ha påverkat författarna. En analys av dessa faktorer kan ses som ett försök att i Ricoeurs anda både förstå och förklara varför berättelserna ser ut som de gör.

Jag finner det därför, i enlighet med analysmodellen, värdefullt att undersöka varför vissa berättelseelement har förblivit så gott som oförändrade under decennierna medan andra har förändrats. Trots att vissa händelser har behållit sin väletablerade plats i berättelserna har den betydelse de haft för orientering och sensmoral förskjutits i takt med att begreppens mening har förändrats och de narrativa formerna har växlat. Följande kapitel skall betraktas som en ansats som förhoppningsvis kan inspirera till vidare forskning. Var och en av de behandlade berättelserna hade krävt en egen avhandling om de faktorer som kan ha påverkat berättelserna skulle ha inventerats på ett uttömmande sätt.

Författarnas intentioner och individuella erfarenheter

I samband med presentationen av analysmodellen redovisades de utgångspunkter som analysen vilar på. Jag ser författarnas och förlagens intentioner som viktiga, om än långt ifrån allenarådande, faktorer när det gäller utformningen av berättelserna. Eftersom jag utgår från att all historisk förmedling har en retorisk dimension måste författarnas avsedda mening beaktas, och detta är inte möjligt utan kännedom om berättelsernas tillkomstkontext. De problem som finns när det gäller att få kunskap om vem som har skrivit vad i läroböckerna försvårar dock denna analys. Jag kommer därför att mer tentativt resonera kring vad en del av författarnas intentioner och politiska preferenser kan ha haft för inverkan på berättelsernas utformning.

Vilka politiska och historiekulturella ställningstaganden en författare har gjort präglar sannolikt hela författarskapet, oavsett tema. Det är därför inte meningsfullt att avhandla varje metaberättelse, eller delberättelse, för sig. Dock är det så att vissa berättelser tycks ha haft en större känslighet för dessa aspekter än andra, vilket givetvis måste uppmärksammas. Det bör även påpekas att de retoriska strategierna inte bara är avhängiga av författarnas personliga åsikter, utan även i högsta grad påverkas av den historiekulturella kontext som författarna verkat i.[962]

Ernst Söderlund beskriver historieundervisningens mål i *Psykologisk pedagogisk uppslagsbok* från 1944, och menar att historieundervisningen skall innefatta ”såväl de i vidsträcktaste mening utilistiska som de karaktärsdanande momenten, ehuru givetvis stoffet på grund av historievetenskapens framsteg numera delvis är ett annat än förr”.[963] Denna strävan att diplomatiskt balansera mellan olika förväntningar på ämnet har säkert haft en styrande funktion under hela undersökningsperioden, om än på olika sätt.

Samtliga tretton författare som Sture Långström intervjuat inför

sitt avhandlingsarbete finns representerade i det av mig undersökta materialet.[964] De anser enhälligt att de har haft det avgörande inflytandet på läroböckernas innehåll och utformning. Det finns dock, enligt Långström, påfallande ofta olika uppfattningar i grundläggande frågor hos författare till samma lärobok.[965] Ingen av författarna nämnde frågor som berör identitetsskapande och orientering mot framtiden. De flesta av författarna ansåg sig istället skriva i en objektivistisk tradition, vilket kan ha diskvalificerat uttalanden om meningsskapande, identitet och orientering.[966]

Neutralitetsberättelserna

Berättelserna om den svenska neutraliteten har genomgått stora förändringar under de nästan åttio år som undersökningen omfattar. Den nationalistiska neutralitetsberättelsen skrevs av författare som var verksamma fram till mitten av 1950-talet. Det är dock viktigt att påminna sig om att vissa formuleringar levde kvar från sedan länge döda författare, exempelvis Clas Theodor Odhner, som avled 1904. Förlagen ansåg det uppenbarligen positivt för marknadsföringen att låta äldre auktoriteter stå kvar som författare långt efter deras frånfälle. Som visats finns ändringar i de olika utgåvorna som skapar förskjutningar av berättelsernas sensmoral. En del av dessa ändringar har skett efter någon av författarnas bortgång, vilket tyder på att vissa hänsynstaganden styrt vilka ändringar som ansetts möjliga.[967]

Jag kommer att göra tre nedslag bland författarna till den nationalistiska neutralitetsberättelsen. Detta blir en något asymmetrisk genomgång av författarna, eftersom senare verksamma författare inte får samma uppmärksamhet. Detta skall inte tolkas som att endast de konservativa läroböckernas berättelser behöver förklaras genom författarnas politiska hållning, utan beror snarare på tillgången till biografiska data om författarna. Det första nedslaget berör den närmast legendariske Carl Grimberg, som troligen har haft störst inflytande över de läroböcker som han skrev tillsammans med Ernst Söderlund.

Långa partier i de analyserade böckerna är identiska med avsnitt i *Sveriges historia för folkskolan,* som utkom första gången 1907.[968] Detta är ett tydligt exempel på den kontinuitet som präglar läroböckerna. Som tidigare visats var emellertid en del av dessa formuleringar inte längre acceptabla efter andra världskriget.[969]

Grimberg anklagades redan av sin samtid för att skriva konservativa och nationalistiskt färgade läroböcker, vilka inte i tillräckligt hög grad understödde skolans fredsfostrande uppdrag.[970] Det kan ha varit denna kritik som gjorde att begreppet ”fred” fick en så central betydelse vid rubriksättningen i senare utgåvor.[971] Grimbergs politiska hållning kan eventuellt anas i det faktum att han inte hade några betänkligheter när det gällde att få sina böcker översatta till tyska i samarbete med den nazistiska regimen. Arbetet avbröts dock på grund av krigsutbrottet. Grimbergs biograf Jarl Torbacke menar dock att detta agerande kan ha emanerat från läroboksförfattarens politiska oskuldsfullhet.[972]

Den andre författare som behandlas är Karl Gustav Westman. Eftersom Odhner avled 1904 var Westman den som under de aktuella åren skrev böckerna. Westman gick bort 1944 och efter denna tidpunkt övertog Nils Forssell huvudansvaret för läroboken, vilket inte hindrade att alla tre stod kvar som författare.[973] Westman var påverkad av Harald Hjärne både i vetenskapligt och politiskt avseende, och skrev därför i en både källkritisk och nationalistisk historiekulturell tradition.[974] Vid tiden för borggårdskrisen var han djupt engagerad i kampen mot Staaffs försvarspolitik och kom senare att sitta som ecklesiastikminister i Hammarskjölds regering. Under andra världskriget var han justitieminister i samlingsregeringen fram till 1943. Westmans antisemitiska och tyskvänliga hållning kom till allmän kännedom i samband med utgivningen av hans politiska anteckningar 1981.[975] Westman drabbades inte som flera andra antisemiter av någon postum stigmatisering efter kriget.[976] Hans läroböcker i historia och i rättshistoria kom att ges ut under ett stort antal år.[977] Odhner, Westman & Forssell skriver 1954: ”I Tyskland tvingade sig *Hitler* upp till *diktator*, genomförde en väldig upprustning och hotade grannländerna med

krig."[978] Detta är en formulering som, med tanke på hur Westman formulerar sig i sina politiska anteckningar, sannolikt inte hade funnits med under Westmans livstid. Han skriver angående frågan om Sveriges eventuella inträde i kriget på Finlands sida mot Sovjetunionen: "Jag sade, att det naturligtvis vore av den yttersta vikt för oss att få veta Tysklands hållning och att en sondering i Tyskland borde ske, men att detta ej behövde innebära ett förhandsbeslut om något mera, alltså ej en bundenhet att gå i krig."[979] Tio dagar senare skriver han: "Men Segerstedt befinner sig i oskuldens ansvarslösa tillstånd, i ett besinningslöst raseri. Hans judiska älskarinna har undanträngt hans själ och ersatt den med en judesjäl."[980] Detta är emellertid en hållning som inte är synlig i läroböckerna.

En annan, något anmärkningsvärd iakttagelse är att Ernst Söderlund skriver en protysk ekonomihistorisk artikel i tidskriften *Sverige–Tyskland* 1938, där han okritiskt talar om "de mera stabila förhållanden som inträtt efter Hitlers genombrott".[981] Man kan anta att Söderlunds kontakter med den pronazistiske läroboksförfattaren Gustaf Jacobson grundlades vid denna tid. Jacobson var aktiv skribent i tidskriften och dessutom redaktör det aktuella året.[982] Ernst Söderlund uppgav själv i intervjuer med Sture Långström att han hade till uppgift att avnazifiera läromedel efter kriget, men Jacobson nämns inte explicit. Söderlund måste dock ses som en länk i den konservativa kontinuitet som präglade de svenska läroböckerna i historia under 1900-talets första hälft. Hans egen uppfattning var dock att han var politiskt ointresserad och skrev i en objektivistisk anda.[983]

Även under 1950-talet publicerades tydligt nationalistiska och konservativa läroböcker som Kumliens och Borgs & Nordells, men under 1960-talet fick den objektivistiska tonen ett allt större genomslag. Denna förändring skedde samtidigt som den pragmatiska neutralitetsberättelsen introducerades.[984] Eftersom den pragmatiska neutralitetsberättelsen så småningom helt kom att dominera tyder detta på att förändringarna var ett utslag av en historiekulturell vändning snarare än ett uttryck för personliga åsikter.

Inte heller när det gäller den senare ”anklagande” neutralitetsberättelsen ser jag författarnas personliga intentioner som en drivkraft till förändringarna. Man kan notera att samma personer kan stå som författare till böcker som i tidiga utgåvor formulerade en ”pragmatisk neutralitetsberättelse”, men i senare upplagor presenterade en mer eller mindre renodlad ”anklagande neutralitetsberättelse”.[985]

Välstånds och välfärdsberättelsen

När det gäller välstånds- och välfärdsberättelsen kan man iaktta liknande förändringar som dem som påvisats för neutralitetsberättelserna, dock med andra intervaller. Allmänt kan sägas att ett ”företagarvänligt” perspektiv är gemensamt för samtliga författare till den äldre välståndsberättelsen.[986] Arbetarrörelsen skildras dock många gånger välvilligt och dess måttfulla och reformistiska sinnelag och arbete ”inom den rådande samhällsordningens ram” hyllas.[987] Intressant är att 1933 års krisuppgörelse inte nämns i Odhners & Westmans bok från 1934.[988] Westman var en drivande kraft bakom uppgörelsen när han, utan bondeförbundets ledare Olof Olssons vetskap, slöt ett kompromissavtal med Per Albin Hansson, vilket senare godkändes av bondeförbundets riksdagsgrupp. Trots att Westman torde ha haft en god kännedom om krisuppgörelsen, och rimligen betraktade den som en viktig politisk händelse, behandlade han inte denna i den aktuella boken. Ådalshändelsernas, krisuppgörelsens och Saltsjöbadsavtalets meningsbärande roll i berättelserna har behandlats tidigare. Det kan dock vara värt att i detta sammanhang notera att författarnas personliga erfarenheter, eller rent faktiska inverkan på landets historiska utveckling, inte får någon plats i berättelsen. Detta stödjer tidigare slutsatser om författarnas begränsade inflytande, i förhållande till de historiekulturella faktorerna.

Det sker inga större förändringar av dessa berättelser förrän under 1960- och 1970-talet, då nya erfarenheter aktualiseras i samband med att välfärdsberättelsen introduceras. De små förskjutningar som visar

sig ser jag snarare som en förändring av den historiekulturella kontexten än ett utslag av enskilda författares personliga ställningstaganden och preferenser. Jag kommer här att fokusera på det inflytande över berättelsens utformning som Lars Hildingson kan ha haft.

Om man söker efter Hildingsons namn i Lunds Universitetsbiblioteks databas får man 178 träffar.[989] Så gott som samtliga av dessa är läroböcker i historia, övriga samhällsorienterande ämnen eller datorkunskap, varav de flesta för grundskolan. Detta tyder på att Hildingson har utövat ett stort inflytande på den svenska lärobokstraditionen i allmänhet, och skolans historiekultur i synnerhet. Två av dessa läroböcker gavs ut under 1970-talet och vänder sig till gymnasieskolan. Hildingson är dock inte ensam författare till de aktuella böckerna, och det är följaktligen omöjligt att avgöra vilket genomslag hans idéer har haft vid tillkomstprocessen. Dock står han som huvudförfattare och har, enligt Långström, haft ett övergripande ansvar för böckernas utformning.[990]

Hildingson är en av de författare som Långström intervjuat för sin avhandling. Denna intervju ger underlag för vidare resonemang. Det är intressant att konstatera att det bland de av Långström intervjuade författarna endast är Hildingson som anser att lärobokstraditionen har haft ett stort inflytande på läroböckernas utformning.[991] Jag har snarare noterat att Hildingson bryter med den etablerade traditionen angående berättelsens narrativa form och meningsbärande formuleringar. Ett rimligt antagande är att Hildingson för med sig en mer uttalad välfärdsberättelse från grundskoleböckerna. I en jämförelse med mina resultat visar Roger Johanssons analyser att grundskoleböckerna tidigare än gymnasieböckerna aktualiserade erfarenheter som kan ses som meningsbärande i välfärdsberättelsen.[992] Man kan anta att Hildingson inte särskiljer de två lärobokstraditionerna när han tjugo år senare låter sig intervjuas av Långström. En annan förklaring kan vara att Hildingsons brott mot den rådande lärobokstraditionen också har gjort honom mer medveten om dess betydelse. Jag har inte varit i stånd att finna någon ytterligare gymnasielärobok i historia, utgiven efter

1970-talet, där Hildingson medverkat som författare. Med tanke på senare läroböckers utformning tror jag emellertid att Hildingson, tillsammans med Graninger & Tägil, har haft en mycket stor inverkan på den välfärdsberättelse som sedan under många år kom att bli den helt förhärskande narrativa formen i läroböckerna.

Ett rimligt antagande är också att Alms och Öhmans återupplivande av den gamla välståndsberättelsen är ett medvetet ställningstagande från författarnas sida. Detta kan vara ett försök att bryta med den förhärskande berättelse om Sveriges ekonomiska och politiska utveckling som presenterats i läroböckerna sedan 1970-talet. Intressant i detta sammanhang är att Öhman efterlyser en objektivistisk historieundervisning i en artikel i *Historielärarnas förenings årsskrift* 1983–84.[993]

En relevant frågeställning är huruvida författarnas politiska åsikter färgar berättelsernas narrativa form. Nio av de tretton författare som Långström intervjuat uppger att de har en borgerlig politisk hållning, medan de övriga ser sig som socialdemokrater. Samma fördelning finns mellan dem som tror att deras politiska ställningstagande har påverkat läroböckerna och dem som inte tror det. Fyra menar att det inte har haft något inflytande, medan nio tror att detta i någon mån är oundvikligt.[994] I de genomförda analyserna tycker jag mig se en klar påverkan i vissa av berättelserna, men det kan bygga på mina förutfattade meningar. Det som jag tolkar som en ideologisk orientering, som har påverkat den narrativa formen, kan i enlighet med White vara det omvända. Den narrativa formen kan i sig implicera en ideologisk orientering.[995] En berättelse som tar ett tydligt avstamp i 1930-talets reformer kan implicit framstå som en hyllning till dessa utan att detta varit ett medvetet ställningstagande från författarens sida.

Övriga berättelser

När det gäller de övriga berättelserna är författarnas intentioner mindre tydliga, alternativt ligger de i linje med de ställningstaganden som

redovisats. Ingen av de äldre läroböckerna visar en uttalad entusiasm över parlamentarismen, medan demokratins genombrott får en något välvilligare bedömning. I berättelserna om främlingen skriver författarna till de tidiga böckerna i enlighet med en tydlig nationalistisk hållning, vilket sannolikt både speglar deras personliga ställningstaganden och följer den förhärskande makroretoriken.

Den nya berättelsen om den ofullkomliga jämställdheten, och det ökade utrymme som kvinnliga aktörer får i berättelserna mot slutet av undersökningsperioden, är troligen också ett uttryck för en medveten omsvängning. Almgren säger i en intervju med Lozic att ”man har ju lyft fram genushistoria”, och påpekar att kvinnorna har fått ett ökat utrymme. Almgren menar att denna omvärdering gjordes under 1990-talet. Även Hans Nyström hävdar att författarna försöker öka den kvinnliga närvaron i läroböckerna, och att detta är en fortgående process.[996] Enligt mina iakttagelser dyker inte ”berättelsen om de grusade förhoppningarna” upp i *Alla tiders historia* förrän under 2000-talet, men det kan ju ha varit resultatet av en process som författarna upplevde hade sin startpunkt under 1990-talet. Jag tror att detta på ett illustrativt sätt visar på de fördröjningsprocesser som finns när det gäller berättelsernas utformning, vilket innebär att förändringar i makroretoriken ger utslag i läroböckerna först ett decennium senare. Ann-Sofie Ohlander, medförfattare till *Epos*, skrev 2010 en rapport för DEJA, Delegationen för jämställdhet i skolan.[997] Hon konstaterar att det finns mycket i övrigt att önska när det gäller kvinnliga aktörer och perspektiv i läroböckerna. Jag måste dock påpeka att den lärobok som hon själv har medverkat i ur mitt analysperspektiv inte skiljer sig från övriga läroböcker som presenterar ”berättelsen om den jämställda svenskan”. Det kan bero på att Ohlanders bidrag i den aktuella läroboken behandlade tiden från 1815 till 1914, och att hon därför inte har haft något inflytande på övriga partier.[998] Kanske är det också så att när kvinnor får ett ökat utrymme i texten, utan att deras förhållanden problematiseras, kan detta av läsarna tolkas som om det rådde en unikt svensk jämställdhet.

Historisk kontext

Det är omöjligt att avgöra vilka händelser och historiska processer i författarnas omgivning som påverkat berättelsernas utformning. Det är dock uppenbart att dramatiska skeenden såsom världskrig och djupa ekonomiska kriser satt avtryck i berättelserna. Sannolikt har även händelser av mindre omvälvande art påverkat författarna, men de antagna sambanden blir då mer tentativa.

Neutralitetsberättelserna

Läroböckerna är tydligt präglade av de händelser som var aktuella vid tiden för utgivningen. 1930-talets böcker visar till exempel spår av den nordism som var vanlig då. Försvarsfrågan får också en betydande plats, och kan i flera fall genom läsartilltal och kursiveringar associeras till det aktuella världsläget.[999] Tonen i de läroböcker som gavs ut under åren kring andra världskriget är också tydligt påverkad av den pågående krisen.[1000] Mycket vag kritik framförs mot Sveriges eftergiftspolitik, och det är istället landets enighet som betonas.[1001] De ändringar som görs av Forssell under 1950-talet angående det ryska hotet under 1800-talet kan också ses som ett uttryck för de spänningar som rådde under kalla kriget.[1002]

Även de läroböcker som presenterar en pragmatisk neutralitetsberättelse bär spår av samtidens historiska utveckling. Under de första decennierna efter andra världskriget behandlas det skandinaviska försvarssamarbetet dock endast i någon enstaka lärobok. De flesta avslutar den utrikespolitiska berättelsen med kriget.[1003] Detta kan jämföras med de läroböcker som skildrar den nationalistiska neutralitetsberättelsen, där händelser som utspelade sig endast några månader före utgivning finns medtagna. Den förstnämnda strategin ger närmast ett intryck av en undvikande inställning till politiskt laddade frågor. Förändringen kan möjligtvis även bero på att aktuella händelser under

1960-talet allt mer kom att hänskjutas till det nya ämnet samhällskunskap.[1004]

Enligt min tolkning är de historiska händelser som främst påverkat intrigen i de senare läroböckerna de kommunistiska regimernas sammanbrott och Sveriges inträde i EU.[1005] Tidigare strategier har kunnat omvärderas när den historiska kontexten förändrats. Som nämnts blir Sveriges roll som väktare av fred och samförstånd överflödig, eller måste dirigeras om, då konflikterna förskjuts till nya geografiska arenor. Detta agerande blir mer funktionellt inom ramen för den europeiska gemenskapen. Dessa nya strategier möjliggör även en omvärdering av tidigare hållningar i internationella frågor. De nya berättelserna presenteras cirka tio år efter murens fall, och kan ur detta perspektiv ses som ett uttryck för den fördröjning som tidigare iakttagits.

Välstånds- och välfärdsberättelsen

Även när det gäller frågor huruvida Sverige är ett välstånds- eller välfärdsland utövar händelser i omvärlden inflytande över berättelsernas utformning. Som min analysmodell försöker synliggöra interagerar emellertid de olika kategorierna med varandra. Den historiekulturella traditionen påverkas av det som sker i omvärlden, och den historiekulturella debatten kan påverka politiska beslut. De äldre läroböckerna visar tydliga spår av den ekonomiska kris och politiska turbulens som rådde under 1930-talet. Flera läroböcker framställer den ekonomiska krisen som förorsakad av en kombination av den internationella konjunkturnedgången och giriga svindlares framfart. Här visas, liksom i den senare välståndsberättelsen, en ambivalent hållning till den globala ekonomin. Då Sverige gynnas av frihandel framställs den som något positivt, men när den är mindre fördelaktig för den svenska ekonomin beskrivs den som otillbörlig konkurrens.[1006] De händelser som sedan har fått epitetet ”formativa historiska moment”, som Ådalshändelserna eller ”kohandeln”, nämns inte i berättelserna under 1930- och 1940-talet.[1007]

Man kan bara spekulera i vad som låg bakom introduktionen av 1930-talets sociala reformer i de läroböcker som gavs ut mot slutet av 1940-talet, eftersom författarna var desamma som man möter i tidigare författarkonstellationer. En faktor kan ha varit den hårdnade ton som uppstod i samband med planhushållningsdebatten och diskussionerna om smygsocialisering som fördes under åren efter andra världskriget. En betoning av konsensus och samarbete vid tidigare kriser kan då ha haft till syfte att fungera som ett politisk-pedagogiskt historiebruk, utan att författarna för den skull gav reformerna den tyngd som senare skulle komma att prägla välfärdsberättelsen. En annan faktor kan ha varit att 1930-talets sociala reformer började betraktas i ljuset av de reformer som genomfördes under 1940-talet. Fortfarande fanns det dock en avvaktande ton gentemot reformerna, och pensionerna kallades för ”tvångssparande”.[1008]

Nästa stora förändring av välståndsberättelsen sker under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet då en mer objektivistisk ton introduceras, men jag ser denna förändring mer som ett utslag av en förändrad historiekultur än som ett direkt resultat av aktuella historiska händelser eller processer. Långström påpekar emellertid att läroboksförfattarna ansåg sig vara påverkade av sin samtid när det gällde böckernas innehåll.[1009] Detta understöds även av Hans Almgrens ord: ”När jag ser tillbaka på de böcker jag medverkat i under nära 30 år blir det tydligt hur varje ny tid ställer nya frågor till historien och hur olika företeelser och händelser fokuseras och tolkas i ljuset av det som debatteras och händer i samtiden.”[1010]

Debatterna är det första som nämns när Almgren skall beskriva vad som utövat inflytande på hans författarskap. Citatet tyder på att författarna sett sig mindre påverkade av faktiska händelser än av de makroretoriska gränser och de historiekulturella trender som varit rådande. Författarna talar mer om den ”aktuella kulturdebatten” eller ”vänstervinden” än konkreta historiska händelser.[1011] Detta understödjer mina iakttagelser angående makroretorikens och historiekulturens starka inflytande på berättelserna. De historiska händelserna

och de politiska debatterna skall således processas genom makroretoriken och historiekulturen innan de påverkar läroböckernas berättelser. Jag drar slutsatsen att det är denna tidsödande process som gör att läroboksberättelserna präglas av kontinuitet och trögrörlighet. Det måste dock återigen påminnas om att historisk kontext och historiekulturell kontext skall ses som idealtyper i min analysmodell och att ingen tydlig skiljelinje kan dras mellan de två faktorerna.

Övriga berättelser

Som nämnts i samband med demokratiberättelserna kan man se att de erfarenheter som andra världskriget gav kom att påverka berättelserna på olika sätt. Den berättelse som tycks ha haft den största känsligheten för dessa erfarenheter är demokratiberättelsen. Denna förändras redan under de sista åren av 1940-talet, medan de övriga fyra berättelserna kommer att förändras först senare. Andra historiska händelser som har påverkat demokratiberättelsen är morden på Olof Palme och Anna Lindh, liksom anslutningen till EU.

Den flyktingström som blev resultatet av andra världskriget kom även att påverka berättelsen om främlingen. Denna berättelse förändras sedan successivt i takt med en ökad immigration. När det gäller berättelsen om världens mest jämställda land torde kvinnornas insteg på arbetsmarknaden ha haft ett inflytande på berättelsernas utformning. Generellt kan det dock vara en rimlig tolkning att de två sistnämnda berättelserna snarare påverkats av förändringar i historiekulturen än av faktiska historiska händelser eller förändringsprocesser.

Historiekulturell kontext och makroretorik

Som framgått av narrationsanalyserna har jag utgått från att den historiekulturella kontexten har haft ett stort inflytande på berättelsernas utformning. Författarna verkade och verkar i ett specifikt historiekul-

turellt sammanhang och är en integrerad del av en genretradition. Samtidigt tror jag att det fanns en stor lyhördhet för de historiekulturella samtal som fördes och den forskning som publicerades i författarnas samtid, vilket också visats i Almgrens påpekande och Långströms och Lozics intervjuer.[1012] Jag kommer i detta avsnitt att resonera översiktligt kring de olika historiekulturella processer och debatter som kan ha haft inflytande på författarna och deras meningsskapande. Jag ser, som tidigare påpekats, historiekulturen som en delmängd av makroretoriken och behandlar följaktligen dessa två begrepp i ett sammanhang.

Neutralitetsberättelserna

Under decennierna direkt före och i anslutning till undersökningsperiodens början befann sig den gamla makroretoriken under press, vilket visar sig i läroböckernas gradvisa förändring. Kontinuerligt framfördes kritik från vänsterhåll mot tendentiösa, nationalistiska och krigsförhärligande läroböcker.[1013] Grimberg bemötte kritiken och hävdade att ”ingen historisk lärobok kraftigare än min prisat fredens välsignelse”.[1014] Han fick också beröm från sina kritiker redan efter 1919 års reviderade nyutgåva.[1015] Man kan se 1930- och 1940-talet som en övergångstid, då läroböcker som Odhners & Westmans representerade en äldre epok medan Söderlunds & Tunbergs pekade fram emot en ny typ av historieläroböcker. Att det skulle råda en nationalistisk konsensus under den aktuella perioden är således tveksamt, även om det nationalistiska eller patriotiska temat mer eller mindre genomsyrar alla berättelser under den aktuella tidsperioden. Ett uttryck för denna historiekulturella dragkamp kan man se i *Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk* som gavs ut 1935. Författarna skriver:

> Historieundervisningen skall på olika stadier sträva efter att ge näring åt de ungas fantasi, väcka deras intresse för gångna tiders människor och samhällsförhållanden och för dem levandegöra det förflutna. Den bör

> därjämte söka främja lärjungarnas förståndsverksamhet, lära dem förstå, sammanställa och pröva. Kunskapen om det förgångna skall på så vis underlätta förståelsen av vår egen tid. Möjligheten att i grannlaga former öva inflytande på ungdomens karaktärsdaning bör undervisningen slutligen ej lämna obeaktad. Den beundran för stora mänskliga personligheter och gärningar, som är naturlig för unga människor, kan genom undervisningen väckas och underhållas. Hävdernas exempel på förnämliga mänskliga egenskaper, såsom energi och handlingskraft, mod och uthållighet, trohet och pliktuppfyllelse, vidsynthet och tolerans, böra framhållas som manande föredömen, varvid dock måste iakttagas all varsamhet, så att historien icke göres till en exempelsamling av moraliska lärdomar. Att väcka kärlek till fosterlandet, lägga grund till en god medborgaranda samt inskärpa vikten av humanitet och objektivitet i uppfattning och omdöme bör vara all historieundervisnings mål.[1016]

Det är inte utan att man skänker läroboksförfattare och lärare en medkännande tanke när man läser dessa mål. Det kan inte ha varit en enkel uppgift att hörsamma så många motstridiga och disparata krav och förväntningar. Det som citatet dock med all önskvärd tydlighet visar är den förhandling som pågick mellan de olika historiekulturella lägren. Vissa motsägelsefulla krav, som exempelvis fosterlandskärlek och objektivitet, sågs dock sannolikt inte som inkongruenta av samtiden. Läroböckerna visar att svenskarnas förträfflighet och överlägsenhet betraktades som en objektiv sanning.

Den pragmatiska neutralitetsberättelsen tycks tämligen omgående ha rotats i det kollektiva minnet efter att den dök upp under 1950-talet, och den traderades därför oförändrad till nya läroböcker. Berättelsen kan sannolikt ses som ett uttryck för den hållning som var den gängse i Sverige under åren efter andra världskriget. Zander påpekar att det under efterkrigsdecennierna fanns en misstänksamhet mot historieforskning som sysslade med den turbulenta samtiden.[1017] En berättelse som handlar om ett Sverige som gjorde så gott det gick och i alla fall lyckades hjälpa några, kan rimligen ligga i linje med denna undvikande hållning. Detta är således en berättelse som visar på ett stort mått av kontinuitet genom det undersökta materialet.

År 1979 visades tv-serien *Förintelsen* i Sverige. Denna kom att bli en av de milstolpar som gav förintelsen en central symbolisk betydelse i europeisk historiekultur.[1018] Denna utveckling kan även ses i läroböckerna. Kvantitativa mätningar kan inte göra frågor som dessa rättvisa men kan dock ge vissa indikationer. Bäcklin ägnar 129 ord åt förintelsen och antisemitismen i Tyskland i sin lärobok från 1963. Samma ämne, med tillägg av svensk antisemitism, vilket i sig indikerar en historiekulturell förändring, behandlas med drygt 600 ord i *Alla tiders historia, Maxi* från år 2002. I *Samband historia, plus* från 2009 har temat beskrivits med uppskattningsvis 5 000 ord.[1019]

Denna anmärkningsvärda förändring hänger rimligen samman med publiceringen av en rad avhandlingar, andra böcker och debatter under decennierna runt millennieskiftet.[1020] Den mest omdiskuterade av dessa torde vara Maria-Pia Boëthius bok *Heder och samvete – Sverige och andra världskriget* från 1991. Göran Perssons utspel 1997 om elevers bristande kunskap om förintelsen, och grundandet av *Forum för levande historia* 2003, är andra faktorer som har påverkat den svenska historiekulturen.[1021] År 2009 kom en nyutgåva av *Om detta må ni berätta…* med ett nytt kapitel om Sverige och förintelsen, vilket även det kan ses som ett utslag av en förändrad makroretorik.[1022] Dessa historiekulturella artefakter ligger i linje med den moraliska vändning som Johan Östling har diskuterat. Han menar att en ny moralisk berättelse artikulerades i en mängd olika sammanhang under 1990-talet och på så sätt kom att förändra historiekulturen.[1023] Dessa moraliserande berättelser kom i läroböckerna att beröra både neutralitetspolitiken och välfärdssamhället. Max Liljefors och Ulf Zander har dock uppmärksammat en dubbelhet. Medan lärobokstexterna presenterar en kritik av eftergiftspolitiken fortsätter bilderna att illustrera en nationalistisk eller pragmatisk neutralitetsberättelse.[1024]

En annan förändring av historiekulturen som uppkommer under det sista decenniet av 1900-talet är ett accentuerat europeiskt perspektiv. Det kan tolkas som att den europeiska identiteten allt mer övertar neutralitetens roll i läroböckerna, och på så sätt får funktionen att

legitimera agerande och självkänsla. Berättelserna om neutraliteten är inte längre oundgängliga för den svenska självbilden och kan därför ifrågasättas. I de analytiska kategorier som forskare verksamma inom det historiedidaktiska fältet konstruerar kan man se liknande tendenser. Lozic och Nordgren pekar på den centrala plats som Västeuropa får i historieundervisningen på andra geopolitiska områdens bekostnad.[1025] Den traditionella distinktionen mellan svensk historia och allmänhistoria är inte längre relevant, utan kategorierna skapas utifrån nya kriterier. Lozic och Nordgren förhåller sig kritiska till denna överbetoning av det europeiska perspektivet, men icke desto mindre bidrar deras kategoriseringar till att betona en europeisk narrativ identitet, vilket innebär att forskningen kan ses som en bidragande orsak till konstruktionen av nya identitetslegitimerande berättelser.

Den anklagande neutralitetsberättelsen är också ett exempel på hur förändringar i balansen mellan de historiekulturella dimensionerna har påverkat genren. Både den estetiska och den politiska dimensionen av historiekulturen har fått ett större utrymme i denna berättelse. Texterna har blivit mer berättande och kan därmed ha en större potential att interagera med elevernas historiemedvetande.[1026] Läroböckerna aktualiserar även resonemang kring alternativa framtider på ett sätt som stärker den politiska dimensionen i böckerna.[1027] Allt oftare förekommer det att flera olika berättelser redovisas, vilket understryker den historiska tolkningens provisoriska karaktär.[1028]

Välstånds- och välfärdsberättelsen

Även skildringarna av välstånds- och välfärdsberättelserna är avhängiga av den historiekulturella kontexten, vilken påverkar valet av troper, narrativa former och retoriska strategier. Den objektivistiska undervisningen försökte förmedla en saklig kunskapsmängd befriad från nationalistisk propaganda och politiska ställningstaganden.[1029] De förändringar som jag har kunnat iaktta i det undersökta materialet visar att den patriotiska färgen på välståndsberättelsen började blekna

under 1950-talet, men att dess betoning av näringslivet som berättelsens protagonist levde kvar fram till 1970-talet.[1030] I och med att denna tillväxtorienterade berättelse levde kvar hämtades de retoriska strategierna alltjämt sina argument från framtida topoi, vilket sannolikt understöddes av de aktuella decenniernas makroretorik.[1031]

Välfärdsberättelsen introducerades under 1970-talet. Begrepp som solidaritet och jämlikhet hade under 1960-talet införlivats i makroretoriken. Dessa värden integrerades, med den karaktäristiska fördröjningen på tio år, i läroböckernas berättelser under 1970-talet. Den moraliska fostran fortskred men var nu anpassad efter ett nytt tonläge i de offentliga och privata samtalen. Zander visar att det förekom en livlig debatt angående olika skildringar av Ådalshändelserna vid slutet av 1960-talet. Denna debatt kan ha inneburit att Ådalshändelserna kom att betraktas som ett givet inslag i den ”svenska berättelsen”.[1032] Roger Johansson menar att Ådalshändelsen mot slutet av 1960-talet kom att bli en symbol att utnyttja både för dem som ville slå vakt om det bestående samhället och för dem som ville förändra det i radikal riktning. Socialdemokraterna kunde, genom att sammankoppla Ådalen och folkhemmet, peka på att de genom konsensus och samarbetspolitik hade räddat Sverige från det gamla odemokratiska samhället. För ”vänstern” symboliserade händelsen istället politisk aktivism och förändring.[1033] Detta visar att metaforen ”Ådalen”, liksom ”folkhemmet”, kom att ingå i olika berättelser med skiftande sensmoral. Denna kamp om metaforerna kom att fortplanta sig in i läroböckernas berättelser. Dessa berättelser kom även att bidra till att med tiden osynliggöra begreppen som metaforer. De kom istället att bli en integrerad del av kanon.

Den sista stora förändringen av de aktuella berättelserna sker i läroböcker utgivna 2007. Alm, Öhman och Almgren 2007 beskriver ett nytt slut på berättelsen. Att dessa läroböcker är utgivna samma år torde vara en slump. Senare utgivna läroböcker visar inte samma tendens. Som tidigare redovisats präglas deras berättelse av en gemensam betoning av flexibilitet och anpassningsförmåga. Hos Alm, och

till viss del Öhman, har näringslivets utveckling fått en central roll. Detta kan delvis bero på att nya aktörer har dykt upp som granskare och recensenter av läroböcker. År 2002 startade Svenskt Näringsliv en läromedelsgranskning och Anders Johnson publicerade rapporten *Den felande länken*.[1034] Svenskt Näringsliv skriver på sin hemsida: ”Vad får elever lära sig om företagen och företagandets betydelse för ekonomi och samhälle – i dag och genom historien? Vi granskar läroböcker ur ett näringslivsperspektiv.”[1035] Denna granskning är läroboksförfattarna troligtvis inte omedvetna om. Oavsett vilka politiska preferenser författarna har bör granskningarna ha ökat medvetenheten om att vissa aspekter av den historiska utvecklingen kommer att skärskådas. Inte många av de analyserade läroböckerna får godkänt av Johnson. Den lärobok som får flest positiva omdömen är Alms *Milstolpar*. Johnson menar att det är den bästa läroboken när det gäller skildringen av den ekonomiska historien, och att den till skillnad från andra läroböcker inte tragglar fältslag och politiska intriger.[1036] Denna recension står även att läsa på förlagets hemsida våren 2011, och blir på så sätt spridd till läsare som normalt inte söker sig till Svenskt Näringslivs hemsida. Omdömet om de övriga läroböckerna får stå för Johnson, det är inte en beskrivning som understöds av mina analyser. Dock överensstämmer våra iakttagelser angående näringslivets unikt framskjutna plats i *Milstolpar*. Andra läroböcker blir inte lika väl bemötta av Johnson och negativa recensioner bör i någon mån ha haft inflytande på kommande läroboksförfattares urval och perspektiv.[1037] Även om de aktuella författarna inte direkt hörsammat Johnsons synpunkter blir de ett inlägg i den makroretorik som i förlängningen kan ha haft, och kommer att få, inflytande på de berättelser som produceras.[1038]

En annan viktig faktor till förändringen kan vara Skolverkets nya betoning av entreprenörskap.[1039] Detta är dock en utveckling som tagit fart efter att de ovan diskuterade läroböckerna givits ut. Kanske kan man snarare se det så att Svenskt Näringslivs recensioner, satsningen på entreprenörskap och läroboksberättelserna är parallella uttryck för

den förändring som skett i makroretoriken under de senaste åren, en ömsesidig påverkan mellan politiska beslut, offentlig retorik och de berättelser som presenteras i läroböckerna. Berättelserna kan både ses som orsak och som verkan när det gäller processuella förändringar av samhället och den makroretorik som artikulerar dessa förändringar.

Även Göran Häggs uppmärksammade recensioner av läroböcker i *Aftonbladet* torde ha påverkat läroboksförfattarna. Jag kommer inte närmare att gå in på detta område eftersom Häggs och min studie inte fokuserar på samma aspekter av läroböckerna. Intressant att notera är emellertid att Hägg efterlyser sammanhängande kronologiska skildringar av den historiska utvecklingen, vilket kan formuleras som ett berättelseperspektiv. Han antar att valet av ”fakta” som redovisas inte har någon betydelse för läsarnas normativa orientering.[1040] Huruvida detta faktaurval påverkar berättelsens normativa orientering uttalar sig inte Hägg om i detta sammanhang, men uttalandet tyder på att han, till skillnad från undertecknad, anser att fakta är objektiva utsagor utan ideologiska implikationer.

Min avhandling har inte som ambition att motbevisa Häggs övertygelser. Huruvida de läroboksberättelser jag analyserat rent faktiskt har påverkat människors värderingar är inte möjligt för mig att bedöma. Det min undersökning däremot kan visa är att samma berättelser som finns i läroböckerna förekommer i elevernas texter, om än i synnerligen förenklad form. Hur representativa dessa elever är, och varifrån dessa berättelser härrör, är dock omöjligt att avgöra. Elevernas egna bedömningar tyder på att denna påverkan är komplex och att läroböckerna spelar en begränsad roll för konstruktionen av berättelser och narrativ identitet.[1041] Man bör dock inte glömma att vad eleverna tolkar som en påverkan från lärarna kan vara en vidareförmedling av de berättelser lärarna tillägnat sig via läroböckerna. Man kan även i detta sammanhang påminna sig Ricoeurs övertygelse om att vi människor inte alltid är medvetna om varför vi tycker som vi gör och var våra uppfattningar om verkligheten kommer från.[1042]

Läroboksförfattare har under de senaste åren gjort mycket vällov-

liga insatser för att kvalificera elevernas historiemedvetande. Dessa ansträngningar kan även ha medfört att berättelsernas dramaturgi har renodlats och att intrigen har fått en tydligare utformning. Ett minskat stoff medför också att en period, eller en aspekt, under ett sekel kan få representera hela århundradets utveckling och förhållanden. Detta bidrar till att skapa en slagkraftigare intrig. Nuets förträfflighet kontrasteras exempelvis mot ett entydigt eländigt då, vilket i högsta grad påverkar berättelsens sensmoral. I ett historieberättande som fokuserar mer på inlevelse och känslor blir ekonomiska drivkrafter mindre centrala. I vissa av berättelserna blir fattigdomen bara värre och värre, längre och längre, och ger därför mindre utrymme åt framgångsrika företag från det förflutna. Denna tendens har som visats också under de senaste åren bemötts av en motberättelse där näringsliv och entreprenörskap åter blivit grundpelare för den narrativa identiteten.

Demokratiberättelserna

Skolan fick en ny roll som förmedlare av ett demokratiskt sinnelag under 1940-talet, men debatten om detta hade fortgått kontinuerligt sedan skolreformen 1918/1919.[1043] Det ökade intresset för demokratiseringen kan ses som ett resultat av det arbete som bedrevs av 1940-talets skolutredningar, med andra världskrigets erfarenheter i gott minne. Skolan skulle avsvära sig det nationalistisk-ideologiska historiebruket för att istället inrikta sig på demokratifostran.[1044] En vetenskaplig undervisning skulle baseras på saklighet och neutralitet, och värderande omdömen bannlystes. Tomas Englund menar att det fanns en samhörighetskänsla, som under mellankrigstiden tolkades som underkastelse snarare än demokrati och solidaritet, men att dessa föreställningar utmanades under åren efter andra världskriget.[1045] Han visar också att det fördes ett livligt samtal kring formuleringar och ideologiska hållningar i historieböckerna under 1940-talet. Skolan skulle istället för att bibringa eleverna en nationalistisk inställning tillhandahålla en demokratisk medborgarfostran, vilken även kom

att påverka historielärоböckerna och de berättelser som förmedlades i dessa.[1046]

Östling påpekar att medan 1940 års skolutredning ville fostra eleverna till disciplin, patriotism och offervilja, strävade 1946 års skolutredning till en social fostran som skulle ingjuta demokratiska och antiauktoritära värderingar samt understödja en förmåga till kritiskt tänkande och samverkan hos eleverna. Han bedömer detta som en övergång från en moralisk till en social målsättning.[1047] Enligt min mening kan man också se detta som olika former av moralisk fostran, där honnörsorden har bytts ut. Det måste även noteras att denna retorik förekom redan i 1935 års metodiska anvisningar, om än uppblandad med ett äldre nationalistiskt tonfall.[1048]

Zander påpekar att det i den offentliga debatten också började förekomma ett uttalat ifrågasättande av sammankopplingen mellan bondefrihet och demokrati, exempelvis i Birger Beckmans verk *Svensk folkfrihet genom tiderna*.[1049] En annan förändring var att mytiska figurer som Torgny lagman fick en allt mer marginaliserad ställning i läroböckerna. Som visades i Odhner, Westman & Forssell försökte författarna på olika sätt kringgå kritiken för att kunna behålla de gamla hjältarna.[1050] Det är ett rimligt antagande att denna förändring av det historiekulturella klimatet påverkade författare och förlag då nyutgåvor och redigeringar skulle genomföras. Det är enligt min mening denna förändring av historiekulturen och makroretoriken som medför en övergång från odalbondens till liberalernas demokratiberättelse mot slutet av 1940-talet, trots att författarkonstellationerna var i stort sett oförändrade.[1051]

Nästa förändring av demokratiberättelsen dyker upp vid mitten av 1970-talet och sker i samklang med den nya välfärdsberättelse som samtidigt introduceras i Hildingsons lärobok. Denna ”folkrörelsernas demokratiberättelse” kan tolkas som ett utslag av den radikalisering som författarna ansåg sig påverkade av. Zander konstaterar att det skedde en uppgörelse från vänster med den socialdemokratiska historieskrivningen under 1970-talet, då kritikerna hävdade att den

reformistiska arbetarrörelsen hade svikit arbetarklassen.[1052] Denna historiekulturella debatt gav, med undantag för den tidigare nämnda artikeln av Bo Gustafsson i *Historia i centrum och periferi*, inte några avtryck i läroböckerna.[1053] Kanske kan man istället se den nya välfärds- och demokratiberättelsen som ett utslag av den fördröjningsprocess som konstaterats tidigare. En alternativ förklaring är att ett nytt intresse för arbetarnas villkor kom att rikta sökarljuset mot dessa gruppers insatser för samhällsförändringen. Man ifrågasatte en historieskrivning som koncentrerade sig på hjältarna, oavsett politisk färg, vilket i förlängningen kom att leda fram till ”gräv där du står-rörelsen”.[1054] Denna rörelse kan då ses som ett alternativt historiekulturellt uttryck som växer fram parallellt med de nya läroboksberättelserna. Ett ökat utrymme för folkrörelserna på de politiska ledargestalternas bekostnad blir då läroböckernas bidrag till denna historiekulturella förändringsprocess.

Berättelserna om främlingen

I de äldre läroböckerna är beskrivningarna av inkräktare och ”utlänningar” samstämmiga med den nationalistiska retorik som präglar läroböckerna för övrigt. Som påpekats var denna retorik under omförhandling under decennierna runt andra världskriget, men olika berättelser hade en varierad lyhördhet för denna kritik. Medan demokratiberättelsen ändrades direkt i anslutning till krigsslutet kommer den nationalistiska neutralitetsberättelsen och berättelsen om inkräktaren eller den tillfällige flyktingen att leva kvar längre i läroböckerna. Det var först under 1960- och 1970-talet som den sistnämnda berättelsen förändrades i samband med att en ökad arbetskraftsinvandring integrerades i berättelsen. En större medvetenhet om att de människor som invandrat till Sverige sannolikt skulle komma att stanna i landet legitimerade en ny berättelse. Föreställningar om att detta innebar något nytt i Sveriges historia skulle dock även fortsättningsvis vara en del av berättelserna.[1055]

Man skulle ha kunnat föreställa sig att 1960-talets ökade intresse för socialhistoria och marginaliserade gruppers liv hade påverkat läroböckerna. Detta är dock inget jag kan se i de aktuella berättelserna. Perspektivet i berättelserna är genomgående nationalstaten Sveriges, och invandrarna bedöms efter vilken nytta de kan göra för landet och hur väl de låter sig integreras.[1056] Den historiekulturella förändring som går att spåra i berättelserna kommer snarare kring decennierna runt millennieskiftet, då begreppet ”mångkulturellt” land introduceras i läroböckerna.[1057] Billy Ehn tidfäster begreppet multikulturalism till mitten av 1970-talet.[1058] Det var även vid denna tid som riksdagen formellt godkände en medveten invandringspolitik som skulle verka för ”jämlikhet, valfrihet och samverkan”.[1059] Utifrån detta perspektiv kan man konstatera en osedvanligt långdragen överföringsprocess från makroretoriken till läroboksberättelserna när det gäller det aktuella temat.

Det var först under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet som en mängd böcker publicerades som diskuterade konsekvenserna av vad man kallade ett mångkulturellt samhälle.[1060] Andra verk kom att behandla människors reaktioner på sådant som uppfattades som främmande eller hotfullt. Ett av de mest tongivande torde vara *Råttan i pizzan* av Bengt af Klintberg från 1986. Boken fick ett stort genomslag och gav bland annat namn åt begreppet ”klintbergare” för de vandringssägner som florerar, och som utgör en viktig del av de berättelser som konstruerar en narrativ identitet. af Klintberg hävdar att det finns en symbolisk innebörd i många av dessa sägner, och att denna speglar en rädsla för det fattiga, vilda eller ociviliserade.[1061] Publiceringen av boken torde ha inneburit ett visst mått av självreflexion i det offentliga samtalet. Det var även under 1980-talet som de ultranationalistiska och nynazistiska rörelserna blev mer synliga. Heléne Lööw menar att Nordiska Rikspartiets demonstration i Växjö i april 1985 och det efterföljande mediala intresset kan ses som paradigmatiska när det gäller att föra fram rasism och främlingsfientlighet på den politiska dagordningen. Fotografen Hans Runessons berömda bild,

föreställande kvinnan som slår en demonstrant med handväskan, kom ytterligare att öka uppmärksamheten.[1062]

År 1990 diskuterades frågan om främlingsfientlighet i läroböckerna i en rapport som skrevs på uppdrag av Statens institut för läromedel. Författarna hävdar att det, trots att läroboksförfattarna ger uttryck för en antirasistisk och främlingsvänlig hållning i läroböckerna, finns tydliga dikotomier mellan ”vi” och ”de andra”, vilket ger läsarna ett budskap om hur världen skall kategoriseras.[1063] Läroboksförfattarnas introduktion av begreppet ”mångkulturell” kan ses som ett fördröjt svar på dessa olika fenomen i samtiden. Trots att detta nya begrepp tar plats i berättelserna om främlingen sker ingen nämnvärd förskjutning av meningsskapande och sensmoral. De gamla dikotomierna mellan arbetskraftsinvandrare och flyktingar kvarstår, om än under delvis nya benämningar.

Berättelserna om världens mest jämställda land

Kvinnornas frånvaro i de äldre berättelserna är knappast förvånande. Denna ligger helt i linje både med lärobokstraditionen och med den historiska forskningen som helhet. Det är dock intressant att notera den dragkamp mellan kontinuitet och diskontinuitet som finns i läroböckerna under de första decennierna av undersökningen. Som påpekats var det möjligt att så sent som 1954 ge ut en lärobok som hävdade att kvinnorna ”skulle uppfostras”.[1064] Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström påpekar att kvinnorna kom att betraktas som en särskild sorts medborgare trots 1921 års författningsrevision, och att denna föreställning kom att leva kvar fram till 1960-talet, då ett ökat kvinnligt deltagande på arbetsmarknaden delvis underminerade denna uppfattning.[1065] Denna tes bekräftas av de aktuella läroböckernas berättelser, men i sedvanlig ordning finns det en fördröjning på cirka tio år innan de nya strömningarna blir märkbara i läroböckerna. Det är först under 1970-talet som kvinnors erfarenheter får ett större genomslag.

Som nämnts i samband med berättelserna om främlingen kom ett

ökat intresse för socialhistoria och tidigare osynliggjorda grupper i samhället att påverka den historiska forskningen under 1960-talet och framgent. Denna socialhistoriska vändning bidrog säkerligen till att kvinnligt agerande, och kvinnors och familjers villkor genom historien, fick ett ökat utrymme i berättelserna. Denna nyorientering kom ofta att ske i form av vad Yvonne Hirdman kallat ”tilläggshistoria”.[1066] Kvinnors erfarenheter läggs till det ursprungliga stoffet utan att de integreras med den stora berättelsen. Som visats i berättelseanalyserna medförde denna ökning av ”kvinnornas historia” att Sverige kom att framställas som ett unikt jämställt land, till skillnad från de mer ojämställda ”andra”.

En ökad medvetenhet om genusaspekterna och en utveckling av genusteoretiska analysmetoder inom akademin under 1990-talet kom så småningom att ge ett visst utslag i läroböckerna.[1067] Detta visar sig inte genom några mer utförliga genusteoretiska resonemang, men kvinnors villkor kommer allt oftare att relateras även till männens villkor och ställningstaganden. Författarna antyder att kvinnors förhållande inte kan förändras utan att påverka männens.[1068] Denna förändring har säkerligen flera orsaker. Hans Almgren påpekar att det ställdes nya krav på läromedelsförfattarna under 1990-talet:

> När det gäller kvinnornas liv och leverne har läromedelsförfattarna blivit tvungna att fortbilda sig. Vändpunkten för mig kom vid en konferens på Kulturhuset i Stockholm någon gång i början av 1990-talet. När en manlig historielärare – en av de ytterst få männen i salen – höll upp ATH och ropade att den här läroboken skulle han minsann inte låta sin elever ta i ens med tång, och när alla åhörarna jublade hejvilt, då förstod jag att något måste göras.[1069]

En annan faktor kan ha varit att regeringen 1990 gav Statens institut för läromedel i uppdrag att granska historieläroböcker ur ett kvinnoperspektiv. Granskningen, som utfördes av Anne Marie Berggren, överfördes till Skolverket då SIL lades ned 1991. Berggren kom fram till att kvinnor och ”det kvinnliga” upptog ungefär 3 procent av texten

och 10–15 procent av bildmaterialet i historielärоböckerna.[1070] Dessa strömningar har troligen bidragit till den förändring av makroretoriken som medförde att en ny berättelse dök upp i läroböckerna åren efter millennieskiftet.

Sammanfattning

Om man skall försöka ge några övergripande förklaringar till de förändringar som redovisats kan man söka svar både i den genretradition som berättelserna hör hemma i, och i den förändring av makroretoriken som skedde under de första decennierna efter andra världskriget. Detta avser både den demokratisering av skolan som pågick under 1940- och 1950-talet och de ”vänstervindar” under 1960- och 1970-talet som författarna talar om i Långströms intervjuer. Sven Sødring Jensen har pekat på att det skedde en övergång från en klassisk till en objektivistisk historieundervisning under åren efter andra världskriget. Den klassiska historieundervisningen hade uppvisat historiens människor som förebilder eller avskräckande exempel. Undervisningen betonade en tidlös identitet som var knuten till essentiella egenskaper, vilka skulle förmedlas vidare till nya generationer.[1071] Detta kulturarv artikulerades i de av mig undersökta läroböckerna via berättelser om den europeiska överlägsenheten i allmänhet, och den svenska förträffligheten i synnerhet. Dessa värderingar utmanades gradvis under decennierna efter kriget, då en mer objektivistisk ton blev förhärskande. Tanken blev nu istället att akademins vetenskapliga landvinningar skulle sippra ner till eleverna utan normativ kontamination.[1072]

Sven Sødring Jensen intar en kritisk hållning till möjligheten att förmedla en objektiv bild av det förflutna. Han menar, liksom White och Ricoeur, att varje historieframställning i någon mån innebär ett politiskt och moraliskt ställningstagande.[1073] Det är dock viktigt att skilja mellan läroböcker och undervisning. Lärarnas historiesyn, po-

litiska preferenser och narrativa identitet har haft möjlighet att påverka de berättelser som förmedlats i läroböckerna. Icke desto mindre kan både läroböckernas berättelser och lärarnas ställningstaganden ses som ett uttryck för den makroretorik som var förhärskande under den aktuella tidpunkten och därmed avhängiga av de maktstrukturer som rådde i samhället. Det analyserade materialet visar att individernas roll för de historiska skeendena tonas ner under 1950-talet till förmån för ett mer strukturellt perspektiv. De behandlade skeendena har också allt oftare belysts från flera infallsvinklar under de senaste decennierna.

De olika berättelserna har samspelat mer under vissa tidsperioder än andra, vilket torde ha inneburit en större potential att påverka den narrativa identiteten under dessa skeden. Under 1970-talet konvergerade välfärdsberättelsen med den pragmatiska neutralitetsberättelsen och berättelsen om världens mest jämställda land på ett sätt som bör ha påverkat den narrativa identiteten på ett markant sätt. En annan trend kan iakttas under 1990-talet och det första decenniet av 2000-talet. En tydligare orientering mot Europa och en anpassning till europeisk historiekultur bidrog till att den anklagande neutralitetsberättelsen konvergerade med de berättelser som i någon mån utmanade den gamla välfärdsberättelsen. Samtidigt återkom välståndsberättelsen i läroböckerna, vilket ytterligare problematiserade välfärdsberättelsen. Detta visar på ett ifrågasättande av en svensk exceptionalism under de senaste decennierna av undersökningsperioden.

Sammanfattningsvis måste man understryka att dessa ovan diskuterade orsakssamband även är berättelser om ”den historiska berättelsens förändring”. Dessa berättelser är därför behäftade med samma egenskaper som alla andra berättelser. De är konstruerade utifrån en frågeställning i nuet och får dras med samma epistemologiska fragilitet som alla andra historiska berättelser.

10

Förvaltare, förmedlare, förvandlare – elevernas berättelser

> Jag kommer då inte att sätta något stackars barn till denna värld, men om jag för sakens skull ponerar att jag hade barn, så skulle jag se det som en viktig del av föräldraskapet att lära min avkomma lite nyttig historia och erbjuda det lilla livet något trevligt att lyssna på.[1074]

> Nu bodde ju dock inte hela Sveriges befolkning i städer. Många arbetade fortfarande på stora gårdar och gods. Unga flickor skickades till sina släktingar för att gå i lära på de gårdarna. Många godsägare var elaka och snåla, och förbjöd kringvandrande luffare att bo på höskullen. Men en del var annorlunda. Det fanns en man på en gård som hette [anonymiserat], i [anonymiserat]. Alla luffare visste att mannen på gården var omtyckt och att där alltid fanns en matbit att få. Det visste de eftersom det på den stora björken utanför gården fanns ett märke inristat, luffarmärket. Mannen gav väldigt mycket pengar till de fattiga, men anonymt. När han dog blev begravningen en av de mest välbesökta i bygdens historia. Mannen var min mormors morfar.[1075]

Annas och Linas ord synliggör hur nära frågor om det förflutna och framtiden befinner sig människors funderingar och känslor. Deras tankar visar på historiemedvetandets funktion för meningsskapande, orientering och moraliska ställningstaganden. I dessa elevers ord läser jag både en längtan efter kontinuitet och tillhörighet, och en rädsla för vad denna kontinuitet kan bära med sig i form av ansvar. Det finns ett stort överskott av mening i dessa rader, vilket påminner mig om det

förtroende de här eleverna har givit mig, och det ansvar som det innebär att förvalta detta förtroende på ett respektfullt sätt i mina tolkningar. Oavsett om man som Anna vill välja bort ett framtida föräldraskap, eller som Lina hittar sina moraliska riktlinjer hos sin förfader, ser båda dessa ungdomar historiens meningsfullhet på ett sätt som fokuserar ämnets kärnpunkt. De placerar in sina egna liv i en större berättelse om gårdagens och framtidens otrygghet och hopp. Annas och Linas tankar får därför utgöra utgångspunkten för denna del av avhandlingen och leda vidare mot de föreställningsvärldar som man kan möta hos ett slumpvis utvalt antal elever från en svensk gymnasieskola år 2010.

Koselleck menar att det finns tre olika sätt som människor tillägnar sig och transformerar erfarenheter på. Tillägnandet skall inte ses endast som passiv perception utan som en aktiv handling där våra redan införlivade språkliga kategorier är med att formera erfarenheten.[1076] Han menar att erfarenheten alltid medför en bedömning och en sortering med utgångspunkt i vår aktuella livsvärld. På den första nivån bearbetas personliga och unika upplevelser på ett individuellt och unikt sätt. Dessa erfarenheter kan upprepas och på så sätt understödja eller korrigera tolkningar av tidigare erfarenheter, vilket leder fram till den andra formen av tillägnande. Dessa erfarenhetskomplex kan vara gemensamma för delar av en generation och på så sätt bidra till att skapa ett generationsbundet kollektivt minne eller en gemensam historia. Slutligen infogas dessa erfarenheter i en metaberättelse där en retrospektiv historisk reflektion fogar samman de olika temporala dimensionerna. Enligt Koselleck kan denna metanivå endast artikuleras metaforiskt.[1077] Eleverna illustrerar dessa tankegångar på ett tydligt sätt. De utgår ofta från sina privata erfarenheter, men dessa artikuleras genom kategorier och begrepp som jag uppfattar som tydligt generations- och kulturbundna. Vissa begrepp är vanligt förekommande i texterna. Ett sådant begrepp är ”utveckling”, som i texterna oftast är synonymt med tekniska framsteg men som även kan innebära en oidentifierbar förändring till något bättre. Alexandras lakoniska formulering exemplifierar detta väl:

> Det känns lite som att Sveriges historia och utveckling under 1800- och 1900-talet inte sticker ut så mycket. Medan jag har mer fokus på större händelser runt om i världen har Sveriges utvecklats till det land det är idag, utan att jag vet riktigt hur det gått till. Sverige är ett relativt välutvecklat land, så utveckling har skett. Historien har gått framåt, men lite utanför ljuset tycker jag.[1078]

Ett annat mycket frekvent begrepp är ”frihet” eller ”fritt land”, som i elevernas berättelser kan konnotera tämligen olika företeelser. Dessa begrepp får sedan en signifikant meningsbärande roll i de metaberättelser som eleverna konstruerar.[1079] Att identifiera vad eleverna ser som motsatsen till neutralitet, välstånd, välfärd, jämlikhet eller frihet blir en metod att ringa in begreppens mening, och i förlängningen berättelsernas sensmoral.[1080] Dessa begrepp kan även förstås utifrån sin retoriska kontext. Eleverna gör vissa retoriska vändningar för att understryka sin poäng och förmedla sitt budskap på ett slagkraftigt sätt.[1081] Jag kommer fortlöpande att återkomma till dessa resonemang i samband med analyserna av elevernas berättelser.

Studiens genomförande

Studien genomfördes vid fyra olika tillfällen från maj till december 2010 och omfattar totalt 54 elever. Den första studien, vilken kan betraktas som en pilotstudie, låg till grund för vissa revideringar av frågeformuläret. Eleverna i den första studien fick tio uppgifter, vilka löd:

> 1. Beskriv Sveriges utveckling under 1800-talet och 1900-talet. 2. Vilka skeenden i din beskrivning tror du har haft störst betydelse för hur vi har det idag och hur de kommer att få det i det framtida Sverige? 3. Dina förutsättningar att forma ditt liv beror ju både på vad du vill och på de villkor som du lever under. Vilka nutida villkor tror du kommer att påverka ditt framtida liv mest? 4. På vilket sätt tycker du att det faktum att du lever i Sverige har påverkat din identitet och ditt sätt att se på dig själv? 5. Beskriv livet och förutsättningarna för en fiktiv människa som du placerar i ett valfritt land förutom Sverige under ett valfritt årtionde

> under 1900-talet. 6. Är det något i Sveriges historia som du är stolt över och i så fall vad och varför? (Om du svarade ja på föregående fråga skall du även besvara denna fråga.) 7. Tycker du att det är viktigt att dina eventuella framtida barn får kännedom om det som du är stolt över och i så fall varför? 8. Är det något i Sveriges historia som du skäms över eller tycker är moraliskt oförsvarbart och i så fall vad och varför? (Om du svarade ja på föregående fråga skall du även besvara de följande frågorna.) 9. Tycker du att det finns några människor som Sveriges politiker eller andra personer bör be om ursäkt för att försöka gottgöra de handlingar som du skäms över? 10. Tycker du att du har något ansvar för att försöka gottgöra någon till följd av de historiska handlingar som du skäms över? Motivera ditt svar.

Eleverna fick även en avslutande uppgift där de ombads bläddra igenom utdrag från en lärobok och kommentera sådant som de ansåg var viktigt men som de hade glömt. De uppmanades även att kommentera sina tidigare svar. Inför de tre följande insamlingstillfällena reviderades frågeformuläret och kompletterades med två frågor:

> 11.Tror du att det faktum att du skäms över något påverkar hur du agerar eller reagerar i ditt liv idag (till exempel vad du tycker politiskt)? 12. Var tror du att dina berättelser kommer ifrån? Jag ger dig några förslag men du får mycket gärna skriva något annat: föräldrar, andra släktingar, lärare, läroböcker, vänner, TV, tidningar, Internet, politiska partier, skönlitteratur eller facklitteratur.

Frågan som handlar om vilja och villkor utökades dessutom med följdfrågan: ”Vad tror du betyder mest, det du vill eller de villkor du lever under?” Jag kommer fortlöpande att kommentera de olika uppgifterna efterhand som svaren redovisas.

Alla elever som medverkade i studien gick på samma kommunala gymnasieskola men i fyra olika klasser. Fjorton av eleverna gick tredje året på samhällsvetenskapligt program och genomförde studien endast någon vecka före studentexamen. Tjugotvå elever, fördelade på två olika klasser, gick även de på det samhällsvetenskapliga programmets tredje år, men genomförde studien i oktober. De 18 eleverna i

den fjärde klassen gick på naturvetenskapligt program, andra årskursen. Detta innebär att eleverna i olika hög grad hade studerat svensk 1800- och 1900-talshistoria under gymnasietiden. Naturvetarklassen arbetade exempelvis med 1500-tal och 1600-tal i sin kurs Historia A när de besvarade frågorna. De tre första klasserna hade haft samma lärare i historia på gymnasiet, medan den sista klassen hade en annan lärare. Alla klasser hade haft *Epos Historia A* som lärobok.

Dessa omständigheter påverkade sannolikt resultaten av studien. Jag ser dock inga uttalade skillnader när det gäller konstruktionen av meningssammanhang eller aktualiserade ämnesområden som kan hänföras till dessa skilda förutsättningar. De olikheter som visar sig är istället relaterade till specifika erfarenheter, eller de händelser som skedde i samhället vid tiden för studien. Sammantaget består gruppen av 27 flickor och 27 pojkar, vilket är en ren slump.

Det hade givetvis varit önskvärt att även samla in texter från elever som gick på yrkesförberedande program. Detta lät sig tyvärr inte göras eftersom man vid tiden för studiens genomförande inte läste historia på dessa program. En tanke var att låta elever som inte läst historia på gymnasiet deltaga i studien men detta förkastades av praktiska skäl. De elever jag frågade var helt enkelt inte intresserade av att deltaga, eftersom detta hade fått ske utanför lektionstid.

Skolan som eleverna gick på är belägen i en mindre ort i södra Sverige. Orten är relativt homogen i socioekonomiskt avseende och kommunen visar dessutom goda resultat när det gäller elevernas betyg. Detta kan givetvis ses som ett problem när det gäller studiens representativitet. Det är dock min bestämda uppfattning att en sådan representativitet är omöjlig att uppnå och det är heller inte min målsättning. Jag vill därför understryka att eleverna inte representerar några andra än sig själva, och att jag inte ser deras föreställningar som generaliserbara. Detta hindrar inte att jag hoppas att denna avhandling kan ligga till grund för fler studier som utgår från fler informanter.

Studien genomfördes i enlighet med Vetenskapsrådets riktlinjer för god forskningsetik.[1082] Eleverna undertecknade ett avtal där de god-

kände att deras berättelser används för forskning. De informerades om att deras berättelser skulle behandlas konfidentiellt och att de när som helst kunde avbryta deltagandet i studien. Eftersom alla elever var över 15 år behövdes inte föräldrarnas godkännande. Tre elever avböjde att ingå i studien. En elev avbröt eftersom hennes text försvann under skrivandet och hon inte kände motivation att börja om från början. Sammantaget visade dock eleverna en mycket stor hjälpsamhet och iver inför projektet.

Jag valde att samla in skriftliga texter i stället för att intervjua eleverna individuellt eller i grupp. Detta ställningstagande har säkerligen både för- och nackdelar. Mitt val grundades på en föreställning om att eleverna skulle få mer tid för eftertanke om de skrev ner sin tankar i stället för att intervjuas. Min erfarenhet säger mig också att dagens elever många gånger har lättare att uttrycka tankar och känslor i skrift framför att formulera dem muntligt inför en främling. Dessutom sker mycket av deras vardagliga kommunikation idag i skriftlig form. Ett annat skäl var att jag ville få tillgång till fler röster än vad individuella intervjuer hade kunnat ge. Efter att den första gruppen skrivit sina texter hade jag en informell diskussion kring de aktuella frågorna med några av eleverna. Denna diskussion var mycket givande och visade att uppföljande gruppintervjuer skulle ha kunnat tillföra ytterligare dimensioner till de skriftliga svaren. Enligt min mening är dock nackdelen med intervjuer att en eller ett par elever ofta blir mycket tongivande och därför påverkar övriga informanter. Slutligen beslutade jag mig för att de 54 elevtexterna gav tillräckligt underlag för analys, men hoppas att vid senare tillfällen få möjlighet att utveckla liknande studier med fler insamlingsmetoder.

Före studiens genomförande besökte jag eleverna för att presentera mig själv, forskningsprojektet och dess syfte. Jag strävade vid detta tillfälle efter att påverka elevernas föreställningar så lite som möjligt. I samtliga grupper uttrycktes en oro över att de inte ansåg sig besitta tillräckliga kunskaper i ämnesområdet, vilket föranledde försäkringar från min sida att kunskapskontroll inte var studiens syfte. Det är i

detta sammanhang intressant att notera att eleverna då de väl kommit igång med skrivandet visade en genomgående stor entusiasm för projektet. Den sista uppgiften i studien innebar att eleverna skulle bläddra igenom och översiktligt studera sidor från en lärobok som behandlade det aktuella ämnesområdet. Eleverna fick excerpter från sju olika läroböcker som slumpvis fördelades till dem. De skulle därefter reflektera över vad de tidigare skrivit och ta upp sådant som de ansåg som viktigt men glömt bort att skriva om. Trots att eleverna inledningsvis hade varit mycket fokuserade på sina enligt egna utsagor bristande faktakunskaper, var detta inte en del av uppgiften som väckte engagemang. Många elever fick påminnas om att de inte hade gjort den sista uppgiften, och de ägnade den överlag inte många minuter. Svaren från denna del av studien kan med andra ord inte användas som underlag för en receptionsanalys, utan ger företrädesvis en indikation om vilka ämnesområden eleverna i någon mån tycker är viktiga, även om de i det första skedet inte kom ihåg dem.

Den intressantaste iakttagelsen är dock hur elevernas fokus under studiens gång förflyttades från vad de uppfattar som korrekta faktakunskaper till historieämnets meningsskapande funktion. När eleverna hade besvarat de frågor som berörde deras egna föreställningsvärldar ansåg de följaktligen att de hade gjort den viktiga delen av uppgiften. Resten av studien uppfattades som överflödig. Denna iakttagelse pekar även på att elevernas ”metauppfattning” av ämnet är i högsta grad beroende av de uppgifter som föreläggs dem, vilket manar till eftertanke.

Uppenbara felskrivningar, överhoppade bokstäver och stavfel är korrigerade i elevernas citat. Eleverna hade ont om tid och jag är övertygad om att ytterligare tid för genomläsning hade gjort att dessa misstag korrigerats av dem. Det finns ingen mening att explicit peka ut dessa misstag eller att använda symbolen [sic] som kan uppfattas nedlåtande. Om det är felskrivningar som kan ändra betydelsen håller jag mig dock strikt till elevernas formuleringar. Givetvis är ordval och stilistisk känsla även avhängigt av huruvida eleven har svenska

som modersmål och övrig språklig förmåga. Jag har i dessa fall valt att inte göra några mer omfattande rättningar, men har dock ändrat någon preposition, interpunktion, eller ordföljd för att öka läsarvänligheten. I vissa texter är även en felaktig användning av pronomenen de och dem korrigerade för att underlätta läsningen. Eleverna visar ibland prov på ett kreativt och otraditionellt bruk av vissa ord och uttryck. Detta tillför enligt min uppfattning en meningsdimension till berättelserna och är därför inte ändrat, utom i de fall där jag antar att det är direkta felskrivningar. I dessa fall är mina ändringar påtalade i fotnoter. När jag hänvisar till svaren på någon av de tre första frågorna benämner jag dessa ”elevernas metaberättelser”, eftersom det är i dessa frågor de redogör för de långa linjerna i den historiska utvecklingen.

De elever som explicit uttrycker en dubbel nationell eller etnisk identitet, eller relaterar till erfarenheter som uppenbarligen inte härstammar från ett liv i Sverige, får givetvis komma till tals. I övrigt har jag undvikit att tillskriva identiteter, både med avseende på etnicitet och andra kategorier. Vanja Lozic påpekar att mycket forskning har bidragit till att cementera dikotomin ”svenskar” och ”invandrare” genom att tillskriva på förhand definierade identiteter.[1083] Jag är enig med denna bedömning och har därför medvetet undvikit att analysera eleverna utifrån en etnisk kategorisering, då denna inte uttryckligen formuleras av eleverna själva. Jag har även försökt använda fiktiva namn som inte förstärker etniska kategoriseringar. Detta är ett problematiskt ställningstagande. Att inte ge eleverna ett fiktivt namn som härrör från den kulturkrets som de har sina ”rötter” i kan även uppfattas som ett berövande av narrativ identitet. Jag har dock slutligen valt att benämna dem med ”svenska” namn, eftersom det namn de bär säger mer om föräldrarnas narrativa identitet än deras egen. I de berättelser där jag kan se tydliga avvikelser mellan kvinnliga och manliga skribenter kommer jag att redovisa detta, utan att göra anspråk på att infoga dessa resonemang i en mer elaborerad genusteori. Användandet av fiktiva namn blir ur denna aspekt oundvikligen också ett sätt att tillskriva identiteter.

Ibland ger eleverna uttryck för uppfattningar om faktiska skeenden som jag i egenskap av lärare skulle bedöma som felaktiga. Min roll är dock i detta sammanhang inte lärarens och jag väljer i de flesta fall att inte kommentera dessa misstag. Som tidigare angetts blev eleverna försäkrade om att syftet med studien inte var att kontrollera deras faktakunskaper. Mitt intresse rör istället de berättelser som de förmedlar om Sveriges historiska utveckling, och den narrativa identitet som dessa berättelser eventuellt genererar. I vissa sammanhang blir dessa felaktiga föreställningar dock meningsbärande när det gäller narrativ identitet. En anklagande neutralitetsberättelse kan exempelvis förstärkas normativt genom att det uppges att norska judar transporterades på svenska järnvägar på väg till koncentrationsläger eller att ”tungt vatten” forslades genom Sverige.[1084] I dessa fall kommer jag att diskutera påståendena, inte utifrån det felaktiga faktainnehållet, utan utifrån deras meningsalstrande potential. Jag ansluter mig till Skinner som påpekar att då forskaren är på jakt efter att förstå ett begrepp eller ett uttalande är sättet att legitimera åsikterna det centrala, inte huruvida detta påstående är sant eller ej.[1085]

Neutralitetsberättelser i elevernas föreställningsvärldar

Jag har i avsnittet som behandlar läroböckernas neutralitetsberättelser presenterat tre alternativa berättelser om den svenska neutraliteten. De tidiga läroböckerna berättade om en kort fredsperiod som kunde förklaras med det svenska folkets fredliga karaktär och makthavarnas kloka strävanden efter oberoende och självständighet. Denna berättelse avlöstes successivt under 1950-talet av en pragmatisk berättelse där Sveriges agerande inte alltid var en källa till stolthet, men där agerandet kunde försvaras med en omsorg om det svenska folket, och en strävan att i förlängningen vara i stånd att hjälpa de mindre lyckligt lottade. Den sista neutralitetsberättelsen ställer istället dåtidens makt-

havare till svars, och beskriver ett land som fegt svek de goda värdena till förmån för dess egen trygghet. Dessa berättelser återfinns samtliga, om än något modifierade, i elevtexterna.

Elevernas nationalistiska neutralitetsberättelse

I de fall där några temporala dimensioner anges i elevtexterna presenteras undantagslöst en lång neutralitetsberättelse. Tolv elever ger uttryck för någon form av nationalistisk neutralitetsberättelse.[1086] Denna konvergerar med flera andra berättelser och berättelserna förstärker på så sätt varandra med avseende på legitimering av narrativ identitet. De erfarenheter som aktualiseras blir också meningsbärande för framtida orientering beträffande en svensk fredlighet. Sju av tolv elever har berättat om neutraliteten, freden eller avsaknaden av krig under någon av de tre första frågorna i studien.[1087] Detta är med andra ord teman som för flertalet av dessa elever ingår i deras metaberättelse om Sverige. Dessa resultat överensstämmer med dem Karlegärd identifierar i materialet från *Youth and History* från 1995. De svenska eleverna var i den undersökningen de som var mest övertygade om att landet hade varit fredligt 40 år innan studien genomfördes.[1088] Intressant är hur begreppet ”frihet” i de nationalistiska neutralitetsberättelserna återkommer i elevberättelserna.[1089] Det är dock viktigt att ur ett begreppshistoriskt perspektiv påminna sig om att Grimberg & Söderlund och 2010 års elever sannolikt inte menar samma sak när de använder begreppet ”frihet”.[1090] Pontus skriver:

> Jag är stolt över Sveriges syn på krig i den moderna svenska historien. Det var evigheter sedan Sverige var i krig och det är jag glad för. Jag har hört folk anse Sverige som ett mesigt land med svag militär och frivillig värnplikt, men själv ser jag det som något starkt att våga avstå från krig och att våga leva utan en massa vapen. [Pontus fortsätter att svara på frågan om detta är kunskap som han vill föra över till sina kommande

barn.] Det beror helt på hur framtiden ser ut, hamnar Sverige i krig så kommer jag att berätta för mina barn om den tiden då Sverige var ett modigt land som vågade ta verbala konflikter istället för vapen. Om Sverige förblir ett fredligt land kommer jag påpeka vår fortsatta kamp mot krig.[1091]

Detta är en berättelse om fred som sträcker sig en evighet bort från Pontus livsvärld. Dock är han inte helt övertygad om att detta är något som kommer att vara för alltid, och han ser därför sin egen betydelse som förvaltare och förmedlare av denna fredliga identitet och orientering. Pontus tolkar den svenska neutraliteten som en aktiv kamp mot krig och våld, och berättelsen utgör därför en meningsbärande del i hans pacifistiska narrativa identitet. Han använder emellertid till skillnad från nedan citerade Alma inte det signifikanta begreppet ”frihet”. Alma berättar en stark fredsberättelse om Sverige, med tydliga implikationer för hennes egen narrativa identitet:

Kriget, något som var helt vanligt under 1800-talet är något mycket ovanligt för det svenska folket. Under 200 år har Sverige varit fritt och hållit sig borta från alla krig, vilket är ett mycket stort steg som inte så många länder har kunnat ta. Man vet inte exakt hur det är att vara med i ett krig när man själv inte har provat. Det är något som händer det svenska folket. De förstår, men inte på samma sätt. Ett av de största skeenden som jag har skrivit om ovan, som har tagit oss hit vi är idag är enligt mig att Sverige inte har krigat på 200 år. Man vet inte hur mycket man tjänar på att hålla sig borta från krig så här länge, förrän man själv provat. Fortsätter vi så här att hålla oss borta från allt krig kommer Sverige att utvecklas väldigt mycket, både ekonomiskt och det gamla som man vill ha kvar finns där det var. De kommande generationerna kommer säker att tycka att vi var dumma i huvudet och krigade för något mycket simpelt. Man kan vara lycklig och komma överens på ett annat sätt också, inte bara genom att kriga. På ett sätt kan det vara bra, de kan lära sig att inte göra samma korkade grejor som vi gjorde. […] Något som jag har påpekat ett antal gånger i denna text som gör mig stolt över Sveriges historia är att de inte har krigat på 200 år. Något som man verkligen skall vara stolt över. Ingen människa här i världen är endast god, utan har att ha någon ond sida, men den behöver man inte använda. Den kan

> man ha men inte använda. Med detta vill jag säga att är någon ond mot dig eller gör något dumt så ska du inte vara ond tillbaka, då kommer det bara att bli värre. Att vara fri är en härlig känsla. Smaka på ordet fri och tänk så mycket bättre vi har här som inte har krigat på över 200 år… Ja det är mycket viktigt att mina barn ska ha det bättre än vad jag hade. Att jag har varit med i krig när jag var yngre är ingenting att vara stolt över. Däremot vill jag att mina barn ska ha det bättre och leva fria utan att vara med i krig.[1092]

För Alma är detta en berättelse som utgår från hennes individuella erfarenheter av krig. Dessa erfarenheter kommer även att spela en viktig roll i de berättelser som konstituerar hennes narrativa identitet. Å ena sidan är svenskarna ”de andra” som inte riktigt förstår vad krigets fasor innebär, å andra sidan uttrycker hon ett svenskt ”vi”, för vilka 200 års avsaknad av krig utgör en stark källa till personlig stolthet. Alma ser sig själv som en tydlig länk i denna positiva utveckling för Sverige, där historiens misstag får agera läromästare med henne som förmedlare. Berättelsen om den svenska freden är möjlig att tolka som ett existentiellt historiebruk för Alma, vilket kan vara ett sätt för henne att handskas med de stora etiska frågorna i livet. Denna kontinuitet av fred får en förmåga att säga något nytt och ger ett överskott av mening för Alma då hon fogar in sin egen individuella berättelse i den stora svenska fredsberättelsen.

Även den generationserfarenhet som Koselleck betonar finns tydligt artikulerad i hennes berättelse. Hon ser sig själv som en del av en generation som har begått stora misstag, men som kommer att utgöra ett avskräckande exempel för senare generationer. Jag noterar även ett uttryck för det som Ricoeur beskriver som det brukade och det missbrukade minnet.[1093] Alma tar avstånd från ett historieförmedling som fortsätter att underblåsa gamla konflikter, och vill istället med utgångspunkt i dessa konflikter förmedla ett pacifistiskt budskap. Begreppet ”frihet” har en mycket stor betydelse i Almas berättelse och betyder en möjlighet att få leva i fred. Som senare skall visas är detta en definition som både delas och utmanas av andra elever. Som jag

uppfattar henne har hon en ambivalent hållning till nationen som kategori. Dels hyser hon stolthet över Sveriges nationella historia och den fredlighet som denna symboliserar för henne, dels ser hon nationalismen som en källa till krig och ondska.[1094] Begreppet ”krig” utgör det tydliga motbegreppet till begreppet ”frihet” för Alma.

Eleverna kopplar också fred till trygghet, ekonomisk tillväxt och demokrati.[1095] Kajsa menar att neutraliteten har skapat ”det fria land vi har idag”.[1096] Denna långa neutralitet, eller fred, har lett till demokrati, frihet, ekonomisk tillväxt, och har dessutom gjort Sverige till en moralisk stormakt.[1097] Neutralitetsberättelsen, liksom flera andra av elevernas berättelser, konvergerar med demokratiberättelsen, vilken tillsammans med välståndsberättelsen generellt kan ses som elevernas huvudberättelse. Eleverna skiljer inte mellan Sveriges agerande i första och andra världskriget, vilket understödjer denna ”allmänfredliga” berättelse. Orienteringen mot framtiden implicerar att detta är ett vinnande koncept som kommer att prägla Sveriges hållning även i framtiden. Fredligheten framställs närmast som en essentiell kvalitet i den svenska identiteten. Intressant är att det är få elever som likt Kajsa, Amanda och Katarina använder begreppet neutralitet.[1098] Begreppet tycks inte vara lika frekvent eller positivt värdeladdat som i historielärоböckerna. De övriga talar istället om ”fred”, vilket är ett ord med mer entydigt positiva konnotationer, eftersom begreppet har en starkt uppskattande performativ funktion i språket.[1099] Detta begrepp blir därför omöjligt att infoga i en anklagande neutralitetsberättelse, men fyller sin meningsskapande funktion väl i den nationalistiska berättelsen.

Amandas berättelse fokuserar endast på andra världskriget och kopplar samman svensk neutralitet med andra moraliska kvaliteter som hon menar att Sverige har stått för under 1900-talet, vilket konstituerar ett starkt ”vi”:

> Jag är väldigt stolt över den solidaritet och humanitet som Sverige visat prov på under det senaste seklet. I Sverige har människan större värde

> än vad hon kan åstadkomma och det finns annat som är viktigt än bara en slutprodukt. Jag är också stolt över att vi höll oss neutrala i kriget, vilket vissa ibland verkar vilja kalla för ”fegt”. Jag tycker snarare att det var ansvarsfullt att inte låta ett helt land dras ner i krigets misär, vilket hade skapat konsekvenser och stora kostnader för vårt land, inte bara rent ekonomiskt utan också i människoliv.[1100]

Det finns många och tydliga ”vi” i elevernas texter, vilket innebär att det är ett starkt betonat kollektivt svenskt *idem* för dem som inkluderas i berättelsen. Detta antyder även en svensk unicitet och ett avståndstagande från dem som exkluderas. Sverige framstår som det fredliga landet i jämförelse med de ”mer krigiska”, ”mindre demokratiska”, ”mindre solidariska” och ”mindre utvecklade” andra. Dessa ”vi” tyder även på en känsla av diakron gemenskap med de människor som levde i samma nationella rum under tidigare decennier. Ricoeur menar att i dialektiken mellan *idem* och *ipse* uppstår föreställningen om en temporal permanens, eller med Benedict Andersons terminologi, en föreställd gemenskap med tidigare generationer.[1101] Elevernas sätt att formulera sig tyder på att denna gemenskap är betydelsefull för deras narrativa identitet.

Berättelserna präglas, liksom läroböckernas nationalistiska neutralitetsberättelser, av både stolthet och rättfärdighet. Man uttrycker en stolthet över de politiska beslut som fattades och beskriver hur dessa beslut ledde till olika former av utveckling, vilket rättfärdigar dem. Kajsa ser ett orsakssamband mellan neutralitet och demokrati, där demokrati definieras som ”frihet”, medan Per pekar på sambandet mellan neutralitet, ”allas lika värde” och en ”blomstrande ekonomi”. Kajsas berättelse konvergerar främst med demokratiberättelsen medan Pers och Amandas istället sammanlänkar neutralitetsberättelsen med både demokratiberättelsen och välståndsberättelsen.[1102] Dessa konvergerande berättelser kommer att visa sig än tydligare i samband med den pragmatiska neutralitetsberättelsen.

Det bör betonas att den nationalistiska neutralitetsberättelsen inte är den mest frekventa i textmaterialet som helhet. Den anklagande

neutralitetsberättelsen är vanligare. Det måste även understrykas att elevernas nationalistiska neutralitetsberättelse inte delar läroböckernas temporala struktur. Detta är givetvis främst avhängigt av att eleverna intar en helt annan temporal utsiktspunkt när de konstruerar sina berättelser, men även av att de torde vara påverkade av den pragmatiska neutralitetsberättelsens tidsmässiga utsträckning.

En annan skillnad är att eleverna, till skillnad från läroboksförfattarna, främst hittar sina retoriska argument i nutida och framtida topoi. När Grimberg & Söderlund och Odhner & Westman talar om folkens känsla av samhörighet och fosterländsk anda, söker sig eleverna hellre till nutida välstånd eller framtida fredlighet när de skall underbygga sina retoriska strategier.[1103] Dessa retoriska vändningar gör att elevernas berättelser får giltighet för en generation som kan tänkas vara mer intresserad av framtida förhållanden än av nedärvda nationella dygder. De berättar med andra ord en i någon mån nationalistisk eller patriotisk berättelse, men de normativa resonemang som underbygger denna berättelse är konsekvensetiska, inte dygdetiska.

Med stöd i *Youth and History*-studien från mitten av 1990-talet hävdar Christer Karlegärd att det var svårt att upptäcka såväl utbredd aggressiv nationalism som nationellt ointresse bland unga människor i Norden. Ungdomarna gav uttryck för ett intresse för sitt land utan att för den skull hemfalla åt extremism. Det påträffades dessutom inga samband mellan patriotism och kritik mot omvärlden.[1104] De av mig analyserade elevtexterna ger inte några antydningar om att dessa attityder skulle ha förändrats. Uppdelningen mellan en aggressiv nationalism och en ofarlig, eller rentav vällovlig, patriotism är dock som tidigare nämnts en uppdelning som Michael Billig problematiserar när han myntar begreppet ”banal nationalism”.[1105] Jag instämmer med Billig om att föreställningar om den egna befolkningens unicitet och moraliska överlägsenhet implicit får exkluderande konsekvenser även om dessa yttringar kan tyckas vardagliga och oförargliga.

ELEVERNAS PRAGMATISKA NEUTRALITETSBERÄTTELSE

Nio elever har presenterat en pragmatisk neutralitetsberättelse.[1106] Dessa elevberättelser kan knappast beskrivas som ”en lång neutralitetsberättelse”, eftersom de i de flesta fall fokuserar på skeenden under andra världskriget. Åtta av nio elever har med ämnesområdet i sina metaberättelser, vilket indikerar att ämnet har signifikans för flertalet av dessa elever.[1107] De konsekvenser som makthavarnas agerande fick, och kunde ha fått, spelar en viktig roll när eleverna väger de olika handlingsalternativen mot varandra. På så sätt kommer framtida topoi att ha en helt avgörande roll för valet av retoriska strategier. Dock blir det i vissa berättelser så att andra världskrigets erfarenheter även kommer att styra beskrivningen av andra händelser. Neutralitet har ett diakront bagage som lever vidare när ett begrepp används i en ny kontext eller, med min terminologi, i en ny berättelse.[1108] Begreppet är impregnerat med mänskliga erfarenheter. Dessutom sker det även en omvänd process. När eleverna använder begreppet neutralitet i sina beskrivningar av första världskriget är begreppet färgat av den innebörd som eleverna tillskrivit begreppet i andra världskrigets kontext. Sveriges utrikespolitiska hållning efter andra världskriget behandlas mycket sporadiskt i elevtexterna, och det blir därför 1940-talets sensmoral som förs vidare till elevernas nutida livsvärld.

Gränsdragningen mellan den pragmatiska och den anklagande neutralitetsberättelsen är inte helt enkel. Flera elever tar upp berättelseelement som är meningsbärande i den anklagande berättelsen, men sensmoralen blir ändå att samlingsregeringen eller begreppet ”Sverige” handlade rätt. Karl skriver:

> Att Sverige har förhållit sig relativt neutral de senaste seklerna kan det finnas delade meningar om. Det lär uppenbarligen ha påverkat vår välfärd på ett positivt sätt då mer resurser har kunnat fördelas bland vettigare saker. Ur ett medmänskligt perspektiv kan det ibland vara svårare att försvara. Borde vi ha gett mer stöd till de folkgrupper som riskerade

att totalt utrotas, oavsett om det skulle innebära förluster för oss? Det finns inget lätt svar, men Sveriges avsaknad av krig tycks ändå i det stora hela vara positivt för oss.[1109]

Här känner man tydligt igen den konsekvensetiska argumentation som står att finna i läroböckerna. Dock måste man tillstå att Karl visar prov på en mer självrannsakande reflektion än vad de flesta läroböckerna i kategorin lyckas presentera. Genom användandet av ”vi” och ”oss” i detta sammanhang signalerar han även en personlig delaktighet i detta agerande. En projektion av andra världskrigens dilemman på en period över två sekel är även symptomatiskt i den här kategorin. Andra världskrigets berättelse är den historiekulturella lins som många av de övriga skeendena tolkas igenom. Lina konstaterar att

[d]et är nu 1900-tal i Sverige. Landet går någorlunda bra, inte dåligt men inte lysande heller. Men så 1914 börjar första världskriget. Inte för att det drabbar Sverige speciellt mycket. Vi håller oss neutrala. Men handeln med grannländerna försämrades, så regeringen inför ransoneringskort på maten. Kriget slutar 1918. 1939. Andra världskriget börjar. Till en början håller sig Sverige helt utanför och tar ingen ställning överhuvudtaget. Ransoneringskort på maten tas i bruk igen. Sverige är dock oroligt, och militären sätter ut sina styrkor för att bevaka kusterna och gränserna in mot Norge. Men så tar sig tyska styrkor in i Danmark och Norge. Sverige är omringat och känner sig trängda. Tyskarna begär att få gena över Sverige för att förflytta sina trupper mellan Danmark och Norge. Sverige går med på villkoren men förblir ”neutrala”. Vi förser dock de tyska styrkorna med järn till vapen. Så det här med neutrala går att debattera. Men samtidigt hjälper vi judar som flyr från koncentrationslägren. Bernadottes vita bussar till exempel. Neutrala och neutrala, jag tror att regeringen bara gick med på att släppa in tyskarna i Sverige eftersom de värnade om folket. Eller sig själva, same same diffrent name. Men de valde att inte gå i krig. Det moraliskt rätta i detta går ju att debattera. De räddade livet på otaliga svenskar. Men om de hade ingripit i Hitlers framfart, hade vi kunnat göra någon skillnad? Vi hade kanske kunnat försvåra för dem i alla fall. De fraktade ju ”Tungt vatten” från Norge till sina vapenfabriker, genom Sverige. […] Jag är stolt över min mormor och morfar. Över deras insatser i andra världskriget. Och ge-

> nom att vara stolt över dem är jag även stolt över regeringen, för deras beslut att (även om det var i hemlighet som det beordrades, och officiellt var de neutrala). Min morfar var i militären, och hjälpte till att smuggla flyktingar från det tyskdominerade Norge över gränsen till Sverige. Han har en massa historier och minnen som han berättar för mig och min bror. Min mormor var sjuksköterska, och under andra världskriget tog hon emot de flyktingar som kom med de vita bussarna från koncentrationslägren. Hon berättade att de brukade kalla henne och hennes väninnor för "De vita änglarna". Jag är stolt över att Sverige inte var så fegt som det verkade under andra världskriget. Att regeringen lyckades rädda Sveriges befolkning från krig, men ändå hjälpa till.[1110]

Linas berättelse speglar tydligt den normativa ambivalens som är karaktäristisk för den pragmatiska neutralitetsberättelsen. Berättelsen tar sin början under första världskriget då neutraliteten grundläggs, för att sedan kulminera under andra världskrigets hot, för att slutligen leda fram till det moraliska budskap som har betydelse för Linas nuvarande livsvärld. Lina är som synes mycket tveksam till regeringens motiv, men resonerar sig fram till att detta ändå var ett riktigt beslut. Det som tröstar henne är att Sverige innerst inne inte var så fegt som det verkade, och sensmoralen landar i en känsla av tveksam rättfärdighet. För Lina är hennes släktingars agerande en viktig källa till stolthet och kontinuitet. Hon kan genom deras handlingar legitimera sin egen narrativa identitet och på så sätt infoga sig själv i en berättelse som är moraliskt försvarbar. Genom minnet av tidigare generationers handlingar skapas en både generationsöverskridande och nationell gemenskap som är normativt viktig för Linas identitetslegitimerande berättelse. Linas eget liv, liksom mormors och morfars liv, kommer att infogas i en berättelse som utspelar sig över en längre kosmisk tid, och deras handlingar framstår därför som normativt meningsfulla. Hennes berättelser är därför ett tydligt uttryck för ett existentiellt historiebruk. Jag kommer att återkomma till föreställningen om frakten av tungt vatten i samband med analysen av den anklagande berättelsen.

Andra elever ger uttryck för samma ambivalens, däribland Axel:

> Både ja och nej svarar jag på frågan om det är något jag skäms över i Sveriges historia. Jag kan ju nämna Sveriges ställningstagande i andra världskriget, där man intagit en neutral ställning till tyskarna och till och med lät dem använda sig av järnvägarna i landet för att de skulle invadera Finland. Att man inte vände ryggen till Hitlers förfrågan och dessutom hjälpte dem att invadera ett grannland, ett nordiskt land, kan enligt mig själv, och säkerligen många andra, tolkas som en feg handling. Dock måste man samtidigt se till tyskarnas makt under denna tid och de förutsättningar som Sverige hade att besegra dessa, ifall de skulle angripa Sverige, vilket inte var goda. Sverige skulle antagligen sett annorlunda ut idag ifall man valt att ta ställning mot tyskarna och dessa förändringar skulle antagligen inte varit de bästa för vårt land. Vår neutrala ställning gjorde antagligen även att vi hade en ekonomisk fördel och många goda förutsättningar för handel när väl andra världskriget var slut och många länder var tvungna att använda en stor del av statskassan till att reparera krigsskadorna, vilket vi hade undvikit tack vare vår neutrala ställning. [...] Jag anser inte att man ska behöva be om ursäkt för de val som man valde att göra under andra världskriget. Sverige var ingen krigsmakt på den tiden och skulle man ställt sig mot tyskarna och retat upp dem, genom att inte acceptera deras förfrågningar, skulle det finnas en risk att tyskarna hade angripit oss.[1111]

Axels beskrivning är värd att reflektera över. De anklagande aspekterna förstärks genom hans uppfattning om att tyskarna tilläts färdas genom Sverige för att invadera grannlandet Finland. Axel ger uttryck för ett nordiskt *idem* där Sverige och Finland ingår i en gemensam berättelse som ställer krav på lojalitet. Vad som är orsak och vad som är verkan när det gäller denna missuppfattning är tankeväckande. Kanske är det påståenden om en svensk svekfullhet i samband med finska vinterkriget, vilken har blandats ihop med transiteringstrafiken eller division Engelbrecht, som i förlängningen har skapat denna berättelse. Ett annat alternativ kan vara att det i Axels föreställningsvärld är en orimlig tanke att ett nordiskt land skulle kunna strida på samma sida som tyskarna. Föreställningen om den nordiska intressegemenskapen kommer på så sätt att forma berättelsens innehåll. Oavsett vilket kan man, på samma sätt som när det gäller Linas föreställningar om

transporter av tungt vatten, anta att företeelser som väcker känslor av skam, eller för den delen stolthet, kopplas samman med varandra till berättelser där sensmoralen och legitimeringen av identiteter är mer centralt än faktainnehållet. Jag kommer att visa på fler exempel på denna företeelse i samband med den anklagande berättelsen. Trots upprördheten över den svenska illojaliteten slutar Axels berättelse i en pragmatisk sensmoral. Sverige fann sig ställd mot en övermäktig fiende, och det försiktiga agerandet ledde till att Sverige stod väl rustat inför framtiden. Andra alternativ hade fått värre konsekvenser för dem som är berättelsens ”vi”. Även Axels nuvarande livsvärld skulle ha varit sämre om makthavarna hade handlat på ett annat sätt. Det uttalandet pekar på att Axel kan se en kontinuitet mellan de val som gjordes under 1940-talet och det liv han lever idag.

Gustav presenterar en lång fredsberättelse som är unik i den här kategorin. De elever som har betonat en lång kontinuitet hamnar vanligtvis i en känsla av stolthet över denna berättelse, men Gustav kommer istället fram till slutsatsen att neutraliteten är något att skämmas över. Trots detta var den i någon mån rättfärdig eftersom den lett till att Sverige är ”ett av de länder som har mest frihet i världen”. Gustav är även en av få elever som talar om plikt när han skriver: ”Dessutom har vi kommit långt i forskning och är ett välutvecklat land. Därför får man också en viss plikt att fatta kloka beslut.”[1112] Han ser ett tydligt samband mellan de goda förutsättningar som Sverige har fått och de moraliska krav som dessa förutsättningar implicerar. Tanken att Sverige skulle vara med i samma ideologiska läger som de onda får Gustav att skämmas. Jag ser här ett uttryck för samma narrativa identitet som Axels missuppfattning ovan speglade. Ett nordiskt eller svenskt *idem* ger inte plats för föreställningar eller ”delade tankar” som är reserverade för de andra, de onda. Axel löser eventuellt inkoherensen genom att omedvetet ändra berättelsen, medan Gustav försöker att bearbeta den genom sina resonemang.

Ett annat intressant uttalande formuleras av Tine: ”[Jag skäms över] att de spelade fegspel i andra världskriget, kanske…, att de nekade

flyktingar till landet."[1113] I den passus som föregår citatet framstår Sverige som det godas representant som lyckas skrämma bort de andra, "krigsgalna typerna". Det som gör Tines avslutande meningar intressanta är att hon talar om "de". Oftast använder eleverna begreppet "vi" även när det handlar om skam, men Tine visar genom sitt ordval ett avståndstagande gentemot de människor som inte stod upp för de rätta värdena.[1114] I andra delar av texten när Tine skriver om företeelser som hon är stolt över, exempelvis kungahuset och Olof Palme, använder hon pronomenet "vi". Samtidigt implicerar "kanske…" att denna fråga inte är så alldeles enkel för Tine.

En elev som funderar över de historiska processerna och hur varje tid skapar sina egna historiekulturella sammanhang är Lotta:

> Andra världskriget… En tid som gynnade Sverige, i alla fall i efterhand. När de flesta andra europeiska länderna höll på att bygga upp sina sönderbombade städer och ta hand om sina döda och sårade var Sverige ett helt och starkt land med förhållandevis god ekonomi. Våra unga män hade inte dött i kriget, vilket gjorde att vi blev framgångsrika i idrottsevenemang. Trevligt för oss. […] Jag är stolt över att vårt land inte varit i krig på över två hundra år. Jag tycker att det är en bedrift i en värld där jag förmodligen skulle kunna räkna åren av fred under de senaste århundradena, eller till och med årtusendena, på min ena hand. Ja, jag skulle nog vilja att mina barn får veta om så pass mycket av vår historia att de känner till att vi inte varit i krig på väldigt lång tid, om inte annat för att jag vill kunna vara stolt över mitt land, vilket jag anser vara ett privilegium. […] Jag måste nog säga att jag skäms lite över hur mycket vi hjälpte tyskarna under andra världskriget. Inte bara att vi lät dem frakta soldater till Norge på våra järnvägar, utan jag skäms mest för vårt rasbiologiska institut, som lade grunden för Hitlers idéer om de olika raserna bland människor, skillnaden mellan folk och folk. Att vi lät Hitler använda vår järnväg tycker inte jag är moraliskt oförsvarbart, eftersom den dåtida regeringen gjorde vad de trodde att de var tvungna att göra för att undvika krig. De gjorde helt enkelt det som var bäst för vårt land i en pressad situation. Däremot vet jag inte hur man kan förklara att man i vetenskapens namn mätte skallarna på samerna, och tvingade dem att klä av sig nakna för att fotografera dem och skaffa fram en massa belägg för att de tillhör en annan ras. […] Det som jag tycker

är riktigt läskigt är att det här var dåtidens vetenskap, och fast att vi idag tycker att det är helt sjukt var det på den tiden rena fakta. Då kan jag inte låta bli att undra vad framtidens människor kommer att tycka om det vi idag kallar vetenskap.[1115]

Lotta är stolt över en lång svensk fredlighet, som till och med görs något längre än vad man normalt brukar räkna med. Denna berättelse legitimerar ett patriotiskt privilegium, men kontrasteras även mot den skam hon känner inför det rasbiologiska institutets verksamhet. Hon gör en tydlig kausal koppling mellan svensk rasbiologisk vetenskap och nazistisk rasideologi.[1116] Dessa handlingar ser hon, till skillnad från transiteringarna, som moraliskt oförsvarbara. Lotta visar även prov på ett utvecklat historiemedvetande när hon resonerar kring att gårdagens vetenskap är dagens moraliska brott, och att morgondagen kan komma att döma nutidens forskning på samma sätt. Lotta visar genomgående på en god förmåga till temporalt perspektivseende, vilket gör att hon kan hoppa mellan berättelsens olika temporala dimensioner. Ibland övergår detta ovanifrånperspektiv till en lätt ironisk ton, vilket textavsnittet visar prov på. Hayden White menar att denna trop är signifikant för dagens historieskrivning, där den allvetande berättaren gör sig lustig över berättelsens mindre vetande aktörer.[1117]

Alexandra skapar också en tydlig berättelse där andra världskriget utgör peripetin. Hon kopplar i berättelsens dramaturgi samman det förflutnas ställningstaganden med nuet och framtiden, och kommer fram till att Sverige bör fortsätta sin lågmälda profil i internationella frågor: ”Om landet, till exempel, tagit större ställning under andra världskriget och Förintelsen hade nog hela landets historia sett annorlunda ut. […] Om vi däremot varit mer inne på t.ex. Tysklands antagande hade vi kanske haft större inverkan i Förintelsen och nu på senare år pekats ut som ett av de länder som var med och hjälpte till med Förintelsen.”[1118] En intressant fråga är vilket som är begreppet ”neutrals” asymmetriska motbegrepp i Alexandras och flera av de andra elevernas retoriska strategier. Enligt min tolkning kan det vara

adjektiven ”risktagande” eller ”dumdristig” som får agera motbegrepp till elevernas ”neutral”. Denna tolkning genererar en sensmoral som handlar om det kloka, försiktiga Sverige. En kommentar som kanske är omedveten, men inte desto mindre intressant, är Alexandras reflexion över den föränderliga historiekulturen. I sin formulering ”och nu på senare år pekats ut” antyder hon på en medvetenhet om att varje tid fäller sina moraliska domar, och att synen på förintelsen har förändrats över tid. Även hennes konsekventa användande av versal begynnelsebokstav för folkmordet på judarna implicerar en påverkan från rådande historiekultur.

ELEVERNAS ANKLAGANDE NEUTRALITETSBERÄTTELSE

Trots de svårigheter som uppstår när det gäller att skilja mellan en lätt anklagande variant av den pragmatiska berättelsen och en mild, till viss del ursäktande variant av den anklagande neutralitetsberättelsen, är detta den otvetydigt vanligaste neutralitetsberättelsen i elevernas textmaterial. Bland de elever som har hjälpt mig med min studie har 26 av 54 presenterat en mer eller mindre anklagande neutralitetsberättelse.[1119] Vissa av dessa redogör dock för någon av de andra neutralitetsberättelserna i andra sammanhang. Däremot har en betydligt mindre andel, jämfört med dem som presenterade en nationalistisk eller pragmatisk neutralitetsberättelse, infogat denna tolkning av krig, neutralitet eller fred i sin metaberättelse. Endast fyra av 26 elever ser dessa händelser som något som ingår i den övergripande berättelsen eller som är viktiga förutsättningar för hur det är att leva i Sverige idag.[1120] Eleverna kommer främst in på ämnet i samband med frågan om skam. Två berättelser som uttrycker en ambivalent, eller möjligen inkoherent, hållning och som dessutom balanserar mellan den nationalistiska, den pragmatiska och den anklagande neutralitetsberättelsen kan se ut som Daniels och Oscars. Daniels ord får representera denna tankegång:

> Det faktum att Sverige inte har haft ett krig på flera 100 år gör mig stolt. Man brukar anse att Sverige är ett ”kärringland” som aldrig varit i krig och som alltid är neutralt. Men det tycker jag bara är befriande att höra. Enligt mig löser krig ingenting, och fascism föder endast mer hat. Därför kan jag stolt säga att jag är stolt över att vara Svensk. Jag är även stolt över att Sverige lyckades erövra Skåne från danskarna. Detta gjordes, om jag inte minns helt fel, när man tågade över Stora Bält för att överraska kungen. Man lyckades med denna bedrift att ta sig över ett hav och den danska kungen lämnade ifrån sig Skåne. Två flugor i en smäll – både att Skåne återigen var svenskt, samt att man lyckades få den danska kungen att kapitulera utan något större våld. […] Även om Sverige har varit ett neutralt land så har vi definitivt inte varit felfria. Under det andra världskriget tillät svenskarna de tyska trupperna att transportera sig genom landet. Med denna tillåtelse så bevisade vi för oss själva att vi egentligen inte var neutrala. Tillåtelsen innebar att man hjälpte nazisterna och det kan man inte säga utan att känna skam över att man är svensk. Det finns inte mycket som gör mig skamsen över att kalla mig just Svensk, men jag kan inte försvara den svenska regeringens agerande på något sätt. Inte nog med det, jag tror även att man hjälpte tyskarna med produktionen av vapen. Vi hade riklig tillgång till järnmalm här i Sverige och om jag inte är helt ute och cyklar så fick tyskarna hjälp av svenskarna vid vapentillverkningen. Därför är det moraliskt oförsvarbart.[1121]

Både Oscar och Daniel känner stolthet över Sveriges forna roll som stormakt. Daniels tolkning av att Skåne ”återigen” blev svenskt tyder på att han ser denna landsända som en nedärvd del av den svenska nationalstaten. Det är i rättvisans namn även möjligt att han har kunskap om att Skåne under delar av 1300-talet styrdes av personer som man med lite god vilja skulle kunna kalla svenskar. Oscar och Daniel försöker på något olika sätt skapa koherens i sina berättelser. Oscar poängterar att det inte är krigen i sig han är stolt över från stormaktstiden, och kan därför länka samman denna stolthet med sin anklagande berättelse. Oscar skriver att ”[vi] bidrog […] till deras förödelse”, och inlemmar på så sätt sin egen identitet i skammen över eftergiftspolitiken. Slutet visar på en viss självreflektion när han påpekar att han trots sin goda vilja kanske inte skulle vara i stånd att agera annorlunda om han skulle hamna i en liknande situation. Daniel uttrycker stolt-

het över det som han uppfattar som en svensk fredlighet, vilket blir koherent med stormaktstidens erövringar genom ”att man lyckades få den danske kungen att kapitulera utan något större våld”. Transiteringstrafiken och järnmalmsexporten betraktar han i linje med denna fredlighet som moraliskt oförsvarbara. Daniels bruk av begreppet fascism är unikt i det aktuella materialet. Detta är möjligtvis ett utslag av en sida av makroretoriken där begreppet fascism representerar det ultimata onda. Vanligtvis är det begreppen nazism eller Tyskland som får fylla den funktionen i elevernas berättelser.[1122]

Liksom gällande den pragmatiska neutralitetsberättelsen fokuserar dessa berättelser nästan helt på andra världskrigets erfarenheter. Till viss del beror detta på att många av dessa elever inte har behandlat neutraliteten i den ”stora berättelsen” i fråga 1, 2 och 3, utan endast kommer in på ämnet under frågan om det är något i den svenska historien som de skäms över. Det är i alla avseenden tankeväckande och anmärkningsvärt att så många som totalt 32 av 54 elever inte tar upp neutraliteten eller världskrigen när de skall beskriva de stora dragen i Sveriges historiska utveckling under 1800-talet och 1900-talet, inte minst med tanke på den framträdande plats andra världskriget och förintelsen brukar ha i svensk historieundervisning.[1123] Kanske beror detta på att den i elevtexterna dominerande välståndsberättelsen har överglänst neutralitetsberättelsen som den mest betydelsefulla för den narrativa identiteten. I avsnittet om den anklagande neutralitetsberättelsen i läroböckerna presenterade jag hypotesen att denna kan ha till funktion att legitimera en europeisk gemenskap. Om Sverige inte längre fyller en funktion som buffertzon mellan krigiska stater kan det uppstå ett behov av nya berättelser för att legitimera identiteten. Den makroretorik som har utövat inflytande på elevernas berättelser kanske istället har fokuserat på individens frihet, näringslivets utveckling och miljöns utsatthet. Detta är teman som eventuellt passar bättre i en global än i en europeisk berättelse.

Elevernas anklagande berättelser utgår vanligtvis från transiteringstrafiken och frågan huruvida denna var moraliskt försvarbar. Som ti-

digare visats i samband med Linas och Axels berättelser kan dessa anklagelser förstärkas genom att disparata element från andra världskrigets historia fogas in i ”fel berättelse” och på så sätt understryker berättelsens sensmoral. Vaga föreställningar om att något ”ont land” anföll Finland blir, som visades i Axels berättelse, infogade i den stora metaberättelsen om tysk ondska. Som jag tolkar eleverna sätter de likhetstecken mellan begreppen tyskar och nazister. Liknande föreställningar kan man iaktta i Mattias och Saras berättelser:

> Det finns egentligen en handling som jag skäms något oerhört över som Sverige har utfört. Jag tycker det är sjukt pinsamt att Sverige lät Tyskland passera ostört genom Sverige under andra världskriget. Att vi lät dem färdas på våra järnvägar, för att hämta norska judar, som man sedan skulle gasa ihjäl på något av koncentrationslägren. Sverige har haft ambitionen att vara neutralt i krig, men att detta innebär att otroligt många oskyldiga mister livet, tycker jag borde vara en tillräcklig anledning till att avbryta denna neutralitet. Vi borde naturligtvis ha försökt att göra allt som stod i vår makt för att hjälpa de allierade att slå tillbaka mot Tyskland och framförallt Hitler. Pinsamt Sverige. Pinsamt.[1124]

> [Jag skäms över att] man under första/andra världskriget lät tyskarna passera genom Sverige för att hämta järn/malm eller något i den stilen i norra Sverige. Innan jag fick reda på det trodde jag att Sverige var ett land som stod neutralt i krig och inte ville blanda sig i. Men att då låta deras tåg åka genom hela Sverige i det syftet (det hade med kriget att göra, men jag kommer inte riktigt ihåg vad) är så gott som att ställa sig bakom dem i kriget. Även om Sverige inte var med i själva kriget, eller inblandade i konflikterna så blev de inblandade på detta sätt. De var en hjälpande hand för tyskarna (tror det var tyskarna).[1125]

Att den svenska skulden förstärks genom föreställningen att Sverige tillät att ”Tyskland” transporterade norska judar på de svenska järnvägarna, blir meningsbärande för Mattias narrativa identitet. Han har i ett tidigare textparti givit uttryck för en mycket patriotisk hållning i samband med Sveriges roll under stormaktstiden. Denna stolthet utmanas här av en tydligt uttalad skam. Huruvida Mattias ser sig själv som delaktig i denna skam är tveksamt. Han använder den tydliga

identitetsmarkören ”vi” när han talar om de omoraliska handlingar som begicks, men hans avslutande retoriska poäng tycks närmast vända sig mot den abstrakta aktören ”Sverige”. Här kan jag föreställa mig att det fokus som finns på förintelsen i dagens svenska historiekultur har varit behjälplig när det gäller denna berättelses konstruktion.[1126] Kanske är det egentligen anmärkningsvärt att inte fler elever ger uttryck åt denna föreställning, eftersom de olika aktanternas ondska renodlas i en slagkraftig dramaturgi. I Mattias berättelse kommer sensmoralen att bli aktivistisk och de asymmetriska motbegreppen till neutralitet blir ”dådkraft” och ”mod”.

Saras berättelse antyder en stor osäkerhet om ämnet, men jag skulle kunna föreställa mig att en del av de vaga formuleringarna grundar sig mer på svagt självförtroende än på bristande kunskaper. Det är intressant att hon inte skapar en temporal gemenskap med dåtidens makthavare genom att använda pronomenet ”vi”. De som fattade besluten har inget med henne att göra, vilket även uttrycks i de efterföljande kommentarerna. Sara svarar så här på frågan huruvida hon har något ansvar att gottgöra någon: ”Det tycker jag verkligen inte. Det som hände innan jag föddes tycker inte jag att jag ska behöva gottgöra för någon. Jag lever mitt liv och tar ansvar för mina handlingar.” Saras svar är i och för sig inte speciellt ovanligt i materialet, men hennes formulering markerar ett anmärkningsvärt starkt avståndstagande gentemot det förflutna. Detta kan ses i kontrast till den starka historiekulturella trend som innebär att man ber om ursäkt för förfädernas misstag. Det som kommer att utgöra det asymmetriska motbegreppet för det som Sara uppfattar som ”Sveriges neutralitet i praktiken” är enligt min tolkning ”rättvist agerande”.[1127]

Liksom i den pragmatiska berättelsen visar några elever prov på en stark nordisk identitet, som man kan känna igen från den nationalistiska berättelsen i 1930- och 1940-talets läroböcker. Den intressanta skillnaden är att denna nordiska samhörighet sätts in i en helt annan berättelse i elevtexterna. I läroböckernas retorik beskrivs den nordiska sammanhållningen som det framgångsrecept som räddade ländernas

självständighet under första världskriget, medan den i elevernas texter istället ingår i en berättelse om svek och illojalitet under andra världskriget.[1128] Eskil skriver:

> [D]et jag tycker var mest pinsamt i modern historia var när vi vägrade den norske kungen att söka skydd i Sverige under andra världskriget. Detta bildar bara en dålig relation mellan grannationerna. Sverige var så klart tvungna att tänka på sig själva först i onda tider som dessa, men att inte ens släppa in sina vänner från väst är patetiskt.[1129]

Eskil ger uttryck för en samhörighetskänsla med grannlandet och dess utsatte monark som kanske förvånar något. Eventuellt avslöjar formuleringen ”sina vänner från väst” en rest av en föreställning om i vilka väderstreck Sveriges vänner och fiender har befunnit och befinner sig. Att denna i historiekulturen mindre uppmärksammade händelse har hävdat sig i konkurrensen om ett skamligt förflutet i Eskils berättelse kan indikera att nordisk samhörighet och ideologiska band till ”väst” är viktiga komponenter i Eskils narrativa identitet.

För andra elever kopplas skammen över agerandet under andra världskriget mer uttalat till frågan om alla människors lika värde. William skriver som svar på frågan om det är något han skäms över och om han har något ansvar att gottgöra någon:

> Ja, att statsmakten med kungen i spetsen i princip tog nazisternas parti fram till att krigslyckan vände för dessa. Att vi samtidigt fram till krigets vändpunkt och de ”skenheliga” vita bussarna nekade många judar som försökte fly från Tyskland asyl i Sverige, och skrev därigenom i princip på deras dödsdom. Att vi dessutom var initiativtagare till att vilka som var judar tydligt skulle markeras i deras pass för att man på så sätt lättare skulle kunna hindra dem från att fly till andra länder, gör inte det hela bättre. […] Nej varför skulle jag känna något ansvar gentemot handlingar som jag inte har varit en del av.[1130]

Williams omdöme om de vita bussarna kontrasterar tydligt mot den berättelse som Lina presenterade. Även Johannes kopplar sin skam

till att Sverige egentligen inte engagerade sig och skriver: ”Som det blev nu känns det nästan som att vi inte tyckte att vi hade något att kämpa för, ungefär som om vi var likgiltiga.”[1131] Den stora skillnaden är att Lina menar att Sverige egentligen stod på den goda sidan medan William och Johannes gör en annan bedömning. De visar båda på en känsla av samhörighet genom det sedvanliga bruket av ”vi” men de ser ingen kontinuitet mellan de moraliska val de själva ställs inför och de val som dåtidens människor gjorde. Möjligtvis anser Johannes att han har ett ansvar att försvara Sverige om vi blev anfallna. Det verkar inte finnas i hans föreställningsvärld att Sverige skulle kunna anfalla något annat land.[1132] De synonymer som man kan se till begreppet ”neutralitet” i Williams och Johannes berättelser är ”skenhelighet” och ”likgiltighet”. De asymmetriska motbegreppen till ”neutralitet” kan följaktligen vara ”ärlighet” och ”engagemang”.

Sandras berättelse speglar en tydligare kontinuitet mellan de olika temporala dimensionerna. Hon infogar sig själv i denna berättelse om skam och orättfärdighet på ett mycket mer explicit sätt:

> Det finns några svenska historiska skeden som jag mår dåligt över. Här är dem som jag kommer ihåg: Vi var först i världen med ett rasbiologiskt institut. Vi tvångssteriliserade förståndshandikappade och sådana som inte ansågs vara ”lämpliga” genbanker. Vi var fega och ”neutrala” under Hitlers styre. Dessa händelser och ställningstagande anser jag oförsvarbara eftersom de kränker människorna i fråga så fruktansvärt och oförlåbart att det är sjukt! Vi visar under dessa skeden på en mycket dålig sida av oss själva, och dessutom en feghet som skrämmer mig. Om det rasbiologiska institutet är det många som inget får veta, det är nämligen inte bara jag som skäms. Vi ledde vägen för en tid av förföljelse och etniskt massmord, och det finns inget vi kan göra eller säga för att gottgöra det. Likadant med steriliseringen. Dessa drabbade människor kan aldrig någonsin få tillbaka det som staten tog ifrån dem. Det spelar ingen roll hur de var funtade, sanningen är att de kanske hade blivit de mest fantastiska av föräldrar! Och till sist neutraliteten. Visst, alla är inte modiga och villiga att kämpa för sanning och rättvisa, men att sedan släppa igenom tyskarna, hur tänkte vi där?! Vi var, och jag hoppas att vi inte är, fegisar och hycklare, och vi kunde inte ens stå för det utan gömde

> oss bakom ”neutralitet”. [Sandra fortsätter att besvara frågan om hon har något ansvar att gottgöra någon.] Som svensk har jag väl antagligen det, men som person och egen individ nej. Jag hoppas att jag aldrig hade kunnat göra vad vi gjorde, för det hade fått mig att vilja ta mitt liv.[1133]

Sandras personliga engagemang i de oförrätter som hon känner både delaktighet i och ansvar för som svensk är påfallande och talar för sig självt. Sandra gör här en tydlig distinktion mellan identitet som *idem* och identitet som *ipse,* men menar att ansvarstagande även kan vara knutet till den förstnämnda formen av identitet. Hennes starka patos när det gäller människors lika värde, och det hon uppfattar som sanning och rättvisa, har mycket stor betydelse för hennes narrativa identitet och hennes normativa ställningstaganden och orientering. Hon upplever en tydlig kontinuitet mellan de moraliska val som gjordes under tidigare decennier och den livsvärld hon själv befinner sig i. Detta innebär att Sandra ser nutida normer som giltiga även för tidigare generationer. Detta kan givetvis problematiseras men understryker samtidigt den vikt som hon lägger vid dessa värden.[1134]

SAMMANFATTNING

Eleverna formulerar samma tre neutralitetsberättelser som läroböckerna och elevberättelserna ger dessutom uttryck för en likartad sensmoral. Elevernas neutralitetsberättelser handlar emellertid nästan uteslutande om Sveriges agerande under andra världskriget. Neutralitetsberättelserna tycks ha en förmåga att aktivera ett starkt kollektivt ”vi”, vilket medför att eleverna finns med i samma berättelse som tidigare generationers aktörer. I flera fall är denna berättelses sensmoral också tillräckligt dominerande för att styra eller ”lägga till rätta” det kronologiska skeendet och aktörernas agerande. Den anklagande neutralitetsberättelsen är den vanligaste, men den är endast i få fall integrerad med elevernas metaberättelse. Denna berättelse dyker istäl-

let upp som svar på den explicita frågan om det finns något i Sveriges historia som eleverna skäms över. I flera fall är den dessutom inkongruent med den berättelse som eleverna formulerar i sin metaberättelse.

Är Sverige ett välstånds- eller välfärdsland?

> Ett fattigt bondesamhälle blev rikt industriland. Bonden Nils blev barrista och hans högrep blev en kaffe-lattevisp. Hästdragna vagnar blev etanoldrivna bilar och fredagens logdans blev utekväll på Spybar. Sveriges förändring från fattigt till rikt var en knackig resa som ännu inte nått sitt mål. Industrialiseringen kickade igång på allvar med urbanisering som följd och medan landsbygden tömdes på folk proppades städerna full av arbetshungriga ex-bönder. Demokratin slog igenom med lika rösträtt i kölvattnet.[1135]

> *Och i vårt land så får man inte vara förmer.*
> *Det här är Sverige, snälla gråt när ingen ser.*
> *Det finns inga ord för det på det här jävla språket.*
> *Jag har inga ord för att vi andas, tänker, känner samma sak.*
>
> Texten är från en Kent-låt, och beskriver i min mening en sällan erkänd sida av Sverige. Ja, vi lever i ett rikt och fint välfärdsland, vi har rösträtt och vi har Åhléns och vi har inga krig och inget Al Qaida och ingen Bin Ladin och så vidare, och så vidare. Visst, det är kanske korkat att gnälla när man har det *så jävla bra*. Men tja, trots all statistik så har vi till exempel folk som bor på gatan. Under gatan. Tonåringar och barn utan hem. Folk som har det för jävligt. Och sticker man ut så kommer någon genast och försöker släta ut dig. Sverige är ett jantelagssamhälle, fortfarande. Men visst, jag är glad för att jag bor här. Men jag är inte fläckfri, utan skavanker eller bäst i världen för det.[1136]

Viktor och Anna har orden i sin makt och kan därför på ett stilistiskt välformulerat sätt måla upp två olika berättelser om Sverige. De får även representera två olika berättelser om Sveriges utveckling från ett fattigt bondeland till ett välstånds- eller välfärdsland. Viktors berättelse fångar in de stora rörelserna, från fattigt till rikt, från agrarsam-

hälle till industrisamhälle och, som ett implicit resultat, demokratins intåg med rösträtt i kölvattnet. Den sistnämnda formuleringen väcker funderingar över hur Viktor definierar begreppet demokrati, vilket jag kommer att återkomma till i nästa kapitel.[1137] Han använder även tropen om de förändrade jordbruksredskapen för att sammanfatta de stora historiska processer som Sverige genomgått under de senaste århundradena. Som tidigare visats är denna trop vanlig även i läroböckerna. Hos Viktor har grepen dock inte blivit automatisk skördetröska utan ”kaffe-lattevisp”, och tropens meningsbärande potential drivs på så sätt ett steg längre.[1138] Annas berättelse är kanske ingen typisk välfärdssaga, utan illustrerar snarare välfärdslandets tragiska död, och den plågsamma insikten om att Sverige kanske inte är världsmästare i solidaritet. Detta slut liknar också upplösningen för en av de berättelser som vi mött, i mindre poetiska ordalag, i några av läroböckerna.

ELEVERNAS VÄLSTÅNDSBERÄTTELSE

I läroböckerna mötte vi en välståndsberättelse som började med den individuella företagsamheten under 1800-talet, vilken möjliggjorde ekonomisk utveckling och liberala reformer. I denna berättelse sågs en tydlig kontinuitet mellan de reformer som initierades under 1800-talet och början av 1900-talet och dem som drevs igenom under senare delar av 1900-talet. Den industriella revolutionen medförde ökade inkomster för landets hela befolkning, och lade därmed grunden för Sveriges välstånd. Det är med andra ord näringslivet som är protagonist i denna berättelse, medan politikerna agerar hjälpare eller stjälpare när det gäller att understödja eller motverka en ekonomisk utveckling för landet. Detta är även en berättelse som skildrar en lång kontinuitet med god potential att påverka den narrativa identiteten. I *Youth and History*-materialet anger de svenska eleverna hårt arbete som en viktig bidragande orsak till innehav av välstånd. Däremot ligger de svenska eleverna något under genomsnittet när det gäller att se

uppfinningar och risktagande som en betydelsefull drivkraft för att uppnå välstånd.[1139]

Elevernas välståndsberättelser både understödjer och utmanar dessa berättelser. Av de 54 berättelser som eleverna producerat är fem mycket svårkategoriserade utifrån ovan angivna kriterier.[1140] Dessa elever har inte berört Sveriges ekonomiska utveckling eller välfärdssamhällets fördelar eller avigsidor. Av de övriga 49 eleverna presenterar 35 någon form av välståndsberättelse.[1141] Detta är följaktligen en mycket stark berättelse i elevernas föreställningsvärldar. Detta innebär dock inte att alla dessa elevers berättelser omfattar läroböckernas temporala struktur. Det finns en tydlig påverkan från välfärdsberättelsens dramaturgi i flera av dessa välståndsberättelser. Av de 35 elever som presenterat en välståndsberättelse ser tio 1800-talet som en period präglad av elände och misär. Näringslivets och den ekonomiska utvecklingens positiva effekter kommer inte förrän under 1900-talet i denna elevvariant av välståndsberättelsen. Katarina skriver:

> Under början av 1800-talet i Sverige kom industrialiseringen igång på riktigt i Sverige. Människorna började flytta från landsbygden till städerna, en urbanisering skedde. Livet i städerna blev förmodligen inte så bra som människorna från landsbygden trodde. Livet i städerna var mycket hårt och det var smutsigt och många olika sjukdomar härjade. Det var lätt att bli smittad av en sjukdom eftersom alla levde så tätt i husen och ingen brydde sig om hygienen särskilt mycket. Sverige gick från ett jordbrukssamhälle till ett samhälle som hade många fabriker istället. Det byggdes många fabriker runt om i Sverige och även fast många människor övergav jordbruket så utvecklades också jordbruket och blev bättre. Man utvecklade nya maskiner och redskap som kunde göra det arbete som människor förr var tvungna att göra för hand. Detta gjorde att lika många människor inte behövde jobba inom jordbruket längre. Runt 1880-talet kom de första glödlamporna till Sverige och runt 1920 var de vanliga i de svenska hemmen. Detta gjorde livet mycket enklare och snart kom man på fler och fler uppfinningar så att man kunde utveckla hemmen. […] Under 1900-talets mitt hade utvecklingen gått så långt fram att svenskarnas liv kunde beskrivas som ett bra liv. Efter 1950-talet blev det vanligt att även kvinnorna jobbade i Sverige. Efter

> detta tog utvecklingen ytterligare ett par steg när radio, tv och datorer blev vanliga i Sverige. Ända sedan 1950-talet tills idag har Sverige varit ett stabilt land. Under hela 1800- och 1900-talet har utvecklingen gått väldigt snabbt och man har kommit otroligt långt på bara 200 år. Detta blir extra tydligt när man jämför den här perioden med utvecklingen under andra lika långa tidsperioder.[1142]

Katarinas berättelse är representativ med sitt fokus på fabriker, uppfinningar och teknisk utveckling.[1143] Till skillnad från i läroböckerna är det inte tropen om det fiffiga snillet som står i centrum, utan uppfinningarna i sig. Kanske är det den objektivistiska tonen i läroböcker och makroretorik som har flyttat fokus från aktören och hans personlighet till de tekniska resultaten. De anmärkningsvärda framsteg som hon noterar är tydligt knutna till denna tekniska utveckling. Berättelsen andas även tillförsikt och presenterar, förutom de initialproblem som rådde under industrialismens barndom, inga tydliga avigsidor av dessa tekniska framsteg. Teknisk utveckling, kvinnligt deltagande på arbetsmarknaden och stabilitet kopplas samman i berättelsen, och förstärker på så sätt varandra i legitimeringen av den narrativa identiteten. En liknande berättelse om vägen från ”Lönnebergaland” till ”iPhoneland” beskriver Mattias.[1144] Detta är ännu en berättelse som skildrar en i huvudsak teknisk utveckling. Föreställningen om 1800-talet som en annan värld av fattiga bönder och stånkande ångmaskiner i kontrast till ett 1900-tal som i det närmaste liknar vår tid är inte helt ovanlig hos eleverna. Uppfattningen att fattigdom härstammar från arbetslöshet är ett annat meningsbärande berättelseelement i den typiska välståndsberättelsen. Mattias föreställer sig också veteranbilar från mitten av 1900-talet. Symbolladdade svartvita fotografier av skinande Volvo PV-bilar är även vanliga i läroböckerna. Tecknet på Sveriges framsteg var enligt dessa bilder möjligheten för varje familj att köpa sin egen bil, och fritid nog att låta denna föra iväg dem på idylliska sommarutflykter. Mattias berättelse slutar med att Sverige blev ett av världens rikaste länder. Denna framgångssaga tycks inte vara utsatt för några hot. De asymmetriska motbegreppen till ”välstånd” i Katarinas, Mattias och

flera andra elevers berättelser kan tolkas som ”omodernt”, ”instabilt”, ”tekniskt outvecklat” och ”fattigt”. Det är i avgränsningen gentemot dessa begrepp som deras narrativa identitet konstitueras, men det är som tidigare påpekats ingen ”lång” berättelse.[1145]

En annan tankeväckande berättelse presenteras av Lina:

> Det är 1800-tal i Sverige. Det är mörkt, grått och röken från fabrikerna ligger tjock i luften. De för länge sedan vita tegelhusen i städerna hade färgats gråa av den sotiga röken. Det är tiden för den industriella revolutionen. Många har övergivit det tidigare vanligaste jobbet som jordbrukare för att starta ett nytt, bättre liv i de guldglänsande städerna. Men väl där inser männen att det kanske inte är så guldglänsande som de trodde. Lönen är dålig och arbetsförhållandena usla. Men även kvinnor och barn utnyttjas brutalt av fabriksägarna. Många dör. Men så kommer liberalismen. Människan är fri. Hon har rättigheter. Fack dyker upp som ska se till att varje enskild arbetare får den lön han eller hon gör sig förtjänt av. Åldersgränser sätts. Långsamt blir framtiden för Sveriges befolkning lite ljusare.[1146]

Berättelsen börjar på samma sätt som Katarinas och Mattias, men en ny drivande kraft har dykt upp i dramaturgin. Lina ser liberalismen som orsaken till att människorna blev fria och fick drägligare levnadsvillkor. Här finns även ett kausalt samband mellan liberalism och fackföreningarnas framväxt. Linas berättelse kommer på så sätt att skildra samma intrig som de äldre välståndsberättelserna i läroböckerna och liknar Falks & Tunbergs formulering från 1939: ”Under förra delen av 1800-talet spred sig i vida kretsar ett livligt intresse för höjande och förbättrande av de lägre samhällsklassernas ställning. Opinionen påverkades av de liberala jämlikhetsidéerna.”[1147] Trots att elevernas berättelser inte speglar kontinuiteten i den långa välståndsberättelsen finns flera av de centrala komponenterna med. Begreppet ”frihet” har i Linas berättelse givits en ny innebörd och betyder motsatsen till ”orättvisa” och ”bristande rättigheter”. Sammanfattningsvis är peripetin i dessa välståndsberättelser nuet. Sverige har utvecklats mot ständigt nya höjder och elevernas livsvärld befinner sig på toppen

av denna process. Isak presenterar en alternativ drivkraft när det gäller det svenska välståndet:

> Under 1800-talet så var 90 procent av alla i Sverige bönder. De bodde på landsbygden och hade det inte så jättebra ekonomiskt. Folket försörjde sig på sina åkrar och djur. […] På 1900-talet så började industrier växa fram i städerna och allt fler och fler flyttade från landsbygden för att söka ett nytt liv inne i städerna. Sverige fick en arbetskraftsinvandring och landets ekonomi började ta fart på riktigt. Under hela 1900-talet så har Sverige haft en invandring på grund av konflikter i andra delar av världen och det har format landet ofantligt. […] Att industrierna växte fram och att vi fick en arbetskraftsinvandring har gjort att landets ekonomi varit positiv och att den fortsatt varit så.[1148]

Isak ser arbetskraftsinvandringen som den viktigaste faktorn när det gäller svensk välståndsutveckling. Denna invandringsberättelse görs lång och har därför en större potential att bekräfta Isaks narrativa identitet. Isak påpekar i ett annat sammanhang att han är stolt över att Sverige har tagit emot flyktingar och att hans egen familj har kommit till Sverige under dessa omständigheter. Anmärkningsvärt är att Isak och Erik är de enda eleverna som nämner invandringen i ett sammanhang där denna har varit en tillgång för Sverige. Vanligtvis beskrivs de som inte kategoriseras som svenskar i berättelserna enbart som människor som på något sätt måste hjälpas eller är utsatta för förföljelse. I Isaks berättelse infogas istället tropen om den duktige arbetaren, i detta fall invandraren, och blir på så sätt meningsbärande i berättelsen om den svenska utvecklingen.

De flesta av elevernas välståndsberättelser rör sig dock över samma tid som läroböckernas berättelse. Eleverna ser 1800-talets industriella revolution och tekniska landvinningar som början på den utveckling som skapat dagens rikedomar. Några negativa konsekvenser redovisas inte. Emelie skriver:

> Sveriges utveckling under 1800- och 1900-talet innebar mycket förändring. En utveckling inom teknik. Industrialiseringen som sedan ledde

> till en utveckling inom handel som bidrog till folkets växande inflytande. En demokratisering som skapade ett politiskt landskap med olika värderingar, d.v.s. ideologier.[1149]

Tydligt i hennes berättelse är sambandet mellan den industriella revolutionen och demokratins framväxt. Emelie ser ett kausalt samband mellan industrialisering, ökad handel och folkets tilltagande inflytande. Jag kommer att återkomma till denna föreställning i samband med demokratiberättelsen, men det är även i detta sammanhang intressant att notera det samband eleverna ser mellan välstånd och demokrati. Även Evas syn på de kausala sambanden tydliggör berättelsens teleologiska funktion. Industrialisering ledde till modernitet, som minskade klassskillnaderna, vilket innebar att individen fick makt över sitt eget liv.[1150] Alla tidigare processer kommer på så sätt att leda fram till det individualistiska samhälle som eleverna uppfattar att de lever i och värdesätter. Arbetarrörelsen länkas i dessa berättelser inte in i en kollektivistisk berättelse, utan blir ett fragment i berättelsen om den personliga friheten.

I Fredriks berättelse finns en för materialet ovanlig peripeti i berättelsen när han skriver att ekonomin har försvagats efter 1960-talet och att Sverige har utvecklats till ett tjänstesamhälle.[1151] Detta är dock inte den välfärdssamhällets kris som går att iaktta i andra läroboks- och elevberättelser, och han påpekar dessutom i ett annat sammanhang att han hyser stor tilltro till svensk politik och teknisk utveckling i framtiden. Fredriks beskrivning har, om än mindre utvecklad, stora likheter med den man kan hitta hos Alm.[1152] Huruvida han, liksom Alm, ser ett samband mellan den ekonomiska krisen och Sveriges förvandling till tjänstesamhälle är dock svårt att utröna.

En annan tendens inom denna berättelse är att betona moderniseringsprocessens och den tekniska utvecklingens inflytande över människans liv och hennes förmågor. För Sara innebär det att

> [u]nder 1800- och 1900-talet började Sverige bli modernt. Tidigare hade människorna inte varit så smarta och man visste inte mycket. Arkitekturen utvidgades, människor blev smartare och nya upptäckter och upp-

> finningar gjordes. Man blev mer medveten om världen runt omkring och alla små byar i Sverige började bli större och storstäderna växte. Även befolkningen från de mindre städerna och byarna drog sig in mot storstäderna i hopp om att få ett bättre liv. Det som har störst betydelse för framtida Sverige är att man är medveten om omvärlden. Förr visste man inte alls mycket om omvärlden. Idag vet vi väldigt mycket om världen runt om kring oss, men det finns fortfarande väldigt mycket att lära. Det tycker jag är viktigt. Uppfinningar spelar också stor roll då det påverkar oss alla.[1153]

Om jag tolkar Saras citat ur ett helhetsperspektiv tror jag inte att hon menar att människorna har blivit intelligentare, utan kunnigare. Föreställningen att människor var dummare förr är i och för sig inte helt ovanlig, men om man läser Saras berättelse i övrigt tror jag inte att det är detta hon avser.[1154] Hennes betoning av den vidgade omvärldsuppfattningens betydelse för Sveriges utveckling är intressant med avseende på narrativ identitet. Många av de andra berättelserna speglar en självtillräcklig isolationism som hon utmanar. Motbegrepp till Saras välstånd blir då ”inskränkthet” och ”isolationism”. Även André betonar kunskap och en växande marknad när han skall beskriva faktorerna bakom Sveriges framgångar. Han lägger dock ett tydligare fokus på de ekonomiska aspekterna och kategoriseringen landar därför i en mer renodlad välståndsberättelse.[1155]

Sandra reflekterar över hur utvecklingen har påverkat människorna, men hon intar en mer ambivalent hållning till det som skett:

> Utvecklingen har varit enorm: från bonde- till industrisamhälle, från svält till potatis, från många barn till endast ett fåtal. Överallt, inom alla områden, har framstegen gjorts och hinder överkommits, och ändå hittar vi nya saker att ägna oss åt. Nu för tiden är tekniken det största för oss och vi behöver göra och tänka ut mindre och mindre själva. Frågan är om hjärnan kommer att tillbakabildas när vi ”vanliga” människor (som inte håller på med typ datautveckling) inte längre behöver tänka själva. Vi har gått ifrån ett samhälle där smuts och ohyra gav pandemier och sjukdomar, till ett där vi själva skapar resistens och smittor genom vår ohälsosamma renlighet. Frågan är om det egentligen är en positiv

> utveckling. Visst att vi har bättre förutsättningar idag, men vi skapar då till viss del våra egna problem. Människan är en konstig varelse…[1156]

Sandra omfattar inte samma renodlade framtidsoptimism som de övriga eleverna. I hennes värld inbegriper framtiden även hot och faror. Hon infogar också det för min analys centrala begreppet ”förutsättningar” i sin retorik. ”Villkor”, ”vilja” och ”förutsättningar” är begrepp som tangerar mer abstrakta historiefilosofiska resonemang, vilket jag kommer att behandla närmare i ett senare kapitel. Frågor om vilka villkor olika människor levde under leder in på föreställningar om historiska strukturer, som i sin tur är avhängiga av tidigare processer. Vilja är ett aktörsorienterat framåtsyftande begrepp som berör frågor om förflutenhetens och nuets drömmar och förväntningar, men som även betonar den intentionella aspekten av historiska förändringsprocesser. Slutligen inrymmer begreppet förutsättningar de tre tidsdimensionerna då, nu och sedan, samt integrerar de två övriga begreppen. Eleverna som presenterar välståndsberättelser betonar övervägande viljans betydelse för hur framtiden skall gestalta sig.[1157]

Liksom i läroböckerna finns det en inkoherens mellan begreppet välstånd, som etymologiskt härstammar från befintlighetsverbet stå, och den framåtriktade sensmoral som välståndsberättelserna genererar när de retoriska argumenten hämtas från framtida topoi. Det är tydligt i materialet att eleverna generellt ser viljan som den huvudsakliga drivkraften för välståndets förverkligande. Samhälliga strukturer finns som viktiga premisser men är inte avgörande när det gäller individens förutsättningar att uppnå välstånd.

Elevernas berättelser beskriver å ena sidan ofta anonyma moderniseringsprocesser utan synliga aktörer eller förklaringar. Å andra sidan understryker de individens betydelse för historisk förändring. Denna motsättning speglar en intressant spänning i elevernas historiemedvetande. De strukturella förändringarna ges stor plats i berättelserna utan att dessa förklaras, och när direkta frågor om drivkrafter skall

besvaras är det individens intentioner, och inte minst ambitioner, som betonas. Ett sätt att förstå denna motsättning kan vara att se elevernas välståndsberättelser som ett möte mellan två olika historiekulturella traditioner, vilket i sin tur förstärks av tendenser inom rådande makroretorik. De har å ena sidan anammat den äldre välståndsberättelsens intresse för den enskilde aktören. Å andra sidan är de påverkade av en objektivistisk genretradition som negligerar det individuella agerandet i den historiska berättelsen. Man kan i linje med Greimas se det som att ”utvecklingen” i bestämd form singularis är berättelsens protagonist och att de andra aktanterna kommer att fördelas i förhållande till huruvida de gynnar denna ”huvudperson”.[1158] Som en röd tråd genom de flesta välståndsberättelser går dessutom ett individualistiskt tema om frihet, framgång och rikedom. Dessa berättelser redovisas generellt i en progressiv narrativ form och berättelsens sensmoral är fortsatt framgång.

Den temporala gemenskap med tidigare generationer som man kan iaktta i neutralitetsberättelserna är inte alls lika tydlig i välståndsberättelserna. Framförallt de människor som levde under fattiga förhållanden, eller som byggde upp välståndssamhället genom tekniskt utvecklingsarbete, exkluderas från den föreställda gemenskapen genom att eleverna använder pronomenet ”de”. ”Vi” är förbehållet de människor som lever under ekonomiska förhållanden som liknar elevernas.[1159] Dessa val av pronomen visar på att ”Fattigsveriges” funktion i berättelsen är att legitimera den narrativa identiteten genom att tillhandahålla kontrast och diskontinuitet. I denna kontext tycks olikheterna överskugga likheterna. Eleverna känner inget behov av att skapa permanens mellan dessa fattiga människors liv och sina egna och därför konstrueras inget kollektivt *ipse*.[1160] Detta tyder på att välståndsberättelsen har mindre potential att legitimera en lång nationell identitet än vad neutralitetsberättelsen har.

Huruvida Stinas berättelse är regressiv eller progressiv är svårt att avgöra men hon har i alla fall funderat över frågan. För henne går det en skiljelinje mellan ”historia i största allmänhet”, som framstår som

tråkig och ointressant om än nyttig, och hennes egen ”lilla historia” som är rolig och angelägen, och som dessutom aktiverar de stora frågorna om framsteg eller förfall:

> För mig har Sveriges utveckling under 1800- och 1900-talet varit enorm. Min mormor var en fantastisk berättare och jag har under alla tider mer än gärna lyssnat på henne och hennes historier om när hon var liten. Personligen tycker jag inte att historia i största allmänhet är rolig, men självklart vet jag att den är viktig för den förklarar varför allt är som det är idag. Min egen historia och människors runt omkring mig historia är viktig för mig. Man hör jämt och ständigt äldre människors uttalande: ”På min tid hade vi minsann inga datorer eller tv-apparater!” ”På min tid lekte vi med träbåtar och kottar!” ”På min tid hade vi inte apelsiner eller några exotiska frukter!” Eller kanske den mest berömda ”Det var bättre förr!” Då tänker man spontant, nu får ni ju bestämma er! Var det bättre eller sämre på er tid?[1161]

ELEVERNAS VÄLFÄRDSBERÄTTELSE

Läroböckernas välfärdsberättelse är en kort historia som börjar med de socialdemokratiska reformerna under 1930-talet, och som i flertalet fall slutar med nyliberala strömningar under 1980- och 1990-talet. Huvudpersonerna i denna berättelse är politiker som verkade för ett rättvist och solidariskt samhälle där alla gavs samma möjligheter till utbildning, sjukvård och semester. Liksom gällande välståndsberättelsen är denna temporala struktur inte självklar för eleverna. Flera av de 14 elever som presenterar en välfärdsberättelse beskriver istället en lång berättelse som börjar med 1800-talets eller sekelskiftets arbetarrörelse. Karolina skriver.

> När jag tänker på Sveriges utveckling under 1800- och 1900-tal tänker jag främst på utvecklingen från jordbruks- till industri- och också senare till tjänstesamhälle, och på utvecklingen av bättre villkor för arbetare. I och med nya, effektivare redskap och nya maskiner behövdes inte lika mycket människor inom jordbruket, utan de behövdes istället i den väx-

> ande industrin. När sedan mycket blev automatiserat inom industrin växte (sent 1900-tal) ett tjänstesamhälle fram. Tidigt under perioden var villkoren för arbetare inte goda; de hade väldigt långa arbetsdagar, och inga ”förmåner” som föräldra- eller sjukledighet vilket innebar att du lätt kunde förlora ditt jobb om de blev sjuka eller fick barn. Arbetarna har under perioden kämpat för att få organisera sig i fackföreningar, få bättre arbetstider och avtal, och rätt till sjukledighet och semester. Detta fick de sedan och ”den svenska modellen” med fackföreningar, arbetsgivarorganisationer, medbestämmandelagen, osv. […] När industrin blivit allt mer automatiserad har svenskarna också fått tryggare arbetsplatser. Arbetarnas strävan efter bättre villkor har också format Sverige till det land det är idag; enligt mig ett väldigt demokratiskt land där man lägger stor vikt vid att alla ska må bra och bli hörda. Även om jag tycker att vi ser början till ett strängare Sverige (till exempel i och med de nya sjukförsäkringsreglerna) så hoppas jag att den demokratiska, medhjälpande andan som byggts upp under 1800- och 1900-talet kommer fortsätta prägla Sverige även i framtiden.[1162]

Karolina ser en lång välfärdsberättelse där arbetare och deras fackförbund är berättelsens hjältar. Denna framgångsberättelse är hotad även om hon hyser hoppfullhet om att den svenska andan av demokrati och ”medhjälpande” skall fortsätta att prägla Sverige. Karolina är även den enda eleven som använder begreppet ”den svenska modellen”. Denna konnoterar i Karolinas föreställningsvärld till ”medbestämmande” och ”rättvisa”. Berättelsens sensmoral andas självförtroende och stolthet, och det är viktigt för Karolina att hennes framtida barn får kunskap om arbetarnas kamp för bättre villkor och demokrati.[1163] Det tydliga sambandet mellan arbetarrörelsens framväxt och Sveriges demokratiska utveckling är representativt för flera av elevernas välfärdsberättelser, och ligger därmed i linje med folkrörelsernas demokratiberättelse. Den metynomi som blir meningsbärande i berättelsen känns igen från läroböckernas välfärdsberättelse. Den ordentlige och solidariske arbetaren som verkar för jämlikhet och rättvisa villkor, och på så sätt driver Sveriges utveckling framåt, är en gemensam trop för läroboksförfattare och elever. Karolina använder inte heller den i välståndsberättelsen vanliga synekdoken ”folket”.[1164] De asymmetriska

motbegreppen till ”välfärd”, vilket i och för sig är ett begrepp som hon inte använder, och ”den svenska modellen” är i Karolinas berättelse ”orättvisa”, ”klasskillnader”, ”stränghet” och ”bristande demokrati”. Detta innebär att välfärds- och demokratiberättelsen konvergerar och förstärker varandra, både med avseende på sensmoral och som hörnsten för legitimeringen av den narrativa identiteten. Det är värt att notera att dessa elever har använt den temporala dimensionen från läroböckernas långa välståndsberättelse, medan andra elever istället har beskrivit en kort välståndsberättelse med välfärdsberättelsens korta temporala utsträckning som modell.[1165] Detta visar tydligt att eleverna är påverkade av de olika läroboksberättelserna, men att de skapar alternativa berättelser genom att blanda temporala strukturer.

Flera elever presenterar dock en välfärdsberättelse som delar läroböckernas temporala struktur och dramaturgi. Här kan Lotta och Johannes få exemplifiera:

> Socialdemokraterna var det största partiet under 1900-talet. Jag har för mig att de till och med under någon period hade egen majoritet i riksdagen. Detta har till stor del format Sverige som det ser ut idag, med ett starkt socialt skyddsnät och bl.a. ett statligt monopol på alkohol. […] Också socialdemokraterna har spelat stor roll för hur Sverige har formats, och jag tycker inte att vi är, som man tror i t.ex. USA, ett ”storebrorsamhälle”, där staten övervakar allt och man inte har någon egen frihet, utan att de har skapat en trygghet för det svenska folket, nämligen att om mitt liv slås i spillror så kommer jag att få viss hjälp av staten. Det kan dock bli svårare i framtiden, eftersom Sveriges befolkning blir allt äldre, och allt färre skall försörja allt fler gamla.[1166]

> Det var under 1900-talet som välfärdssystemet grundades. En viktig sak som kom var fackföreningarna och arbetsrörelser. Med dem stärktes arbetarnas plats och arbetsförhållandena kunde på sikt förbättras. Skolväsendet förbättrades också under 1900-talet, t.ex. togs agan bort. […] Jag tror att välfärdssamhället har spelat en stor roll. Det är det som har utgjort grunden för Sveriges samhällsprinciper. Samtidigt ser man en långsam avveckling av välfärdssystemet, eller i alla fall en försvagning av dess position i samhället. Jag tror att allt fler statliga institutioner som skola och sjukhus kommer att privatiseras. Det kan bli en stor förändring i det svenska samhället.[1167]

Dessa två berättelser speglar den klassiska välfärdsberättelsen. Lotta och Johannes ser dock vissa hot mot välfärdslandet. Lotta oroar sig för att en allt äldre befolkning inte skall kunna försörjas av de övriga och Johannes ser en ökad privatisering som ett hot mot den solidaritet han känner stolthet över. Samtliga elever ger uttryck för både stolthet och en känsla av rättfärdighet när samhällsutvecklingen beskrivs. Sensmoralen i berättelsen är att Sverige är ett tryggt land där alla människor har samma värde. Stoltheten och känslan av rättfärdighet gynnar därmed berättelsens betydelse för den narrativa identiteten. Denna funktion för den narrativa identiteten accentueras inte minst genom berättelsernas jämförelser med andra mindre jämlika, eller trygga länder. I dessa berättelser är det ofta USA som får symbolisera den nationella motsatsen gällande välfärd.[1168] Jonas berättar en berättelse som jag i samband med läromedelsanalysen benämnde den ”lillsvenska” välfärdsberättelsen, där utvecklingen var avhängig av det gynnade läge som Sverige hade efter andra världskriget.[1169] Karl, som presenterar en liknande berättelse, är den ende eleven i materialet som använder begreppet ”folkhem”, vilket i sig är anmärkningsvärt.[1170] Trots att ”folkhemmet” alltjämt är vanligt förekommande i politisk debatt, och även i andra sammanhang, tycks det inte vara ett vedertaget begrepp för eleverna, utan de beskriver istället konkreta reformer som gynnat landet. Denna berättelse överensstämmer generellt med de resultat som visas i *Youth and History*-undersökningen. Svenska elever värdesätter solidaritet något mer än genomsnittet av studiens deltagare.[1171]

När läroboksförfattarna presenterar en välfärdsberättelse är denna, liksom hos de ovan citerade eleverna, präglad av både stolthet och rättfärdighet. Reformerna har blivit kända över världen, och har dessutom skapat drägliga levnadsförhållanden för svenskarna. Denna sensmoral är inte självskriven i elevernas berättelser. Roberts ambivalenta hållning till de sociala skyddsnät och det trygghetssystem som han menar finns i Sverige motiverar ett långt citat:

1800- och 1900-talet representerar utveckling och välmående där Sverige går från ett utvecklingsland till välfärd och i-land. Under främst 1900-talet utvecklades den sociala biten. På 1920- och 1930-talet får vi allmän rösträtt i Sverige, för att ta något exempel. […] Vi börjar bry oss om andra människor och värnar om allas trevnad. […] Jag har alla möjligheter på min sida; gratis sjukvård och skolgång är exempel på fördelar jag har som svensk. Man pratar mycket om den ”amerikanska drömmen” eller ”the american dream” när man målar upp drömscenariot om sin framtid. Skillnaden på USA och Sverige är att här har du störst chans att få leva ”the american dream”, inte i Amerika ironiskt nog. Visst är du vit, rik, och driftig ser jag inga hinder till avancemang i Staterna, men i Sverige är det mycket ”enklare”. I Sverige har alla samma rättigheter och privilegier, möjligheterna finns där, huruvida du sedan förvaltar dessa är upp till dig själv, men det faktum att Sverige tror på dig som individ gör att man uppmuntras till att sträva efter sina drömmar. [Jag är stolt över] just den enorma drivkraften och entreprenörsskapet som gjort oss världskända. Det har satt Sverige på kartan. [… Jag skäms över] Sveriges skolsystem på 1960-70-talen. KATASTROF! Socialdemokraterna var vid makten och ansåg att alla är lika mycket värda – mycket fin tanke – absolut, men det sättet de utförde detta på är oförsvarbart. Alla duktiga skulle man dra tillbaka, ingen fick vara duktigare än någon annan. Alla är lika. Betygen skulle sättas så att det alltid bara fanns två som kunde få högsta betyg, och det skulle alltid vara två som fick lägsta betyg. Oavsett hur mycket man pluggade, hur mycket man än ville visa att man kunde, fick man inte ett rättvist betyg. Det fanns på så sätt ingen ”morot” till att kämpa. Jag blir riktigt förbannad när jag tänker på det. [Mitt ansvar är] att se till att socialdemokraterna aldrig kommer till makten. Som jag var inne på tidigare, de har en jättefin tanke om att alla är lika mycket värda men deras politik går ut på att man skall göra livet surt för dem som verkligen vill, har ambitioner till att utbilda sig och bidra till Sveriges elit som gör att landet utvecklas. De vill lägga pengar på de som inte har jobb, de som inte har ambitioner, som bara ligger hemma och gapar efter pengar och inte bidrar. Varför skulle jag vilja utbilda mig till läkare eller något annat yrke som kräver dyr utbildning, om jag senare får betala så pass mycket i skatt att jag till slut får ut lika mycket som min granne som inte har någon utbildning och jobbar som städare? Jag har dyra studieskulder att betala! Resultatet blir att ingen vill utbilda sig och vi mister vår elit. Hej då Sverige![1172]

Detta är en spännande, om än svåranalyserad, berättelse om Sverige. Min förförståelse innebär att jag uppfattar denna berättelse som både inkoherent och inkongruent. Detta kan givetvis bero på att jag tolkar vissa ord på ett annat sätt än författaren.[1173] Skinner påpekar, som tidigare diskuterats, att begrepp kan få en ny betydelse när de sätts in i en ny retorisk kontext. Genom att beskriva en företeelse på ett nytt sätt och infoga begreppet i en ny retorisk strategi sker det betydelseglidningar hos det aktuella begreppet.[1174] Talaren får någon att se en handling i ett nytt moraliskt ljus och en handling som tidigare setts som prisvärd kommer genom denna vändning att bli klandervärd.[1175] Dessa tankar kan tillämpas på Roberts berättelse. Om man väljer att se detta som en sammanhållen berättelse med en gemensam sensmoral, innebär det att ett begrepp som välfärd måste tolkas på ett annorlunda sätt än vad som gjorts i tidigare analyser. Motsatsen till ”välfärd” blir då ett samhälle som inte ger utrymme åt individens drömmar. Det första exempel på sociala reformer som Robert ger är ”allmän rösträtt”, vilket gör att berättelsen konvergerar med demokratiberättelsen. Poängen med att nämna gratis skolgång och sjukvård blir i Roberts retoriska strategi att framhålla att dessa privilegier möjliggör individens förverkligande av sig själv i liberal anda. De som motarbetat denna frihet blir då Socialdemokraterna, som med sin orättvisa skolpolitik förhindrat att eliten fått de möjligheter den gjort sig förtjänt av. Återigen får USA agera kontrast, vilket medför att Sverige framställs som ett land som skapar fler möjligheter för sina medborgare att göra karriär.

I linje med detta framställs ”den jättefina tanken om allas lika värde” genom Roberts retoriska argument som ett medel att förtrycka initiativkraftiga och begåvade människor, och placeras därför i samma semantiska fält som begrepp som ”orättvisa”, ”katastrof” och ”hämmad utveckling”. Roberts användning av pronomen illustrerar även hur denna berättelse kan legitimera den narrativa identiteten. Han använder pronomenet ”vi” då han beskriver vilka som började bry sig om andra människor och deras trevnad, men övergår till det mer indi-

vidcentrerade pronomenet ”jag” i slutet av berättelsen när sensmoralen skall accentueras. De som är ”de andra” i berättelsen är Socialdemokraterna och de som genom lättja utnyttjar systemet. En alternativ tolkning är att detta egentligen är två olika berättelser. Robert skriver berättelsen cirka två veckor före sin studentexamen, och han kan tänkas befinna sig i en brytningspunkt i livet. Olika berättelser som legitimerar den narrativa identiteten kan då förhandlas mot varandra. Å ena sidan identifierar han sig med en grupp i samhället som har fått gratis skolgång och givits möjlighet till en likvärdig start i livet, å andra sidan ingår han i en vuxenberättelse där orättvisa skatter och dyra studielån skapar ett annat perspektiv. Jag har svårt att avgöra vilken av dessa tolkningar som är rimligast, men resonemanget har för avsikt att belysa hur föreställningar om de historiska processerna kan legitimera olika berättelser, och hur det förflutna alltid ingår som en del i förhoppningarna och farhågorna inför framtiden.

Anna, som citerades inledningsvis, problematiserar välfärdssamhället på ett alternativt sätt. För henne är en svensk unicitet rörande välfärd ingen självklarhet. Hennes formuleringar om fläckfrihet, skavanker och föreställningen om att vara bäst i världen utmanar en narrativ identitet som grundas på en svensk moralisk överhöghet. Man kan tolka Annas berättelse som ett ifrågasättande av myten om det svenska välfärdssamhället och en narrativ identitet baserad på självbedrägeri.[1176]

Det finns även andra ifrågasättanden av välfärdssystemet som främst förekommer i de berättelser som av mig kategoriserats som välståndsberättelser. Dessa formuleringar tyder på att eleverna ser välfärdssystemet som en bidragande orsak till en svensk bortskämdhet och slöhet. Det bör påpekas att flera av dessa berättelser är författade av elever som haft erfarenheter av det kinesiska samhällssystemet via en studieresa. Det är även bland dessa elever som de svenska förhållandena oftast sätts in i en global kontext, vilket jag kommer att återkomma till i avsnittet om elevernas intentioner. Britta skriver:

> En annan sak som har påverkat oss tror jag är möjligheten att klara oss som faktiskt är självklar. Om jag jämför med ett land som Kina med ofantligt många människor där kunskap är nyckeln till ett lyckat liv är svenskar (nu drar jag alla över en kam) oerhört slappa. Vi har bidrag för det ena och det andra och jag tror att det ibland kan vara hämmande, utav den anledningen att vi inte får något att kämpa för. Jag kan själv känna att det inte är hela världen om jag inte får ett jobb – det löser sig alltid. Då kämpar jag inte heller lika hårt som jag hade kunnat, i alla fall inte om man jämför med en kinesisk tjej eller kille i min ålder. Grundtrygghet är bra men idag tycker jag att tryggheten i Sverige gör oss till ett lat-folk.[1177]

Inte heller i denna variant av välfärdsberättelsen är det sociala skyddsnätet en källa till stolthet och rättfärdighet. Britta använder pronomenet ”vi”, och exemplifierar med sina egna upplevelser för att markera att hon själv ingår i denna ”lat-folkets” gemenskap. Liksom i den anklagande neutralitetsberättelsen kan grunden för tillhörighet och likhet med andra vara en gemensam negativ erfarenhet eller ”egenskap”. Här får istället de ambitiösa kinesiska ungdomarna utgöra förebild och kontrast i den identitetslegitimerande berättelsen. ”Välfärd” i Brittas berättelse är synonymt med ”bidrag för det ena och det andra” och dess asymmetriska motsatsord blir ”ansvarstagande”, ”flit” och ”framåtanda”. Sensmoralen i Brittas berättelse är att svenskarna måste skärpa sig om de inte skall bli omsprungna av mer arbetsvilliga nationer. Här kan man se ett exempel på hur den klassiska välfärdsberättelsen fått en ny sensmoral och tillhandahåller en alternativ grund för identitet genom att de retoriska strategierna har förändrats.[1178]

Man kan återigen se detta som ett bruk av retoriska vändningar i argumentationen. Eleverna beskriver ett fenomen som välfärdssamhället på ett sätt som bryter med konventionerna och utmanar föreställningen av välfärdssamhället som något entydigt eftersträvansvärt. Skinner har påpekat att detta är ett av de sätt som ett begrepp kan få en ny betydelse. Hans betoning av att det alltid är viktigt att förstå

bruket av ett begrepp i sin retoriska kontext belyser dock vikten av att känna till något om elevernas personliga erfarenheter för att undgå generaliseringar.[1179]

SAMMANFATTNING

Eleverna presenterar liksom läroböckerna både välstånds- och välfärdsberättelser, men den förstnämnda är betydligt frekventare. I elevernas tappning lånar dessa två berättelsekategorier ofta temporala dimensioner från varandra, vilket genererar en kort välståndsberättelse eller en lång välfärdsberättelse. Detta innebär inte att sensmoralen blir mindre tydlig jämfört med läroböckernas berättelser. Genomgående är det en ljus framtid som eleverna förväntar sig. En del elever framför emellertid kritik mot ett välfärdssamhälle som har skapat en lat och initiativlös befolkning. Eleverna använder inte pronomenet ”vi” då de beskriver människor som levde under fattiga förhållanden i Sverige. Detta tyder på att de inte ser sig som aktörer i samma berättelse som dessa människor. Välstånds- och välfärdsberättelserna konvergerar även med andra dominanta berättelser i historiekulturen på ett sätt som förstärker berättelsernas slagkraft.

Elevernas demokratiberättelser

Om man ber elever beskriva Sveriges historiska utveckling under de senaste århundradena är det knappast anmärkningsvärt att de tar med demokratiseringen i denna berättelse, vilket 29 av 54 elever också gör.[1180] Ytterligare 14 elever anger dessutom i sin avslutande reflektion att de anser att det är anmärkningsvärt att de glömt demokratiseringen i sin berättelse, eller som Malin formulerar det: ”det är sånt man vet men inte tänker på.”[1181] Demokrati är ett honnörsord som präglar det offentliga samtalet både nationellt och internationellt, och

är därför väl integrerat i den makroretorik som påverkar elevernas berättelser. Det som stämmer till eftertanke är snarare dels de nio elever som inte nämner detta fenomen, vare sig i sin berättelse eller i sina efterföljande reflektioner över vad de glömt, dels de 15 elever som ser demokratiseringen som en källa till nationell stolthet eller personlig glädje. Det är emellertid värt att påpeka att man säkert kan känna stolthet över något som man inte uppfattar som unikt i förhållande till andra länder. Skolan har dessutom som ett av sina övergripande mål att fostra eleverna till att värna det demokratiska samhället. Icke desto mindre bör det noteras att flera elever beskriver föreställningar om en exceptionell svensk frihet. Denna sammankopplas explicit, eller associeras implicit, med begreppet demokrati eller med föreställningar som konnoterar till det aktuella begreppet såsom religionsfrihet eller yttrandefrihet.[1182] Det som främst intresserar mig vid analysen av dessa berättelser är hur eleverna definierar begreppet demokrati och hur de demokratiska reformerna integreras eller inte integreras i deras berättelser.

Vissa formuleringar är svårtolkade. Jag har exempelvis valt att läsa följande citat som föreställningar om ett demokratiskt samhälle, men texten är öppen för alternativa tolkningar:

> Jag tycker att det är skönt att vara född i Sverige och blivit inskolad i det svenska samhället, just för att Sverige är ett relativt lågbefolkat land gör det att varje enskild individ är mer behövd eller varje individ har mer att säga till om. […] Detta är för mig den största lyckan över att vara svensk, att jag betyder så mycket för landet Sverige till skillnad från vad jag hade betytt i ett land som Kina.[1183]

Pontus gläder sig åt att vara sedd, hörd och behövd, men det framgår inte klart om detta är ur ett politiskt perspektiv. Formuleringen ”säga till om” gör dock att jag tolkar detta som ett uttalande om ett demokratiskt Sverige, i kontrast mot ett tättbefolkat och odemokratiskt Kina.[1184] Det som stödjer en alternativ tolkning, eller som sätter fokus på att elevernas definition av begreppet demokrati inte är självklar, är

Pontus avslutande kommentar där han skriver: ”Någonting som jag totalt glömde bort var att under 1900-talet infördes demokrati i svensk riksdag.”[1185] Dessa citat ringar in det problem som tolkningen av elevernas avsedda mening innebär. Ofta ställs man i tolkningsarbetet inför frågan vad eleverna egentligen menar med begrepp som demokrati och frihet.[1186] Pontus formuleringar kan även tolkas i enlighet med en individualistisk retorik, där det asymmetriska motbegreppet till ”att vara behövd för landet” inte är diktatur eller bristfällig demokrati utan en masskultur utan plats för individens självförverkligande.

Av de nio elever som inte på något sätt kommer in på demokratibegreppet, eller andra föreställningar som kan tolkas som synonyma till detta begrepp, fokuserar sju på Sveriges ekonomiska utveckling, den industriella revolutionen eller de tekniska landvinningarna.[1187] Dessa elever prioriterar vad som tidigare beskrivits som en välståndsberättelse, och det finns inte utrymme för några konkurrerande berättelser i deras texter.

De 45 elever som i någon mån infogar demokratiseringen i sina berättelser eller avslutande reflektioner förhåller sig olika till företeelsen. Många av dem fokuserar på den roll som den kvinnliga rösträtten spelade för demokratiseringen, och den demokratiska reformen blir därför också en beståndsdel i en jämställdhetsberättelse.[1188]

Det är värt att notera att 1921 är det enda exakta årtal som frekvent förekommer i materialet. Detta innebär inte nödvändigtvis att detta årtal är infogat i en meningsfull berättelse. Denis Shemilt har noterat att elever ofta föreställer sig historiska erfarenheter enligt modellen ”the past constructed as a map with landmarks”.[1189] Dessa landmärken organiserar och sorterar det förflutna men de hänger inte samman i meningsfulla berättelser. Årtalet 1921 och de demokratiska reformerna tycks utgöra ett sådant landmärke för flera av eleverna i studien. De sammanhängande berättelser de presenterar, till exempel om Sveriges ekonomiska utveckling, har hos dem ingen motsvarighet när det gäller demokratiseringen. Demokratins införande ses som en enskild händelse utan samband med tidigare eller senare historiska processer,

eller en händelse i en krönika oavhängig av drivande aktörer. Flera elever beskriver Sveriges demokratiska styrelseskick som något som bara finns, likt ett naturtillstånd.[1190]

Ett exempel kan man se i Tines formuleringar: ”Under 1900-talet gick Sverige med i EU. Sverige införde kvinnlig rösträtt 1921 och skapade ett välfärdssamhälle efter en lång steriliseringskampanj.” Efter att ha läst utdraget ur läroboken gör Tine tillägget: ”Något jag missade var att Sverige blev en demokrati under 1800-talets slut.”[1191] Det är svårt att tolka vad Tine egentligen ser för samband mellan de olika företeelserna. Den efterföljande reflektionen sätter ytterligare frågetecken efter både hennes definition av begreppet demokrati och hennes tolkning av den aktuella lärobokstexten. Den övergripande sensmoralen i Tines berättelse är att staten har utövat för stor kontroll över medborgarna för att skapa det ”perfekta samhället”, men att landet istället har blivit alltför styrt och tråkigt.[1192] Hon har svårt att infoga demokratiseringen i denna metaberättelse. Syftet med att återge hennes formuleringar är inte att peka ut hennes något osammanhängande tankegångar utan att synliggöra de svårigheter som finns för eleverna när det gäller att infoga vissa erfarenheter i en meningsfull berättelse. De aktuella eleverna tycks övertygade om att 1921 års reformer bör vara med i en svensk metaberättelse, men händelsen fyller ingen meningsbärande funktion i deras egen stora berättelse om Sverige.

En annan reflektion är att berättelsens meningsskapande intrig för en del elever tycks prioriteras högre än den kronologiska koherensen. På samma sätt som i några av elevernas neutralitetsberättelser anpassas erfarenheter och kronologi efter den sensmoral som eleven vill förmedla. Per skriver:

> När vi når 1939 har Tyskland än en gång fångat tankarna om ett stortyskland och invaderar övriga Europa. Sverige som nu är indirekt bra vän med stormakten Tyskland håller sig utanför och bidrar med stora mängder järn till vapenframställning. Sverige väljer att införa allmän tjänstgöring i försvaret för alla män och med alla män ute i försvar så får kvinnorna nu mer chans att visa vad de går för och tar över i fabrikerna

och på godsen. Inte långt efter krigets slut har kvinnornas rätt i samhället ökat dramatiskt och de har även fått rösträtt. I takt med att tekniken förbättras så gör även infrastrukturen i landet det. Fler och fler fabriker byggs upp och direktvägar så kallade motorvägar byggs, tågtrafiken tar fart på riktigt och Sverige börjar framstå mer och mer som ett i-land. Sedan kommer 80- och 90-talen. Sverige har avskaffat AGA och samhället är mer fritt och inte så strikt som tidigare. Folk har mer pengar på fickorna och mer och mer pengar finns i omlopp och landet blomstrar. […] Att Sverige har lyckats hålla sig utanför båda världskrigen är något som hjälpt oss att bli dem vi är. Vi tror på diplomatin och demokratin. Att alla är lika värda och vi har en blomstrande ekonomi. Vi har allmän rösträtt åt båda könen. Vi har lagar som skyddar befolkningen på rätt sätt och som ställer höga politiker på samma våglängd inom lagen som en låginkomsttagare. I och med att landet införde allmän skola har landet fått en välutbildad befolkning där alla startar med samma förutsättningar i skolan. Alla ska få samma chans. I framtiden tror jag att Sverige kommer att uppvisa sig själv som ett starkt men framförallt ett demokratiskt land.[1193]

Pers berättelse är en framgångssaga som beskriver Sveriges utveckling från ett land där man under 1800-talet levde i djup ”misär” till ett land med blomstrande ekonomi och lagar som skyddar befolkningen ”på rätt sätt”. Trots att han har något diffusa uppfattningar om den kronologiska utvecklingen under Sveriges 1900-talshistoria är hans berättelse på många sätt ett skolexempel på hur flera elever ser på landets utveckling.[1194] I Pers föreställningsvärld är både de ekonomiska framstegen och demokratin direkta resultat av Sveriges hållning under andra världskriget, och denna sensmoral får sedan styra intrigen. Han är även fast förvissad om att dessa goda förhållanden kommer att bestå i framtiden. Man kan känna igen flera centrala begrepp i Pers berättelse. Ett av dessa är ”frihet”, som kommer att diskuteras mer utförligt senare. Ett annat är ”allas lika värde” som av många elever ses som ett centralt element i den svenska narrativa identiteten.

Två av de tre demokratiberättelser som presenterats i samband med läroboksanalyserna finns inte representerade i elevmaterialet, även om vissa element av dessa berättelser har transfererats till nya berättelser.

Att eleverna inte redovisar odalbondens demokratiberättelse är knappast förvånande. Föreställningarna om en urgammal svensk bondefrihet finns troligtvis inte kvar i makroretoriken eller i den historiekultur som eleverna möter. Dock lever honnörsordet ”frihet” vidare i nya kontexter. Mer anmärkningsvärt är att liberalernas demokratiberättelse lyser med sin frånvaro. Liberala tankar har annars en central plats i flera berättelser men dessa kopplas inte samman med demokratiseringen.[1195]

Fyra av eleverna omfattar en demokratiberättelse som har de övergripande dragen gemensamt med folkrörelsernas demokratiberättelse. Karl betonar att

> [vid] sekelskiftet rådde folkrörelsernas framgångar som kom att påverka uppbyggnaden av det moderna Sverige väsentligt. Arbetarrörelsen bildades som ett stöd för de sämre ställda i samhället, arbetarklassen. De kom senare att få större politiskt inflytande och tog också plats i Sveriges riksdag. År 1919 fick även kvinnor rösträtt efter en lång kamp, och i valet 1921 fick de för första gången använda sig av denna.[1196]

Dessutom presenterar eleverna en alternativ demokratiberättelse, om än tämligen löst sammanhållen utan tydliga kausala samband. Elva elever ser en kausalitet mellan den industriella revolutionen och demokratiseringen, som här i Williams fall, i kombination med en folkrörelseberättelse.[1197]

> Människor blev överlag mer medvetna om sina rättigheter i och med den industriella revolutionen, samtidigt som denna på sikt öppnade upp för en ny samhällsklass i form av en välutbildad medelklass som kunde driva demokratiseringsprocessen framåt ytterligare, samtidigt som fackföreningarna började bildas vilka stod upp för arbetarklassens rättigheter och samtidigt fungerade som en utbildningsinstans och lärde människor om demokrati och deras rättigheter.[1198]

Jag uppfattar att flera av de övriga eleverna har konstruerat en komprimerad variant av denna berättelse. Filip skriver:

> Sverige genomgick en större förändring under 1800 till 1900-tal. Industrisamhället växte fram och en välfärdsstat skapades. Kraftig urbanisering resulterade i att städerna växte. Detta lade grunden för det Sverige vi lever i idag. Demokrati, rättigheter och skyldigheter blev centrala begrepp och präglar fortfarande Sveriges samhällspraxis. Samtidigt som en välfärdsstat växte fram fick inte kvinnor rösträtt förrän 1921, detta var en dag för alla![1199]

Filips formuleringar tyder på en viss ambivalens. Visserligen ser han de demokratiska värdena som typiska för en svensk ”samhällspraxis” men detta beror inte på en exceptionellt tidig demokratisering, utan snarare på vissa unika kvaliteter i det svenska systemet. Han ser ett tydligt samband mellan välfärd och demokrati.

Flera av eleverna anger en kronologi där välfärdsstatens framväxt tycks komma före demokratiseringen. Detta kan hänga samman med hur eleverna definierar demokratibegreppet. Den tidigare citerade Viktor skriver att ”[d]emokratin slog igenom med lika rösträtt i kölvattnet”.[1200] Kanske uppfattar han det som att ett utbrett medborgerligt engagemang för landets styrelse ledde till allmän rösträtt. I motsatt riktning kan eleverna då se välfärdssamhället som en förutsättning för ett genuint demokratiskt deltagande. Man bör dock vara försiktig med att övertolka elevernas formuleringar. Uttalanden kan även tänkas härröra från en viss kronologisk oreda eller rena felskrivningar.[1201] I *Youth and History*-undersökningen såg något färre än genomsnittet välfärdssamhället som en förutsättning för demokrati, vilket tyder på att svenska elever under 1990-talet generellt inte kopplade samman dessa begrepp i någon högre grad.[1202]

Genomgående omfattar eleverna samma definition av demokratibegreppet som de elever som Cecilia Ericsson intervjuat.[1203] Även eleverna i den av mig utförda studien definierar demokrati som medborgarnas inflytande i en traditionell representativ demokrati inom nationalstatens ram, vilket också överensstämmer med *Youth and History*-materialets svenska del. Ericsson påpekar att denna definition av demokrati är den vanligast förekommande i svenska läroböcker i

samhällskunskap.[1204] De läroboksanalyser som jag har utfört visar att samma definition är den helt förhärskande även i historieläroböckerna.

Den relativt stora grupp på 15 elever som uttrycker en uttalad stolthet över den svenska demokratin förtjänar extra uppmärksamhet.[1205] Som tidigare visats i samband med läroboksanalyserna anser jag inte att läroböckernas liberala demokratiberättelse har potential att utgöra en hörnpelare för en svensk narrativ identitet. Enligt författarna genomdrevs reformerna av en liten politisk elit, och förloppet sågs närmast som en naturlig och självskriven utveckling. Denna berättelse finns heller inte representerad i elevernas texter. De elever som anger några aktörer i demokratiseringsprocessen skriver istället att det är arbetarna, folkrörelserna eller socialdemokraterna som Sverige har att tacka för demokratin.[1206]

Nio elever definierar demokrati utifrån ett jämlikhetsperspektiv där den springande punkten är att alla är lika värda.[1207] Emelie och Eskil skriver om vad de är stolta över i Sveriges historia:

> 1921, den dagen även kvinnor fick rösta och [Sverige] blev helt demokratiskt, något som Sverige är i framkant med. Jag är stolt över att jag lever i ett land där vi i viss mån har likvärdiga rättigheter.[1208]

> Den allmänna och lika rösträtten. Varje medborgare, man som kvinna har lika stort inflytande i de allmänna och fria valen. Ingen skall på grund av t.ex. sin ställning eller pengar behandlas bättre och ingen skall behandlas sämre.[1209]

Flera andra elever uttrycker föreställningar om en unik svensk jämlikhet, som Sverige dessutom bör sprida till andra länder.[1210] Andra fogar istället in demokratin i jämställdhetsberättelsen. Erik är stolt över att ”vi var ett av de första länderna som införde demokrati i vårt samhälle samtidigt som vi var lika långt framme när det gällde jämställdheten.”[1211] Eleverna framställer detta närmast som en essentiell kvalitet i den svenska karaktären på ett sätt som närmar sig odalbondens demokratiberättelse.

Ett annat element som flera av elevernas demokratiberättelser har gemensamt med odalbondens demokratiberättelse är betoningen av den svenska friheten. Kajsa skriver: ”Även om, som jag skrev innan, det inte alltid är positivt att Sverige höll sig neutralt i krig så har det skapat den demokrati och det fria land vi har idag, vilket jag är stolt över.”[1212] Även Gustav formulerar explicit en demokratidefinition där frihet är ett bärande begrepp:

> Den enda stora väsentliga sak jag missat är kanske hur Sverige blev friare, genom media såsom de första tidningarna, yttrandefrihet, och tryckfrihet, när Sverige fick allmän rösträtt. Jag skrev ju trots allt att Sverige blev ett fritt land, men jag glömde som sagt vägen dit.[1213]

Långt fler än dessa fem elever använder begreppet fritt eller frihet som ett centralt honnörsord i sina berättelser, vilket kommer att utvecklas senare.[1214] Det är däremot dessa elever som tydligast kopplar samman frihetsbegreppet med demokrati. De övriga eleverna talar istället mer om ekonomisk frihet och möjligheterna att styra sina livsval själva. Cecilia Ericsson hävdar att eleverna i de intervjuer som hon har gjort främst associerar begreppet demokrati till medborgarnas deltagande i beslutsfattandet, och först i andra hand till frågor som handlar om yttrande- och åsiktsfrihet. Detta skiljer sig från de resultat som internationell forskning har visat, där frihetsbegreppet är mycket mer centralt. Ericsson tror att detta beror på att de svenska eleverna tar frihet för given och att detta inte behöver uttryckas explicit. Hennes resultat överensstämmer inte helt med mina. En anledning till detta kan vara studiernas design. Om man som Ericsson direkt frågar: ”Om jag säger demokrati, vad tycker ni att det betyder, eller borde betyda?”, responderar eleverna direkt på frågan. När man istället som jag ber dem beskriva viktiga drag i Sveriges historiska utveckling redogör de i större utsträckning för de värden som de själva värdesätter och prioriterar. Ericsson konstaterar också att frågan om frihet kom upp i de flesta fall då eleverna utvecklade sina svar.[1215]

Alla elever betonar dock inte en svensk demokratisk exceptionalism. Lotta skriver:

> Sveriges stormaktstid tog slut någon gång på 1700-talet, och på 1800-talet fick folket allt mer makt i samhället. Och när jag säger folket menar jag männen. Sverige var det sista landet i Norden som införde allmän rösträtt för kvinnor (som fick rösta första gången 1921).[1216]

Hos Lotta konvergerar demokratiberättelsen med jämställdhetsberättelsen på ett sätt som inte är ovanligt. Det som gör hennes berättelse unik är att den inte är en entydig framgångssaga.

SAMMANFATTNING

Man kan konstatera att de demokratiberättelser som läroböckerna presenterar finns glest representerade i elevernas texter. De flesta berättar istället någon av de två alternativa berättelserna om den svenska demokratin. Enligt den ena är demokratiseringen ett resultat av den industriella revolutionen, där den rikedom som denna medförde i förlängningen ledde till demokrati. Enligt den andra är demokratin ett resultat av att Sverige kunde hålla sig utanför andra världskriget. Ett rimligt antagande är att det är de två i historiekulturen dominerande berättelserna, nämligen välstånds- och neutralitetsberättelsen, som får genomslag då eleverna skall forma sina demokratiberättelser. I dessa berättelser integreras frekvent begreppen ”frihet” eller ”fritt”, vars avsedda mening kan anpassas efter den aktuella intrigen. Begreppet ”frihet” får genomgående symbolisera olika positiva värden, och speglar på så sätt den rådande makroretoriken. Återigen tycks det som om den historiekulturella kontexten har haft det största inflytandet på vilka berättelser som berättas, vilken sensmoral som förmedlas och vilka narrativa identiteter som legitimeras.

Elevernas berättelser om främlingen

Ofta blir omvärlden den mörka bakgrund som en svensk idyll får kontrastera. Världen utanför Sverige är otryggare, fattigare och ofriare, men även lockande och en del av framtidsplanerna. Många av elevernas berättelser ger också uttryck för stor empati med utsatta människor, vilken ibland artikuleras genom berättelserna om ”de andra”, de som inte kategoriseras som svenskar. Dessa berättelser, eller snarare berättelsefragment, ingår ofta i en större demokratiberättelse, inte minst då Sverige är scenen. Denna kontext påverkar även den avsedda meningen med begrepp som ”flykting” och ”invandrare”. *Youth and History*-materialet visar också att svenska elever visade en större beredvillighet att erbjuda medborgerliga rättigheter till invandrare utan krav på motprestationer, jämfört med elever från de nordiska grannländerna, men något lägre jämfört med alla deltagande elever.[1217]

Det är 17 elever som tar upp ämnen som berör invandrare eller flyktingar, men 16 av dessa nämner invandringen i samband med främlingsfientlighet, skammen över att Sverigedemokraterna tagit plats i den svenska riksdagen eller Ny Demokratis framgångar under 1990-talet.[1218] Berättelserna blir på så sätt även en del av ett moraliserande ideologiskt historiebruk där mer eller mindre avlägsna politiker eller väljare ställs till svars. Dessa inslag kan dock knappast tolkas som oberoende berättelser, utan ingår i olika demokratiberättelser eller berättelser om vilka sidor av den svenska identiteten som eleverna ogillar. Genom att föra in en ny aktant i demokratiberättelsen kommer denna att förändras och en ny intrig tar form. Karl skriver:

> Att svenskar röstar in en del partier som inte står för allas lika värden är även det förkastligt. Då det sker av ren okunskap eller missnöje är det en sak som får en att skämmas för att vara svensk. Människor förr arbetade intensivt för att vi skulle få dessa rättigheter och sedan kastar så många svenskar bort möjligheten på detta sätt. […] För att motverka männis-

> kors dumhet och okunskap har alla människor skyldigheten, enligt mig, att diskutera politiska sakfrågor och sprida kunskapen. Varje vunnen röst för demokrati är en röst för ett bättre samhälle.[1219]

Karl känner ett ansvar gentemot de människor som arbetat för demokrati och en skyldighet att skydda de segrar som tidigare generationer har uppnått. Främlingsfientligheten kommer att bli hotet mot demokratin och eleverna ser det som sin uppgift att rädda de värden som de uppfattar som centrala. Genom denna omstrukturering av intrigen blir eleverna delaktiga i berättelsen och för handlingen vidare in i framtiden. Jag ser här en förening av Ricoeurs och Whites perspektiv när det gäller historieförmedlingens ansvar. Detta är en demokratiberättelse som inte är synlig i dagens läroböcker, men som eventuellt kommer att göra insteg då de nya erfarenheterna processats genom historiekulturen och makroretoriken, kanske enligt den sedvanliga tioåriga fördröjningen.

Två elever infogar dem som inte definieras som svenskar i en alternativ berättelse.[1220] Isak, som citerats tidigare, ser arbetskraftsinvandringen som en viktig förklaring till det svenska välståndet. Han nämner även att han är stolt över en svensk gästfrihet mot flyktingar som har lidit under svält och tortyr. Isak redovisar därmed i någon mån samma dikotomi som läroböckerna, där den duktige arbetskraftsinvandraren kontrasteras mot den behövande flyktingen. Hans berättelse är unik även i ett annat avseende. Av de fyra elever som uttalat skriver att de inte är ”helsvenskar”, eller som på något annat sätt ser det som en del av sin identitet att de inte är födda eller har ”sina rötter” i Sverige, är han den ende som behandlar frågan om invandring eller främlingsfientlighet. Isak skriver: ”Jag skäms att över 5 procent av människorna i landet röstade på dem [Sverigedemokraterna].” Han infogar på ett tydligt sätt genom denna skam sig själv i en svensk berättelse, vilket visar på det genealogiska perspektivets potential att legitimera en nationell narrativ identitet och hur *idem* och *ipse* integreras i denna berättelse. Som senare kommer att visas är detta inte

en känsla som omfattas av övriga elever som betecknar sig själva som ”inte helsvenska”. Den andre eleven som nämner arbetskraftsinvandringen gör det i sin kompletterande kommentar. Erik skriver att han borde ha nämnt att arbetskraftsinvandringen under 1970-talet hjälpte till att utveckla Sveriges ekonomi.[1221]

Alla de övriga elever som berör ämnet tangerar den berättelse som redovisats i avsnittet om läromedelsberättelserna, men fokuserar helt på metonymin ”flykting”. Människor som inte har sina rötter i Sverige, eller på något annat sätt är avvikande, är genomgående offer i dessa berättelser. De är utsatta för rasbiologisk forskning, rasism eller annan förföljelse och måste därför hjälpas. Med utgångspunkt i Greimas modell är svensken genomgående hjälten eller skurken i dessa berättelser, medan de främmande är de som kommer i åtnjutande, alternativt drabbas av agerandet. Dessa hjälpbehövande människor blir på så sätt viktiga för en svensk narrativ identitet. De medborgare som inte lever upp till den moraliska standard som eleverna uppfattar som typiskt svensk blir följaktligen utsatt för skarp kritik. Amandas ord får illustrera tankegången:

> Det första jag kommer att tänka på var att Sverigedemokraterna lyckades komma in i riksdagen i år, även om det kanske inte är något som spelar en avgörande roll ur ett globalt perspektiv. Jag vet dock att många länder varit chockade att ett främlingsfientligt parti lyckats få fäste i just Sverige, som har haft en mycket human stämpel utomlands.[1222]

Av dessa 16 elever är 11 flickor. Detta är ett alldeles för litet underlag för att dra några slutsatser från, men bör ändock noteras. Möjligtvis är det så att de unga kvinnorna i högre grad är fostrade till att ge uttryck för medmänskligt engagemang.

I de nyare läroböckerna observerades att begreppet ”mångkulturellt samhälle” infogades i berättelsen som ett led i en alternativ upplösning av berättelsen. Detta är ett begrepp som inte förekommer så ofta i elevernas metaberättelser, men som finns som en mer eller mindre outtalad norm i flera av texterna. Britta skriver i sin kompletterande

kommentar: ”Rubrikerna berättar också om det mångkulturella Sverige som jag i de sista frågorna har diskuterat.”[1223] Andra exempel är Jons och Isaks formuleringar:

> Man är så rädd för förändring och olikheter. Jag tror vi måste öppna oss lite mer och titta ut ur vår lilla trygga bubbla som vi lever i. Vi lever ju trots allt i samma värld, och alla borde ha samma förutsättningar.[1224]

> Sverige är ett civiliserat land. Det bor folk från världens alla hörn i landet. Det innebär att landet är kulturellt och det gör att det inte blir så instängt.[1225]

Jag tror att Isak avser ”mångkulturellt” när han skriver kulturellt, men det är givetvis en gissning från min sida. Eleverna ger genomgående uttryck för en människosyn som betonar allas lika värde, vilket ofta underbyggs med dygdetiska resonemang. Det finns dock en viktig skillnad mellan de två elevcitaten. Jon ser det mångkulturella samhället som ett eftersträvansvärt mål för framtiden, medan det i Isaks berättelse är en beskrivning av ett uppnått tillstånd i berättelsens nu.

Sammanfattningsvis tolkar jag det som att eleverna reagerar starkast mot de företeelser som de ser som en utmaning av den svenska narrativa identiteten. De berättelseelement som inte låter sig infogas kommer på så sätt att hota den egna berättelsen och väcker därför starka känslor.[1226] Detta skall inte tolkas som ett ifrågasättande av äktheten i elevernas empatiska och demokratiska grundsyn. Jag är fullt övertygad om att dessa reaktioner är ärliga och grundar sig på medmänsklighet och föreställningar om allas lika värde. Icke desto mindre blir föreställningarna centrala då eleverna skall konstruera sin narrativa identitet.

Det är anmärkningsvärt att inte någon av eleverna, trots att flera av dem anser att emigrationen under 1800-talet var ett viktigt skede i Sveriges historia, tar upp alternativa migrationsströmmar eller nämner någon svensk immigration.[1227] Genomgående tycks det som om eleverna omedvetet inte inbegriper invandrare i Sveriges historia, även om

16 av dem uttalar mycket negativa känslor inför främlingsfientlighet och extrem nationalism. Med undantag för Isak gäller detta även de elever som själva anger att de inte har sina rötter i Sverige. Trettiosju av eleverna nämner inte ämnet över huvud taget, vilket stödjer ovanstående tolkning. En alternativ, och positivare, tolkning kan vara att eleverna inte ser svenskar och invandrare som meningsfulla kategorier, utan betraktar alla som har levt och lever i Sverige som en del av en svensk historia, och därmed som delaktiga i de berättelser som ligger till grund för en svensk narrativ identitet.

SAMMANFATTNING

De flesta av eleverna infogar dem som inte betraktas som svenska i en demokratiberättelse eller en berättelse om svensk hjälpsamhet. Med undantag för två berättelser är dessa människor i huvudsak i behov av skydd och hjälp. Den dikotomi mellan arbetskraftsinvandrare och flyktingar som läroböckerna presenterar finns till viss del även i elevernas berättelser, men den förstnämnda gruppen är i det närmaste osynliggjord. Sensmoralen i berättelsen är ofta att svenskarna har brustit i sina moraliska förpliktelser när det gäller att ta hand om eller integrera dessa grupper.

Elevernas berättelser om jämställdhet

Amelias startpunkt för den berättelse hon vill berätta om Sverige och dess historiska utveckling inleds med orden: ”Politiken och demokratin utvecklades mycket. 1921 fick kvinnorna rösträtt till exempel. Sverige kom också allt närmare det land som det är idag.”[1228]

Hennes tankar är på flera sätt representativa för en relativt stor del av eleverna. Demokratiseringen konkretiseras ofta genom omnämnandet av den kvinnliga rösträtten, och årtalet 1921 verkar djupt etsat

i elevernas minne. Det är även vid detta årtal som Sverige förvandlas till det moderna land som eleverna i någon mån känner igen. Det är 29 elever som har nämnt kvinnors villkor i sina berättelser. Detta är dock inga genomarbetade berättelser utan lösryckta meningar centrerade kring årtalet 1921. Av dessa 29 är det endast fem som presenterar en mer sammanhängande berättelse som leder fram till elevernas samtid.[1229] De övriga nämner endast den kvinnliga rösträtten eller påpekar det anmärkningsvärda i att de glömt att ta upp temat.

Om man utgår ifrån de tre berättelser om jämställdhet som jag identifierat i läroböckerna är ”Berättelsen som nästan inte finns” mycket väl representerad i elevmaterialet. Tjugofem elever nämner inte kvinnans förändrade villkor över huvud taget och tjugofem gör det mycket rapsodiskt, eller konstaterar att de faktiskt glömde det men anser det som viktigt.[1230] Detta kan även jämföras med *Youth and History*-undersökningen som över huvudtaget inte frågar om jämställdhet när viktiga värden i samhället skall graderas.[1231]

De elever som endast nämner den kvinnliga rösträtten tycks se reformen som berättelsens slut och upplösning. Den svenska jämställdheten, som ofta jämförs med andra mer ojämställda länders förhållanden, ses i dessa berättelser inte som en pågående process.[1232] Elevernas berättelser överensstämmer även i detta avseende med läroböckernas äldre berättelser. Flera elever uttrycker även en uttalad stolthet över införandet av kvinnlig rösträtt.[1233] Genomgående skriver eleverna, liksom läroböckerna, att kvinnorna fick rösträtt eller fick rösta.[1234] Kvinnorna driver inte själva handlingen framåt i berättelserna, utan blir tilldelade sina nya rättigheter.

Om man studerar fördelningen mellan könen bland dem som mer eller mindre utförligt nämner kvinnors förhållanden i sina berättelser kan man konstatera att ämnet tycks något mer angeläget för de kvinnliga eleverna. Det är 18 kvinnliga och 11 manliga elever som tar upp ämnet. Det är ett mycket begränsat underlag och kan därför inte ligga till grund för några vidare generaliseringar. Det bör dock

noteras att liknande genusskillnader endast visar sig i berättelsen om främlingen. Det kan vara ett rimligt antagande att kvinnors villkor och rättigheter ligger närmare de kvinnliga än de manliga elevernas existentiella vardagsfrågor.

Av de fem elevtexter som kvarstår presenterar fyra ”berättelsen om världens mest jämställda land”. Lisa artikulerar den mest elaborerade berättelsen:

> Demokratin tar ett stort steg i och med att den kvinnliga rösträtten införs 1921. Mitten av 1900-talet och kvinnor har fortfarande sin plats i hemmen. Från 1950-talet och framåt sker stora förändringar för kvinnor. Socialdemokratin har makten största delen av århundradet, vilket gör att Sverige blir ett av de mest jämlika samhällena i världen. […] [Jag tycker att] jämlikhet, jämställdhet och demokrati är de högsta värdena. Jag tror också att jag är väldigt liberal i förhållande till människor i många andra länder. Att bo i ett land som är sekulariserat spelar stor roll. […] Det är viktigt att berätta [för eventuella framtida barn] varför de kommer att leva det liv de kommer att göra. Viktigt att berätta att det inte var högern som röstade igenom kvinnors rösträtt eller fri abort.[1235]

Lisa för här samman jämställdhetsberättelsen med den välfärdens och folkrörelsernas demokratiberättelse som hon har presenterat. De olika historiska processerna blir på så sätt koherenta. Hon för även berättelsen fram i tiden, och rösträttsreformen blir därmed inte berättelsens peripeti. Inte heller i Lisas berättelse är det kvinnorna som leder kampen för lika rättigheter. Ett annat signifikant inslag i hennes berättelse är beskrivningen av Sverige som ett ovanligt sekulariserat land. Detta berättelseelement förekommer i flera olika berättelser i elevmaterialet men har inte noterats i läroböckerna. Sekulariseringens betydelse för Sveriges utveckling skulle ha kunnat tolkas som en sjätte elevberättelse om materialet hade bearbetats utifrån ytterligare ett perspektiv.[1236] Elevernas sekulariseringsberättelse konvergerar med både demokrati- och jämställdhetsberättelsen och de förstärker på så sätt varandra. Den berättelse som skiljer sig från de övriga är Hannas:

> Jag är stolt över att Sverige införde kvinnlig rösträtt under 1921 eftersom det var en bra början till ett jämlikt samhälle, även om det borde införts tidigare enligt mig. […] Vare sig man är man eller kvinna har man idag samma rättigheter i de flesta fallen. Det finns fortfarande en del diskriminering mot kvinnor, främst i arbetslivet, med ojämna löner och så vidare.[1237]

Hanna gör här en retorisk vändning genom att inledningsvis hävda att hon är stolt över den kvinnliga rösträtten, men att denna inte är tillräcklig och att fler förändringar krävs. Det är anmärkningsvärt att detta är den enda elevtext som anger att det finns mer att göra angående jämställdheten i Sverige. Hon presenterar en berättelse som närmast motsvarar den jag kallat ”berättelsen om de grusade förhoppningarna” i läroboksanalysen. Om man utgår från att läroböcker och elevtexter emanerar från samma makroretorik och historiekultur är detta en beaktansvärd skillnad mellan de senare läroböckerna och elevtexterna.

De avvikande berättelserna leder även in på frågan om hur eleverna definierar de signifikanta begreppen i denna berättelse. Genomgående är den avsedda meningen med begreppet ”kvinna” alla kvinnliga medborgare, oavsett ålder. Däremot finns det skillnader mellan hur begreppet jämställdhet definieras. De elever som presenterat en mer fragmenterad berättelse tycks definiera jämställdhet som kvinnligt tillträde till den representativa demokratin, medan Lisa, Karl, Maria och Hanna ger en vidare definition av begreppet. Som senare kommer att visas i samband med redovisningen av elevernas fiktiva berättelser reflekterar dock fler elever över maktrelationerna i samhället i en bredare kontext.

Sammanfattningsvis måste man konstatera att både berättelserna om främlingen och berättelserna om jämställdheten är svagt representerade i elevmaterialet. Givetvis kan man se detta som proportionellt till läroböckernas textmängder. Troligtvis har dessa teman ett större procentuellt utrymme i elevtexterna än i lärobokstexterna. Detta faktum till trots medför alltför korta och fragmentiserade uttalanden ett

svårtolkat material. Kanske är det så att det inte blir så mycket utrymme över när de stora berättelserna har tagit för sig, vilket speglar den rådande makroretoriken och de dominerande historiekulturella trenderna.

SAMMANFATTNING

Den vanligaste berättelsen i elevtexterna är ”den som inte finns”. Eleverna kommer ofta in på kvinnlig rösträtt men denna sätts inte in i en sammanhängande berättelse. Av de elever som presenterar en mer koherent berättelse framställer fyra av fem Sverige som ett unikt jämställt land, vilket tyder på att berättelsen om de grusade förhoppningarna inte har fått något större genomslag i elevernas föreställningsvärldar.

Det förflutna från ett annat perspektiv

Jörn Rüsen har påpekat att en genetisk berättelse utmärks av att den innehåller både kontinuitet och förändring. Varje ny temporal, kulturell och social utsiktspunkt skapar ett nytt perspektiv som innebär nya stråk av permanens och diskontinuitet.[1238] I frågorna 3 och 4, samt frågorna 6 till 11, är jag explicit intresserad av att studera elevernas syn på sin egen roll i historien. På vilket sätt ser de ett samband mellan sin egen livsvärld och de livsvärldar som tidigare generationer ärvde och skapade, och på vilket sätt ser de sin egen roll som skapare av framtida människors historiska arv? Hur konstrueras deras narrativa identitet i relation till de berättelser de berättat om Sverige? Hur ser de på frågor om stolthet och skam när det gäller tidigare generationers agerande, och huruvida, och i så fall på vilket sätt, känner de själva delaktighet i dessa handlingar?

Människans belägenhet som både skapad av historien och skapare av historia är historiefilosofins grundpremiss, och därför ett centralt

problemområde för historiedidaktiken.[1239] Ricoeur skriver att människan tillhör både orsaksmässighetens och motivationens rike, både förklaringens och förståelsens domäner.[1240] Denna reflektion berör även frågan om ansvar, eftersom ansvar förutsätter människans möjligheter till inflytande över tillvaron. Frågorna tangerar även det resonemang kring skillnaden mellan Ricoeurs och Whites syn på historikerns ansvar som diskuterats tidigare. Gentemot vilka människor är historikerns moraliska ansvar störst, och ställer eleverna sig i huvudsak på Ricoeurs eller Whites sida i denna historiefilosofiska debatt?

I Ricoeurs anda ser jag det som centralt att både förklara och förstå varför människor handlade som de gjorde, varför dessa handlingar beskrevs som de gjordes i källor och dokument, och varför historiker och läroboksförfattare valt att representera dessa händelser som de gjorde. Var och en av dessa frågeställningar har både en genetisk och en genealogisk dimension som kan förklaras och förstås utifrån olika premisser. På samma sätt är elevernas val av sammanhang, dramaturgi och retoriska strategier ett utslag av deras genealogiska frågor till det förflutna.

Detta resonemang kan exemplifieras med en tendens i de aktuella elevtexterna. På frågan om det finns något som eleverna skäms över i det förflutna, är Sveriges eftergiftspolitik under andra världskriget ett vanligt förekommande svar.[1241] De aktuella elevernas historiebok presenterar inte en anklagande neutralitetsberättelse, men denna berättelse är likväl bekant för många av eleverna. De har i sina möten med signifikanta andra, tidigare läroböcker eller media stött på en berättelse som presenterat ”Sveriges” agerande under andra världskriget som något att skämmas över. Vilka motiv eller faktorer som kan ha legat bakom dessa presentationer har avhandlats i avsnittet om neutralitetsberättelserna. Bland de elever som genomför studien efter 2010 års riksdagsval är det relativt vanligt att även koppla samman skammen över eftergiftspolitiken med skammen över Sverigedemokraternas inträde i den svenska riksdagen. Denna berättelse kan då både förklaras med hjälp av historisk kontext, historiekulturell kontext och de personliga politiska ställningstaganden som eleverna har gjort

i frågor om människors lika värde och främlingsfientlighet. Den aktuella känslan av skam kan då både förstärka skammen över tidigare handlingar, och överskugga denna äldre skam om denna inte längre upplevs som lika aktuell och angelägen.[1242]

Villkor och vilja

I fråga 3 är jag främst intresserad av elevernas syn på historiska drivkrafter. Jag ville få möjlighet att se hur eleverna ser på samspelet mellan strukturella förhållanden och intentionalitet när det gäller historisk kontinuitet och diskontinuitet. Här är det lämpligt med en självkritisk granskning av frågans formulering:

> Dina förutsättningar att forma ditt liv beror ju både på vad du vill och på de villkor som du lever under. Vilka nutida villkor tror du kommer att påverka ditt framtida liv mest? Vad tror du betyder mest, det du vill eller de villkor du lever under?[1243]

Min intention var att formulera en fråga som knöt an till elevernas nuvarande liv för att se om de infogade detta liv i den metaberättelse de konstruerade under fråga 1, 2 och 3. Jag valde medvetet att inte beröra det förflutna explicit för att se om de självmant skapade denna relation till det förgångna. Möjligtvis gjorde min formulering att eleverna såg detta som en fråga som uteslutande berörde deras personliga ambitioner inför framtiden. En annan formulering hade sannolikt skapat ett annat utfall för denna fråga. Flera elever konstaterar att detta inte är en lätt fråga att besvara. Lotta ger exempelvis uttryck för en klassisk reflektion om den fria viljans villkor: ”Jag vet inte vad som betyder mest, de villkor jag lever under eller min egen fria vilja. Ibland kan det vara svårt att skilja på min egen vilja och villkoren, eftersom jag är uppväxt med dem.”[1244]

Av de elever som besvarade frågan såg 29 elever villkoren som det mest avgörande för hur framtiden skulle forma sig för individen.[1245]

Det är dock anmärkningsvärt att 13 av dessa 29 elever betonar just det ”villkor” att de som svenskar har stora möjligheten att välja och utforma sina liv fritt.[1246] Eva Block kommer i sin studie *Kulturindikatorer i svensk symbolmiljö 1945–1975* fram till att begreppet ”frihet” är mer frekvent i tidningsledare under perioder som präglas av liberala tankeströmningar.[1247] Studien behandlar tidigare decennier, men kan ha räckvidd även när det gäller att avgöra vilken makroretorik som präglar de aktuella elevernas historiska berättelser. Eleverna ser inte denna valfrihet som en självklarhet utan som en del av de förutsättningar som det innebär att växa upp i just Sverige. Detta är dock i de flesta fall ingen ”negativ” frihet enligt en nyliberal definition, utan en frihet som grundar sig på vissa ”positiva” rättigheter, exempelvis utbildning.[1248] Amelias ord får representera denna grupp, även om hon inte använder begreppet frihet:

> Det som påverkar mitt liv mest är att jag är uppvuxen i Sverige där jag har så många möjligheter. Jag har fått en bra utbildning och kan välja att utbilda mig till nästan vad jag vill på universitet eller högskola. Hade jag fötts i en annan del av världen är det inte så säkert att jag hade haft så många valmöjligheter. Hade jag inte fötts i Sverige så hade det kanske inte spelat någon roll vad jag vill eftersom jag kanske inte hade haft några alternativ. Om jag däremot har valmöjligheter så är vad jag vill otroligt viktigt för att jag ska kunna leva ett bra liv.[1249]

Amelias tankar är illustrativa på flera sätt. Hon kopplar inte de goda förutsättningar hon har haft till den historiska utveckling som hon presenterat i tidigare frågor, utan dessa förhållanden konstateras oreflekterat. Hennes narrativa identitet är, liksom i liknande berättelser, starkt knuten till en svensk valfrihet. Rummet och den nationella gemenskapen blir på så sätt en grundförutsättning för valfriheten, samtidigt som den ingår i en global berättelse om orättvisa. I de tidigare frågorna har Amelia betonat kvinnlig rösträtt och Sveriges neutralitet som viktiga historiska skeden. Dessa aktualiseras dock inte då Amelia resonerar kring sina förutsättningar att forma sitt liv. En elev som dock

explicit använder begreppet frihet är Gustav, som skriver: ”Jag är stolt över den frihet vi har valt att inrikta oss på här i vårt land, friheten tyder på att man respekterar individerna i landet och att man insett att varje människa är viktig.”[1250]

Vad menar då eleverna med begreppet ”frihet” och vilket meningsbagage har detta begrepp? Begreppet tycks i någon mån bära med sig alla tidigare positiva konnotationer, men dessutom tillfogas nya betydelser när eleverna använder det i sin retorik. Det kommer att innefatta både en kollektiv och en individuell aspekt. Det anonyma begreppet ”man” i Gustavs citat tolkar jag som samhället, i abstrakt mening. Denna syn på ett samhälle som levererar både trygghet och frihet är utmärkande för många av elevernas uppfattningar av sina villkor.[1251] Ett annat exempel är Amandas formulering: ”I Sverige räknar vi inte bara med att det är någon som tar ansvar för att vi mår bra rent fysiskt, utan också att vi ska ha möjligheten och friheten att leva som vi vill och att någon fångar oss om vi faller.”[1252]

Det som slår mig när jag läser elevernas svar är hur väl deras föreställningar överensstämmer med vad Henrik Berggren och Lars Trägårdh kallar statsindividualism. Med mitt språkbruk är detta en berättelse som beskriver en svensk politisk tradition som har växt fram ur den gamla bondefriheten, och där staten garanterar en uttalad individualism. Författarna jämför Sverige med USA och Tyskland och ser det som utmärkande för Sverige att staten sörjer för individens oberoende gentemot andra kollektiva institutioner, såsom exempelvis familjen och kyrkan. Frihet från beroende av andra blir en central föreställning enligt denna berättelse, vilket skapar ett nära samband mellan begreppen oberoende och samhällelig solidaritet. Denna enligt författarna unika svenska individualism ger ett skydd mot vad som skulle kunna uppfattas som förnedrande välgörenhet eller uppoffringar för de anhörigas bästa. De menar även att detta kommer att påverka ett svenskt sätt att se på kärlek och familj. Endast de relationer som är autonoma och frivilliga bygger på äkta kärlek.[1253] Många elever ger på olika sätt uttryck för liknande tankar i sina berättelser,

inte minst de som presenterar någon form av välfärdsberättelse.[1254]

En annan förekommande retorisk strategi är att använda en dygdetisk ton i argumentationen. Just för att man som svensk har alla förutsättningar är det närmast en skyldighet att göra något bra av sitt liv. Denna argumentation känns igen från de äldre välståndsberättelserna med deras betoning av arbetsamhet och flit.[1255] Hanna är den enda av dessa elever som explicit kopplar samman den svenska valfriheten med den historiska utvecklingen: ”Jag skulle gissa att jag har ganska lätt att uppnå mina mål med mitt liv under de villkoren jag lever under idag. Det kan jag ju tacka den historiska och politiska utvecklingen för. Jag får en gratis utbildning och jag har en yttrandefrihet i och med Sveriges grundlagar.”[1256]

Detta är på ett annat sätt en representativ formulering; de villkor som råder beskrivs ofta genom användandet av kollektivsingular i bestämd form.[1257] ”Utvecklingen”, ”friheten” eller ”framstegen” är det som har skapat de rådande omständigheterna. Detta kan ses som en, med Whites terminologi, komisk berättelse. Som påpekats i tidigare avsnitt är det sällan konkreta aktörer framträder som handlande subjekt när de existerande villkoren skall förklaras.

Av de övriga 16 elever som betonade villkor mer än vilja kopplar sex av dem mer eller mindre explicit samman dessa villkor med tidigare historiska processer.[1258] Eskil svarar:

> Svårt att säga, det är en simpel fråga om man tänker på de personer som växte upp på 1800- och 1900-talet. Jag är själv född på tidigt 1990-tal. Men det som kommer påverka mig är att jag har mina föräldrar, för vi är alla uppbyggda på fördomar och normer, vi påverkas mest av våra föräldrar. Det jag vill komma fram till är att våra föräldrar är födda på mitten av 1900-talet och de sätter sin prägel på oss med en strikt uppfostran. Det lär ändras när vi blir föräldrar och utsätter våra barn för vår uppväxt som säkert har varit betydligt bättre än våra föräldrars.[1259]

Jag är inte säker på att jag förstår vad Eskil menar med ”en simpel fråga”. Kanske menar han att dessa människors uppväxt var så pass

annorlunda och sämre att de självklart har haft andra förutsättningar än vad han själv har fått.[1260] Eskil ger enligt min tolkning uttryck för insikten om att vi både är skapade av historien och skapare av historia, och lyckas dessutom uttrycka detta genom att inkludera de temporala dimensionerna. Även Jonas ser i någon mån de historiska processerna när han beskriver de villkor han lever under:

> Jag gillar de värderingar som präglar det svenska samhället. Kollektivt ansvar där alla hjälper alla med hjälp av skatter är bara en av dessa. Även tron på alla människors lika värde är en central del av det som jag kallar mina svenska värderingar. Dessa värderingar har växt fram kanske just på grund av att vi alltid varit ett förhållandevis litet folk.[1261]

Att han besvarar frågan om vilja och villkor med att beskriva sina ”svenska värderingar” tyder på att dessa ses som en viktig del av de förutsättningar han lever under. Precis som i de berättelser som betonade en ”svensk valfrihet” andas denna beskrivning en känsla av svensk unicitet och självkänsla som är kopplad till vissa moraliska värden. Jonas använder synekdoken ”folk” och ”växt fram” som indikerar en gradvis organisk utveckling av historien, men som även har nationalistiska implikationer. Britta skapar en alternativ berättelse som istället kopplar villkoren till en global berättelse. För att Brittas svar skall vara begripligt måste även en del av svaret på fråga två infogas i citatet:

> På frågan om vilken av dessa händelser som har påverkat oss mest måste jag säga datoriseringen som jag endast nämnde lite kort. Detta trots att det inte hände för speciellt många år sedan. Om man skall vara långsökt, eller i ärlighetens namn objektiv, så beror datoriseringen i sig på händelser längre bak i tiden, men för oss idag och människor i framtiden kommer förmågan att föra över information och kunskap på detta elektroniska vis ha stor betydelse. Jag ser också detta som ett steg in i en globaliserad värld då vi bara på ett par sekunder kan få kontakt med en människa i andra sidan av världen. Datorn trollar bort avstånd och jag tror att man i framtiden kommer att se Sverige som landet där man föddes men gränserna har ingen betydelse. Världen blir istället ens hem och arbetsplats. Vad som kommer att påverka mig mest kan liknas vid

> svaret ovan. Jag ser redan världen mer som ett internationellt hem än vad jag gjorde för ett år sedan. Vår resa till Kina i höstas (2009) suddade verkligen ut gränserna för mig. Idag har jag kontakt med människor, och räknar några av dem som nära vänner, trots att vi bor hundratals mil ifrån varandra. Avståndet spelar ingen roll – tack vare datorn och Internet kan vi ändå ha en daglig kontakt. Mitt liv kommer att formas utav ett globalt och internationellt tänkande.[1262]

Brittas fogar in sitt eget och framtidens människors liv i en teknisk globaliseringsberättelse som har sitt ursprung i ett mer eller mindre avlägset förflutet. Denna berättelse är inte så vanlig i materialet och förekommer främst då författarna har haft erfarenheter av att leva i eller besöka en annan kultur.

De övriga tio eleverna kopplar inte samman de rådande villkor som de ser som mest betydelsefulla för sina framtida liv med de historiska processer som de beskrivit under de två första frågorna.[1263] Detta kan givetvis bero på att de anser att de redan har utvecklat dessa resonemang, och att de underförstått menar samma sak som Britta när hon uttryckligen skriver att dessa två frågor måste föras samman. Det är även möjligt att de inte ser dessa sammanhang. Om man överför resultatet till en fråga om aktörernas eller strukturernas prioritet, med avseende på drivkrafterna för historisk förändring eller kontinuitet, kan man se att en övervägande del av eleverna skulle ha betonat strukturernas betydelse. Det är dock viktigt att påminna sig om att många av de elever som påpekade villkorens överhöghet över viljans, såg dessa villkor endast som en möjlighet till valfrihet. Tydliga honnörsord i dessa berättelser är just frihet, val och möjlighet att påverka.

Av övriga 25 elever ser tre vilja och villkor som lika viktiga, medan 22 ser viljan som det centrala för hur livet kommer att yttra sig.[1264] En av dessa 22 elever gör en koppling till de historiska processer eller utvecklingslinjer som de presenterat i sina berättelser. William, som är den ende som uttrycker en korrelation mellan dåtidens strävanden och nutida villkor, svarar så här på frågan:

> Allt ovan var avgörande för att det samhälle vi lever i idag har kunnat utvecklas, och ovanstående är även en förutsättning för att den framtid vi tänker oss idag med alla dess möjligheter som enbart har kunnat komma till tack vare de uppoffringar människor gjorde för våra fri- och rättigheter under 1800- och 1900-talet. […] Ingenting, jag formar min framtid själv. Regler och normer har mindre betydelse för mig och hur mitt liv kommer att se ut, mina misslyckanden kan jag aldrig skylla på historien eller de levnadsförhållanden, vilka är mycket goda, som jag lever under idag.[1265]

Trots att han ser att historiens aktörer har skapat vissa förutsättningar för honom anser han inte att motsvarande begränsningar skulle kunna vara möjliga. Kanske är det samma dygdetiska argumentation som redovisats ovan i samband med andra elevtexter.[1266]

Identiteter och historia

”För vi är alla en del av det som hänt, och händer. Rättigheter är skyldigheter.”[1267] Så formulerar sig Filip när han skall beskriva varför han och alla andra har en del i det ansvar som det innebär att gottgöra tidigare generationers missgärningar. De frågor som mer uttalat fokuserar på elevernas narrativa identitet och genealogiska perspektiv på historien hänger intimt ihop med denna föreställning. Tanken att vår identitet härrör från det som vi uppfattar som vår historia, och att denna historiskt förankrade identitet implicerar att ett visst handlande, länkar samman olika temporala dimensioner. Klas-Göran Karlsson skriver:

> Det genetiska tänkandet är inriktat på att rekonstruera det förflutna på avstånd, enligt ett speciellt regelsystem och med den framåtriktade kronologin som ledstång, medan det genealogiska tänkandet är orienterat mot konstruktion av det förflutna, mot att göra historia till ett pågående livs- och samhällsprojekt, med den bakåtriktade kronologin som redskap.[1268]

Han påpekar att avgränsningen mellan det genetiska och det genealogiska perspektivet inte är en enkel operation. Det genealogiska

perspektivet är påverkat av etablerade historiekulturella mönster och den historiska rekonstruktionens urvalsmekanismer är färgade av intresseområden och ideologiska preferenser.[1269] Om man ställer frågor om stolthet, skam, skuld och ansvar aktiverar detta ett genealogiskt förhållningssätt till det förflutna, samtidigt som eleverna är påverkade av historiekulturellt etablerade förklaringsmodeller.[1270] De aktuella eleverna uppmuntrades att söka i sitt eget känsloregister när de skulle leta upp hållpunkter för sin narrativa identitet. Dessa är, som Ricoeur påpekat, inga konstanta känslotillstånd utan relationella processer som ständigt skapar nya berättelser.[1271] Företeelser ur det förflutna kan i en berättelse skapa känslor av samhörighet och stolthet medan de i en annan situation kan ge upphov till avståndstagande och skam, allt för att göra livet meningsfullt och begripligt.[1272]

Liksom i Filips citat blir människans självbild ett resultat av detta samspel mellan kontinuitet och förändring. Ricoeur formulerar, som jag läser honom, ett samband mellan det genealogiska perspektivet på historien och individens narrativa identitet. Genom att modifiera våra berättelser efter de händelser vi råkar ut för navigerar vi mellan det som vi upplever som likhet med andra och det som vi ser som vår unicitet. Olika erfarenheter passar bättre eller sämre in i dessa berättelser, beroende på vad det är vi vill legitimera. Vad som är likt och olikt är hela tiden föränderligt. Genom dessa berättelser skapas vår identitet i ständigt pågående processer.[1273]

Vissa forskare har betonat identifikationsprocessernas diskontinuitet och beroende av existerande maktrelationer.[1274] Jag ser det även som värdefullt att notera kontinuitet och individens behov av stabilitet och permanens när det gäller formerandet av den narrativa identiteten, utan att för den skull hemfalla åt essentialism eller en negligering av de maktstrukturer som påverkar berättelserna.

Eleverna menar generellt att deras identitet påverkats på ett positivt sätt av det faktum att de lever i Sverige. Flertalet elever i studien uttrycker en stolthet eller en glädje över de förhållanden som de lever under.[1275] Några få framställer dock istället en kritisk eller indifferent

hållning till det som de uppfattar som sin svenska identitet.[1276] Tre elever väljer att beskriva sig själva som ”inte helsvenska” i samband med frågorna som behandlar stolthet och skam, medan två av dessa elever inte uttrycker den kategoriseringen i frågan om identitet.[1277] Här kan man istället se att eleverna infogar sig själva i ett svenskt ”vi”. Det bör noteras att jag i min fråga inte explicit efterlyste några värdeomdömen om det faktum att de lever i Sverige. Detta har så gott som alla elever trots detta avgett. Filip funderar dock över frågan på ett sätt som tangerar Ricoeurs analys, utan att fälla några omdömen om huruvida denna belägenhet är positiv eller ej:

> En svårbesvarad fråga. Att Sveriges historiska arv och tradition präglat mig och individerna i min omgivning är självklart. Värderingar förs vidare till nästa generation, ibland förankras de i en ny situation, ibland möter de motstånd. Detta skapar identitet genom identifikation till omgivningen och individerna där. Jag kan antagligen säga, jag är den jag är, för att jag är där jag är.[1278]

Filip kopplar på ett ovanligt uttalat sätt samman de historiska erfarenheterna, och deras historiekulturella rekonstruktioner i form av arv och tradition, med sin narrativa identitet. Han konstaterar även att identitet formeras både genom legitimering och utmaning av rådande värderingar och tolkningar. Jag uppfattar Filips formulering ”är där jag är” som både en rumslig, social och temporal belägenhet.

Rüsen har påpekat att insikten att historia innebär både kontinuitet och förändring genererar en genetisk berättelse, där det förflutnas erfarenheter tillåts att tolkas på ett nytt sätt i en ny kontext utan att detta medför en instrumentalisering av historien.[1279] Filip uttrycker, enligt min mening, just denna förståelse för kontinuitet och diskontinuitet.

Det framkommer några dominanta teman när man studerar elevernas berättelser om ”svensk identitet”. Ett sådant tema har presenterats ovan i samband med frågan om villkor och vilja. Tjugofyra elever uppfattar den svenska friheten som en viktig del av vad de betraktar som sin svenska identitet.[1280] Denna frihet kopplas oftast till ett eko-

nomiskt välstånd och skapar på så sätt en legitimering av välståndsberättelsen. Amanda skriver:

> Jag är övertygad om att det har en avgörande roll för mitt sätt att se på mig själv, likväl som andra svenskars sätt att se på sig själva. Framförallt tror jag vi förväntar oss att folk skall bry sig om att vi kräver vissa rättigheter; att vi ska ha möjlighet att genomföra saker och att ingen får trycka ner oss. I många andra länder förväntar man sig […] att man får sköta sig själv eftersom att ingen annan bryr sig om dig. I Sverige räknar vi inte bara med att det är någon som tar ansvar för att vi mår bra rent fysiskt, utan också att vi ska ha möjligheten och friheten att leva som vi vill och att någon fångar oss om vi faller.[1281]

Amanda betonar föreställningen om att kunna förverkliga sig själv och sina drömmar som en viktig del i sin narrativa identitet. Hennes ord andas ett visst mått av kritik över att vi som svenskar tar både frihet och trygghet för givna.[1282] Alma påpekar att hennes identitet och självbild har förändrats sedan hon flyttade till Sverige och ger därmed uttryck för insikten om den narrativa identitetens processuella och relationella karaktär.[1283] Det gemensamma nyckelbegreppet för dessa berättelser är frihet. Oftast ställs den svenska friheten, som i Linas text, mot en föreställd ofrihet i exempelvis Iran, även om hon påpekar att man inte kan generalisera.[1284] Deras retoriska strategier åstadkommer därmed en förstärkning av det som de uppfattar som svenska kvaliteter. Dessa föreställningar överensstämmer också med dem som redovisas i *Youth and History*. Svenska elever uppskattade även under 1990-talet frihet mer än genomsnittet av studiens deltagare.[1285] Det bör dock påpekas att frågan i *Youth and History* främst handlar om yttrandefrihet och att eleverna i den av mig genomförda undersökningen definierar frihet på en mängd olika sätt.

Tretton elever betonar istället, eller också, en svensk moralisk överlägsenhet när de skall beskriva vilka faktorer som främst har påverkat deras identitet.[1286] Jon får representera denna grupp:

> Som jag kanske redan har varit inne på i fråga 3, så anser jag att Sverige är ett väldigt accepterande samhälle. Man blir inte skapad efter samhället, som man kanske gör i vissa politiskt bestämmande länder. Utan Sverige består till stor del av frihet, och min identitet har också blivit skapad efter denna frihet. Jag kan säga det jag vill säga, och jag kan tycka det jag vill tycka. Samt att hela strukturen i samhället, alla normer har också satt stor prägel på en. Man vet liksom vad som är rätt och fel, samtidigt som man vet att det inte är fel att tycka olika.[1287]

Detta sätt att se en svensk identitet står i stark kontrast till de berättelser om bortskämdhet som redovisats tidigare. Det befinner sig dock i linje med flera av de berättelser man kan iaktta i läroböckerna. Sverige framställs som ett föregångsland med en exceptionalism rörande demokrati, jämställdhet och jämlikhet. Lisas menar att detta har att göra med att Sverige är ett sekulariserat land, vilket kan jämföras med Linas exempel om Iran.[1288] Svenskarnas ovanligt liberala inställning blir på så sätt en viktig komponent i den narrativa identiteten, och särskiljer dem därmed från andra mindre demokratiska och mer religiösa människor. Gustav och Sven associerar dessa förhållanden till den historiska utvecklingen och skapar på så sätt en kontinuitet mellan sin egen identitet och en tidsrymd som är längre än deras livstid.[1289] Mattias antagande att Sverige har gjort honom till en bättre människa är värt en del eftertanke.[1290] En spontan reaktion kan vara att utmana ett sådant uttryck för självförtroende. Uttalandet bör emellertid läsas i sin moraliska kontext och ses som ett argument i linje med exempelvis Gustavs, vilket hävdar att goda förhållanden medför ett särskilt ansvar med avseende på medmänsklighet.

Ett annat vanligt tema i de berättelser som behandlar relationen mellan livet i Sverige och identiteten är ”den svenska korrektheten, inbundenheten och blygsamheten”. Sju av eleverna för fram detta tema i sina berättelser om en svensk identitet.[1291] Detta framställs närmast som en medfödd egenskap i likhet med det ”folklynne” som de äldre läroböckerna presenterade, men är i elevernas tappning inte ett entydigt positivt karaktärsdrag. Martin Wiklund menar att den svenska

”folkhemsgråa” identiteten, som tidigare varit en källa till stolthet, under de senaste decennierna har utmanats och blivit föremål för kritik.[1292] Britta skriver:

> I Sverige är man ”vanlig”, ”normal”, ”lugn”, ”tystlåten” och drar ej till sig någon uppmärksamhet utan anledning. Självklart har generationer av svenskar påverkat mitt sätt att vara – om så omedvetet. Att ”trolla bort” något som har funnits inristat i den svenska själen i flera hundra år är svårt att få bort. Vi skulle aldrig dansa samba och salsa osv. ute på gatorna på nationaldagen.[1293]

Föreställningen att ett svenskt beteende står för normalitet och ordning blir i dessa berättelser starkt legitimerande av identiteten. Motberättelser till dessa föreställningar går också att iaktta i materialet. Isak skriver:

> Sverige är ett civiliserat land. Det bor folk från alla världens hörn i landet. Det innebär att landet är kulturellt och det gör att det inte blir så instängt. Jag tror att jag har blivit påverkad mycket av att bo i Sverige. Min familj har flyttat mycket och jag har fått fixa nya vänner många gånger. Jag har vänner från Bosnien, Serbien, Libanon, Irak, Afghanistan, Sverige, Danmark, Polen, m.m. Det har påverkat mig och genom att ha vänner från många olika kulturer har gjort att jag har fått en annan syn på människor. Hade jag istället bott i ett land där det inte fanns så många olika kulturer och människor från många länder så kanske jag inte haft den synen på livet jag har.[1294]

I Isaks berättelser framställs istället Sverige som ett öppet land med många kulturmöten, vilket Isak definierar som ett ”civiliserat land”. Det blir uppenbart att den narrativa identiteten konstrueras relationellt med utgångspunkt i de individuella erfarenheterna och att ”det svenska” får olika funktioner i dessa berättelser.[1295] Jonas och Johannes beskriver istället svensken som en opatriotisk världsmedborgare utan speciella bindningar till sitt land.[1296] Adam betonar de personliga erfarenheternas betydelse för identiteten och gör inga kopplingar till några större historiska processer eller nationella kate-

gorier, medan Fia istället betonar att hon har sina rötter i ett annat land och därför inte anser att hennes ”svenska del” av identiteten har påverkat henne speciellt mycket. Fyra av eleverna formulerar någon form av kritik mot vad de uppfattar som en svensk jantelagsmentalitet, egoism eller slutenhet, men ingen av dem kopplar detta till en historisk utveckling.[1297]

Stolthet och skam

”Finns väl en del man kan skämmas över.” Orden är Annas, som fortsätter: ”Som att vi inte tog någon ståndpunkt under andra världskriget, köttproduktionen, psykvården… och Jimmie Åkesson. Till exempel.”[1298] Den minsta gemensamma nämnaren i Annas teman tycks vara bristande respekt för levande varelsers integritet och värde, men det är även mycket som skiljer Annas ämnesområden åt.

Rüsens berättelsetypologi utgår från berättelsens sätt att hantera historisk kontinuitet och förändring, och från dess förmåga eller oförmåga att skapa sammanhang mellan sådana disparata erfarenheter som dem som Anna nämner. Berättelsen förmedlar minnen och gör dessa mer eller mindre relevanta för nuet och framtiden. Frågor som berör stolthet, skam eller andra genealogiska perspektiv aktualiserar på ett tydligt sätt denna dimension av berättelsen. Om en individ skall ha förmåga att känna stolthet eller skam över en handling som någon annan har begått förutsätter det någon form av föreställd gemenskap och ett samspel mellan *idem* och *ipse*. Om personen som utförde den prisvärda eller klandervärda handlingen dessutom levde under en annan tid, förutsätter känslan av stolthet eller skam att denna människa är integrerad i en temporalt överskridande gemenskap med det kännande subjektet. Denna gemenskap kan endast frammanas om de olika aktörerna ingår i en gemensam berättelse, och graden av engagemang är avhängig av hur denna berättelse är formulerad.[1299]

Denna teoretiska vinkling är central då det gäller att analysera elev-

ernas reflexioner om stolthet och skam. En del elever redovisar mycket starka känslor över de handlingar som tidigare generationer har gjort sig skyldiga till, medan andra är i det närmaste likgiltiga. Det finns även en skillnad mellan elevernas syn på huruvida nutidens normer och värderingar ägde giltighet för dåtidens människor, och om vi har förutsättningar att förstå de moraliska dilemman som människor har ställts inför. Man bör dock skilja mellan att spontant skämmas eller vara stolt över något och att besvara en fråga om huruvida man känner sådana känslor. Alexandra betonar denna skillnad när hon skriver: ”Skäms är kanske inte det rätta ordet, men jag tycker att det är fegt […].”[1300] Det är sannolikt att eleverna ansträngde sig för att leta fram sådana teman för att kunna besvara frågan, vilket är en helt annan sak än en spontan känslomässig reaktion.

Frågorna som berör känslor som stolthet och skam har besvarats av de allra flesta eleverna. Åtta elever har skrivit att de inte är stolta över något eller kan komma på något just då. På motsvarande fråga om skam har 14 elever angivit att de inte skäms över något. Två av dessa elever anger som motiv att de inte är ”helsvenska” och därför inte berörs av Sveriges historia. Det är i detta sammanhang intressant att konstatera att en av dessa elever i sin inledande metaberättelse använder pronomenet ”vi” då han beskriver den historiska utvecklingen. Adam skriver om Sveriges utveckling: ”Det som gör Sverige till ett I-land idag och inte ett U-land bygger främst på att vi kom igång med det väldigt tidigt.”[1301] Det tycks som om frågor om stolthet och skam utmanar identitetsformeringen för de aktuella eleverna på ett mer ”närgånget” sätt än den stora berättelsen. Detta tyder även på att den kritiska berättelsen inte endast kan aktiveras genom ett avståndstagande utifrån temporala skillnader, utan att nationalitet och etnicitet som kategorier har ett stort inflytande över när en kritisk berättelse blir funktionell och meningsskapande.

En annan viktig iakttagelse är att några av de elever som ger uttryck för en icke-svensk identitet tycks inlemma sig själva i en berättelse om Sverige när denna utgör ett avstamp inför framtiden.[1302] I andra sam-

manhang talar de också om ett kollektivt svenskt ”vi”.[1303] Jag tror att detta är en viktig aspekt för framtida forskning att fokusera på. Ofta betonar forskare de uttalanden där elever inte ser Sveriges historia som sin, på bekostnad av de uttalanden där de faktiskt ser den som angelägen och relevant, vilket kan jämföras med akademins historieforskning generellt där ett intresse för svensk historia är det vanliga.[1304] Ibland får jag närmast intrycket att forskarna ser det som ett resultat av skolans manipulation när eleverna intresserar sig för Sveriges historia, men att det är en naturlig del av deras ”icke-svenska” bakgrund när de inte gör det. Det kan ju också vara så att eleverna ser sig som en del av en historisk kontinuitet av dåtid, nutid och framtid, med Sveriges historia som en aspekt av flera i deras narrativa identitet och deras orientering inför framtiden.

Många elever uttryckte både stolthet och skam över många olika ageranden, eller brist på ageranden i det förflutna och i nuet. På frågan om eleverna ansåg att det var viktigt att deras eventuella framtida barn skulle få kunskap om det de var stolta över uttryckte eleverna överlag en mycket stor entusiasm. Tio elever besvarade inte frågan eller ansåg att detta inte var viktigt.[1305] Jonas uttrycker istället närmast farhågor för vad en nationalistiskt färgad undervisning kan få för konsekvenser.[1306] Av eleverna angav 44 att det var viktigt eller mycket viktigt att den aktuella kunskapen fördes vidare till nya generationer. Linnéa skriver:

> Ja jag tycker att det är viktigt att mina framtida barn får reda på det för att jag hoppas att de lever i ett jämställt samhälle och kan veta att det inte alltid varit så utan faktiskt förstår att kvinnor och män inte hade samma rättigheter innan och ska därför vara glada att de lever i det samhälle som de gör.[1307]

Linnéas svar tyder på en insikt om att den samhälleliga kontextens föränderlighet kommer att skapa nya behov av förklaringar och förståelse. Hon ger även uttryck för en icke-deterministisk syn på historisk utveckling.

Flera elever utgår dock från att framtidens förhållanden per automatik kommer att vara bättre än de nuvarande. Erik har skrivit som svar på frågan om det är något av det han är stolt över som han vill förmedla:

> Möjligtvis. Idag finns diktaturer, men alla diktaturer har en tendens och följer ett klart mönster genom att alltid ”dö ut” och övergå till demokratiska samhällen. När mina barn föds (låt oss säga att det blir om tio år), då tror jag absolut att diktaturer finns kvar i vår värld, därför tycker jag det är viktigt att belysa hur demokratiskt Sverige är och att det blev det väldigt tidigt också, att vi verkligen berättar hur humant vårt samhälle är i differens till andra samhällen så som diktaturer.[1308]

Uppenbarligen känner en stor majoritet av eleverna engagemang för uppgiften att skapa historisk kontinuitet mellan föregående och kommande generationer. De erfarenheter som de vill förmedla pekar på både en viss konsensus och en viss bredd när det gäller teman. En del elever har angett många företeelser som de är stolta över, vilket påverkar resultatet. Den historiska erfarenhet som är mest frekvent i svaren på frågan om stolthet är ”fredlighet” eller ”neutralitet”, vilket 13 elever anger som en källa till stolthet. Tio elever ser den svenska demokratin som något att vara stolt över, medan åtta elever istället vill framhäva vetenskap, uppfinningar och industri. Stormaktstidens erövringar eller kända kungar är angett av sju elever, medan fem uttrycker stolthet över arbetarnas kamp eller en solidarisk attityd i samhället. Ytterligare fem elever vardera anger jämställdhet och flyktingmottagande som en grund för stolthet. Övriga förslag är spridda över ett stort ämnesområde, alltifrån Ingmar Johansson via Swedish Death Metal till Astrid Lindgren.[1309] Genomgående är det moraliska kvaliteter som eleverna känner stolthet över.

De elever som svarar mest engagerat på denna fråga associerar stoltheten till sin egen historia och narrativa identitet. Amandas och Almas svar på fråga är redan citerade i det inledande neutralitetsavsnittet, men Lisas svar kan komplettera deras tankar:

> Jag är stolt över att Sverige blev en demokrati och att socialdemokraterna har färgat Sverige till att bli det land vi idag är. De rättigheter [varje] människa har. Att vi är ett öppet land som tar emot människor i nöd. Ja det är viktigt att berätta varför de kommer att leva det liv de kommer att göra. Viktigt att berätta att det inte var högern som röstade igenom kvinnors rösträtt eller fri abort. Det är viktigt att de får reda på rent historiskt hur ett land formas av en viss politik. [Lisa fortsätter senare att beskriva var hennes berättelse kommer ifrån] Jag tror att min familjehistoria har påverkat mig. Min farfar som var kommunist och det för att han var en ”riktig” arbetare. Han slogs på 1920–30-talet för sina rättigheter som arbetare. Det är en viktig del som påverkar mig mycket. Att jag har en stark bild av hur jag inte vill att samhället ska se ut.[1310]

Gemensamt för de här tre eleverna är att de knyter samman familjens personliga erfarenheter med den stora historien och med sin egen identitet. Deras stolthet gör att de känner delaktighet i sina anhörigas agerande, men också att de tar ställning i samtida samhällsfrågor. Dessa komponenter kommer på så sätt att ingå i samma berättelse med moraliska och politiska implikationer. Jag tolkar Lisas beskrivning som en genetisk berättelse som handlar om kontinuitet och förändring. Dessa aspekter berör både samhällets utveckling och hennes egna narrativa identitet. Lisa beskriver sina möjligheter att påverka sitt liv på följande sätt:

> Jag tror att människans vilja är stark och någorlunda kan styra ens liv så länge man lever i den klass som jag gör – övre medelklass – (dessutom högutbildade föräldrar). Tyvärr tror jag att viljan får mindre betydelse ju lägre socioekonomisk klass man lever i.[1311]

Varken den politiska utvecklingen eller Lisas identitet är determinerad, utan avhängig av de politiska beslut som människor väljer att fatta och de berättelser som hon som individ väljer att berätta för sig själv och för andra. Enligt Lisa är denna utveckling även avhängig av tidigare historiska processer och de ekonomiska och maktrelaterade strukturer som råder i samhället.

När det gäller de historiska handlingar som eleverna känner skam

över är det sex teman som utmärker sig genom att vara något mer frekventa. Det är 25 elever som menar att de skäms över den svenska eftergiftspolitiken under andra världskriget, medan 16 anger att de skäms över nutida främlingsfientlighet och Sverigedemokraternas inträde i riksdagen. Några elever skapar ett samband mellan dessa två företeelser.[1312] Sex elever skäms över svensk rasbiologisk forskning, fem anger att de känner skam över tvångssteriliseringarna och tre över undermålig psykiatrisk vård. Ytterligare tre nämner restriktiv flyktingmottagning. Åtta andra teman har angetts av en elev vardera. Det finns en tydligare samstämmighet i det aktuella materialet när det gäller känslor av skam än vad gäller känslor av stolthet. Detta kan indikera att de berättelser som behandlar skamrelaterade ämnen har haft ett större gemomslag i historiekulturen under senare år än vad berättelser som aktualiserar känslor av stolthet har haft.[1313] Detta tycks inte innebära att det är svårare för de aktuella eleverna att komma på något som de är stolta över. Åtta elever svarade inte på frågan om stolthet medan fjorton elever inte kunde komma på något som de skämdes över. Kanske kan detta bero på att positiva erfarenheter har lättare att aktivera känslor av föreställd gemenskap.

De vanligaste ämnena när det gäller skam är eftergiftspolitiken och främlingsfientlighet. Jag har behandlat dessa ämnen i andra sammanhang och kommer därför endast att kort beröra hur eleverna ser på frågan om ansvar. Jag var intresserad av hur eleverna ser på historisk kontinuitet med avseende på ansvar, och frågade därför om de ansåg att någon borde be någon om ursäkt för de begångna handlingarna, och om de själva hade något ansvar att gottgöra någon. Föreställningen att politiker och makthavare har ett nedärvt ansvar i högre grad än vad de själva har framförs inte explicit av någon elev. Dock anser fem elever att makthavare har ett större ansvar att gottgöra än vad de har som enskilda individer. De makthavare som skulle komma ifråga är dock de som var verksamma när handlingarna utfördes.[1314] William skriver: ”Ja fega och handlingslösa regeringen som verkade under andra världskriget som bland annat förrådde norrmännen genom att

låta den tyska armen gå in i Norge via Sverige. Nej, varför skulle jag känna något ansvar gentemot handlingar som jag inte har varit en del av?"[1315] Han menar här att politiker har ett ansvar gentemot de människor som en gång drabbades av den svenska eftergiftspolitiken. Detta kan ses som ett sätt att synliggöra gångna generationers lidande.

Sex elever ger dock uttryck för en omvänd uppfattning, eftersom de anser att deras eget ansvar att agera och informera är större än makthavarnas. Erik och Filip skriver:

> Nej det kan jag inte tycka. Kolla hur vårt samhälle ser ut idag, det är ett resultat av deras styre, och det skall vi verkligen inte klaga på. Det de gjorde vid den tiden har tydligen visat sig vara just de rätta besluten (givetvis var inte alla beslut som togs rätta men ur ett generellt perspektiv var de det.) [Eget ansvar] Möjligtvis att sprida vidare och göra folk uppmärksamma på vad som skedde i Nazityskland. Och i synnerhet syftar jag på utrotningslägren som Auschwitz. Att göra människor medvetna om detta så att det ska slippa hända igen. Dock är det ingen garanti att det inte kommer att hända igen.[1316]

> Tiden läker alla sår. Kan det vara så? Tror emellertid inte att Sveriges agerande skulle ses som en ursäktande gest. Kan kanske riva upp fientlighet igen. Det är sant. Jag bär ansvar för det historiska arv vi har. Men det gör även du, och din granne. För vi är alla en del av det som hänt, och händer. Rättigheter är skyldigheter.[1317]

Jag ser dessa synpunkter som kongruenta med dem som White förespråkar. Eleverna betonar ansvaret inför kommande generationer. Visserligen menar flera elever att de har ett ansvar gentemot tidigare generationers rätt till erkännande men deras argumentation landar oftast i ett konsekvensetiskt resonemang.[1318]

Dock anser 17 elever att det inte finns någon direkt kontinuitet mellan de handlingar som de skäms över och nutida människors ansvar.[1319] Detta kan ju givetvis bero på att de tolkat frågan bokstavligt, eller att de inte ser sin egen belägenhet som ett resultat av tidigare beslut och ageranden. Åtta av dessa elever nämner dock i sammanhanget att makthavare, eller de själva, har ett ansvar att se till att något

liknande inte händer igen. Berättelsen om det skamliga kommer på så sätt att få en exemplarisk funktion för eleverna, vilket även det är förenligt med Whites tolkning av begreppet ansvar.[1320] Erik problematiserar dock denna funktion genom att påpeka att kunskap inte utgör någon garanti för att historiens misstag inte kommer att upprepas.[1321] Fia visar en mer entydig tilltro till historien som *magistra vitae*:

> Jag vet inte vilka som styrde då [under andra världskriget] men jag tycker att man borde ha haft mer kontroll på läget än vad man hade och hållit sig till neutraliteten bättre än vad man gjorde. Tror inte det finns något att gottgöra bara man ser till att hålla sig till det man utger sig för nästa gång och inte göra om samma misstag. Sker en sådan situation igen så har jag ju såklart ansvar för att göra det min moralitet säger åt mig att göra. Men jag tycker inte att jag personligen har något ansvar över vad som skedde under världskrigen.[1322]

Nio elever presenterar istället en berättelse som ifrågasätter sambandet mellan det förflutna, nuet och framtiden.[1323] Det intressanta i sammanhanget är att dessa elever har angett att de skäms över något samtidigt som denna erfarenhet inte tycks ha någon betydelse för nuet eller framtiden.[1324] Följande elever rekommenderar överlag glömska och distansering när det gäller Sveriges mindre ärevördiga förflutna. Mattias och Sara skriver:

> Tyvärr tror jag att om jag skulle försöka gottgöra det som Sverige gjorde (eller snarare inte gjorde) under andra världskriget skulle jag behöva starta krig mot Tyskland. Det är något som jag inte är supersugen på att göra. Därför tror jag tyvärr det bästa är att försöka glömma allt ihop.[1325]

> Nej. Inte idag. Detta skedde för så pass länge sedan, och jag tror inte att andra länder riktigt ”bryr” sig om detta idag. Vi fick lära oss detta på historielektionerna eftersom det kunde vara viktigt att veta att Sverige trots allt inte var helt oskyldiga och neutrala. I andra länder skulle jag inte tro att man i skolan får lära sig att Sverige lät tyskarna passera. Även om de skulle få lära sig det, så tycker jag verkligen inte att det är lönt att ta upp detta och be om ursäkt för. Det skulle nog skapa nya konflikter istället för att lösa några, skulle jag påstå.[1326]

Dessa elever har inställningen att ”gjort är gjort och nu gäller det att gå vidare”. Denna attityd tycks även vara viktig för deras narrativa identitet. De känner ingen delaktighet i det agerande som de skäms över och väljer att betona sin självständighet i relation till det förflutna. På min fråga om det faktum att de skäms över något påverkar hur de agerar eller reagerar idag, exempelvis avseende politiskt ställningstagande, svarar samtliga dessa elever nekande, eller avstår från att besvara frågan.[1327] Detta stödjer Rüsens teori om den kritiska berättelsens inflytande över orientering och legitimering av identitet.[1328] Elevernas retoriska strategier hämtar sina argument från framtida topoi och de varnar även för vad det ”onda minnet” kan få för oavsiktliga konsekvenser. Ett grävande i det förflutna blir därmed synonymt med risktagande och orimliga kostnader för framtidens människor. Det asymmetriska motbegreppet till ursäkt eller gottgörande blir i denna strategi ”att vända blad och se framåt mot en bättre värld”. Sara ser även Sveriges skamliga beteende i det förgångna som en nationell angelägenhet av mindre betydelse, vilken inte har något intresse ur ett internationellt perspektiv. Sammanfattningsvis kan detta ses som en retorisk vändning där ett ”ansvarstagande” för begångna oförrätter framställs som ett farligt, onödigt och bakåtsträvande projekt.

Tolv elever betonar däremot kontinuiteten mellan tidigare ageranden och nutida och framtida ställningstaganden.[1329] Åtta av dessa elever anger dock att de skäms för nutida främlingsfientlighet och/eller att svenskarna röstade in Sverigedemokraterna i riksdagen, samt för Sveriges agerande i miljöfrågor. Detta skapar berättelser som i flera fall utspelar sig över en kort tidsrymd, och där de anklagade fortfarande är delaktiga i den demokratiska processen och i de politiska besluten. I alla fall utom ett ser dessa elever även ett tydligt samband mellan ansvar, politiska ställningstaganden och agerande. De känner att det är viktigt att aktivt delta i politiskt arbete eller att leva ett liv som överensstämmer med deras övertygelse.[1330] Gustav skriver:

> Ja, de personer och politiker som har varit med i dessa hemska [främlingsfientliga] partier borde skämmas, och säga förlåt. Dessutom borde drastiska miljömål dras för att vara en god förebild, och det måste ske nu, även om vi inte har en stor klimatförändring att vänta är ett miljösmart liv också hälsosammare, tänk så. Som sagt, vi måste börja ta ansvar i miljöfrågorna, och alla dessa främlingsfientliga partier, vi har många ögon på oss, och det är viktigt att vi försöker fatta de kloka besluten. Detta har nog påverkat mig mycket, t.ex. känner jag ansvar att försöka vara miljösmart i mina val i livet. Dessutom försöker jag se alla nya personer på samma sätt så att jag inte har förutfattade meningar om folk, försöker i alla fall…[1331]

De nutidsorienterade exempel som eleverna har angett som källa till skam, eller i varje fall de av deras exempel som de väljer att resonera vidare om under följdfrågorna, innebär att känslan av kontinuitet blir tämligen självskriven. Jag tycker dock att det är intressant att eleverna i så pass hög grad anger aktuella företeelser när de skall ge exempel på vad de skäms över. Detta tyder på en vid definition av ”Sveriges historia”, vilket implicerar att eleverna inte ser historia som något avslutat, utan som en pågående process som sträcker sig in i nuet och framtiden. Deras syn på sig själva som agerande subjekt och skapare av historia understryker denna tolkning. Liksom de övriga eleverna hämtar de sina argument från framtida topoi, men i de aktuella elevernas retorik är agerandet en tydlig konsekvens av de processer som föregått nuet. Oscar presenterar en längre berättelser med rötter i tidigare decennier:

> Jag skäms för att Sverige lät tyskarna och deras trupper transportera sig genom vårt land under andra världskriget. Det var deras fel att kriget startade och att så mycket folk miste sina liv. Jag förstår att de tillät det eftersom Sverige inte ville bli inblandade men genom att låta dem resa igenom landet så bidrog vi till deras förödelse på ett sätt. Jag hade nog hellre gjort motstånd istället för att leva med den skammen oavsett konsekvenserna fast det är enklare sagt nu efteråt, så hade något liknande hänt idag så hade jag nog tyckt annorlunda. De ledande politikerna under denna tid i Sverige borde ha bett om ursäkt men deras försvar för deras handlingar är antagligen att de gjorde det bästa under situationen och för landet. Det enda sättet för mig att gottgöra detta är att försöka

> inte göra samma misstag i framtiden fast det finns ju en chans att jag tänker annorlunda om något liknande uppstår. […] I detta sammanhang finns det inte någon liknelse i politiken men genom att skämmas och ångra något som har hänt förut kan man agera och reagera i framtiden på ett sätt så att man inte gör detta igen.[1332]

Oscar noterar ett samband mellan det förflutna, nuet och framtiden samtidigt som han är medveten om att det omöjligen går att överföra dagens värderingar vare sig till gårdagens eller till morgondagens situationer. Även Karl gör dessa reflektioner när han skriver: ”Lever man sig in i den kunskap man besatt under den tid som olika förslag tagits så blir det hela eventuellt mer förståeligt.”[1333] Båda presenterar en genetisk berättelse där människans skiftande temporala belägenhet genererar nya ställningstaganden, samtidigt som de understryker vikten av att aktivt verka för alla människors lika värde. Karl skapar ett samband mellan tvångssteriliseringar, lobotomi och främlingsfientlig politik genom att föra samman dessa erfarenheter i samma berättelse, vilket även skapar en tydlig orientering mot framtiden.[1334] Deras retorik hämtar sina argument från samtliga tre temporala dimensioner och skapar på så sätt en kontinuitet, samtidigt som de noterar historiens oundvikliga diskontinuitet och kontingens.

”De andra”

En av mina frågor avvek från de övriga genom att jag uppmanade eleverna att skapa berättelser om en fiktiv person som levde i ett fritt valt land i världen förutom Sverige, under ett valt decennium under 1900-talet. Som avhandlats i teoriavsnittet har olika historiefilosofer, historiker och idéhistoriker presenterat skiftande uppfattningar om hur gränsdragningen mellan den litterära och den historiska berättelsen bör etableras. Min fråga skall inte ses som ett inlägg i denna debatt, utan som ett sätt att få tillgång till elevernas föreställningar om vilka människor som är ”de andra”. Utgångspunkten är ett antagande

från min sida att om man vill veta något om en individs narrativa identitet är det värdefullt att lyssna på hur den individen beskriver de andra, de som utgör kontrasten till hennes egen självbild.[1335]

Meningsdimensionen i de begrepp och kategorier som eleverna använder när de skall beskriva sig själva och sin värld identifieras lika mycket av vad som exkluderas från dessa kategorier. Jag ville inte att eleverna skulle känna sig begränsade av bristande kunskaper om ett lands eller ett decenniums historia när de valde sin person, och antog därför att den fiktiva genren skulle motverka denna känsla av begränsning. Min hypotes var att då man ombeds att välja någon ”annan”, väljer man gärna någon som kontrasterar, temporalt, rumsligt, kulturellt, ekonomiskt och/eller socialt, mot det som man uppfattar som den egna historien och den egna livsvärlden. Denna hypotes medför då att de asymmetriska motbegreppen till de ”nyckelbegrepp” som är centrala för elevernas narrativa identitet kommer att ingå i dessa berättelser. En annan hypotes var att den historiekulturella genretraditionen skulle påverka elevernas val i stor utsträckning. Elevernas svar visar att de personliga erfarenheterna, liksom de ämnesområden som eleverna nyligen hade behandlat i historieundervisningen, hade ett stort inflytande över valet, vilket jag kommer att återkomma till i avsnittet som behandlar varför berättelserna ser ut som de gör. Hypotesen om de historiekulturella traditionernas inflytande bekräftades också av elevernas svar. De nyckelbegrepp som eleverna presenterar i sina övriga berättelser har ett stort genomslag även i denna del av studien.

Tre elever valde att inte besvara frågan.[1336] Av resten placerade 19 elever sin fiktiva person i en ”andra världskriget-kontext”.[1337] Av dessa beskrev 13 elever en person som levde i Tyskland, sju beskrev judiska offer, och sex berättade om någon form av förövare eller ”bystander”.[1338] De övriga eleverna som tecknade en människas liv under andra världskriget placerade företrädesvis personen i Storbritannien.[1339] Tio elever lät sin påhittade person leva i Kina under olika decennier.[1340] Av dessa tio elever gick nio i en klass som hade varit i, eller inom en snar framtid skulle resa till Kina. Lika många infogade sin person i en

amerikansk kontext, varav fem skildrade ett liv som var relaterat till medborgarrättsrörelsen.[1341] Detta var ett ämnesområde som de aktuella eleverna hade arbetat med i historieundervisningen i anslutning till studiens genomförande. Fyra elever beskrev en människa som levde under kommunistiskt förtryck i Sovjetunionen eller Östtyskland.[1342] Fyra elever placerade sin person i Afrika under olika decennier.[1343] De tre övriga skildrade en person i respektive Italien, Iran och England.

Denna kategorisering är gjord efter en i huvudsak geografisk, och i till viss del tematisk princip. Detta är inte det enda sättet att sortera materialet. Eleverna tycks fokusera på vissa speciella teman där den temporala aspekten, med undantag för andra världskriget, är mindre central. De teman man kan urskilja som genomgående är ”ofrihet”, ”rasistiskt förtryck”, ”krig” och ”fattigdom”. En analys utifrån dessa nyckelbegrepp skapar en annan bild av vad som ses som avvikande gentemot de egna förhållandena, och vad som bekräftar den egna narrativa identiteten. Flera av dessa teman förekommer givetvis i samma berättelse, men oftast finns det en dominant sensmoral i historierna. Tre elever presenterade en person som lever ett gott liv, medan övriga 48 beskriver någon form av tragik.[1344] Denna fördelning kan bero på att eleverna i allmänhet associerar historia med någon form av katastrof. Ofrihet är det vanligaste ämnet för dessa berättelser och utgör det huvudsakliga temat för arton av dessa berättelser.[1345] Denna ofrihet kan dels handla om ungdomar som inte har möjlighet att förverkliga sina drömmar, dels om kvinnor utsatta för förtryck. Det kan även handla om en ideologisk ofrihet orsakad av politisk förföljelse och bristande demokrati. Kristina Boréus påpekar att när begreppet ”frihet” blir ett mer uppskattande ord i retoriken kommer detta att medföra att ”ofrihet” på motsvarande sätt blir ett mer fördömande begrepp.[1346] Lotta skriver:

> En vägg. En hög, lång oöverkomlig vägg som stänger mig inne. Eller stänger mig ute, det beror väl på hur man ser det. Taggtråd och gevär. Jag vet folk som har försökt gräva sig under, och folk som har försökt

att flyga över. De flesta lyckas inte, nästan ingen lyckas komma över till friheten på andra sidan muren. Där finns demokrati och frihet. Frihet att resa vart man vill, att jobba med vad man vill, att träffa vem man vill. De delade staden på mitten, tog ingen hänsyn till familj och släkt. Mina kusiner finns där någonstans, i friheten i väst. Jag tittar på muren, suckar och vänder den ryggen. Jag borde gå hem, borde inte vara ute på gatan så här sent på kvällen, det är inte säkert. Fötterna börjar röra på sig. De vet vägen hem. Nästan hemma kör en bil förbi. Den är svart med flaggor fram på motorhuven. En diplomatbil, hel och blänkande, ny. Den står i skarp kontrast mot de få andra bilar som står vid vägkanten. De är alla röda av rost, med bucklor här och där. Ändå anser sig deras ägare vara lyckligt lottade. Och det har de väl rätt i. Jag har stått i kö för en bil, hur länge är det nu? Fyra år?[1347]

Här associeras bristen på de ägodelar som flertalet av eleverna antagligen tar för givna till bristen på demokrati och frihet, vilket är synonymer. Denna tendens att koppla samman välstånds- och demokratiberättelserna är även tydlig i elevernas metaberättelser. Avsaknad av frihet och möjligheten att forma sitt liv går som en röd tråd genom dessa berättelser, vilket tydligt illustreras genom Lottas formuleringar. ”Brist på demokrati” är det asymmetriska motbegreppet till det genom hela materialet så signifikanta begreppet ”frihet”. Detta resultat understödjer min hypotes att fiktiva berättelser har en förmåga att ringa in centrala begrepp i de berättelser som formerar elevernas narrativa identitet.

Rasism och etniskt förtryck är också ett vanligt tema som har presenterats av femton elever.[1348] Sandra skriver:

Till skillnad från livet här i Sverige så har den lilla pojken i Rwanda det mycket svårt. Beroende på vilken folkgrupp inom landet han tillhör så kan han vänta sig antingen att behöva döda eller bli dödad. Här råder fortfarande förhållanden som under vårt 1800-tal, och livet är hårt. Kvinnor föder många barn för att försäkra åtminstone någons överlevnad. Pojken i Rwanda är ospeciell på så många sätt; han har fem syskon och blir inte särskilt uppmärksammad bland dem av vare sig mamma eller någon annan. Han har redan nu upplevt dödsfall på nära håll då två av hans syskon dött i hemmet. Han har tränats i att skjuta för att

döda… Varje dag har han tillgång till vapen som han förväntas använda inom en kommande framtid. Han får inte vara rädd, han får inte visa sårbarhet. Han är bara tio år gammal.[1349]

Sandra gör explicita jämförelser med livet i Sverige och tydliggör på så sätt berättelsens funktion som legitimerande av en svensk narrativ identitet. Föreställningen att andra länder befinner sig på en utvecklingsnivå som motsvarar förhållandena i Sverige under 1800-talet får en metaforisk funktion i berättelsen. ”1800-talet” symboliserar implicit fattigdom och elände, och ger uttryck för uppfattningen att människor lever under ”olika tider”.[1350]

Förutom temat som berör etniska konflikter behandlar berättelsen även ett annat vanligt tema i elevernas berättelser. Frånvaron av bekräftelse och personlig omsorg om berättelsernas protagonister är ett ständigt återkommande tema i de fiktiva berättelserna. Detta kan tolkas som om just denna brist väcker en stark medkänsla hos många av eleverna. Den ovan citerade berättelsen skulle dock lika gärna kunna ha kategoriserats som en krigsberättelse. Den vanligaste berättelsen inom denna kategori behandlar istället rasism i en tysk förintelsekontext. Stina skriver:

Jag heter Minna och jag är 16 år och judinna, jag bor i Tyskland och året är 1941. Hitler är vår ledare och jag vet att om min familj och jag inte gömmer oss undan så kommer de att ta oss. Gestapo alltså. Den hemliga polisen. Alla pratar och mina föräldrar är oroliga, det ser jag på dem fastän de försöker att dölja det. Min dröm är att bli balettdansös! Dansa och göra piruetter. Jag hade ett gammalt foto på en ballerina men för två dagar sen var de här i huset och letade efter familjen Denck, och en av de stora männen rev undan min madrass och fotot dinglade ner på marken. Hans grova kängor var nästan helt bruna av smuts. Efter att de hade gått tog jag upp fotot och han, han den stora hade trampat på fotot. Ett stort brunt smutslager var samlat precis på den vackra ballerinan som nu var mer brun än vit.[1351]

I Stinas berättelse kombineras två vanliga teman. Rasism och brustna drömmar om framtiden hos en ung människa är erfarenheter som ofta kombineras när eleverna skall beskriva villkoren för sina fiktiva

personer. En annan generell tendens är att exakta årtal endast anges i de berättelser som utspelar sig under andra världskriget. Detta kan bero på förintelsens och andra världskrigets starka ställning i svensk historiekultur, vilket jag kommer att återkomma till i avsnittet om bakomliggande faktorer till elevtexternas utformning.

Nio elever har krig som bärande ämne för sina berättelser.[1352] Alla berättelser utom två utspelar sig under andra världskriget. Lisa beskrev däremot ett inbördeskrig i Afrika under den koloniala frigörelsens efterdyningar under 1970-talet. Landet lider, i Lisas historia, svårt under en korrupt diktator och av den koloniala utsugningens konsekvenser.[1353] Även Pontus skrev en berättelse som avviker från den ”vanliga” krigsberättelsen:

> Personen jag tänkte beskriva är en 20-25 årig man under det glada 60-talet i USA. Hippies gjorde revolter och stormade gator för att få sina röster hörda, ”No more War”. USA låg i krig som vanligt och alla ville vara med och ”slåss för sitt land”. Personen jag beskriver är just en sådan person och han skolas in i den amerikanska militären, föräldrarna är rädda, och stolta. Egentligen var hela landet USA i stor rädsla. Kriget tar slut och personen kommer tillbaka levande, tilldelas några medaljer och ses som en hjälte. En hjälte som varit i krig i ett annat land och dödat oskyldiga civila. Själv frågar jag mig, hur kan man sammankoppla krig med hjältar? För mig omöjligt.[1354]

Pontus berättelse har en tydlig pacifistisk sensmoral. På samma sätt som illustrerats tidigare får USA utgöra kontrasten till ett svenskt opatriotiskt och fredligt sinnelag. Martin Alm har påpekat att USA under 1960-talet förknippades med Vietnamkriget.[1355] Denna föreställning om det krigiska USA tycks leva kvar hos de aktuella eleverna, sannolikt förstärkt av USA:s agerande i Irak och Afghanistan. Genomgående är det Tyskland och USA som får stå för det krigiska i elevernas berättelser. Pontus fortsätter under nästa fråga att beskriva sin stora stolthet över att Sverige inte varit i krig på ”evigheter”, vilket tyder på att denna fredlighet är en viktig komponent i Pontus, och många andra elevers, narrativa identitet.[1356]

Den sista kategorin berättelser handlar om fattigdom. Sex elever har detta som sitt huvudsakliga tema.[1357] Jon skriver:

> Jag tänkte beskriva livet för Weng Ping Long, som bor i utkanten av Shanghai under början av 1900-talet. Han bor med sin familj i ett väldigt litet skjul, som har flera brister. När det regnar vaknar han genomblöt och frusen. Enda sättet att få igång blodcirkulationen igen är att gå 3 mil in till fabriken han arbetar i varje dag. En vanlig dag för Weng består av att han går upp klockan halv 5 på morgonen. Hjälper sina två yngre syskon att få på sig kläder och få något i magen. Sen ser han till så att hans mormor fortfarande är i livet, bäddar om henne en sista gång innan han går. Själv äter han bara en gång varje dag. Han är så pass gammal, anser hans föräldrar, att han ska fixa sin egen mat. Weng är vid detta lag 16 år gammal. Men om han har tur lyckas han stjäla något i staden, eller så hittar han något i soptunnorna i fabriken. Weng börjar jobba kl 8, så han får börja småspringa till jobbet när han är klar med alla sysslorna. När han väl är framme så dunkar hans fötter av alla små sår och stenar som letat sig in under skinnet. Hans skor liknar mer två skitiga trasor. I fabriken sitter han och väver. Har han tur behöver han bara väva fram till kl fem på eftermiddagen. Fast det är bara när chefen är på bra humör, vilket är väldigt sällan. Vanligtvis börjar Weng bege sig hem runt 7–8 på kvällen. Efter att ha suttit vid samma maskin i mer än elva timmar, och gått ytterligare 3 mil hem, så är det fortfarande flera saker som ska göras. Han måste hjälpa sin far med den lilla plantagen som de bedriver, sen ska han hjälpa mamma att på något sätt fixa mat till sina syskon. Efter en vanlig dag så lägger sig Weng hungrig på det leriga golvet, och somnar in. Men hans ro är kortvarig, för så här kommer hans liv se ut tills hans död.[1358]

Även om de övriga fem eleverna inte presenterar riktigt lika eländiga förhållanden innehåller Jons historia många återkommande berättelseelement. Barns och ungdomars utsatthet är uppenbarligen ett angeläget ämne för eleverna. Svält och exploatering av förtryckta människor är ett återkommande tema i dessa berättelser. Liksom de tidigare citerade berättelserna har visat spelar relationerna till familjen en central roll i intrigerna. Detta tycks uppenbarligen vara en fråga som berör de elever som deltagit i studien.

Om man utgår ifrån att dessa berättelser beskriver vad som inte präglar elevernas livsvärld och narrativa identitet kommer begreppen ”frihet”, ”demokrati”, ”fred” och ”välstånd” återigen att stiga fram som signifikanta begrepp. Sammanfattningsvis kan man säga att dessa berättelser inte bara ger en indikation på vilka begrepp och teman som är centrala för elevernas identitetsskapande, utan att deras berättelser även ger vägledning om vilka historiska ämnesområden som har relevans och förmåga att aktivera elevernas empati. De ger även en inblick i vilka delar av historiekulturen som har fått genomslag i elevernas föreställningsvärldar, och hur dessa teman har förvaltats, förmedlats och förvandlats av eleverna.

11

Berättelsernas rötter och mylla

Varför ser elevernas berättelser ut som de gör? Det mest uppenbara sättet att komma åt svaret på denna fråga är ju att helt enkelt fråga dem. Det gjorde jag tyvärr inte när det gäller eleverna i den första pilotstudien. Av studiens 54 elever har därför endast 38 besvarat denna fråga. Materialet ger inte heller några förutsättningar för att skapa en heltäckande analys av vilka faktorer som kan ha påverkat eleverna. En sådan analys hade krävt fler frågor som fokuserade på dessa faktorer. Elevernas svar kan vid första anblick få undertecknad att tappa modet och ifrågasätta meningsfullheten med hela avhandlingsprojektet. Vid närmare eftertanke överensstämmer dock resultatet med de antaganden som ligger till grund för analysmodellen. Påverkan och influenser är ingen rätlinjig process, utan något som hela tiden sker via omvägar.

Jag utgår från att eleverna rangordnar betydelsen efter den ordning som de nämner källorna för påverkan, om de inte uttryckligen skriver något annat. Det problematiska är att den rangordning av förslag som jag gjorde på frågeformuläret troligtvis påverkade eleverna. Förhoppningen är dock att den ordning som eleverna har nämnt de olika faktorerna i kan visa på någon tendens. Det som är tillförlitligt är den frekvens som de olika faktorerna har i materialet. Endast åtta elever nämner läroböckerna explicit när de skall ange vad det är som påverkat deras berättelser, varav en sätter läroböckerna först i sin rangordning.[1359] Ytterligare fem nämner det vagare begreppet ”böcker”. Det framgår inte vilken typ av litteratur det rör sig om. Detta kan jämföras med att 27 elever nämner familjen eller släkten, varav tjugo

av dessa nämner denna först. En annan grupp som enligt dem själva har utövat stort inflytande är lärarna. Tjugoen elever nämner lärarna, och sju av dessa nämner dem först när de skall beskriva vilka som har haft det största inflytandet över deras berättelser.[1360] Tio elever skriver dessutom att ”skolan” har påverkat dem, vilket kan innefatta även läroböckerna. Dessutom menar eleverna att media och Internet har haft stort inflytande över deras berättelser. Om man slår samman olika typer av media nämns detta 45 gånger av eleverna.[1361] Genomgående ser eleverna ett komplext samband när de skall beskriva varifrån deras berättelser härstammar. Mattias skriver:

> Man kan omöjligt säga att bara något av dessa alternativ har påverkat mig och mina berättelser. Jag tror så här, att alla mina berättelser kommer från alla dessa alternativ. Varje dag förnyar vi och uppdaterar dessa berättelser, då vi lärt oss något nytt varje dag.[1362]

Dessa resultat harmonierar väl med dem som framkommit i den danska studien *Ungdom og historie*. Många av de danska ungdomarna menade att de hade försumbar glädje av historieläroböckerna, men att de trots detta ansåg dem som i allra högsta grad tillförlitliga.[1363] Detta problematiserar de antaganden som ett flertal forskare har presenterat som grund för sina läroboksanalyser. Långström, Hartsmar, Ammert, Nordgren och Lozic betonar i varierande hög grad lärobokens ställning i historieundervisningen.[1364] Ingen av dessa forskare har dock genomfört regelrätta receptionsstudier, sannolikt på grund av de metodiska problem som sådana studier är behäftade med. Det är ytterligt vanskligt för en forskare att avgöra varifrån elevernas föreställningar härrör. Ammert presenterar 2011 uppgifter från en LO-rapport från 1987, som anger att för en stor del av befolkningen läroböcker var de enda böcker som man hade läst. Han drar slutsatsen att det därför är av vikt att studera läroböckernas innehåll.[1365] Som mitt avhandlingsprojekt med all tydlighet visar är jag inte oenig med Ammert i sak. Däremot behöver inte detta medföra att läroböckerna har haft ett stort

inflytande över människors värderingar. Omvärldsuppfattningar, historiska berättelser och värderingar kommer knappast uteslutande från böcker. Det är dessutom rimligt att anta att dagens förhållanden inte på något sätt är jämförbara med dem som rådde 1987. Det har under de senast dryga två decennierna skett en medial och digital revolution. Dessa reservationer innebär inte att läroböckernas berättelser är oviktiga, men att sambandet mellan läroböckernas berättelser och elevernas berättelser är mer komplext än vad som ofta antagits. Jag ser snarare både läroböcker och elevberättelser som olika uttryck för ett kollektivt minne och en kollektiv narrativ identitet. I detta sammanhang måste man även reflektera över vilket inflytande läroböckerna har över lärarnas berättelser. Jag har i denna avhandling inte haft möjlighet att intervjua lärare om denna viktiga fråga. Framtida forskning kan förhoppningsvis belysa denna frågeställning. Jag betraktar det dock som ett rimligt antagande att lärare ofta utgår från läroboken när de planerar sina lektioner, men att eleverna kanske inte alltid är helt medvetna om denna omväg som berättelserna har tagit.

I ovanstående resonemang ses elevernas berättelser som en verkan av en för eleverna medvetandegjord kommunikationskedja. Man kan som tidigare påpekats inte låta sig nöjas endast med elevernas egna uppfattningar. Varför vi tänker som vi gör och vilka berättelser vi förmedlar är inte alltid en reflekterad process. Påverkan sker ofta på ett omedvetet plan.

INTENTIONER OCH INDIVIDUELLA FÖRUTSÄTTNINGAR

Vilka politiska ställningstaganden och ideologiska val eleverna har gjort visar sig ofta i berättelserna. Lisas berättelse är ett tydligt exempel på detta.[1366] För henne är det en självklarhet att presentera en berättelse som är samstämmig med den politiska tolkning som hon gör av samhället. Hon ser sig själv som ett led i en historisk kontinuitet mellan farfar som var kommunist och hennes eventuella framtida barn

som skall få ta del av dessa erfarenheter. En elev, Pontus, skriver också explicit att han är aktiv i ett politiskt parti, men han menar att det inte finns något samband mellan detta engagemang och de historiska berättelser som han återger.[1367]

Eleverna anser genomgående att de i mycket stor utsträckning är påverkade av familjens och släktingarnas värderingar och berättelser. Denna relativa konsensus kan kanske tyckas något överraskande. Materialet speglar knappast någon ungdomsrevolt mot föräldrars och farföräldrars generationer. Den enda antydan till uppror som finns i materialet står Anna för, men även här levereras det med en brasklapp:

> Släkt och familj lyssnar jag inte så mycket på, eftersom vi sällan befinner oss i konsensus i fråga om ideologi eller tycke och smak överlag. Men å andra sidan så sållar man ju ut vad man vill se eller vill höra eller uppfatta, för att på ett så vatttentätt sätt som möjligt understödja sin egen åsikt och framhålla den som den mest vettiga. Sen tror jag inte att ens perception och åsikt rörande saker och ting enbart beror på vad man sympatiserar med – jag själv till exempel har rätt lätt för att definiera mig själv i saker jag *inte* är, sådant jag tar avstånd till.[1368]

Flera elever hävdar dessutom att deras sätt att se på den historiska utvecklingen är avhängigt av den klassposition de lever i, vilket tyder på en reflekterande hållning när det gäller de strukturer som deras liv är påverkade av.[1369]

Fem elever relaterar på något sätt till det faktum att de inte är födda i Sverige. Med undantag för de två elever som menar att de inte känner stolthet eller skam över något i Sveriges historia på grund av detta är det inte något som eleverna gör en stor poäng av när de skall konstruera sina berättelser. Med undantag för Isak och Alma är detta inte heller ett ämne som eleverna kommer in på i sina stora berättelser om Sveriges historiska utveckling.

Det är dock tydligt att elevernas erfarenheter har haft ett stort inflytande över deras berättelser. De elever som hade varit i eller skulle åka till Kina på studieresa infogar ofta det kinesiska samhället i sina

berättelser. Den svenska utvecklingen jämförs och värderas i förhållande till den kinesiska. Denna jämförelse utfaller oftast till Sveriges fördel.[1370]

HISTORISK KONTEXT

Eleverna skrev sina texter vid tre olika tillfällen under 2010. Den första gruppen skrev i maj, grupp två och tre i oktober, och grupp fyra i december. Det är främst två händelser som ger utslag i materialet. I den första klassen skriver ett par elever att de är stolta över monarkin.[1371] Detta hänger sannolikt samman med den mediala uppmärksamhet som kungahuset fick i samband med bröllopet inom kungafamiljen sommaren 2010. Detta kan tolkas som om monarkin och kungahuset innehar ett visst symbolvärde, men att detta främst aktiveras vid vissa speciella tillfällen. Ingen av eleverna som skriver i december 2010 nämner monarkin, vilket tyder på att detta var en händelse som främst påverkade på kort sikt. Signifikant är att 25 procent av de elever som skrev texten efter valet 2010 nämner Sverigedemokraternas inträde i riksdagen.[1372] I den grupp som skrev i maj nämnde en elev av fjorton Sverigedemokraterna.[1373]

Sammanfattningsvis måste man konstatera att aktuella händelser tycks påverka elevernas berättelser. Prinsessbröllop och främlingsfientlighet integreras i de övriga berättelserna i den mån som händelserna är koherenta med berättelsernas sensmoral i övrigt. I andra fall lämnas händelserna utanför. Detta är en tendens som överensstämmer med de generella iakttagelserna i studien. Oavsett om det är aktuella händelser eller historiska erfarenheter tas de händelser upp som är koherenta med elevernas stora berättelse.

> Man glömmer även hur nära i tid 1900-talet faktiskt är, det är bara 10 år sedan och att sådana saker som Olof Palmemordet ägde rum då. […] Jag hade heller ingen aning om att Norge och Sverige hade varit en union någon gång för 200 år sedan. Det är konstigt att jag inte har hört talas om det innan då det ändå är något som kan vara anmärkningsvärt i Sveriges historia men det kan ju bero på att det kanske var bara under en kort period eller att det var en mörkare tid under Sveriges historia som gör att det inte är relevant. Jag hade nog haft större nytta av att veta såna ”större” händelser än att lära mig om alla Sveriges kungar från 1750–1900 och hur de dog med ärtsoppor, maskerader och knappar.[1374]

> [N]är man läser historia i skolan brukar man koncentrera sig på tidigare historia, och när man pratar om 1900-talet koncentrerar man sig nog på världskrigen och förintelsen, och jag märker nu att jag knappt har någon aning om vad som hände mellan andra världskriget och fram till att jag föddes.[1375]

Dessa två historiekulturella reflektioner levererar Fia och Lotta. Deras tankar speglar på flera sätt skolans historiekulturella tradition. Om jag dristar mig att blanda in min lärarerfarenhet i analysen, vill jag hävda att Fias förvåning över unionen med Norge är långt ifrån ovanlig. Elevernas kunskaper om svenskt 1800-tal handlar i huvudsak om ångmaskiner och ”Emil i Lönneberga-land”, vilket är en uppfattning som texterna i det undersökta materialet understödjer. Detta är knappast något som eleverna kan lastas för. Man kan inte förvänta sig att de skall besitta kunskap om sådant som sällan behandlas i undervisningen. Fias reflektioner över vad hon har lärt sig är också talande. De berättelser som eleverna fått ta del av i grundskolan har oftast stannat kvar i minnet, även om de kronologiska aspekterna är något diffusa. Det är även viktigt att som lärare påminna sig om att varje ny generation har en ny temporal utkikspunkt när de skall bedöma de tidsmässiga avstånden. Lotta fokuserar en annan central punkt i historieundervisningen. Andra världskriget och förintelsen är det his-

toriekulturella nav som mycket av historieundervisningen cirkulerar kring, och som därmed kommer att avgöra vad som anses relevant att behandla.[1376]

Historiekultur är något som skolan långt ifrån har ensamrätt till. Som elevernas svar har visat har de influerats från en mängd olika håll. Det är också på bio, hos farmor eller vid dataspelet som deras föreställningar har befästs eller utmanats.[1377] Vilka berättelser i historiekulturen som eleverna tar till sig tycks enligt det aktuella materialet till stor del vara avhängigt av deras ideologiska ställningstaganden. De elever som ger uttryck för en mer reflekterad politisk hållning låter oftast denna påverka de historiska berättelserna. Det är även tydligt att de områden som eleverna har studerat i skolan bearbetas och infogas i de stora berättelser som de använder för att tolka verkligheten och konstruera sin narrativa identitet med. Ett exempel som illustrerar detta är de val av fiktiva personer som eleverna i den första gruppen gjorde. Eleverna hade i anslutning till studiens genomförande studerat USA:s 1900-talshistoria. Av de 13 elever som gjorde denna uppgift skrev sex en berättelse som relaterade till det aktuella historiska temat. Fyra skrev om Kina och två om Tyskland under andra världskriget. Endast en elev avvek och skrev om en pojkes öde under folkmordet i Rwanda.[1378] Denna fördelning kan ses som en mikrostudie av skolans och samhällets historiekultur. Tio elever skriver om ett land som på olika sätt varit aktuellt i deras historieundervisning under de senaste månaderna, medan tre väljer ämnen som generellt har en stark ställning i historiekulturen. Detta tyder på att den historiekulturella kontexten har större inflytande över elevernas berättelser än aktuella händelser.

Det tycks som om vissa ämnen, såsom den anklagande neutralitetsberättelsen och tvångssteriliseringarna, är vanliga teman i elevernas berättelser, men att dessa företeelser sällan infogas i elevernas stora berättelse. Studien pekar på att dessa händelser kan skapa inkoherens i elevernas berättelser, och att de därför förvisas till ett mer isolerat ideologiskt eller moraliskt historiebruk. Johan Östling menar att de berättelser som ”den moraliska vändningen” genererade är på tillbaka-

gång i historiekulturen, och att en äldre och mer patriotisk berättelse håller på att återta mark.[1379] Detta är en iakttagelse som i alla fall inte motsägs av min undersökning.

Som genomgående har påpekats i avhandlingen är ett samhälles historiekultur nära förbunden med de samtal som förs i det offentliga rummet. Makroretoriken sätter gränser för vad som anses relevant att studera och vilka händelser som kan hävda sig när berättelser skall konstrueras. Eleverna är på så sätt påverkade av de maktstrukturer som kommer till uttryck genom denna makroretorik. Vissa begrepp försvinner från berättelserna medan andra lever kvar, mer eller mindre koherent infogade i nya berättelser. Som konstaterades i samband med elevernas välfärdsberättelser nämns begreppet ”folkhem” endast av en elev, medan däremot ”tvångssterilisering” och ”rasbiologi” tycks vara levande begrepp.[1380] Tio elever infogar ett av, eller båda, dessa begrepp i sina berättelser.[1381] Den ende av dessa elever som använder begreppen i sin huvudberättelse är Tine, som skriver: ”Steriliseringskampanjen tror jag har haft en stor betydelse för hur det svenska samhället ser ut idag.” Erfarenheten passar väl in i den övergripande sensmoral som hon presenterar. Ett antagande kan vara att de begrepp som inte infogas i en dominant berättelse, eller har en central ställning i ett levande historiebruk, faller i glömska. Trots att begreppet folkhem används i den mest skiftande retorik i den politiska debatten har begreppet inte fått fäste i de aktuella elevernas berättelser. En anledning till detta kan vara att de inte förstår begreppet, kanske på grund av att det inte ingår i de historiekulturella sammanhang som skolan behandlar, och att det därför inte kan integreras i en meningsfull berättelse.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att analysmodellen som beskrivs inledningsvis måste revideras. Eleverna möter inte uteslutande läroböckernas berättelser direkt, med aldrig så mycket förförståelse och fördomar, utan de får dem ofta berättade och tolkade via någon annan. Detta mellanled i förmedlingsprocessen kommer att tillföra meningsdimensioner som sannolikt är knutna till en annan generationsidentitet. De faktorer som eleverna själva anger, familj, äldre släk-

tingar, lärare och media, får rimligen stor betydelse för de berättelser som eleverna konstruerar. Det är ett antagande från min sida att detta ytterligare kan förstärka kontinuitetsaspekten i förmedlingen.

12

Berättelser med ett överskott av mening – en sammanfattning

> De döda och de ofödda är förmodligen också mycket noga med vad du minns och vad du hoppas på: de levandes minnen och drömmar om framtiden kan rentav betraktas som de dödas och de oföddas mest aktiva existensform. Den existensformen skall snart även bli din existensform, liksom dina ännu ofödda barnbarnsbarn skall komma till en värld som bestämts mer av vad du gjort och varifrån du kommit än av vad du tittat på och blivit sedd av under din tid på jorden.[1382]

Så skriver poeten Ulf Eriksson om människans ansvar inför de döda och ännu inte födda. Det är ytterst dessa frågor som läroböckers och elevers berättelser handlar om. Tolkningar av vad våra föräldrar och mor- och farföräldrar ville åstadkomma fogas samman till berättelser som handlar om vad vi själva vill göra med vår värld, och vad vi hoppas på för våra efterkommande. Erikssons citat kan även ses som en försoning mellan Ricoeurs och Whites perspektiv på vad historieskrivningens ansvar innebär. Elevtexterna vittnar om att många av ungdomarna också tillskriver historikern ett dubbelt ansvar. Tyngdpunkten i elevernas argumentation ligger, liksom hos White, på de konsekvenser som historieskrivningen kan få för framtidens människor. De dödas rätt till erkännande är inte glömd i elevtexterna, men nedtonad.

I detta slutkapitel kommer jag att sammanfatta de berättelser som läroboksförfattare och elever har funnit viktiga att berätta, den sensmoral de kan ha genererat och den narrativa identitet de har haft po-

tential att legitimera. Dessa berättelser skall ses som ett sätt att synliggöra historieämnets existentiella och meningsskapande dimension, vilket även svarar mot avhandlingens övergripande syfte. Jag har i avhandlingen synliggjort några av de meningsskapande och identitetslegitimerande berättelser om Sverige och svenskhet som har förekommit i historielärоböcker från 1930-talet fram till det första decenniet av 2000-talet, samt vilka av dessa berättelser, eller fragment av berättelser, som även finns i några elevers föreställningsvärldar år 2010. Resultaten kan sammanfattas enligt följande:

- De fem studerade berättelserna, neutralitetsberättelsen, välstånds- och välfärdsberättelsen, berättelsen om demokratins föregångsland, berättelsen om främlingen och berättelsen om jämställdheten har förändrats i olika hög grad och i olika rytm. Den viktigaste faktorn när det gäller dessa förskjutningar tycks ha varit de förändringar av makroretoriken, speciellt den historiekulturella aspekten, som skedde cirka tio år innan läroboken gavs ut. Dessa förändringar av makroretoriken har lett till att en del berättelser har försvunnit medan andra har överlevt genom att de har legitimerats av andra berättelser.
- Vissa berättelser tycks ha en starkare ställning än andra i makroretoriken och historiekulturen, vilket gör att övriga berättelser anpassar sig efter de dominanta berättelsernas sensmoral.
- I de senare läroböckerna finns tendenser att i större utsträckning legitimera en europeisk identitet.
- Samtliga av läroböckernas berättelser finns representerade i elevtexterna, men de utspelar sig ofta över andra tidsspann och har en något annorlunda sensmoral.
- Välstånds- och demokratiberättelsen har en starkare ställning i elevtexterna än i läroböckerna.
- Genomgående framställer både läroböcker och elevberättelser Sverige som en moralisk stormakt och svenskarna som moraliskt överlägsna. Undantaget från denna regel är den anklagande

neutralitetsberättelsen och i viss mån berättelsen om de grusade förhoppningarna om jämställdhet, som istället är uttryck för ett moraliskt historiebruk.

- Alla berättelserna utom den anklagande neutralitetsberättelsen och berättelsen om de grusade förhoppningarna tycks ha en stor betydelse för en svensk narrativ identitet. De begrepp som är centrala i dessa berättelser är frihet, fredlighet, jämlikhet, solidaritet, flit, jämställdhet och hjälpsamhet.
- Ett centralt begrepp både i läroböckerna och i elevberättelserna är ”frihet”, men meningen med detta begrepp anpassas efter de olika berättelsernas sensmoral.
- Berättelserna tycks tåla en viss inkoherens om temat är viktigt för den narrativa identiteten.
- Eleverna hävdar att de som främst har haft inflytande över hur deras berättelser ser ut är föräldrar, släkt, lärare och företrädare för media.

Likheter och skillnader mellan läroböckernas och elevernas berättelser

Vilka likheter och skillnader kan man då sammanfattningsvis se mellan läroböckernas och elevernas berättelser? Om man börjar med neutralitetsberättelserna finns alla läroboksberättelserna representerade i elevmaterialet. Den nationalistiska neutralitetsberättelsen har dock en något annan sensmoral i elevernas tappning. Det som är gemensamt är föreställningen om en unik svensk fredlighet, men denna kopplas i elevernas berättelser tydligare samman med begreppet demokrati. En annan överensstämmelse är att begreppet frihet har en central ställning både i läroböckernas och i elevernas nationalistiska neutralitetsberättelser. Den avsedda meningen med detta begrepp i läroböckerna är nationellt oberoende, medan det i elevernas berättelser är en vagare definierad frihet som hör samman med fred och demokrati. Jag ser

inga större skillnader mellan läroböckernas och elevernas pragmatiska och anklagande neutralitetsberättelser när det gäller innehåll, orientering och sensmoral. Den stora skillnaden är att elevernas anklagande berättelse inte är integrerad i en sammanhängande berättelse om Sverige, utan dyker upp som ett isolerat moraliskt historiebruk.

Den vanligast förekommande stora berättelsen i elevmaterialet är välståndsberättelsen. Denna är även frekvent i de äldre och i några av de nyare läroböckerna. En tydlig diskrepans mellan vissa av elevernas och läroböckernas välståndsberättelser är att de förra ser 1800-talet som en tid av fattigdom och misär. De fattiga människor som levde i Sverige då ingår inte i ett kollektivt ”vi” i elevernas berättelser. Elevernas välståndsberättelse blir betydligt kortare än läroböckernas. Rent hypotetiskt borde detta innebära att den har mindre potential att legitimera en svensk narrativ identitet. Detta är dock inte något som jag har sett i materialet. Elevernas välståndsberättelse tycks genomgående utgöra ett positivt inslag för deras narrativa identitet. En anledning till detta kan vara att eleverna ser andra temporala dimensioner än läroboksförfattarna. För dem tycks 1800-talet vara beläget i ett mycket avlägset förflutet. Om man jämför med den generella berättelsen om Sveriges vandring från mörkret till ljuset kan man konstatera att för en del elever är mörkret inte intressant.

Vissa av de elever som presenterar en välfärdsberättelse använder också en narrativ form som skiljer sig från läroböckernas. Några elever ser 1800-talets arbetarrörelse eller liberaler som de som skapade ett svenskt välfärdssamhälle. Det som är gemensamt för läroböckernas och elevernas berättelser är dels tematiken, dels att de ser politiskt eller fackligt aktiva personer som de drivande aktörerna i berättelsen. Frihetsbegreppet passar in i båda dessa elevberättelser, eftersom både välstånd och välfärd garanterar det oberoende som eleverna värdesätter och som de uppfattar som typiskt svenskt.

De berättelser som skiljer sig mest åt mellan läroböcker och elevtexter är demokratiberättelserna. Varken odalbondens eller liberalernas demokratiberättelser finns representerade i elevmaterialet. Istället

presenterar eleverna en demokratiberättelse som hänger samman med välståndsberättelsen och neutralitetsberättelsen. Det tycks som om de dominerande berättelserna i elevernas föreställningsvärldar har färgat av sig på varandra.

Några elever presenterar dock en berättelse som överensstämmer med folkrörelsernas demokratiberättelse. En tydlig likhet mellan läroböckerna och elevtexterna i detta avseende är att denna berättelse tycks ha stor potential att legitimera en positiv svensk narrativ identitet. Folket har varit den drivande kraften vid demokratiseringen av Sverige, vilket är en grund för stolthet. Generellt är demokratiberättelsen betydligt starkare i elevtexterna än i läroböckerna. Svenskarna framställs ofta som ett unikt demokratiskt folk. I enlighet med de övriga berättelserna som eleverna konstruerar har begreppet frihet en stark ställning.

Elevernas berättelser om ”främlingar” handlar mest om dem som blir utsatta för olika former av diskriminering. Två elever påpekar dock att arbetskraftsinvandringen bidragit till det svenska välståndet. Här finns en skillnad gentemot läroböckernas berättelser. Ingen av eleverna sätter in dem som inte betecknas som svenskar i en berättelse som handlar om negativa konsekvenser för Sverige. De problem som eleverna diagnostiserar handlar uteslutande om främlingsfientlighet och skammen över att denna blivit en del av den svenska narrativa identiteten.

När det gäller berättelserna om jämställdhet finns det stora likheter mellan läroböckernas berättelse om världens mest jämställda land och elevernas jämställdhetsberättelse. Detta rör sig dock oftast i elevernas fall om lösryckta årtal eller kommentarer om kvinnlig rösträtt. Några av eleverna uttrycker en mer uttalad glädje eller stolthet över de förhållanden som de anser att svenska kvinnor lever under, medan en elev anser att det finns mer att önska med avseende på jämställdheten mellan könen i Sverige, vilket motsvarar läroböckernas berättelse om de grusade förhoppningarna.

De berättelser som kommer till uttryck i de mer uttalat genealo-

giska frågorna överensstämmer till viss del med de berättelser som formuleras i samband med de två inledande frågorna. Här kan man se en skillnad mellan de teman som eleverna är stolta över och dem som de skäms över. De företeelser som de känner stolthet över ingår ofta som ett berättelseelement i deras metaberättelser om Sveriges historiska utveckling, medan de händelser som de skäms över i de flesta fall inte ingår i dessa stora berättelser. Detta blir en följd av att elevernas berättelser består av berättelsefragment som är positivt laddade. Det blir därför svårt för eleverna att infoga eftergiftspolitiken, tvångssteriliseringarna eller rasbiologiska institutets verksamhet i en framgångsberättelse om Sverige. En annan intressant iakttagelse är utsagan hos den elev som i sin stora berättelse skriver om ett svenskt ”vi”, men som på frågan om stolthet och skam inte vill svara eftersom han inte ser sig som ”helsvensk”. Detta tyder på att olika frågor kan generera olika narrativ identitet trots att de ställs i samma kontext.

De teman som kommer till uttryck när eleverna skriver om fiktiva personer överensstämmer väl med den narrativa identitet som uttrycks både i läroböckerna och i de övriga elevsvaren. Om man utgår från att de beskriver sådant som kontrasterar mot hur de upplever sina egna liv blir det tydligt att frihet, jämlikhet, demokrati, fred och välstånd är viktiga honnörsord för deras narrativa identitet. Detta är även centrala begrepp i de historiska berättelser de berättar i övrigt. Undersökningen visar även att relativt många av eleverna upplever att svenskarna i någon mån är moraliskt överlägsna tack vare dessa goda förhållanden. Detta är en uppfattning som även kommer till uttryck i läroböckerna. Många företeelser i den svenska historien ligger till grund för både stolthet och en känsla av rättfärdighet.

Den faktor som tycks ha haft det största inflytandet över både läroböckernas och elevernas berättelser är den del av makroretoriken som skapar den historiekulturella kontexten. Den relativa samstämmighet som råder mellan läroböcker utgivna under samma tid tyder på att de individuella författarnas intentioner har haft ett mindre inflytande än de historiekulturella strömningarna. Detta skall inte uppfattas som att

det råder en total konsensus mellan författarna. Som avsnittet om författarnas intentioner och individuella förutsättningar visar finns det trots allt skillnader. Enskilda författare tycks ha ansträngt sig för att bryta de genretraditioner som styrt berättelsernas narrativa form och sensmoral. Oftast sker förändringarna dock genom små redigeringar och byten av mindre textpartier och meningsskapande begrepp. Ett undantag för denna regel kan iakttas när det gäller introduktionen av den anklagande neutralitetsberättelsen.

I linje med de teoretiska utgångspunkter och de ställningstaganden som redovisas i samband med teoridelen och forskningsläget har jag försökt att undvika att värdera berättelserna med avseende på sanningshalt och normativ orientering. Med inspiration från både Paul Ricoeur och Hayden White har jag istället satt meningsskapandet i centrum. Ett för stort fokus på att hitta felaktigheter eller normativa tendenser kan skymma berättelsernas mening. Istället har jag velat synliggöra de meningssammanhang som konstruerats av läromedelsförfattare och elever, och den narrativa identitet som dessa meningssammanhang har potential att legitimera. Berättelserna och deras mening förändras oupphörligen i enlighet med de mimesisprocesser som Ricoeur har presenterat. Detta innebär emellertid inte att jag anser att alla berättelser är lika sanna eller att en historisk berättelse kan konstrueras hur som helst, utan att olika berättelser måste mötas och förhandlas mot varandra i ständig kommunikation. Meningsskapandet är emellertid alltid avhängigt av de maktstrukturer som råder i samhället och av vilka människor och institutioner som har störst makt över dessa förhandlingar.

DOMINERANDE BERÄTTELSER

I avhandlingen har jag kontinuerligt refererat till Ricoeurs uttryck ”ett överskott av mening”. När han använder detta begrepp menar han att en berättelse kan säga något annat i ett nytt sammanhang. Jag skulle

dock också vilja använda detta uttryck på ett kompletterande sätt. Mina analyser har visat att vissa berättelser tycks ha haft ett överskott av mening också i den bemärkelsen att alla andra berättelser måste infogas i, och anpassa sig efter, den i makroretoriken mest dominanta berättelsen.[1383]

I de äldre läroböckerna färgade en implicit nationalistisk berättelse av sig på de övriga berättelserna. Även om denna berättelse inte självständigt har kunnat hävda sin plats i läroböckerna, och därför inte har kunnat identifieras som en egen berättelse, har den på olika sätt nästlat sig in i de övriga berättelserna. Oavsett om det har handlat om demokratiska odalbönder, uppfinningsrika företagare eller fredliga kungar, har aktörerna fått glans och ära av sin svenskhet. Man kan studera de metodiska anvisningarna för läroverket från 1935 och se hur begrepp som objektivitet, medborgaranda och kärlek till fosterlandet kunde samsas i samma berättelse om historieämnets mål. En liknande sensmoral skapar också läroböckernas berättelser, eftersom den dominanta nationalistiska berättelsen inkorporeras i de flesta övriga berättelserna. Dessa berättelser kommer därför att legitimera en svensk narrativ identitet med kraftiga nationalistiska undertoner. I elevernas texter visar sig en liknande nationalistisk berättelse, om än nedtonad och delvis integrerad med nya berättelser.

Neutralitetsberättelsen har på samma sätt som den nationalistiska berättelsen kontinuerligt konvergerat med andra berättelser, men har i högre grad fungerat som stödberättelse i läroböckerna. Den har inte styrt de övriga berättelserna, utan har snarare på ett tydligare sätt än den nationalistiska berättelsen anpassat sig. Med detta vill jag inte säga att berättelsen har varit betydelselös. Ett tecken på detta är de temporala angivelserna ”mellankrigstiden” och ”efterkrigstiden”, som jag själv och författarna använder på ett sannolikt mer eller mindre reflekterat sätt, oavsett vilket ämnesområde som diskuteras.

Neutralitetsberättelsen anpassades även efter den moraliska vändning som kunde iakttas inom historiekulturen mot slutet av 1900-talet. Denna anklagande motberättelse blir dock oanvändbar för att

legitimera andra mer självmedvetna berättelser, och är kanske just därför dömd att snabbt blekna bort ur det kollektiva minnet. Detta tyder på att de berättelser som inte fyller någon positiv funktion för den narrativa identiteten har svårare att hävda sig i längden. Ett alternativt scenario är att denna berättelse i framtiden ytterligare kommer att förstärka en europeisk berättelse och en europeisk narrativ identitet. Denna tanke, att endast de berättelser som låter sig fogas samman med andra stora berättelser kommer att överleva i historiekulturen, är en hypotes som skulle kunna generera ny forskning inom andra historiekulturella ämnesområden. Generellt kan man säga att de olika berättelserna tycks haka i varandra, och på så sätt öka hållbarheten för alla berörda berättelser. De berättelser vars sensmoral inte är koherent med de övrigas tynar bort.

Det är dock värt att notera att neutralitetsberättelsen har en styrande roll i en del elevberättelser.[1384] I dessa har de övriga berättelserna anpassats efter neutralitetsberättelsens dramaturgi. En förklaring till detta kan vara andra världskrigets starka ställning i samhällets och skolans historiekultur. Genomgående är det då den nationalistiska eller den pragmatiska neutralitetsberättelsen det gäller. Den anklagande neutralitetsberättelsen lyckas som sagt inte hävda sig i detta sammanhang. Detta leder in på en annan beaktansvärd företeelse i elevberättelserna. Berättelsens övergripande sensmoral får företräde framför kronologisk ordning, eller snarare, den nya sensmoralen skapar en alternativ kronologisk ordning. Denna förstärks dessutom genom att de goda och onda krafterna renodlas. Jag tror att en lyhördhet för detta fenomen kan nyansera och kvalificera historieundervisningen.

Under 1940- och 1950-talen kom välståndsberättelsen successivt att ta över rollen som den styrande berättelsen i läroböckerna. Den nästan osannolika framgångssaga som böckerna presenterar av Sveriges ekonomiska utveckling är värd att notera. Framgången legitimeras av den pragmatiska neutralitetsberättelsens sensmoral, och de två berättelserna förstärker på så sätt varandra. Även denna berättelse har haft ett starkt genomslag i elevernas föreställningsvärldar. Den

framstår dessutom för de flesta elever som en berättelse som självklart sträcker sig in i framtiden.

Nästa skifte sker under 1970-talet, då istället välfärdsberättelsen blir den tydligast artikulerade. Begrepp som solidaritet och jämlikhet kommer att styra makroretoriken och de berättelser som finner näring i denna. Denna berättelse förstärks av de övriga, inte minst den nya berättelsen om det jämställda Sverige. Statsindividualismen kommer på så sätt att bli en viktig hörnpelare för den narrativa identiteten. Solidaritet i denna berättelse innebär inte en anpassning efter kollektivet, utan en rättighet att med välfärdssamhället som stöd göra sina egna val. På så sätt kommer det signifikanta begreppet ”frihet” att kunna inlemmas även i denna berättelse, och i den narrativa identiteten. Det är när författarna diagnostiserar en obalans mellan individens frihet och samhällets stöd som det tragiska slutet på välståndsberättelsen skymtar. Nyliberala idéer och ökad valfrihet, utan välfärdssamhällets skyddsnät, blir enligt denna berättelse det som hotar Sverige. Liknande scenarier förekommer i flera av elevernas berättelser.

Vilken berättelse som är mest dominant i dagens läroböcker är svårt att avgöra. Kanske har Ricoeur rätt när han säger att det behövs en distans över tid för att kunna förklara och se. Den berättelse som jag tycker har störst potential för tillfället är den nya välståndsberättelsen. En retorik där begreppet ”entreprenör” är ständigt återkommande kan sannolikt bädda för denna berättelses framgång.

En annan indikation på att välståndsberättelsen är på stark frammarsch är dess starka ställning i elevtexterna. Detta är den mest frekventa berättelsen hos de 54 elever som deltagit i studien, och liksom i välfärds- och demokratiberättelsen är begreppet frihet vanligt. Eva Block har pekat på att begreppet frihet blev ovanligare och värderades mer negativt under 1970-talet. Hon hävdar också att begreppets mening förändrades under de aktuella åren. Från att under 1940-talet ha inneburit en nationell frihet, kom det mot slutet oftare att innebära den enskildes val-, yttrande- eller tryckfrihet.[1385] Det tycks med andra ord som om meningen med begreppet frihet har anpassats efter den

dominanta berättelsens sensmoral, och att dess frekvens dessutom har skiftat. Varje dominant berättelse har infogat begreppet och gett det sin egen mening, vilket i sin tur ytterligare har förstärkt berättelsens sensmoral. Begreppets positiva meningsbagage hjälper till att ladda berättelsen med mening, samtidigt som den nya berättelsen ger begreppet ytterligare meningsdimensioner. Detta gör att det kan överleva tillfälliga svackor som den under 1970-talet, och med förnyad kraft återkomma i retoriken. Denna dialektik mellan berättelse och signifikanta begrepp kan vara en av de drivkrafter som förändrar historiekulturer. Dessa starka berättelser har utgjort basen för en svensk narrativ identitet. Sambanden mellan begreppshistoria och narrationsteori ser jag som en viktig del av avhandlingens resultat.

Förändringarna av berättelserna är vanligtvis inte omedelbara eller revolutionerande. Samspelet mellan makroretorik och läroboksförfattare tycks försiggå på samma sätt som när en avlägsen utrikeskorrespondent med lång fördröjning levererar ett svar till nyhetsstudion. Läroboksförfattarna reagerar på nya trender i det offentliga samtalet och i historiekulturen, men det tar vanligtvis tio år innan responsen finns i tryck. Almgren har påpekat att nya rön ”måste ju sätta sig och bli någorlunda allmänt accepterade innan de kan komma in i läroböckerna”.[1386] En alltför offensiv hållning kan därmed ses som ett hot mot framtida försäljningsframgångar.

Detta förhållande komplicerar antagandet att eleverna i huvudsak är påverkade av läroböckernas berättelser. Eleverna menar att de främst fått berättelserna från familjen, lärarna, media och Internet. Sannolikt möter eleverna nya berättelser om Sverige och svenskhet i andra sammanhang långt innan dessa hinner integreras i historieläroböckerna. Jag skulle hellre vilja se läroböckernas, lärarnas och elevernas berättelser som parallella uttryck för de historiekulturella samtal som förs i det privata och offentliga rummet. Detta gör inte studiet av läroböckernas berättelse mindre intressant, men det pekar på en mer komplex historiekulturell förmedlingsprocess än vad som oftast varit utgångspunkten.

Vilka av dagens historiekulturella trender som kommer att visa sig i morgondagens läroböcker är svårt att förutsäga. Det jag själv skulle önska mig är att den narrativa vändning som pågått under de senaste decennierna inom den vetenskapligt förankrade historiekulturen sprids till läroböckerna. Den objektivistiska genretradition som gått i arv från den senare delen av 1900-talets läroboksförfattare är fortfarande tongivande. I enlighet med Rüsens terminologi kan man säga att ett ökat synliggörande av historieämnets estetiska och politiska dimensioner, utan att man för den skull gör avkall på den kognitiva, skulle kunna tillföra nya kvaliteter till läroböckerna. Jag tror att mina önskningar till viss del kommer att infrias, inte på grund av den narrativa vändningen inom historieforskningen, utan som en följd av att begreppet ”berättelse” förekommer allt oftare i makroretoriken. Användningen av begreppet berättelse i dessa sammanhang implicerar dock att berättande handlar mer om manipulation och röstfiske än om existentiellt meningsskapande. Jag är också övertygad om att framtidens utmaningar, exempelvis i form av miljöproblem, kommer att generera helt nya berättelser med ny narrativ form, peripeti och sensmoral. Gårdagens hjältar kommer sannolikt att förvandlas till skurkar när nya situationer i samtiden behöver förklaras.

Det tycks som om eleverna har svårt att bearbeta erfarenheter som inte är koherenta med deras stora metaberättelse. Detta har varit en vanlig iakttagelse för mig som lärare. Vid en mängd tillfällen har jag funderat över varför vissa företeelser är så svåra för eleverna att ta till sig, medan andra utan problem låter sig infogas i koherenta meningssammanhang. De samband som går att utläsa mellan elevernas metaberättelse och de erfarenheter som de har förmåga att inkorporera med sina tidigare kunskaper, kommer att få stor betydelse för min historieundervisning i framtiden. En närmare granskning av vad eleverna egentligen menar med begrepp som utveckling, framsteg och frihet kan också förbättra historieundervisningen. En medvetenhet om meningsskapandets stora betydelse kan då leda till ett synliggörande och en problematisering av denna ofta oartikulerade förförståelse, och

kan därigenom öppna upp för nya perspektiv och berättelser. En förhoppning är givetvis också att mina insikter skall kunna inspirera även andra lärare i deras yrkesutövning. Avhandlingen har även visat på sambandet mellan narrativ identitet och historiebruk. Jag tror att det är viktigt att synliggöra dessa samband för eleverna, om de inte skall få uppfattningen att historiebruk är något som ”de andra” sysslar med, och något som är skilt från den ”riktiga historien”. Återigen anknyter dessa strävanden till historieämnets existentiella dimensioner.

Flertalet elever i undersökningen tycks infoga nationen i sina identitetslegitimerande berättelser, även om de hyser mycket negativa känslor för en uttalad nationalistisk eller främlingsfientlig hållning. Ett synliggörande av att den ”svenskhet” som eleverna relaterar till kan innebära olika saker i olika berättelser, och att det är något som kan tillåtas att ha både negativa och positiva konnotationer, kan vara värdefullt. Dessa diskussioner kan förhoppningsvis också leda fram till mer inkluderande än exkluderande definitioner av detta ”vi”.[1387] Klas-Göran Karlsson formulerar liknande tankar: ”Frågan är om en renässans för läroboksgenren kräver nationalistisk yra, konflikter och krig, eller om mänskliga rättigheter och globala rättvisefrågor i framtiden kan locka läroboksintressenter till samma engagemang.”[1388]

Förhoppningen är att dessa resonemang i framtiden skall kunna leda fram till ny forskning om ungdomars narrativa identitet. Frågor om sambanden mellan de värden som unga uppskattar, de begrepp som de använder för att beskriva dessa värden och de berättelser de konstruerar för att förklara hur dessa värden länkas samman med det förflutna, nuet och framtiden är intressanta att undersöka vidare. Dessa samband konstrueras på många olika sätt, vilket kan påverka receptionen av den historieundervisning som eleverna möter. Hur denna påverkan ser ut i praktiken är en fråga som skulle vara angelägen att studera. Det skulle även vara värdefullt med mer forskning om de faktorer som påverkar elevernas meningsskapande och narrativa identitet. Enligt eleverna har föräldrar, lärare och media ett stort infly-

tande över deras berättelser, men lite är känt om hur detta inflytande ser ut och på vilket sätt dessa grupper påverkar eleverna.

När jag skriver denna sammanfattning uppkommer givetvis frågan om avhandlingens resultat är resonemang som jag kan gå ut och föra med eleverna när väl detta manus är lämnat till tryck. Jag är övertygad om att detta inte bara är fullt möjligt, utan även nödvändigt. Jag tror att dessa historiefilosofiska och historiedidaktiska samtal är centrala om man skall kunna åstadkomma den betoning av historieämnets existentiella dimensioner som jag efterlyste i början av avhandlingen. Eleverna kan då lära sig att berätta om sig själva och andra på ett nytt sätt, men också att förstå att det även handlar om att lyssna.

SUMMARY

Once Upon a Time There was a Country…

Narratives About "Swedishness" in History Textbooks and Students' Worldviews

The tales that a society chooses to pass on to new generations are both a reflection and a construction of reality, which this thesis attempts to show. The first purpose of this dissertation of didactics of history has been to encircle meaning-conveying narrations about Sweden and "Swedishness" in history textbooks, published between 1931 and 2009. The second aim has been to show which of these narratives, or parts of them, that are expressed by a random selection of contemporary students. Another ambition has been to show how textbook narratives have been transferred or transformed over time and what factors may have influenced these changes. A final objective has been to highlight how the historical conduct of the historical subjects has been defended or condemned by various authors and if and how the study of the past have been legitimized by both textbook writers and students. An overall goal of the thesis has been to emphasize the existential dimensions of the subject of history. Key concepts of the dissertation are narratives, narrative identity, use of history, historical consciousness and collective memory.

Epistemologically this dissertation presupposes that humans construct narratives in various ways in order to create meaning in their lives. It is through narrations that individual and collective identities are constructed. The narrative should not be considered as an accurate

reflection of a past reality, but as a way to bring order to the world by incorporating events in temporal structures with a beginning, a middle and an end. The narrative is thus of profound existential value to human beings. By integrating our own life story in the great historical narratives we include ourselves in larger historical contexts, while these narratives orient us towards the future. Historical storytelling is therefore closely connected to the concept of historical consciousness. Through narrations, the past as experience and the future as expectations are present in the moment.

The empirical material consists of 52 history textbooks and 54 student texts written in 2010. The dissertation has a hermeneutical perspective, and derives inspiration from the methods of narrative theory and conceptual history, primarily from the thoughts of Paul Ricoeur, Hayden White, Jörn Rüsen, Reinhart Koselleck and Quentin Skinner. Five meta-narratives about "Swedishness" are identified in the material: the narrative about neutrality, the narrative about the prosperity or welfare country, the narrative about the role model country of democracy, the narrative about the stranger and the narrative about the world's most gender equal country. Each of these meta-narratives are displayed in different narrative forms, with different protagonists and winners and losers, which generates different categories of sub-narratives. These meta-narratives are not the only narrations that can be observed in the material, other perspectives could be both possible and reasonable.

The nationalistic narrative of neutrality, as presented in the older textbooks, has a sliding or vague introduction that differs between the specific textbooks. Generally, this is narration has a shorter timespan compared to those designed later. For the books published during or after World War II, the war is the climax of the narration, while earlier books have a slightly different narrative structure. The common moral is that Sweden made it thanks to a national or Nordic cohesion and a strong defense force. The attitude is clearly nationalistic with an emphasis on ethnic nationalism in the older textbooks, and a more

state-nationalist image in the later. The intrinsic peacefulness of the Swedish people is a recurring theme in this narration.

The pragmatic narrative of neutrality that appears in the textbooks published during the 1950s is considerably more unambiguous in comparison to the nationalistic narrative. The loss of Finland constitutes a clear beginning of this narration, and the 19th century is described as a time for confirmation of the Swedish neutrality. The result is that the conduct of the politicians during the crises of the 20th century seems more logical. Earlier developments are constructed as a result of conscious decisions, and the decisions and acting of the politicians no longer seemed to be an outcome of Swedish peacefulness, but rather a thoughtful consideration of the advices given by the historical experiences. Previous stages are presented as a result of deliberate considerations, and later politicians had to follow these examples with the best interest of the Swedish people at heart. International help initiatives from Sweden are also made possible by the favorable situation created by these actions. This narration suggests that the people has been overlooked in favor of governments or politicians when it comes to getting credit of the positive outcome. This may imply that the narration is more vulnerable to challenges and less legitimizing of a narrative identity.

The accusing narrative of neutrality is introduced sometime around the year 2000, and can be seen as a reaction against a too consensus-oriented self-image. Sweden's actions during World War II no longer appear as a model. This narrative has also had the ability to integrate other story elements, which in various ways challenge the Swedish self-esteem. Which status this narrative will get in the future, both in the collective memory and in tomorrow's history books, is difficult to predict. The analysis of the students' narratives shows that young people reproduce this narrative rather frequently, but that they with few exceptions do not incorporate it in their meta-narratives. Perhaps, this indicates that the narration will not be durable, either in the collective memory, or in the narrative identity.

The next meta-narrative is the one I have chosen to term the narrative about the prosperity or the welfare country. In the material, there are two different narrations about how Sweden's economic development has converged and diverged over the examined period. The prosperity narrative begins at the time of the industrial revolution in the 19th century, and continues as a pronounced success narrative until contemporary authors. An exception is visible in the recently published textbooks, where Sweden's future seems somewhat less certain. The heroes in this narration are the industrial leaders, inventors and economic structures, while those who threaten the success are those who in various ways counteract the heroes' projects.

The welfare narrative appears in textbooks in the 1970s. This narration begins in the context of social reforms during the 1930s and has its heydays in the first decades after World War II. In some of the newer textbooks the tragic downfall of the welfare society is also depicted. The heroes of this narrative are the politicians, while the villains are those who do not loyally support the Swedish welfare system. These two narrations interact when it comes to creating and legitimizing a Swedish narrative identity where capability, diligence and solidarity play a supporting role. The poverty of the past is portrayed as honorable, as it underlines the exceptional nature of the Swedes' efforts.

Three different democracy narratives can be identified in the material. The oldest narratives tell of a unique Swedish freedom, that both may involve national independence and equality between different groups in society. In this narration the yeoman is the hero who pushes for democratic development, which is completed by the universal suffrage for men to the Lower House in 1909. The opponents are the nobles or monarchs who counteract this process. After World War II a new narrative of democracy is presented, with liberal or social democratic politicians in the leading role. The turning point in this story moves from 1909 to 1921, because of the changed definition of the concept of democracy. The last narrative of democracy has the popular

movements as protagonists. Opponents in this narrative are the former authorities, which for various reasons undermine the democratic project. The democratic narrations of the yeoman and the popular movements have in their wider popular approval a greater potential to legitimize a Swedish narrative identity.

Two different narratives about strangers can be identified in the material. The older story of the stranger deals mainly with the invaders that threaten the Swedish society in different ways. The narrative begins with the Kalmar Union and the invaders will then shift over the centuries, but the moral remains the same. Swedes manage to drive off the foreigners in a variety of ways, with the result that the Swedish values can be defended. Other non-Swedish people who appear in these narrations are "the capable professional man", "the stranger in need of civilization" and "the war refugee". These tropes will legitimize a Swedish narrative identity in different ways, in which aptitude, orderliness and helpfulness are important qualities. The second narrative of strangers is evident in the textbooks in 1960s and 1970s. In this narrative the pair of concept labor migrants and refugees is presented. These groups will also legitimize a Swedish identity in different ways; the migrant labor force by being integrated into the Swedish welfare narrative and the refugees by becoming the subject of a Swedish helpfulness and solidarity. This narration is not indisputably a story with a happy ending, in comparison to the older narrative of the stranger.

On the theme of gender equality, three different narratives are presented. In the older textbooks, these three narratives are all very brief, but the focus on women in history has gradually increased over the subsequent decades. In the 1970s, a new story that describes unique Swedish gender equality is presented, and this story will converge with the Swedish welfare narrative. In some of the textbooks, published during the investigation period, this success story is problematized. The Swedish women are no longer portrayed as if they were living in a uniquely egalitarian society. The trope "equality" has also become increasingly complex in the later narrations.

When trying to find any comprehensive explanations for the changes that have been reported, one can look for answers in the authors' intentions and personal experiences, events contemporary with the authors and the historical cultural context in which the narratives are rooted. In general the historical cultural context has had the greatest influence over the narratives' design. However, it is clear that the public discourse and historical cultural debates have not produced traces in textbooks until at least ten years after they were introduced.

Certain narrations seem to have had a stronger position than others in the macro-rhetoric and the culture of history, with the result that the other narratives will be adapted to the dominant narrative moral. The various narratives have therefore interacted more during certain periods than others, which would have meant a greater potential to affect the narrative identity during these stages. In the 1970s, the welfare narrative converged with the narration of pragmatic neutrality and that of the world's most gender equal country in a way that will have affected the narrative identity in a significant way. Another trend can be observed in the 1990s and the first decade of the 21st century. A clearer orientation towards Europe and an adaptation to European history culture contributed to the convergence of the accusing narrative of neutrality that to some extent challenged the old welfare narrative. In the same period you could notice a return of the wealth narrative in the textbooks, which further problematized the welfare narrative. This demonstrates a questioning of a Swedish exceptionalism in the last decades of the survey period.

All of the textbook narratives are represented in the student texts, but they are often constructed across different time spans and have a slightly different moral. Students formulate the same three narratives of neutrality as the textbooks and also express a similar moral. The students' narratives of neutrality are, however, almost exclusively about "Sweden's" actions during World War II. The narratives seem to have the ability to activate a strong collective "we", which means that students are in the same narration as the political participants of previous

generations. In several cases, the moral of these narrations are also sufficiently dominant to control or "correct" the chronological events and actors' behavior. The accusatory narrative of neutrality is the most common, but it is only in few cases integrated with the meta-narrative of the students. Instead, this story pops up in response to the explicit question if there is something in the Swedish history that the students feel ashamed of. In several cases, these narratives are also incongruent with the story that students formulate in their meta-narrative.

The students present, in the same way as the textbooks, both prosperity and welfare narratives, but the former is far more frequent. The prosperity narrative is the overall most common story in the students' texts. In the students' narrative constructions these two narrative categories often borrow temporal dimensions from each other, generating a short prosperity story or a long welfare story. This does not mean that the moral becomes less clear, compared to the textbook narratives. A bright future is expected throughout the students' texts. Some students, however, present a criticism of the welfare state that has created a lazy and passive population. Students do not use the pronoun "we" when describing people who lived in poor conditions in Sweden. This suggests that they do not perceive that they are incorporated in the same imagined community or the same story as those people.

It is evident that the textbook narrations of democratization are sparsely represented in the students' texts, despite the fact that the narrative of democracy is stronger in the student texts than in the textbooks. Most of the students instead tell two alternative narratives of Swedish democracy. In the first, democratization is a result of the industrial revolution where the wealth led to democracy. According to the other, democracy is a result of the fact that Sweden was able to stay out of the World War II. A reasonable assumption is that it is the two dominant narratives in historical culture: the narrative of wealth and the narrative of neutrality that had an impact when students should shape their narratives of democracy. These narrations frequently integrates the concepts of "freedom" or "free", and the intended meaning

of these concepts can be adapted to the current plot. The concept of "freedom" consistently symbolizes different positive values, thus reflecting the prevailing macro-rhetoric. Again, it appears that the historical cultural context has had the greatest influence over the stories that are told, the moral of what is conveyed and the narrative identities legitimized.

Most students incorporate those who are not considered as Swedish in a narrative of democracy or a narration about Swedish helpfulness. With few exceptions, these people are mainly in need of protection and assistance. The dichotomy between economic migrants and refugees, as the textbooks present, is to some extent also present in the students' narrations, but the former group is virtually invisible. The moral of the narratives is often that the Swedes have failed in their moral obligations in caring for or integrating these groups.

The most common narrative of gender equality is the "non-existing". Students often mention women's suffrage, but this is not integrated into a coherent story. Four out of five of the students who present a more coherent narrative depict Sweden as a unique gender-equal country. This suggests that the story of the dashed hopes have not had any major impact on the students' worlds.

The students claim that parents, relatives, teachers and representatives of media have had the greatest impact on their narrations. In my opinion there is a complex relationship between textbooks' and students' narratives, and these narrations should be seen as parallel expressions of a collective memory and collective narrative identity.

The students often express an idea where the primary purpose of history education is to teach present and future human beings something. However, the students' texts also testify that many of the young people demand a double responsibility from the historians. The main focus of the students' argumentation lies in the impact that history can have on people in the future, but they also believe in giving attention to the achievements of the people of the past. Several students mean, like Ricoeur, that we are in some form of debt to the dead.

I hope these arguments will lead to new research about young people's narrative identity. Questions about the connections between the values that young people appreciate, the concepts they use to describe these values and the narratives they construct in order to explain how these values are linked together with the past, the present and the future are important. As the thesis shows, these connections are constructed in many different ways, which can affect the reception of history teaching. While writing this summary it will be natural to ask myself whether I can discuss these subjects with the students when I am back in school as a teacher. I am convinced that this is not only possible, but also necessary. I believe these historical philosophical and historical didactic conversations are central if we are to achieve the emphasis on the existential dimensions of the history subject, which I see as desirable. Students can then learn to narrate about themselves and others in a new way, and also get an understanding of the importance of listening.

Noter

1 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 394.
2 Isabelle, IV:11.
3 Kristensson Uggla, B, 2011, s. 29.
4 Stina, III:1.
5 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 164.
6 Långström, S, 1997, s. 17f, Hartsmar, N, 2001, s. 94f, Ammert, N, 2008, s. 16–19, Nordgren, K, 2006, s. 179f och Lozic, V, 2010, s. 71ff.
7 Jämför Nordgren, K, 2011, s. 141 och Lozic, V, 2010, s. 263f och 268–271.
8 Jämför Långström, S, 1997, s. 91–97.
9 Jämför Rüsen, J, 2004, s. 103f, Ricoeur, P, 1993, s. 34f och 60 och Ricoeur, P, 2011, s. 53.
10 Östling, J, 2008, s. 58. Östling påpekar att denna sensmoral är beroende av sammanhang, vilket kan tolkas som ett berättelseperspektiv.
11 Långström, S, 1997, s. 151.
12 Ödman, P-J, 2005, s. 113.
13 Jämför Karlsson, K-G, 2010, s. 76.
14 Selander, S, 1988, s. 17.
15 Tingsten, H, 1969, s. 134, 138 och 215f. Jämför Andolf , G, 1972, s. 282, Selander, S, 1992, s. 104 och Linderborg, Å, 2001, s. 401f.
16 Johansson, R, 2001, s. 371f, Holmén, J, 2006 s. 335, Nordgren, K, 2006, s. 208 och Ammert, N, 2008, s. 180f.
17 Jämför Långström, S, 1997, s. 73 och 93f.
18 Rüsen, J, 2004, s. 167f.
19 Rüsen, J, 2004, s. 160–172.
20 Kristensson Uggla, B, 2002, s. 239.
21 Begrepp som skulle kunna användas som alternativ till makroretorik är

”tidsanda” och ”samhällsklimat”. Jag ser emellertid båda dessa begrepp som mer svåroperationaliserade än begreppet makroretorik. Föreställningar om en specifik tidsanda baseras ofta på antaganden om vilka som är de dominanta tankegångarna under en specifik epok. Jämför Arvidsson, H, 2008, s. 159 och Cronqvist, M, 2004, s. 30.

22 Hexter, J. H, 1972, s. 299ff. Hexter använder begreppet ”historical storytelling”. Se även Roberts, G, 2001, s. 135ff och White, H, 2010, s. 190.

23 Jämför Zander, U, 1997b, s. 34ff.

24 Holmén, J, 2006, s. 51 och Långström, S, 1997, s. 197f., Holmén påpekar dock att granskningen skedde ganska slumpartat, Holmén, J, 2006, s. 73.

25 Långström, S, 1997, s, 87f och Apple, M W & Christian-Smith, L K, 1991, s. 22.

26 Långström, S, 1997, s. 208ff och Almgren, H, 2011, s. 352.

27 Jämför Gadamer, H-G, 1997, s. 137–142.

28 Ricoeur, P, 1986, s. 1–18. Jämför Reagan, C E, 1996, s. 90, Selander. S, 2005, s. 61 och Englund, B, 2005, s. 129.

29 Kristensson Uggla, B, 1994, s. 321-325. Jämför & Sköldberg, K, 2008, s. 304ff.

30 Ricoeur, P, 1993, s. 164, Kristensson Uggla, B, 1994, s. 251 och Alvesson, M & Sköldberg, K, 2008, s. 200 och 304ff.

31 Kristensson Uggla, B, 1994, s. 325.

32 Jämför Ricoeur, P, 2011, *passim*, Rüsen, J. 2004, s. 73 och Wiklund, M, 2006, s. 36ff. Skillnaderna mellan dessa positioner kommer att diskuteras längre fram i avhandlingen.

33 Bruner, J. S, 2006, s. 29. Bruner refererar i den avslutande meningen till Hilary Putnam.

34 Jämför Ricoeur, P, 1994b, s. 7–24, White, H, 1975, s. 31–42, White, H, 1985, s. 1–23, Skinner, Q, 2010, *passim* och Hansson, J, 2008, s. 290f. Detta innebär inte att dessa teoretiker har en gemensam syn på retorikens betydelse för den historiska framställningen.

35 Jämför Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 10f.

36 Jämför Ricoeur, P 1993, s. 227 och Ricoeur, P, 1990, s. 179.

37 Jämför Ricoeur, P, 2011, s. 45 och Wiklund, M, 2008, s. 74–77. För en grafisk modell över analysmodellen se appendix 1.

38 Jeismann, K-E, 1980, s. 42f.

39 Karlsson, K-G, 2010, s. 40–44.

40 Karlsson, K-G, 2010, s. 44–48.

41 Se exempelvis Daniel, IV: 9. Se även Oscar, IV:3, Mattias, IV:4, Jonas, I:5, Fredrik, I:1, Jon, II:6, Emelie, II:4, Viktor, III:4 och Maria, IV:18.
42 Se exempelvis Roberts, G, 2001, *passim*, Friedlander, S, 1992, *passim*. Gustavsson Chorell, T, 2003, *passim* och Karlsson, K-G, 2010, s. 82ff.
43 Carlshamre, S, 1995, s. 71.
44 Jämför Alm, M, 2002, s. 21.
45 Jämför Alm, M, 2002, s. 21, Alvesson, M & Sköldberg, K, 2008, s. 416–417 och Jordheim, H, 2003, s. 215.
46 Carlshamre, S, 1995, s. 74f . Jämför Ricoeur, P, 1984, s. 226 och Ricoeur, P, 2005, s. 311f.
47 Carlshamre, S, 1995, s. 84. Även en duration kan ses som en diakron bestämning eftersom den hänsyftar till en temporal aspekt, Carlshamre, S, 1995, s. 74ff och 82.
48 Ricoeur, P, 1984, s. 168 och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 424.
49 Carlshamre, S, 1995, s. 92f.
50 Jämför Rüsen, J, 2004, s. 100 och Kermode, F, 2000, s. 17ff.
51 Barthes, R, 1966, s. 24ff och Carlshamre, S, 1995, s. 96.
52 Carlshamre, S, 1995, s. 92ff och 110.
53 Carlshamre, S, 1995, s. 119.
54 Greimas, A. J, 1987, s. 107.
55 Ricoeur, P, 2011, s. 41 och 45 och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 301.
56 Jämför Koselleck, R, 2004b, s. 141ff.
57 Kristensson Uggla, B 1994, s. 301f. Jämför Ricoeur, P, 1976, *passim*.
58 Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 179–184.
59 Novick, P, 1988, s. 27f.
60 White, H, 1975, s. 381f och Gardner, P, 2010, s. 41ff. Senare forskning har dock hävdat att Schleiermachers hermeneutiska projekt var mer komplext än hur det vanligtvis brukar beskrivas. Se Kristensson Uggla, B, 1994, s. 230 och Kristensson Uggla, B, 2005, s. 26.
61 Heidegger, M, 1993, s. 31 och Gadamer, H-G, 1997, s. 139f och 149f.
62 Holmqvist, B, 2009, s. 80 och 98.
63 Somers, M. R, 2001, s. 359f.
64 Hempel, C, 1942, *passim*.
65 Ankersmit, F, 2010, s. 218 och Kreiswirth, M, 2010, s. 377–380.
66 Kristensson Uggla, B, 2002, s. 350ff.
67 Se Carr, D, 1991a, s. 13, 15, 19, 72 och 89 och Carr, D, 2001, s. 144.
68 Se exempelvis, Ricoeur, P, 2005, s. 370–373, Gardner, P, 2010, s. 37ff och

Novick, P, 1988, s. 156 och 221f.

69 Holmqvist, B, 2009, s. 84ff.

70 White nämner exempelvis inte Becker i *Metahistory*.

71 Jämför Carr, D, 1987, s. 25.

72 Kristensson Uggla, B, 2002, s. 351f.

73 Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 112ff och Carr, D, 1987, s. 25.

74 Carr, D, 1991a, s. 37f .

75 Carr, D, 1991a, s. 46.

76 Carr, D, 1991a, s. 185, Carr, D, 1991b, s. 173 och Carr, D, 2001, s. 155.

77 Carr, D, 1991a, s. 155ff och Carr, D, 2001, s. 155.

78 Carr, D, 2001, s. 198, Carr, D, 1991a, s. 8–10, Carr, D, 1991b, s. 160 och 173. Se även MacIntyre, A, 2001, s. 241f och 249, MacIntyre, A, 2010, s. 427f och Piercey, R, 2009, s. 115.

79 Carr, D, 1991a, s. 15.

80 Rüsen., J, 2006, s. 11ff.

81 Rüsen, J, 2004, s. 119ff, 184f och 194, Rüsen, J, 2006, s. 11f och 68–72, Wiklund, M, 2006, s. 37–40, Wiklund, M, 2004, s. 16f och Alvesson, M & Sköldberg, K, 2008, s. 300.

82 Rüsen, J, 2004, s. 55–73.

83 Rüsen, J, 2004, s. 55–73 och Wiklund, M, 2008, s. 68–80.

84 Rüsen, J, 2004, s. 70–79 och 91–105. Jämför Wiklund, M, 2008, s. 73–80.

85 Wiklund, M, 2008, s. 80.

86 Rüsen, J, 2006, s. 68–72.

87 Rüsen, J, 2006, s. 68–72.

88 Rüsen, J, 2004, s. 64.

89 Rüsen, J, 2006, s. 68–72. Formuleringen inom citationstecken är mina sammanfattningar av Rüsens tankegångar.

90 Rüsen, J, 2006, s. 68–72.

91 Rüsen, J, 2006, s. 71.

92 Ricoeur, P, 1990, s. 181f. Se även Ricoeur, P, 1992, s. 294.

93 Ricoeur, P, 2005, s. 330 och 355, Ricoeur, P, 2011, s. 313 (Paul Ricoeur i intervju med David Karlsson och Bengt Kristensson Uggla 1995.)

94 Ricoeur, P, 2011, s. 55.

95 Ricoeur, P, 1984, s. 54ff och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 416ff och 420.

96 Ricoeur, P, 1976, s. 55 och 93f.

97 Ricoeur, P, 1984, s. 31ff och Ricoeur, P, 1992, s. 292.

98 Ricoeur, P, 1993, s. 232.
99 Ricoeur, P, 1990, s. 154ff och Ricoeur, P, 2005, s. 356f.
100 Ricoeur, P, 1990, s. 143.
101 Ricoeur, P, 2005, s. 129, 133 och 324. Jämför Gustafsson Chorell, T, 2006, s. 97.
102 Ricoeur, P, 1994a, s. 193f. Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 458f.
103 Ricoeur, P, 1990, s. 143–148.
104 Kristensson Ugglas översättning av Ricoeur, 1994, s. 446. Jämför Ricoeur, P, 1991, s. 20.
105 Ricoeur, P, 1991, s. 21ff och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 509f.
106 Carr, D, 1991a, s. 15 och Carr, D, 1991b, s. 160.
107 Se exempelvis Kramer, L S, 1989, s. 122–128 och Iggers, G, 2000, s. 386. För Ginzburgs kritik av White se Ginzburg, C, 1999, s. 49f och Ginzburg, C, 1992, s. 82–96.
108 White, H, 2001, s. 375.
109 White, H, 1985, s. 55–60.
110 White, H, 1975, s. 7–38 och White, H, 1985, s. 5–7.
111 Rogne, E, 2009, s. 65 och 71, intervju med Hayden White. Se även Gustafsson Chorell, T, 2003 *passim* och Gustafsson Chorell, T, 2004, s. 382–389.
112 Rogne, E, 2009, s. 68, intervju med Hayden White. Jämför ”historiens överskott av mening” hos Ricoeur, Kristensson, Uggla, B, 1994, s. 79.
113 Jämför Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 13.
114 White, H, 1975, s. 7f och White, H, 1985, s. 5f. Jämför Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 13.
115 White, H, 1999a, s. 54. Jämför Karlsson, K-G, 2004, s. 62.
116 White, H, 1985, s. 73 och White, H, 1999a, s. 54. Jämför, Johannesson, K, 1990. s. 130f.
117 White, H, 1985, s. 73 och White, H, 1999a, s. 54.
118 White, H, 1975, s. 34–38, White, H, 1985, s. 66 och White, H, 1999a, s. 52f.
119 Jämför White, H, 1975, s. 36 och White, H, 1999, s. 126–146.
120 Jämför White, H, 1996, s. 73f.
121 White, H, 1975, s. 29 och 38 och White, H, 2001, s. 231.
122 White, H, 1975, s. 14f och 18.
123 White, H, 1975, s. 8f, 18 och 25. Jämför Gergen, K, J, 2006, s. 105f.
124 White, H, 1975, s. 9 och White, H, 1985, s. 65f.

125 White, H, 1975, s. 13ff.
126 White, H, 1975, s. 28ff.
127 White, H, 1975, s. 29.
128 Gustafsson Chorell, T, 2003, 15f.
129 Jämför White, H, 1999a, s. 126–146.
130 White, H, 1985, s. 117 och White, H, 1999a, s. 17ff .
131 White, H, 1999b, s. 38f, White, H, 2010, s. xxvi och White, H, 1985, s. 47 och 57. White är dock inte alltid helt entydig. Hans position kan tolkas som mer relativistisk i *Metahistory,* 1975, s. 433.
132 White, H, 1985, s. 22f, 46f, 50, 82 och 88f och Rogne, E, 2009, s. 74.
133 White, H, 1999a, s. 70.
134 Exempelvis White, H, 1999a, s. 2 och 70 och White, H, 1985 s. 41–45. Jämför Skinner, Q, 2010, s. 45.
135 White betecknar sig som ”situationist”, vilket kan ses som en relativistisk position medan jag förstår Ricoeurs tankar som en universalism i Kants efterföljd, vilken dock är underställd och balanserad av strävan efter ”det goda livet”, White, H, 2001, s. 386, White, H, 1996, s. 67, White, H, 2010, s. 336–339, Rogne, E, 2009, s. 66, Ricoeur, P, 1990, s. 274, Ricoeur, P, 2005, s. 546 och 606, Ricoeur, P, 2011, s. 68–78, Ricoeur, P, 1994a, s. 219 och Ricoeur, P & Antohi, S, 2005, s. 17f .
136 Ricoeur, P, 2005, s. 317–333, Ricoeur, P, 1994b, s. 19–24 och Ricoeur, P & Antohi, S, 2005, s. 16ff och White, H, 1990, s. 169–184.
137 Se exempelvis Cronqvist, M, 2004, s. 42f och 329 och Sturfelt, L, s. 2008, s. 15.
138 Jämför Ricoeur, P, i Kristensson Uggla, 1994, s. 446 (Kristensson Ugglas översättning av Ricoeur), Ricoeur, P, 1991, s. 20, 26 och 32f och White, H, 1985, s. 117f .
139 Ricoeur, P, 1984, s. 54ff och 64f, Ricoeur, P, 1993, s. 232f, Ricoeur, P, 1990, s. 143 och 154ff , Ricoeur, P, 2005, s. 129 och 355f, Ricoeur, P, intervju i Reagan, C E, 1996, s. 105ff och White, H, 1999a, s. 18.
140 Wiklund, M, 2006, s. 63 och 435. Jämför Doran, R, 2010, s. xxiv och White, H, 1999a, s. 1–5.
141 Denna debatt förekommer även inom internationell forskning. Jämför Finney, P, 2008, s. 103–120.
142 Ricoeur, P, 1990, s. 154f och Ricoeur, P, 2005, s. 321–331 och 603. Se även Rogne, E, 2009, s. 71. Det är viktigt att understryka att både Ricoeur och White har gett uttryck för något skiftande uppfattningar i olika verk.

Jag menar att man vanligtvis har jämfört deras positioner där de har stått längst ifrån varandra.

143 Se Ricoeur, P, 1976, s. 84, Ricoeur, P, 1985, s. 44–60, White, H, 2010, s. 225 och White, H, 1990, s. 158ff.

144 Greimas, A. J, 1987, s. 63 och 106–120 och Carlshamre, S, 2005, s. 18ff.

145 Greimas, A J, 1987, s. 109f och Carlshamre, S, 1995, 85f.

146 Carlshamre , S, 1995, s. 86f.

147 Carlshamre, S, 1995, s. 85, not 14.

148 Jämför Jordheim, H, 2003, s. 87, 125 och 211.

149 Ricoeur, P, 1985, s. 55–60.

150 Jämför Ödman, P-J, 2003, s. 61 och Persson, M, 2005, s. 29.

151 Jämför Stråth, B, 1990, s. 1–10 och Gerner, K, 2011, s. 297.

152 Jämför Hermansen, M & Dahl Rendtorff, J, 2002, s. 26.

153 Jämför Whites tropologi, exempelvis White, H, 1975, s. 31–38.

154 Jämför Stråth, B, 1990, s. 6.

155 Koselleck, R, 2004a, s. 157ff och Kurunmäki, J, 2005, s. 187f.

156 Koselleck, R, 2004a, s. 156 och Kurunmäki, J, 2005, s. 187.

157 Jämför Skinner, Quentin, 2010, s. 149 och Wiklund, Martin, 2007, s. 373ff.

158 De två teoretikerna lutar sig mot två olika filosofiska traditioner. Koselleck är inspirerad av Heideggers existentialfilosofi medan Skinner arbetar vidare från Wittgensteins talhandlingsteori. Se Haack, R, 1982, s. 164ff och Kurunmäki, J, 2005, s. 184–191.

159 Koselleck, R, 2002, s. 36f . Jämför Jordheim, H, 2003, s. 159.

160 Stråth, B, 1990, s. 2.

161 Koselleck, R, 2002, s. 36f. Koselleck har kritiserats för att genom sin ”metaforisering” av tiden se denna som en historisk aktör som i sig själv kan åstadkomma en förändring av begreppens betydelse, och att begreppens retoriska kontext därmed negligeras. Se Palonen, K, 1999, s. 56 och Hansson, J, 1998, s. 103.

162 Palonen, K, 1999, s. 53ff.

163 Skinner, Q, 1999, s. 71f, Skinner, Q, 2010, s. 186f, Palonen, K, 1999, s. 56f, Hansson, J, 1998, s. 103, Hansson, J, 2008, s. 288–291, Lindberg, B, 2005, s. 8 och Jordheim, H, 2003, s. 128 och 146.

164 Skinner, Q, 2009, *passim*.

165 Se analysmodellen i appendix I.

166 Palonen, K, 2005, s. 35ff.

167 Palonen, K, 2005, s. 36. Se även exempelvis White, H, 1985, s. 22 och 84f och Ricoeur, P, 1993, s. 22f och 97f.

168 Skinner, Q, 1988, s. 283.

169 Exempelvis White, H, 1975, s. 31–42 och White, H, 2001, s. 224. Även Skinner menar dock att man måste vara nyanserad när det gäller graden av medvetandegjorda intentioner, Skinner, Q, 2010, s. 101.

170 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 45 och 101f. Se även Ricoeur, P, 1990, s. 153 och Ricoeur, P, 1976, s. 14.

171 Skinner, Q, 2010, s. 45f och 105f. Se även Hansson, J, 1998, s. 100. Hansson använder det svenska termen illokutionär medan Kurunmäki använder termen illokut. Skinner använder begreppet mening men inte i samband med begreppet illokut. Jämför Ricoeur, P, 1976, s. 14–19.

172 Jämför Haack, R, 1982, s. 164.

173 Skinner använder också formuleringen ”a meaning other than the one intended”. Se exempelvis Skinner, Q, 2010, s. 110.

174 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 125.

175 Jämför Stråth, B, 1990, s. 6ff.

176 Skinner, Q, 2010, s. 98ff. Jämför Koselleck, R, 1989, s. 659, Ricoeur, P, 1990, s. 164 och Ricoeur, P, 1976, s. 14–19.

177 Jämför Stråth, B, 1990, s. 2.

178 Skinner, Q, 2010, s. 47ff och 183ff och Koselleck, R, 1989, s. 659f.

179 Se elevtexterna där begreppet ”folkhem” endast förekommer en gång i hela textmaterialet.

180 Se Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 277. Jämför Skinner, Q, 1988, s. 123–130 och Boréus, K, 1994, 240ff.

181 Skinner, Q, 1988, s. 127. Jämför Boréus, K, 1994, s. 246f.

182 Boréus, K, 1994, s. 245.

183 Boréus, K, 1994, s. 245f.

184 Se exempelvis Gustafsson, B i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 230 och Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 417. De använder dock begreppet kapitalism, inte kapitalist. Jämför Långström, S, med flera 2009, s. 109.

185 Skinner, Q, 2010, s. 109f.

186 Skinner använder inte begreppet berättelse utan skriver : ”[b]ut any text of any complexity will always contain far more meaning – what Ricoeur has called surplus meaning.” Jag utgår från att en berättelse kan sorteras under vad Skinner benämner ”text of any complexity”. Skinner, 1988, s. 272. Jämför exempelvis Ricoeur, P, 1990, s. 160–166 och Skinner, Q, 2010, s.

92–96, 109 och 113.

187 Gardner, P, 2010, s. 66f.

188 Exempelvis Taylor, C, 1989, s. 47f.

189 Hinchman, L P & Hinchman, S K, 2001, s. xivff. Jämför Ricoeur, P, 2011, s. 78f.

190 Jämför Ricoeur, P, 2005, s. 123f.

191 Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 446 och Ricoeur, P, 1991, s. 20.

192 Jämför Ricoeur, P, 1992, s. 288 och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 354.

193 Jämför Ricoeur, P, 1991, s. 28 och 31.

194 Ricoeur, P, 1990, s. 104 och Ricoeur, P, 1984, s. 92.

195 Se exempelvis Straub, J, 2006, s. 59–69.

196 Sökord ”Ämnesplaner”, www.skolverket.se, 2011-10-21.

197 Karlsson, K-G, 2004, s. 52–66 och Karlsson, K-G, 2010, s. 90f.

198 Karlsson, K-G 2004, s. 57f.

199 Jämför Rosenzweig, R & Thelen, D, 1998, s. 37–62.

200 Karlsson, K-G, 2004, s. 59ff.

201 Karlsson, K-G, 2004, s. 62f.

202 Karlsson, K-G, 2004, s. 54–64. Jämför Sjöland, M, 2011, s. 175f.

203 Ricoeur, P, 1984, s. 74.

204 Jämför Ricoeur, P, 2005, s. 126.

205 Billig, M, 1995, s. 55 och 70.

206 White, H, 1975, s. 22–29, Ricoeur, P, 2005, s. 546, Ricoeur, P & Antohi, S, 1982, s. 17f och Ricoeur, P, 2011, s. 313. Se även Österberg, E, 2011, s. 205f.

207 Se exempelvis Novick, P, 2009, s. 573 och 624ff.

208 Jämför Ricoeur, P 1991, s. 22 och Bruner, J. S, 2006, s. 25f.

209 Jämför White, H, 2001, s. 227.

210 Jämför Straub, J, 2006, s. 84, Ricoeur, P, 2005, s. 120f och Welzer, H, 2006, s. 254.

211 Jämför Ricoeur, P, 1993, s. 34f och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 443f.

212 Spence, D. P, 2006, s. 122.

213 Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 30. Se titeln på Bengt Kristensson Ugglas avhandling om Paul Ricoeurs filosofiska projekt.

214 Jämför Kermode, F, 2000, s. 30f och Furet, F, 2001, s. 270.

215 Jämför exempelvis Boothe, B, 2006, s. 212, White, H, 1985, s. 22 och Ricoeur, P, 1994a, s. 163ff.

216 Billman-Mahecha, E & Hausen, M, 2006, s. 178.

217 Gergen, K J, 2006, s. 103–107.
218 Gergen, K J, 2006, s. 111f.
219 Somers, M R, 2001, s. 360–362.
220 Ricoeur, P, 1991, s. 32.
221 Ricoeur, P, 1994a, s. 116ff. Se även Reagan, C E, 1996, s. 83f och Billig, M, 1995, s. 73.
222 Ricoeur, P, 1994a, s. 116–150.
223 Kristensson Uggla, B, 1994, s. 445ff.
224 Jämför Ricoeur, P, 1991, s. 33.
225 Ricoeur, Paul, 1994a, s. 167f och 192f. Jämför Kristensson Uggla, B, 1994, s. 455–459.
226 Taylor, C, 2009, s. 47–51.
227 Jämför Britta, I:10.
228 Jämför Ricoeur, P, 1994a, s. 170.
229 Jämför Olafson, F. A, 2001, s. 94, Brännmark, J, 1998, s. 105– 113 och Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 18f.
230 Ricoeur, P, 1990, s. 221 och Wood, D, 1991. s. 4.
231 Ricoeur, P, 1990, s. 247f.
232 Ricoeur, P, 1990, s. 247f.
233 Ricoeur, P, 2005, s. 128–133.
234 White, H, 2000b, s. 70 och 86.
235 Pakier, M & Stråth, B, 2010, s. 4 och Müller, J-W, 2002, s. 24f.
236 Halbwachs, M, 1992, s. 54ff.
237 Ricoeur, P, 1990, s. 221 och White, H, 2000a, s. 53ff.
238 Ricoeur, P, 2005, s. 136, 164ff, 169ff och 177f.
239 Se exempelvis Lina IV:1.
240 Pakier, M & Stråth, B, 2010, s. 6f.
241 Olick, J. K, 2007, s. 23–29 . Se även Whitling, F, 2010, s. 90.
242 Olick, J. K, 2007, s. 28 och Eyerman, R, 2004, s, 67.
243 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 118f och 183f, Pakier, M & Stråth, B, 2010, s. 6f, Koselleck, R, 2002, s. 50–54 och White, H, 2000a, s. 53ff.
244 Karlsson, K-G, 2010, s. 53 och 72.
245 Karlsson, K-G, 2010, s. 55.
246 Jämför Ricoeur, P, 1994a, s. 116–150. Se även Anna, III:3.
247 Jämför Musabegovic, S, 2010, s. 249ff och Whitling, F, 2010, s. 90.
248 White, H, 1991, s. 155. Jämför Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 150 och Musabegovic, S, 2010, s. 247–258.

249 Jämför Karlsson, K-G, 2010, s. 72ff, Pakier, M & Stråth, B, 2010, s. 7 och Uhl, H, 2010, s. 82ff.
250 Johansson, A, 2005, s. 132.
251 Carlhamre, S, 1995, s. 93 och Kearns, M, 2010, s. 203ff.
252 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 253.
253 Jämför Johannesson, K, 1993, s. 234, White, H, 1999a, s. 52ff och White, H, 1975, s. 35.
254 Se exempelvis Nordgren, K, 2006, s. 127, Wiklund, M, 2006, s. 49, Eliasson, P, 2008, s. 55, Ammert, N, 2008, s. 155 och Ammert, N 2011a, s. 74f.
255 Intervju med läroboksförfattaren Daniel West, 2011-09-09.
256 Jämför Ricoeur, P, 2011, s. 45.
257 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 50f, Ödman, P-J, 2005, s. 81–115 och Ödman, P-J, 2007, s. 113ff.
258 Jämför Ammert, N, 2008, s. 74.
259 White, H, 1990, s. 185ff och 213.
260 Se exempelvis Heidegger, M, 1993, *passim*, Gadamer, H-G, 1997, *passim*, samt angivna verk i litteraturlistan av Paul Ricoeur, exempelvis 2011, s. 55. Jämför även Gardner, P, 2010, s. 36–60 och Kristensson Uggla, B, 1994, *passim*.
261 Alm, M, 2002.
262 Cronqvist, M, 2004.
263 Sturfelt, L, 2008.
264 Wiklund, M, 2006, s. 14f.
265 Jämför Kristensson Uggla, B, 2011, s. 24.
266 Koselleck, R, 2002, s. 12.
267 Zander, U, 2001, *passim*.
268 Se även exempelvis Zander, U, 1998, Zander, U, 2006, Liljefors, M & Zander, U, 2004, s. 569–587, Liljefors, M & Zander, U, 2003, s. 209–242 och Zander, U, 1993, s. 63–77.
269 Se exempelvis Stråth, B, 1993, Stråth, B, 1997, Stråth, B & Witoszek, N, 1999, Stråth, B, 2000a, Stråth, B, 2000b, af Malmborg, M & Stråth, B, 2002, Pakier, M & Stråth, B, 2010 och Stråth, B, 2011, s. 149–168.
270 För mer utförliga översikter av den historiedidaktiska utvecklingen se Karlsson, Klas-Göran, 2010, s. 15–91, Karlsson, K-G & Zander, U, 2004, s. 21–66, Karlegärd, C & Karlsson, K-G, 1997, *passim*, och Bøe, J B, 1995, *passim*.
271 Se exempelvis Behre, G & Odén, B, 1982, Karlegärd, C, 1996, Karlsson,

K-G, 1987, Karlegärd, C & Karlsson, K-G, 1997, Karlsson, K-G, 1999, Karlsson, K-G & Zander, U, 2004, Karlsson, K-G, 2010 och Eliasson, P, 2008. För Zander se not 268.

272 Exempelvis Eliasson, P, med flera, (red), 2010, Rosenlund, D, 2011, de Laval, M, 2011, Lundell, V, 2011, Alvén, F, 2011, Höjeberg, P, 2011, Persson, B, 2011, Glaser, J, 2011, Nordqvist, A, 2011, Sjöland, M, 2011, Gunnemyr, P, 2011, Clavier, A, 2011 och Grahn, M, 2011, Backman Löfgren, C, 2012 och Berntsson, K, 2012.

273 Nordgren, K, 2006, s. 20 och 213–223.

274 Nordgren, K, 2006, s. 43–48 och 125–128.

275 Nordgren, K, 2006, s. 221.

276 Lozic, V, 2010, s. 16.

277 Lozic, V, 2010, s. 305ff.

278 Potapenko, I, 2010, s. 25.

279 Potapenko, I, 2010, s. 215.

280 Glaser, J, 2011, s. 110 och 125.

281 Rosenzweig, R & Thelen, D, 1998, s. 63–88.

282 Barthon, K C, 2009, s. 265–280.

283 Angvik, M, 1997, s. 19–23 och Karlegärd, C, 1997, s. 252–256.

284 Tingsten, H, 1969, exempelvis s. 175.

285 Johnsson Harrie, A, 2009, s. 106f.

286 Se exempelvis aktuell litteratur i forskningsöversikten och Hägg, G, ”En sorglig historia!”, http://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/article10425438.ab, 2011.10.10

287 Se exempelvis Berggren, A M, 1991.

288 Andolf, G, 1972, *passim*.

289 Se exempel, Tingsten, H, 1969, *passim,* Andolf, G, 1972, *passim*, Selander, S, med flera, 1990, exempelvis s. 21, Berggren, A. M, 1991, exempelvis inledningen (ej paginerad), Runblom, H med flera, 2006, *passim,* Kamali, M, 2006, s. 69–95, Ohlander, A-S, 2010, *passim*.

290 Karlsson, K-G, 1987, s. 20.

291 Karlsson, K-G, 1987, exempelvis s. 230–234.

292 Wertsch, J V, 2002, s. 97–110. Se även Wertsch, J V, 2000, s. 38–48. Se även exempelvis Avdela, E, 2000, s. 239f och 245–249.

293 Långström S, 1997, *passim*.

294 Holmén, J, 2006, *passim*.

295 Poulsen, M, 1998, s. 19–99.

296 Johansson, R, 2001, *passim*.
297 Johansson, R, 2001, s. 350f.
298 Linderborg, Å, 2001, s. 402.
299 Ammert, N, 2008, s. 19.
300 Ammert, N, 2008, s. 58.
301 Jämför Ammert, N, 2008, s. 84.
302 Ammert, N, 2008, s. 46 och 132ff och Lozic, V, 2010, s. 46f.
303 Jämför Ricoeur, P, 1992, s. 294, Ricoeur, P, 1994a, s. 140–151 och Kristensson Uggla, B, 2011, s. 61ff.
304 Lorentzen, S, 2005, s. 161.
305 Lorentzen, S, 2005, s. 190.
306 Stråth, B, 2000a, s. 375–401.
307 Johansson, A W, 1995, s. 210ff och Stråth, B, 2000a, s. 375–401.
308 Stråth, B, 1993, s. 178.
309 Jämför Zander, U, 1998, s. 48ff.
310 Se exempelvis Almgren, H, 2002, s. 426–432 och Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 356–361.
311 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, Grimberg, C & Söderlund, E 1947, Odhner, C. T. & Westman, K. G, 1934, Odhner, C T, Westman & Forssell, N, 1954, Falk, E & Tunberg, S, 1931, Falk, E & Tunberg, S 1932, Falk, E & Tunberg, S, 1939, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961.
312 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 199 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 266.
313 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 202, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 291f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 291f och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 235f. Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 230 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 231.
314 Odhner, C T, & Westman, K G, 1934, s. 188 och 194.
315 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 254 och 259. Se även Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 227, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 196, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 284, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 284 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 230.
316 Odhner, C T, & Westman, K G, 1934, s. 203.
317 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 203 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 270.
318 Jämför Johansson, R, 1993, s. 22.

319 Sturfelt, L, 2008, s. 187–194.

320 Odhner, C T, & Westman, K G, 1934, s. 220, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 297, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 330, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 330 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 266.

321 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 297.

322 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 239.

323 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 252.

324 Ordet försvar används första gången, i meningen hela försvarsväsendet i en svensk- engelsk ordbok 1889 och i De Geers skrift Minnen från 1892 vari det anges att kungen Karl XV i trontalet till 1871 års lagtima riksdag skall ha framhållit nödvändigheten av att ordna vårt *försvar.* SAOB, 1893–, uppslagsord: *Försvar.*

325 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 252f.

326 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 256. Se även Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 209f.

327 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 221, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 298, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 294f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 329 och 403, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 329 och s. 403, Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 264 och 306, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 246ff och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 246 och 248.

328 Se exempelvis Torbacke, J, 1993, s. 215, Zander, U, 2001, s. 189 och Janfelt, M, 2005, s. 87.

329 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 234 och 255 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 235 och 253.

330 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 245f och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 245f.

331 Jämför Johansson, R, 1993, s. 22ff och Zander, U, 2001, s. 95.

332 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 226.

333 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280.

334 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280. Jämför Sturfelt. L, 2008, s. 213.

335 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280.

336 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283 och Grimberg, C & Söder-

lund, E, 1947, s. 280.

337 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 281.

338 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 304f och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 299.

339 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 304 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 300.

340 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 311 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 300.

341 Detta beror givetvis även på den temporala utgångspunkt som berättelsen har.

342 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 304.

343 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 311 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 305.

344 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 311 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 305f.

345 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 312 och Grimberg, C& Söderlund, E, 1947, s. 306f.

346 Sturfelt, L, 2008, s. 194–209.

347 Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 283f och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280f.

348 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 284.

349 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 307.

350 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 247 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 341.

351 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 341f. Förutom i Grimbergs & Söderlunds bok, som i linje med sin konsensusberättelse inte nämner borggårdskrisen, är det kungatrogna perspektivet genomgående i kategorins alla läroböcker. Odhner, C & Westman, K G, 1934, s. 248, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 310 och 342, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 256 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 366f.

352 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 247f.

353 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 249.

354 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 342.

355 Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 187–194.

356 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 256.

357 Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 173.

358 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 256.
359 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 256f och Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 210.
360 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 257.
361 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 257f.
362 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 262f.
363 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 263f.
364 Jämför Zander, U, 2001, s. 189f.
365 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 365ff, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 365ff och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 298ff.
366 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 367 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 367.
367 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 367f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 367f och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 313f. Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 202.
368 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 367f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s, 367f och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 313f. Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 209.
369 Se exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 210. I 1939 års utgåva står bara ”allmänheten”, s. 256.
370 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 386, Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 386 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 331. År 1961 något omformulerat utan att poängen förändrats.
371 Se Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 256 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 353.
372 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 261 och 263f.
373 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 314.
374 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 314.
375 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 316.
376 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 316.
377 Jämför Zander, U, 2001, s. 189f.
378 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 316–320.
379 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 358.
380 Odhner, C T, Westman K G & Forssell, N, 1954 s. 358f.
381 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 418f.
382 Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 336.
383 Rüsen, J, 2004, s. 120ff.
384 Jämför Rüsen, J, 1987, s. 89.

385 Jämför Ricoeur, P, 1994a, s. 2ff och Karlsson, K-G, 2004, s. 57–60.
386 Jämför Ricoeur, P, 1994a, s. 2. Se även Kristensson Uggla, B, 2011, s. 62f.
387 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 239 och 252. Jämför Straub, J, 2006, s. 65f.
388 Tingsten, H, 1969, s. 175.
389 Jämför Greimas, A J, 1987, s. 63 och 106–120.
390 Jämför Carlshamres exempel i 2005, s. 20 rörande 11/9. Subjekt: USA, objekt: frihet och demokrati, avsändare: den västerländska civilisationen, mottagare: mänskligheten, hjälpare: USA:s allierade, opponent: modernitetens fiender. Se även objektifiering av metaforer. Lakoff, G & Johnson, M, 2003, s. 25ff.
391 Exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 258ff.
392 Exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280f och 316.
393 Jämför Ricoeur, P, 1976, *passim* och Kristenson Uggla, B, 1994 s. 182ff.
394 Jämför Trägårdh, L, 1990, s. 25–54.
395 Jämför Ricoeurs resonemang kring symbolens överskott av mening Kristensson Uggla, B, 1994, s. 182.
396 White, H, 1975, s. 7–11.
397 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 194.
398 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 188, 194 och 203 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 254, 259 och 270.
399 Jämför White, H, 1975, s. 9 och 25, Sturfelt, L, 2008, s. 187–194 och Zander, U, 2001, s. 190.
400 White, H, 1975, s. 9 och 15f. Jämför Zander, U, 1998, s. 39f.
401 White, H, 1975, s. 29–38 och White, H, 1999a, s. 126–146.
402 Se Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 257f.
403 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 358f.
404 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 247.
405 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 203 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 270.
406 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 307.
407 Gerner, K, 1992, s. 72 och Nilsson, A-S, 1991, s. 11. Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 107f .
408 Kumlien, K, 1955, s. 274 och 285.
409 Se exempelvis Ander, G, 1958, s. 256, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 299, Bergström, B, med flera, 1989, s. 258 och Sandberg, R, med flera, 2000, s. 202.
410 Ander, G, 1958, s. 264.

411 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 348. Se även exempelvis Tham, W, med flera, 1971, s. 128, Elm, S & Thulin, Birgitta, 1995, s. 167 och 169 och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 216f och 219.

412 Öhman, C, 2007, s. 265.

413 Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 324.

414 Hildingsson, L, med flera, 1978, s. 48 och 52. Jämför Westin, G T, med flera, 1990, s. 252.

415 Se exempelvis Ander, G, 1958, s. 269, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 355 och 358, Hildingsson, L, med flera, 1978, s. 147f, Häger, B Å, 1979, s. 105f och Westin, G T, 1992, s. 373f.

416 Se exempelvis, Bergström, B, med flera, 1983, s. 268.

417 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 358. Se även exempelvis Bergström, B, med flera, 1983, s. 268 och Ander, G, 1958, s. 269.

418 Brolin, P-E, 1964, s. 397ff och Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 429f.

419 Kumlien, K, 1955, s. 354.

420 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 430.

421 Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 321.

422 Bergström, B, med flera, 1983, 330f. Jämför exempelvis Sandberg, R, med flera, 2000, s. 237.

423 Se exempelvis Bergström, B, med flera, 1983, s. 360, Graninger, G & Tägil, S, 1992, s. 257 och Skrutkowska, K, med flera, 1999, s. 255.

424 Exempelvis Bäcklin, M, med flera 1963, s. 439–442, Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 113ff och Bergström, B, med flera, 1983, s. 331 och 360.

425 Kumlien, K, 1955, s. 394f och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 406f.

426 Kumlien, K, 1955, s. 358f och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 407.

427 Bergström, B, med flera 1983, s. 360, Bergström, B, med flera 1989, s. 360 och Bergström, B, med flera 1999, s. 360.

428 Bergström, B, med flera, 1983, s. 331, Bergström, B, med flera 1989, s. 331 och Bergström, B, med flera 1999, s. 331.

429 Almgren, H, med flera, 2007, s. 249f och 254.

430 Jämför Zander, U, 1998, s. 61.

431 Ander, G, 1958, s. 338f. Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 181ff.

432 Brolin, P-E, 1964, s. 434.

433 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 517 och 523.

434 Graninger G, med flera, 1992, s. 329f.

435 Se exempelvis Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 242 och Skrutkowska, K, med flera, 1999, s. 277.

436 Jämför Polkinghorne, E D, 2006, s. 9.
437 Kumlien, K, 1955, s. 426f.
438 Se exempelvis Elm S & Thulin B, 1995, s. 243f, Oredsson, S & Andersson L, 1995, s. 262 och Sandberg, R, med flera, 2006, s. 288.
439 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 523 och 526.
440 Bergström, B, med flera, 1983, s. 336, Bergström, B, med flera, 1989, s. 336 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 336.
441 Brolin, P-E, med flera, 1964, 490f. Se även exempelvis Westin, G T, 1992, s. 435, Häger, B Å, 1979, s. 173 och Oredsson, S & Andersson L, 1995, s. 262.
442 Hildingsson, L, med flera, 1978, s. 311 och 319.
443 Hildingsson, L, med flera, 1978, s. 318f.
444 Öhman, C, 2007, s. 403.
445 Johannesson, G, i Graninger G & Tägil, S, 1981, s. 140f.
446 Se exempelvis Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 528f, Tham, W, med flera, 1971, s. 386f och Häger, B Å, 1979, s. 53.
447 Bergström, B, med flera, 1983, s. 438f, Bergström, B, med flera, 1989, s. 439 och Almgren, H, 2002, s. 543.
448 Sturfelt, L, 2008, s 203–209.
449 Häger, B Å, 1979, s. 53. Jämför Zander, U, 1998, s. 41.
450 Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 303.
451 Elm S & Thulin B, 1995, s. 312 och Elm S & Thulin B, 2000, s. 391.
452 Tham, W, med flera, 1971, s. 386 och Häger, B Å, 1979, s. 53.
453 Bergström, B, med flera, 1999, s. 457. Jämför Skrutkowska, K, 1999, s. 332, Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 397 och Sandberg, R, 2000, s. 345.
454 Jämför Torstendahl, R, 2001, s. 35ff och Zander, U, 2006, s. 368 och 372.
455 Jämför Zander, U, 1998, s. 51 och Karlsson, K-G, 1999, s. 59.
456 Jämför Zander, U, 2006, s. 368 och 372, Liljefors, M & Zander, U, 2003, s. 211–220 och Braw, D, 2009, 19–22.
457 Bergström, B, med flera, 1999, s. 336. Jämför Stråth, B, 1993, s. 118–122.
458 White, H, 1975, s. 8f. Jämför Zander, U, 2001, s. 325ff och 353.
459 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 355.
460 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 441, Bergström, B, med flera, 1983, s. 331, Bergström B, med flera, 1989 s. 331 och Bergström B, med flera, 1999, s. 331.
461 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 462, Bergström, B med flera, 1983, s. 319 och Bergström B, med flera, 1999 s. 319.

462 Almgren, H, med flera, 2002, s. 3.

463 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 4.

464 Övriga böcker som jag har kategoriserat till denna grupp är, Harald Gustafsson och Bo Persson, *Tider, Historia A*, 1995, Magnus Hermansson Adler, *Historien omkring oss*, 2007 (denna lärobok är inte helt konsekvent utan kan närmast ses som en blandform), Sture Långström med flera, *Historia 1, Då, nu och sedan*, 2009, Niklas Ericsson och Magnus Hansson, *Samband historia, plus*, 2009. Andra läroböcker, som jag placerat i den pragmatiska kategorin, har tydliga inslag av denna berättelse eller har redigerats i linje med denna.

465 Jämför Holméns resultat angående att skildringarna av äldre historia inte ändras då nya läromedel ges ut. Holmén, J, 2006, s. 334.

466 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 160, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 181f och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 284.

467 Hermansson Adler, M, 2007, s. 181f. Jämför Cronqvist, M, 2004, s. 71.

468 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 183.

469 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 343.

470 Almgren, H, med flera, 2002, s. 286. Jämför Bergström, B, med flera, 1999, s. 257f. Några enstaka språkliga justeringar finns men dessa skapar inga betydelsebärande förändringar.

471 Holmén, J, 2006, s. 334.

472 Långström, S, med flera, 2009, s. 28ff. Det bör påpekas att denna lärobok är skriven för en kortare kurs och därför inte kan förväntas behandla samma stoff som övriga läroböcker.

473 Hermansson Adler, M, 2007, s. 182 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 346f. Skandinavismen nämns dock även av Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 186f.

474 Hermansson Adler, M, 2007, s. 182.

475 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 227 (formulerat mer indirekt), Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 287, Almgren, H, med flera, 2002, s. 380f, Hermansson Adler, M, 2007, s. 203 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 348f. Långström, S, med flera, 2009, s. 32 utgör här ett undantag.

476 Almgren, H, med flera, 2002, s. 381.

477 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 288f, Almgren, H, med flera, 2005, s. 377f, Hermansson Adler, M, 2007, s. 219 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 434.

478 Hermansson Adler, M, 2007, s. 219.

479 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 290.
480 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 438f.
481 Almgren, H, med flera, 2002, s. 382. Jämför Långström, S, med flera, 2009, s. 46.
482 Långström, S, med flera, 2009, s. 66.
483 Gustafsson, H & Persson B, 1995, s. 302f, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 358ff, Almgren, H, med flera, 2002, s. 427–432, Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 422 och 444–447 och Hermansson Adler, M, 2007, s. 223f, (denna lärobok hör dock snarare till den pragmatiska kategorin rörande detta berättelseelement) och Långström, S, med flera, 2009, s. 74ff.
484 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 358ff.
485 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 258ff.
486 Almgren, H, med flera, 2005, s. 426–432.
487 Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 242 och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 316.
488 Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 243 och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 317.
489 Almgren, H, med flera, 2007, s. 288–291.
490 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 378.
491 Jämför Hermansson Adler, M, 2007, s. 246.
492 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 440.
493 Almgren, H, med flera, 2002, s. 543, Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 506f, Långström, S med flera, 2009, s. 125, Bergström, B, 1999, s. 455 och Almgren, H, med flera, 2007, s. 314.
494 Jämför elevernas berättelser, Axel, II:9 och Gustav, IV:7.
495 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 462.
496 Almgren, H med flera, 2005, s. 545.
497 Hermansson Adler, M, 2007, s. 268f och Långström, S, med flera, 2009, s. 167. Jämför Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 521.
498 Almgren, H, med flera, 2007, s. 372. Jämför Almgren, H, 2005, s. 545.
499 Se exempelvis Stråth, B, 1993, s. 179–186.
500 Jämför Karlsson, K-G, 2004, s. 58f.
501 Jämför Stråth, B, 1993, s. 143–155.
502 Stenius, H, Österberg, M & Östling, J, 2011, s. 15–25, Östling, J, 2011, s. 133 och 136–140, Oredsson, S, 2007, s. 68–72, Östling, J, 2007, s. 38–42 och Wiklund, M, 2007, s. 366.
503 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 247.
504 Stråth, B, 2000b, s. 13. Jämför Billig, M, 1995, s. 92.

505 Ricoeur, P, 1990, s. 246f.
506 Jämför Karlsson, K-G, 2008, s. 10 och 12–15, Zander, U, 2006, s. 374 och Dietsch, J, 2006, s. 10.
507 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 378.
508 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 428ff.
509 White, H, 1975, s. 14–19, White, H, 1985, s. 66 och White, H, 1999a, s. 139 och 143.
510 Jämför White, H, 1975, s. 7–21 och White, H, 2001, s. 227.
511 Det är dock svårt att skilja mellan dygdetisk och pliktetisk argumentation i detta fall.
512 Jämför Young, J E, 1993, s. 180 och Olick, J K, 2007, s. 101.
513 Jämför Johansson, R, 1993, s. 22–24.
514 Jämför Östling, J, 2011, s. 141.
515 Se exempelvis Zachrison, O, ”Mysfarbror och skattetrixare på samma gång”, *Svenska Dagbladet*, 2011-01-26.
516 Jämför Ricoeur, P, 1976, s. 45f och Ricoeur, P, 1994a, s. 147ff.
517 Långström, S, 1997, s. 91 och 94. Jag har inte lyckats få tillgång till 1973 års utgåva av *Historia i centrum och periferi, del 3*, men dessa berättelser finns med i både 1977 och 1981 års utgåva. Formuleringarna visar att texten är skriven efter 1973. Möjligtvis gavs del tre ut senare men står ändå angiven som andra upplagan.
518 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 208f.
519 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 210.
520 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 210. Jag har valt att inte diskutera denna berättelse vidare eftersom den är en engångsföreteelse i materialet.
521 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 213.
522 Gustafsson, A, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 213.
523 Gustafsson, A, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 214.
524 Gustafsson, A, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 223.
525 Carlsson, L, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 224.
526 Carlsson, L, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 225.
527 Gustafsson, B, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 237.
528 Graninger, G, med flera, 1992. Se även Långström, S, 1997, s. 91f.
529 Jämför Carlshamre, S, 1995, s. 85f.
530 Jämför Greimas, A J, 1987, s. 109–120 och Carlshamre, S, 2005, s. 18ff.
531 Se exempelvis Långström, S, med flera, 2009, s. 95 och Sandberg, R, 2006, s. 305.

532 Linderborg, Å, 2001, s. 402ff.
533 Braw, D, 2009, s. 8ff.
534 Braw, D, 2009, s. 11. Jämför Alm, L-G, 2007.
535 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 219 och 229.
536 Jämför Savin, K, 2011, s. 20.
537 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 253. Jämför Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 347.
538 Jämför Johannesson, K, 1990, s. 16ff och Bergström, G & Boréus, K, 2005, s. 129ff.
539 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 235. Jämför, Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 316.
540 Jämför Frängsmyr, T, 1990, s. 22 och 78f.
541 Zander, U, 2001, s. 35. Se även Wiklund, M, 2006, s. 74–86 och Alm, M, 2002, s. 33f.
542 Broberg, G & Tydén, M, 1991, s. 15.
543 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 280.
544 Hellquist, E, 1980, s. 199 och 1386. Uppslagsord *fara* och *väl*.
545 Se Graninger, G, med flera, 1992, s. 329.
546 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 229.
547 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 219.
548 Jämför Stråth, B, 2000a, s. 376–382 och Zander; U, 2001, s. 95f.
549 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 224. Jämför Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 273.
550 Jämför Stråth, B, 2000a, s. 378ff, Zander, U, 2001, s. 95f och Berggren, H, 2001, s. 81. Det bör dock tilläggas att författarna inte nödvändigtvis såg någon motsättning mellan dessa argument. De kan även ha velat sprida uppfattningen att dygdighet är en förutsättning för framgång.
551 Berggren, H, 2001, s. 78f. Jämför Sturfelt, L, 2008, s. 194–209, Zander, U, 2001, s. 94ff och Stråth, B, 2001, s. 169f.
552 Se exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 273 och 278 och Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 229.
553 Se exempelvis Odhner, C T, Westman K G, 1934, s. 231, Odhner, C T, Westman K G, & Forssell, N, 1954, s. 316f, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 265, Långström, S, med flera, 2009, s. 109, 120, och 207 och Öhman, C, 2007, s. 403.
554 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 209 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 277. Jämför Odhner, C T & Westman, K G,

1934, s. 235, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 279 och Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 247, (om än med modifieringen att det främst gällde den jordägande klassen).

555 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 231.

556 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 262. Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 260.

557 Jämför Zander, U, 2001, s. 96f.

558 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 233. Jämför Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 316 och Alm, L-G 2007, s. 397.

559 Se exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 247–250, Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 260–271, Tunberg, S & Söderlund, E, 1955, s. 331–341, Ander, G, 1958, s. 315–318, Kumlien, K, 1955, s. 367–375, Brolin, P-E, med flera, 1963, s. 386–390, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 412–419 och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 256–266. Jämför Stråth, B, 2000a, s. 385, Stråth, B, 2001, s. 167 och Berggren, H, 2001, s. 82.

560 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 265 och Grimberg, Carl & Söderlund, Ernst, 1947, s. 263.

561 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 266f. Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 263f.

562 Se exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 274f, Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 272 och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 469.

563 Kumlien, K, 1955, s. 368.

564 Se exempelvis Ander, G, 1958, s. 315 och 321.

565 Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 390. Se även Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 424 och Kumlien, K, 1955, s. 342 och 363. Jämför William, II:1, André, I:7 och Fredrik, I:9.

566 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 277f.

567 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 273.

568 Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 390. Jämför exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 235 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 273.

569 Långström, S, med flera, 2009, s. 109.

570 Alm, L-G, 2007 och Öhman, C, 2007.

571 Alm, L-G, 2007, s. 246. Se även s. 241–248.

572 Björck, H, 2008, s. 206–218.

573 Björck, H, 2008, s. 53, 57 och 60.

574 Se exempelvis Tine, I:1och Katarina, IV:2.

575 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 229.
576 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 264.
577 Daniel, IV:9, Viktor, III:4, Britta, I:10, Jonas, I:5, Oscar, IV:3, Johannes, I:4, Martin, I:2, Fredrik, I:9 och Elenor, I:12.
578 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 343f. Jämför Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 343f och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 280.
579 Ander, G, 1958, s. 314. Jämför Alm, M, 2002, s.78.
580 Kumlien, K, 1955, s. 381.
581 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 414.
582 Alm, L-G, 2007, s. 248.
583 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 279ff. Se även Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 237, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 277f, Odhner, C T & Westman, K G, 1954, s. 328, Kumlien, K, 1955, s. 382 och Ander, G, 1958, s. 321. Jämför Ambjörnsson, R, 2001, exempelvis s. 72 och Linderborg, Å, 2001, s. 95.
584 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 279.
585 Kumlien, K, 1955, s. 382.
586 Se exempelvis Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 421.
587 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 253. Jämför Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 347.
588 Stråth, B, 2000a, s. 376 och 385 och Stråth, B 2001, s. 167.
589 Se exempelvis Bergström, B, med flera, 1996, s. 329f och Bergström, B, med flera, 1999, s. 448.
590 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 274 och 284 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 272 och 281.
591 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 275.
592 Kumlien, K, 1955, s. 390 och 387. Se även ”Lugnt och sansat genomfördes I Sverige det s.k. *demokratiska genombrottet*”, s. 417.
593 Jämför även Borg, I & Nordell, E, 1967, s, 314 och Alm, L-G, 2007, s. 278.
594 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 239.
595 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 273 och 278.
596 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 237. Se även Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 276f, Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 274f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 347 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 347.
597 Kumlien, K, 1955, s. 412f och 421.

598 Kumlien, K, 1955, s. 412 och 421. Jämför Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 469ff, Ander, G, 1958, s. 375, Tunberg, S & Söderlund, E, 1949, s. 389 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1955, s. 389.

599 Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 393.

600 Brolin, P-E med flera, 1964, s. 466.

601 Den enda gången begreppet har dykt upp tidigare är hos Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 313 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 313. Det skrivs även här inom citationstecken och kopplas uttryckligen till näringslivets utveckling.

602 Tunberg, S & Söderlund, E, 1949, s. 390, Tunberg, S & Söderlund, E, 1955, s. 390 och Tunberg, S & Söderlund, E, 1961, s. 328f.

603 Tunberg, S & Söderlund, E, 1949 , s. 391f och Tunberg, S & Söderlund, E, 1955, s. 391f.

604 Tunberg, S & Söderlund, E, 1961, s. 329. Se även ändringar s. 325, 330 och 331.

605 Tunberg, S & Söderlund, E, 1949 och s. 383 och Tunberg, S & Söderlund, E, 1955, s. 383.

606 Tunberg, S & Söderlund, E, 1961, s. 325.

607 Se även Tunberg, S & Söderlund, E, 1961, s. 317, 326, 327, 328, 329 och 331.

608 Jämför Tunberg, S & Söderlund, E, 1949, s. 383, Ander, G, 1958, s. 375, Kumlien, K, 1955, s. 374, Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 47 och, Öhman, C, 2007, s. 401.

609 Björck, H, 2001, s. 50ff.

610 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 267.

611 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 532f.

612 Tham, W, med flera, 1971, s. 379.

613 Bergström, B, med flera, 1983, s. 342–348 och Bergström, B med flera, 1999, s. 342–348. Jämför Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 273ff.

614 Bergström, B, med flera, 1983, s. 349.

615 Bergström, B, med flera, 1996, s. 232 (detta är en senare och förkortad upplaga). Almgren H, med flera, 2002, s. 369 och Almgren H, med flera, 2007, s. 243.

616 Bergström, B, med flera, 1983, s. 351 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 351.

617 Bergström, B, med flera, 1983, s. 354f och Bergström, B, med flera, 1999, s. 354f.

618 Graninger, G & Tägil, S, 1973, s. 166-218. Se även Häger, B- Å, 1979, s 112 och 154, som i detta berättelsemoment kan tolkas på flera sätt.

619 Bergström, B, 1983, s. 357 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 357. Jämför Bergström, B, med flera, 1996, s. 268.

620 Alm, L-G, 2007, s. 241. Se även s. 265.

621 Öhman, C, 2007, s. 275.

622 Alm, L-G, 2007, s. 248.

623 Alm, L-G, 2007, s. 278 och 282. Jämför Öhman, C, 2007, 276. Läroboken visar dock bilder av fattiga människor från början av 1900-talet, men dessa bilder kopplas inte samman med berättelsen, s. 292f.

624 Alm, L-G, 2007, s. 335.

625 Alm, L-G, 2007, s. 334–337.

626 Alm, L-G, 2007, s. 397.

627 Alm, L-G, 2007, s. 399f.

628 Öhman, C, 2007, s. 401.

629 Öhman, C, 2007, s. 403f.

630 Alm, L-G, 2007, s. 403f.

631 Öhman, C, 2007, s. 406.

632 Alm, L-G, 2007, s. 427.

633 Se exempelvis Alm, L-G, 2007, s. 399.

634 Se exempelvis Alm, L-G, 2007, s. 425.

635 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 234f, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 277f och Alm, L-G, 2007, s. 423.

636 Alm, L-G, 2007, s. 423.

637 Alm, L-G, 2007, s. 423ff och Öhman, C, 2007, s. 404ff.

638 Se exempelvis Alm, L-G, 2007, s. 423ff, Öhman, C, 2007, s. 404ff, Almgren, H, med flera, 2007, s. 372, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 462 och Långström, S, med flera, 2009, s. 166.

639 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 235, Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 316 och Alm, L-G, 2007, s. 397. Jämför exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 266 och 277f, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 424, Alm, L-G, 2007, s. 246, Öhman, C, 2007, s. 404 och Almgren, H, med flera, 2007, s. 372.

640 Alm, L-G, 2007, s. 426.

641 Alm, L-G, 2007, s. 397ff och Öhman, C, 2007, s. 403.

642 Alm, L-G, 2007, s. 426 och Öhman, C, 2007, s. 406. Jämför Wiklund, M, 2007, s. 380.

643 Jämför Rüsen, J, 2006, s. 3ff.
644 Ricoeur, P, 2005, s. 128 och Ricoeur, P, 1991, s. 24.
645 Jämför Ricoeur, P, 1993, s. 34, 60 och 227ff.
646 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 127–139 och 261. Jämför Johansson, R, 2001, s. 325f.
647 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 136f.
648 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 120–124.
649 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 144. Jämför även Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 231.
650 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 278.
651 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 157 och Westin, G T, 1992, s. 366.
652 Bergström, B, med flera, 1983, s. 352 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 352. Dessa formuleringar är borta i de senare utgåvorna.
653 Edgren, L, i Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 369f och Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 230. Ordentligheten kopplas dock i den sistnämnda läroboken till försörjningsproblem.
654 Se exempelvis Westin, G T, 1992, s. 368.
655 Jämför Stråth, B, 2000a, s. 376 och Zander, U, 2001, s. 154 och 211.
656 Ambjörnsson, R, 2001, s. 15f och 55.
657 Edgren, L, i Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 369f.
658 Jämför Häger, B Å, 1979, s 112f och 154, Westin, G T, 1992, s. 361, Skrutkowska, K, med flera, 1999, s. 251 och 253 och Almgren, H, med flera, 2002, s. 290f, 360, 366f och 369.
659 Se exempelvis Westin, G T, 1992, s. 416f och Graninger, G, med flera, 1992, s. 244–247 och 274–281.
660 Almgren, H, med flera, 2002, s. 360 och Almgren, H, med flera, 2007, s. 236f.
661 Jämför Bergström, B, med flera, 1983, s. 346 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 346.
662 Graninger, G, med flera, 1992, s. 245, Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 177f och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 226f.
663 Långström, S, med flera, 2009, s. 28 och 36f.
664 Stråth, B, 2000a, s. 382f. Se även Zander, U, 2001, s. 164f.
665 Se exempelvis Katarina, IV:2, Britta, I:10, Malin, IV:12, Elin, IV:13, Tine, I:1, Per, IV:5 och Isak, III:2.
666 Se exempelvis Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 348, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 272–276 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 240ff.

667 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 275, 278, 279 och 348. Se även Sandberg, R, med flera, 2006, s. 272–276.

668 Hadenius, S, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 120f. Detta berättelseelement utgör en del av en tydlig välfärdberättelse men eftersom de avsnitt som behandlar 1800-talshistorien inte är typiska för kategorin ser jag inte detta som den första renodlade välfärdsberättelsen.

669 Sandberg, R, med flera, 2006, s. 271, Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 291 och Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 344.

670 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 291.

671 Denna tendens dyker dock upp gradvis i läroböckerna.

672 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 344.

673 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 313.

674 Se exempelvis Thullberg, P i Graninger, G & Tägil, S, 1992, s. 406ff och Hildingsson, Lars, 1974, s. 265ff och 355.

675 Jämför Stråth, B, 2000a, s. 386ff och Zander, U, 2001, s. 219ff.

676 Johansson, R, 2001, s. 339f och 310f.

677 Ander, G, 1958, s. 373f.

678 Johansson, R, 2001, s. 339f och 310f.

679 Ander, G, 1958, s. 373f.

680 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 519ff.

681 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 521f.

682 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 264–267. Se även Sandberg, R, med flera, 2006, s. 276.

683 Bergström, B, med flera, 1983, s. 353, Bergström, B, med flera, 1999, s. 353 och Sandberg, R, med flera, 2006, s. 275.

684 Hildingson, L, med flera, 1974, s. 265. Saltsjöbadsavtalet har nämnts vid ett fåtal tillfällen i tidigare läroböcker.

685 Bergström, B, med flera, 1983, s. 353f, Bergström, B, med flera, 1996, s. 268 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 353f.

686 Bergström, B, med flera, 1983, s. 354 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 354. Jämför även Häger, B Å, 1979, s. 155.

687 Almgren, H, med flera, 2002, s. 421f och Almgren, H, med flera, 2007, s. 285.

688 Bergström, B, 1983, s. 357 och Bergström, B, 1999, s. 357.

689 Almgren, H, med flera, 2002, s. 422.

690 Almgren, 2002, s. 422f. Se även Hildingson, 1974, s. 266.

691 Se exempelvis Hildingson, L, med flera, 1974, s. 266f.

692 Graninger, G, med flera, 1992, s. 320.
693 Thullberg, P i Graninger, G, med flera, 1992, s. 329.
694 Tunberg, S & Söderlund, E, 1949 s. 390f , Tunberg, S & Söderlund, E, 1955, s. 390f och Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 522.
695 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 352.
696 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 277.
697 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 277.
698 Jämför Broberg, G & Tydén, M, 1991, s. 13 och Zander, U, 2001, s. 418f.
699 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 444.
700 Bergström, B, med flera, 1983, s. 425.
701 Jämför Stråth, B, 1993, s. 202–208, Stråth, B, 2000a, s. 393ff, Zander, U, 2001, s. 325f och Sturfelt, L, 2008, s. 194–209.
702 Bergström, B, med flera, 1983, s. 425, Westin, G T, 1993, s. 491, Bergström, B, med flera, 1996, s. 326, Bergström, B, med flera, 1999, s. 442, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 434, Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 505 samt från välståndsberättelsen Alm, L-G, 2007, s. 397 och Öhman, C, 2007, s. 403.
703 Sandberg, R, med flera, 2006, s. 305.
704 Hildingson, L, 1974, s. 351 och Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 338.
705 Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 313. Jämför Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 392 och 394.
706 Häger, B Å, 1979, s. 51ff, Larsson, M, 1994, s. 308ff, Graninger, G, med flera, 1992, s. 406ff, Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 301ff, Almgren, H, med flera, 2002, s. 529ff, Hermansson Adler, M, 2007, s. 244ff, Almgren, H, med flera, 2007, s. 365ff och Långström, S, med flera, 2009, s. 77f.
707 Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 313. Jämför Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436.
708 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 392.
709 Jonas, I:5, Britta, I:10 och Rebecka I:11.
710 Se exempelvis, Öhman, C, 2007, s. 402 och Hermansson Adler, M, 2007, s. 245. Jämför Almgren, H, med flera, 2002, s. 530f, Bergström, B, med flera, 1983, s. 425 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 442.
711 Öhman, C, 2007, s. 402. Jämför Hermansson Adler, M, 2007, s. 245, och avhandlingens omslagsbild.
712 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 512.
713 Wiklund, M, 2006, s. 83 och 94. Se även Zander, U, 2001, s. 33–37.

714 Jämför Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 512.
715 Jämför Robert, I:13, Anna, III:3, Lisa, II:3, Sandra, I:3 och Oscar, IV:3.
716 Jämför Ricoeur, P, 1991, s. 188–199
717 Jämför Robert, I:13.
718 Långström, S, med flera, 2009, s. 77.
719 Långström, S, med flera, 2009, s. 95.
720 Långström, S, med flera, 2009, s. 95.
721 Jonas, I:5 och Karolina, I:6. Jämför Stråth, B, 2000a, s. 380–387 och Berggren, H & Trägårdh, L, 2009, s. 79, 81 och 124f.
722 Hildingson, L, 1974, s. 356ff och Häger, B Å, 1979, s. 51f.
723 Häger, B Å, 1979, s. 51f.
724 Bergström, B, med flera, 1983, s. 434 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 452f. Jämför Almgren, H, med flera, 2002, s. 536.
725 Bergström, B, med flera, 1983, s. 427 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 445.
726 Bergström, B, med flera, 1999, s. 445.
727 Bergström, B, med flera, 1983, s. 432.
728 Bergström, B, med flera, 1999, s. 450f.
729 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 394f. Jämför Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 316.
730 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 396 och Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 316.
731 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 396.
732 Se även Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 518, Almgren, H, med flera, 2007, s. 371 och Långström, S, med flera, 2009, s. 137. Jämför demokratiberättelsen.
733 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 445.
734 Sandberg, R, med flera, 2000, s. 346ff.
735 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 442. Jämför även Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 514, Almgren H, med flera, 2002, s. 534f och Almgren, H, med flera, 2007, s. 370f. (”Högt kostnadsläge” i Sverige är tillagt i den senare utgåvan)
736 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 442.
737 Långström, S, med flera, 2009, s. 122.
738 Se exempelvis Hermansson Adler, M, 2007, s. 249.
739 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 444f.
740 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 444f. Se även Långström, S, med flera, 2009, s. 135f.

741 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 444f.
742 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 462. Jämför Långström, S, med flera, 2009, s. 152.
743 Nyström, Hans & Nyström, Ö, 2001, s. 462.
744 Långström, S, med flera, 2009, s. 166.
745 Almgren, H, med flera, 2002, s. 536 och Almgren, H, med flera, 2007, s. 372f.
746 Se Långström, S, med flera, 2009, s. 95 och 152.
747 Möjligtvis med undantag för i Långströms berättelse.
748 Jämför Block, E, 1982, s. 90f och Berggren, H & Trägårdh, L, 2009, s. 33–62.
749 Långström, S, med flera, 2009, s. 109. Se även Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 354.
750 Långström, S, med flera, 2009, s. 166.
751 Jämför exempelvis Berggren, H, 2001, s. 77.
752 Jämför Koselleck, R, 2002, s. 36f, Palonen, K, 1999, s. 42 och Lindberg, B, 2005, s. 8.
753 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 253f.
754 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 253f. Se även Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 276 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 311ff.
755 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 385.
756 Se exempelvis Ander, G, 1958, s. 373f och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 347.
757 Kumlien, K, 1955, s. 421. Jämför Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 385.
758 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 521 och Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 466. Se även Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 467 och Bäcklin, M, med flera, 1969, s. 240.
759 Tham, W, med flera, 1971, s. 266. Se även Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 121 och 126.
760 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 121f och 126.
761 Hildingson, L, med flera, 1978, s. 264f.
762 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 1f.
763 Långström, S, 2009, s. 122.
764 Jämför Eriksson, C, 2006, s. 68ff och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 437.
765 Jämför Stenius, H, Österberg, M & Östling, J, 2011, s. 26f.
766 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. III.

767 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 23f.
768 Jämför Zander, U, 2001, s. 182f.
769 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 23.
770 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 31.
771 Se Linderborg, Å, 2001, s. 237 och 265 och Zander, U, 2001, s. 134f, 229 och 293.
772 Se exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 37.
773 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 38.
774 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 55ff. Jämför Falk, E & Tunberg, S, 1932, s. 46.
775 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 59. Jämför Falk, E & Tunberg, S, 1932, s. 52f.
776 Falk, E & Tunberg, S 1932, s. 53. Jämför Odhner C T & Westman, K G, 1934, s. 51 och Odhner C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 71.
777 Jämför Stråth, B, 2000a, s. 386, Stråth, B, 2001, s. 167 och Zander, U, 2001, s. 47 och 94.
778 Stråth, B, 2000a, s. 386, Stråth, B, 2001, s. 167, Linderborg, Å, 2001, s. 275–285 och Zander, U, 2001, exempelvis s. 47, 94 och 134.
779 Odhner C T & Westman, K G 1934, s. 86. Jämför Stråth, B, 2000a, s. 384f.
780 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 80 och 98, Odhner C T & Westman, K G 1934, s. 111 och 125 och Odhner C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 121f.
781 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 98, Odhner C T & Westman, K G, 1934, s. 131 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 158.
782 Zander, U, 2001, s. 274f.
783 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 125.
784 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 181.
785 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 198.
786 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 207. Se även Ander, G, 1958, s. 191.
787 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 150.
788 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 208.
789 Ander, G, 1958, s. 191.
790 Odhner C T & Westman, K G, 1934, s. 171.
791 Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 237. Se även Ander, G, 1958, s. 190.

792 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 237.

793 Odhner, C T & Westman, K G 1934, s. 208, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 276f, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 240 och Ander, G, 1958, s. 266.

794 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 197 och Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 242. Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 242f och Ander, G, 1958, s. 275f.

795 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 199 och Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 251.

796 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 198, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 243, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 245, Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 227 och Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 303.

797 Se exempelvis Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 301 och 303 och Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 224 och 226.

798 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 285, Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 282, Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 209, Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 255, Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 238, Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 329 och Ander, G, 1958, s. 325.

799 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 312.

800 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 307.

801 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 308.

802 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 308.

803 Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 307 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 285. Odhner & Westman och Odhner, Westman & Forsell betonar dock 1921 års reformer mer än vad Grimberg & Söderlund gör.

804 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 261, Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 240 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 331.

805 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 240.

806 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 248, Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 342 och Ander, G, 1958, s. 328f.

807 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 252.

808 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 284.

809 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 309. Se även Ander, G, 1958, s. 371.

810 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 291ff.

811 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 247.

812 Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, 1954, s. 354.

813 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949. Jämför Falk, E & Tunberg, S, 1939.

814 Zander, U, 1997b, s. 33ff, Zander, U, 2001, s. 328ff, Östling, J, 2008, s. 179f och Englund, T, 1986b, s. 315–386.
815 Söderlund E & Tunberg, S, 1949, s. 33.
816 Söderlund E & Tunberg, S, 1961, s. 33.
817 Se exempelvis Kumlien, K, 1955, s. 72, 140f och 164.
818 Söderlund E & Tunberg, S, 1949, s. 182 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 146.
819 Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 195f. Se även Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 279f.
820 Söderlund E & Tunberg, S, 1961, s. 188, och Söderlund E & Tunberg, S, 1949, s. 242. Formuleringarna är ändrade mellan 1949 och 1961 så att arbetarklassens sak ytterligare förstärks.
821 Se exempelvis Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 216 och 245.
822 Kumlien, K, 1955, s. 217f.
823 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 281.
824 Kumlien, K, 1955, s. 241f. Se även Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 271f.
825 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 283. Se även Kavaleff, C, med flera, 1969, s. 391.
826 Jämför även formuleringarna hos Ander, G, 1958, s. 191.
827 Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 245f. Se även Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 299 och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 150.
828 Kumlien, K, 1955, s. 302. Se även Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 302.
829 Kumlien, K, 1955, s. 334, 363 och 382.
830 Kumlien, K, 1955, s. 417f.
831 Söderlund, E & Tunberg, S 1949, s. 362f och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 297. Här kan en intressant randanmärkning infogas. I det exemplar av 1961 års utgåva av den aktuella läroboken, som jag har införskaffat på antikvariat, har någon, sannolikt en elev, skrivit i marginalen intill beskrivningen av Lindman: ”för att hindra demokratisering av riksdagen.” Man kan här se hur den gamla berättelsen utmanas, troligtvis av läraren. Boken finns i författarens ägo.
832 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 254–256 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 360–365.
833 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 362.
834 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 371 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 315. Den kvinnliga rösträtten betonas dock mer i 1961 års utgåva.
835 Kumlien, K, 1955, s. 393. Se även Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 444,

Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 394 och Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 413.

836 Grimberg, C & Söderlund, E, 1949, s. 371, Grimberg, C & Söderlund, E, 1961, s. 314, Kumlien, K, 1955, s. 397, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 444 och Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 394.

837 Öhman, C, 2007, s. 251.

838 Alm, L-G, 2007. Han nämner begreppet parlamentarism men inte tryckfriheten, s. 147.

839 Öhman, C, 2007, s. 142. Jämför Alm, L-G, 2007, s. 149.

840 Öhman, C, 2007, s. 254. Alm nämner den endast genom formuleringen: ”den nya grundlagen gav honom [Karl XIII] begränsad makt, Alm, L-G, 2007, s. 206.

841 Alm, L-G, 2007, s. 275.

842 Öhman, C, 2007, s. 267. Se även Alm, L-G, 2007, s. 275.

843 Öhman, C, 2007, s. 280. Jämför Alm, L-G, 2007, s. 279. Alm är dock inte lika tydlig.

844 Öhman, C, 2007, s. 280–283.

845 Se Alm, L-G, 2007, s. 275, 278 och 334 samt Öhman, C, 2007, s. 285, 288, 289 och 291.

846 Alm, L-G, 2007, s. 267.

847 Öhman, C, 2007, s. 290. Alm nämner endast arbetarrörelsen men skriver inget om dess betydelse för demokratiseringen, med undantag för att författaren nämner att Branting arbetade tillsammans med radikala liberaler för allmän rösträtt. Alm, L-G, 2007, s. 278.

848 Öhman, C, 2007, s. 290.

849 Alm, L-G, 2007, s. 278.

850 Öhman, C, 2007, s. 287–291. Se även Alm, L-G, 2007, s. 279.

851 Öhman, C, 2007, s, 399.

852 Öhman, C, 2007, s. 294.

853 Jämför White, H, 1985, s. 6 och 66, White, H, 1999a, s. 139 och White, H, 1975, s. 29.

854 Brolin, P-E, med flera, 1964, s. 394.

855 Se exempelvis Kumlien, K, 1955, s. 412f.

856 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 232.

857 Gustafsson, H & Persson B, 1995, s. 232.

858 Se exempelvis Hildingson, L, med flera, 1976, s. 284 och 289, Graninger, G & Tägil, S , 1974, s. 271, Bergström, B, med flera, 1983, s. 187, Graninger, G, med flera, 1992, s. 156ff, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s.

172 och 176 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 264 och 272.

859 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 172 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 272.

860 Se exempelvis Graninger, G, med flera, 1992, s. 243 och 252 och Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 171.

861 Se exempelvis Hildingson, L, med flera, 1978, s. 141.

862 Hildingson, L, med flera, 1978, s. 157. För folkskolans betydelse, se s. 143.

863 Sandberg, R, 2006, s. 206, Graninger, G & Tägil, S, 1973, s. 189, Graninger, G, med flera, 1992, s. 251, Bergström, B, med flera, 1983, s. 263, Westin, G T, 1992, s. 354, Bergström, B, med flera, 1999, s. 263, Bergström, B, med flera, 1996, s. 183, Almgren, H, med flera, 2007, s. 199, Almgren, H med flera, 2002, s. 292, Elm, S, & Thulin, B, 2000, s. 220, Skrutkowska, K, med flera, 1999, s. 251f, Larsson, M, 1994, s. 32 och Långström, S, med flera, 2009, s. 33,

864 Oredsson S & Andersson, L, 1995, s. 211.

865 Se exempelvis , Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 219, Bergström, B med flera, 1983, s. 263, Bergström, B, med flera, 1999, s. 263, Bergström, B, med flera, 1996, s. 183, Almgren, H, med flera, 2007, s. 199 och Almgren, H, med flera, 2005, s. 292.

866 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 277–282, citat s. 281f.

867 Hildingson, L, med flera, 1978, s. 157f, Häger, B Å, 1979, s. 113f och 119, Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 103, Bergström, B, med flera, 1983, s. 350f, Graninger, G, med flera, 1992, s. 283, Westin, G T, 1992, s. 362, Larsson, M, 1994, s. 52–60, Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 208ff, Bergström, B, med flera, 1996, s. 228f, Bergström, B, med flera, 1999, s. 351, Almgren, H med flera, 2005, s. 371–375, Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 231–234, Skrutkowska, K, med flera, 1997, s. 253, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 277–282, Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 274, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 233ff, Hermansson Adler, M, 2007, s. 196ff, Långström, S, med flera, 2009, s. 38 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 358–361.

868 Öhman, C, 2007, s. 276f och Alm, L-G, 2009, s. 276f.

869 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 274.

870 Se Hildingson, L, med flera, 1978, s. 260f, Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 99 och 104f, Bergström, B, 1983, s. 352 (på sidorna 360 f nämns dock liberalerna först), Graninger, G med flera, 1992, s. 254, (omvänt s. 257), Westin, G T, 1992, s. 370, (delvis omvänt s. 416), Bergström, B, med

flera, 1999, s. 352, Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 264f, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 291 (dock nämns även liberalerna först i denna lärobok), Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 270, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 238 och 257 och Hermansson Adler, M, 2007, s. 197.

871 Hildingson, L, med flera, 1978, s. 260, Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 109 och 112ff, Bergström, B, 1983, s. 359f, Graninger, G, med flera, 1992, s. 257, Westin, G T, 1992, s. 415f, Larsson, M, 1994, s. 46, Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 214, Bergström, B, med flera, 1996, s. 235ff, Bergström, B, med flera, 1999, s. 359ff, Almgren, H, med flera, 2005, s. 378f, Almgren, H med flera, 2007, s. 249ff, Skrutkowska, K, med flera, 1997, s. 255, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 288f, Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 271, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 257f och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 434.

872 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 289, Bergström, B, med flera, 1996, s. 237, Bergström, B, med flera, 1999, s. 361, Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 265, Almgren, H, med flera, 2005, s. 379 och Häger, B Å, 1979, s. 135.

873 Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 271. Se även Häger, B Å, 1979, s. 135 och Sandberg, R, med flera, 2006, s. 241. Jämför Linderborg, Å, 2001, s. 285 och Zander, U, 2001, s. 349f.

874 Linderborg, Å, 2001, s. 282 och Zander, U, 2001, s. 47 och 214f.

875 Alm, L-G, 2007, s. 334 och Öhman, C, 2007, s. 285.

876 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 437.

877 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 348, Graninger, Göran & Tägil, S 1981, s. 198 och 223 och Graninger, G, med flera, 1992, s. 329.

878 Westin, G T, med flera, 1993, s. 497. Se även Bergström, B, med flera, 1983, s. 437f, Bergström, B, med flera, 1996, s. 334 och Almgren, H, med flera, 2002, s. 536.

879 Westin, G T, med flera, 1993, s. 497 och 503. Se även exempelvis Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 303 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 515.

880 Skrutkowska, K, med flera, 1997, s. 330.

881 Bergström, B, med flera, 1996, s. 334. Se även Bergström, B, med flera, 1999, s. 454, Almgren, H, med flera, 2002, s. 536, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 347, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 445, Ericsson, N, & Hansson, M, 2009, s. 518 och Långström, S, med flera, 2009, s. 137.

882 Långström, S, med flera, 2009, s. 167.

883 Långström, S, med flera, 2009, s. 167.
884 Se exempelvis Lisa, II:3, Erik, II:14, Jonas, I:5 och Karl, II:15.
885 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 514.
886 Se exempelvis Öhman, C, 2007, s. 95.
887 Jämför Ricoeur, P, 1994a, s. 3, Ricoeur, P, 1991, s. 195–199 och Kristensson Uggla, B, 2011, s. 61f.
888 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 48–51. Se även Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 68ff.
889 Se exempelvis Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 124, 236f och 340.
890 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 102 och Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 144.
891 Kumlien, K, 1955, s. 375.
892 Isak III:2 och Erik, II:14.
893 Kumlien, K, 1955, s. 323.
894 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 261.
895 Se exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 319, Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 421, Kumlien, K, 1955, s. 427 och Ander, G, 1958, s. 384.
896 White, H, 1985, s. 66.
897 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 77.
898 Häger, B Å, 1979, s. 43.
899 Bergström, B, med flera, 1983 s. 432. Jämför Lozic, V, 2010, s. 174–178.
900 Bergström, B, med flera, 1989, s. 433, Bergström, B, med flera, 1996, s. 330 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 448.
901 Nordgren, K, 2006, s. 199.
902 Lociz, V, 2010, s. 169.
903 Nordgren, K, 2006, s. 196–199. Se även Lociz, V, 2010, s. 169.
904 Alm, L-G, 2007, s. 399.
905 Bergström, B, med flera, 1983, s. 432.
906 Jämför med den anklagande neutralitetsberättelsen.
907 Bergström, B, med flera, 1996, s. 329f.
908 Bergström, B, med flera, 1999, s. 448f, citat s. 449.
909 Jämför Nordgren, K, 2006, s. 196–199.
910 Almgren, H, med flera, 2002, s. 540 och Almgren, H, med flera, 2007, s. 375.
911 Nyström; H & Nyström, Ö, 2001, s. 446.

912 Westin, G T, med flera, 1993, s. 502. Jämför Alm, L-G, 2007, s. 404.

913 Långström, S, med flera, 2009, s. 109.

914 Graninger, G, med flera, 1992, s. 408. Se även Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 203, Långström, S, med flera, 2009, s. 125.

915 Graninger, G, med flera, 1992, s. 407.

916 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 444 och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 277.

917 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 210.

918 Se exempelvis Isak, III:2, Erik, II:14 och Amanda, II:13.

919 Jämför, Ricoeur, P, 1990, s. 246f.

920 Se exempelvis Jon II:6.

921 Se exempelvis Österberg, E, 2011, s. 204–218, Ohlander, A-S, 2010, Berggren, A M, 1991 och *I enlighet med skolans värdegrund? En framställning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*, 2006.

922 Falk, E & Tunberg, S, 1932, s. 32 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 18.

923 Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 122f och Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 114.

924 Odhner, C T & Westman, K G 1934, s.113f. Se även Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 119.

925 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 148.

926 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 190.

927 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 212.

928 Falk, E & Tunberg, S, 1931, s. 32 och 213f.

929 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 241 och 261.

930 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 278f. Jämför Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 275f.

931 Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 217 och Odhner, C T, Westman, K G, och Forssell, N, s. 1954, s. 291. Formuleringen är dock ändrad till ”med eget yrkesarbete” år 1954.

932 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 217, Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 291, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 278f , Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 352ff, Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 287ff, Kumlien, K, 1955, s. 383f, Ander, G, 1958, s. 274 och 371, Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 362 och 444f, Brolin, P-E, 1964, s. 336f och 394, Borg, I & Nordell, E, 1967, s. 299 och 413 och

Hildingson, L, 1978, s. 144 och 260.

933 Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 288.

934 Bäcklin, M, 1963, s. 362 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 288.

935 Häger, B Å, 1979, s. 100 och 134 och Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 116.

936 Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 206f.

937 Se exempelvis Westin, G T, 1992, s. 310f och Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 212.

938 Qvist, G, i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 206f. Se även Häger, B Å, 1979, s. 52.

939 Jämför Qvist, G, 1960, 307f.

940 Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436.

941 Wiklund, M 2006, s. 245.

942 White, H, 1975, s. 8f och 25. Jämför även Frängsmyr, T, 1990, s. 26.

943 Se exempelvis Häger, B Å, 1979, s. 52, Graninger, G, med flera, 1992, s. 408f, Larsson, M, med flera, 1994, s. 310, Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 315, Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 395, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 307, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436 och Alm, L-G, 2007, s. 405f och 427.

944 Bergström, B, med flera, 1983, s. 430f. Se även Bergström, B, med flera, 1996, s. 328 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 447f.

945 Jämför även Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 315 och Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 395.

946 Bergström, B, med flera, 1999, s. 447f.

947 Graninger, G, med flera, 1992, s. 409. Se även Häger, B Å, 1979, s. 52, Graninger, G, med flera, 1992, s. 408f, Larsson, M, med flera, 1994, s. 310, Elm, S & Thulin, B, 1995, s. 315, Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 395, Sandberg, R, med flera, 2006, s. 307, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436 och Alm, L-G, 2007, s. 405f och 427.

948 Alm, L-G, 2007, s. 405.

949 Jämför Hanna, II:16 och Lisa, II:3.

950 Se exempelvis Elm, S & Thulin, B, 2000, s. 363, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 416 och Graninger, G, med flera, 1992, s. 429 och 453.

951 Linnéa, III:5, Emelie, II:4, Maria, IV:18 och Filip, II:7.

952 Se exempelvis Graninger, G, med flera, 1992, s. 409, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436 och Sandberg, R, med flera, 2006, s. 307.

953 Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 341.

954 Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 212 och 232.
955 Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 302.
956 Carlsson Wetterberg, C, i Oredsson, S & Andersson, L, 1995, s. 356.
957 Gustafsson, H & Persson, B, 1995, s. 337.
958 Bergström, B, med flera, 1983, s. 430f och Bergström, B, med flera, 1996, s. 328. Se även bilden Bergström, B, med flera, 1999, s. 447f.
959 Bergström, B, med flera, 1983, s. 425 och Bergström, B, med flera, 1999, s. 442.
960 Almgren, H, med flera, 2002, s. 539. Se även Almgren, H, med flera, 2007, s. 373f.
961 Långström, S, med flera, 2009, s. 106, 182, 194 och 197f och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 510f.
962 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 174.
963 Söderlund, E, 1944, s. 763.
964 Långström, S, 1997, s. 80.
965 Långström, S, 1997, s. 87 och 98.
966 Långström, S, 1997, s. 97. Jämför Jensen, S S, 1978, s. 54 och 78.
967 Exempelvis nyutgåvan av Grimbergs & Söderlunds lärobok 1947. Grimberg avled 1941.
968 Torbacke, J, 1993, s. 88ff. Se exempelvis Grimberg, C, 1923, s. 269, Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 234f och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 234f.
969 Se exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 314.
970 Torbacke, J, 1993, s. 128–134.
971 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 234 och 255 och Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 235 och 253.
972 Torbacke, J, 1993, s. 241ff.
973 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954.
974 Björk, R & Johansson A W, 2009, s. 37 och 251.
975 Westman, K G, 1981. Jämför Oredsson, S, 2001, s. 225, 259 och 170 och Oredsson, S, 1996, s. 43 och 59.
976 Jämför Östling, J, 2008, s. 112–119.
977 Se exempelvis Westman, K G, 1958. Jämför Zander, U, 1998, s. 56f.
978 Odhner, C T & Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 354.
979 Westman, K G, 1981, s. 121. Jämför Oredsson, S, 2001, s. 238.
980 Westman, K G, 1981, s. 123.
981 Söderlund, E, 1938:3, s. 25–28. Söderlund blev filosofie licentiat 1935 och

disputerade 1945, vilket ytterligare bekräftar att det rör sig om den aktuelle Söderlund.

982 Höjeberg, P, 2011, s. 89 och 140.

983 Långström, S, 1997, s. 151, 163 och 188.

984 Kumlien, K, 1955 och Borg, I & Nordell, E, 1967.

985 Se Bergström, B, med flera, 1983, s 336ff och Almgren, H, med flera, 2005, s. 426–432. Läroböckerna är skrivna av samma författartrio men har olika huvudförfattare.

986 Se exempelvis Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 269. Jämför Andolf, G, 1972, s. 134.

987 Se exempelvis Falk, E, & Tunberg, S, 1939, s. 274f och Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 274 och 284.

988 Inte heller Forssell tar upp händelsen i 1954 års utgåva.

989 Sökt 2011-10-11.

990 Långström, S, 1997, s. 85.

991 Långström, S, 1997, s. 91.

992 Johansson, R, 2001, s. 307ff och 313.

993 Öhman, C, 1983–1984, s. 36ff. Se även Karlsson, K-G, 1997, s. 33.

994 Långström, S, 1997, s. 83f.

995 White, H, 1975, s. 22–29.

996 Lozic, V, 2010, s. 137–140.

997 Ohlander, A-S, 2010, *passim*.

998 Ohlander, A-S, 2003:2, s. 293.

999 Se exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 280f, 299 och 307.

1000 Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 314.

1001 Se exempelvis Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 418–421.

1002 Odhner, C T, Westman, K G & Forssell, N, 1954, s. 254 och 259.

1003 Se exempelvis Kumlien, K, 1955, s. 431f, Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s. 340 och Ander, G, 1958, s. 384.

1004 Se exempelvis Englund, T, 1994, s. 50ff och Bromsjö, B, 1965, *passim*.

1005 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 545 och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 521.

1006 Se exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 253f. Jämför Öhman, C, 2007, s. 404f.

1007 Jämför, Magnusson, L, 2001, s. 22.

1008 Se exempelvis Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 391f.

1009 Långström, S, 1997, s. 95. Se även Holmén, J, 2006, s. 333ff, Lozic, V,

2010, exempelvis s. 205. Håkan Andersson har i sin forskning om historieundervisningens målfrågor i Finland visat att samtida problem präglar det man vill få ut av det förflutna, Andersson, H, 1979, s. 270.

1010 Almgren, H, 2011, s. 343.

1011 Långström, S, 1997, s. 95f.

1012 Långström, S, 1997, s. 210–213 och 95f och Lozic, V, 2010, s. 257.

1013 Torbacke, J, 1993, s. 131 och Zander, U, 2001, s. 187–190.

1014 Torbacke, J, 1993, s. 131.

1015 Torbacke, J, 1993, s. 134f.

1016 *Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk,* 1935, s. 108.

1017 Zander, U, 2001, s. 315ff.

1018 Zander, U, 2003, s. 255–283, Karlsson, K-G, 2008, s. 53ff, Liljefors, M & Zander, 2003, s. 237ff och Ferro, M, 1984, s. 99.

1019 Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 464f, Almgren, H, med flera, 2002, s. 397ff och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 410–425.

1020 Se exempelvis Boëthius, M-P, 1999, Hirdman, Y, 2000, Runcis, M, 1998, Berglund, T & Sennerteg, N, 2008 och Broberg, G & Tydén, M, 1991. Se även Zander, U, 2001, s. 456.

1021 Karlsson, K-G, 2008, s. 13ff, Zander, U, 2001, s. 446 och Zander, U, 2006, s. 372.

1022 Bruchfeld, S & Levine, P A, 2009.

1023 Östling, J, 2011, s. 136–139.

1024 Liljefors, M & Zander, U, 2003, s. 237.

1025 Lozic, V, 2010, s. 253–260, Nordgren, K, 2011, s. 141ff och Nordgren, K, 2006, s. 188.

1026 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 380f. Jämför Ammert, N, 2011b, s. 260 och Lindh, L & Söderberg, B, 2011, s. 216f.

1027 Se exempelvis Långström, S, med fleras titel *Historia 1, Då nu och sedan,* 2009.

1028 Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 517.

1029 Jämför Jensen, S S, 1978, s. 11. Se även Zander, U, 2001, s. 328ff.

1030 Se exempelvis Bäcklin, M, med flera, 1963, s. 416ff.

1031 Se exempelvis Lifvendahl, T, 2011, *passim.*

1032 Jämför Zander, U, 2001, s. 383ff.

1033 Johansson, R, 2001, s. 412f.

1034 Johnson, A, ”Den felande länken”, www.svensktnaringsliv.se, 2011-01-31.

1035 Sökord ”Recensioner”, www.svensktnaringsliv.se, 2011-11-07.
1036 Sökord ”Milstolpar”, www.svensktnaringsliv.se, 2011-11-07.
1037 Se även exempelvis Rojas, M, ”Skolans läroböcker fulla av osaklig vänsterpropaganda”, *Dagens Nyheter*, 2007-05-22.
1038 Jämför exempelvis Långström, S, 1997, s. 95.
1039 Sökord ”Entreprenörskap i skolan”, www.skolverket.se/skolutveckling/entreprenorskap, 2011-10-21.
1040 ”Göran Hägg chattade om historia”, www.aftonbladet.se/kultur/article10425673.ab, 2011-10-11.
1041 Se appendix II.
1042 Jämför Ricoeur, P, 1993, s. 97f och Kristensson Uggla, B, 1994, s. 252–256.
1043 Englund, T, 2005, s. 194–198.
1044 Zander, U, 2001, s. 329 och Östling, J, 2008, s. 162.
1045 Englund, T, 2005, s. 194–198. Jämför *Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk*, 1935, s. 108.
1046 Englund, T, 1986b, s. 327–331. Se även Östling, J, 2008, s. 165–169, Zander, U, 2001, s. 328ff och Andolf, G, 1972, s. 59.
1047 Östling, J, 2008, s. 160.
1048 *Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk*, 1935, s. 108.
1049 Zander, U, 2001, s. 292. Se även Beckman, B, 1937, s. 21 och Johansson, A W, 2001, s. 10f.
1050 Jämför Zander, U, 2001, s. 293.
1051 Söderlund, E & Tunberg, S, 1949, s. 33 och Söderlund, E & Tunberg, S, 1961, s.33. Jämför Johansson, A W, 2001, s. 10f.
1052 Zander, U, 2001, s. 385–392.
1053 Gustafsson, B i Graninger, G & Tägil, S, 1981, s. 230–237.
1054 Zander, U, 2001, s. 392ff.
1055 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 540. Jämför Nordgren, K, 2011, s. 147ff.
1056 Jämför *I enlighet med skolans värdegrund? En framställning av hur etnisktillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*, 2006, s. 20.
1057 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 540.
1058 Ehn, B, 1993, s. 265.
1059 Lorentz, H, 2007, s. 134.

1060 Se exempelvis Lozics översikt, 2010, s. 36–42.
1061 af Klintberg, B, 1986, s. 10.
1062 Lööw, H, 2000, s. 34. Se även Långström, S, med flera, 2009, s. 137.
1063 Selander S, med flera, 1990, s. 20.
1064 Odhner, C T, Westman, K G, & Forssell, N, s. 1954, s. 291.
1065 Hedenborg, S & Kvarnström, L, 2009, s. 328.
1066 Hirdman, Y, 1992, s. 11ff.
1067 Jämför Hirdman, Y, 1992, s. 18ff.
1068 Se exempelvis Almgren, H, med flera, 2002, s. 537ff och 541f, Nyström, H & Nyström, Ö, 2001, s. 436, Långström, S, med flera, 2009, s. 197ff och Ericsson, N & Hansson, M, 2009, s. 510f.
1069 Almgren, H, 2011, s. 350.
1070 Berggren, A M, 1991, inledande sammanfattning (skriften är inte paginerad).
1071 Jensen, S S, 1978, s. 67f och 11ff.
1072 Se exempelvis Bäcklin, M, med flera, 1963 och Brolin, P-E, med flera, 1964.
1073 Jensen, S S, 1978, s. 15, 67 och 77f. Jämför exempelvis White, H, 1985, s. 22f och Ricoeur, P, 2005, s. 133, 546 och 317ff. Här varnar Ricoeur dock för en estetisering som inte tar hänsyn till den historiska händelsens spår.
1074 Anna, III:3.
1075 Lina, IV:1.
1076 Koselleck, R, 2002, s. 50–54. Jämför Ricoeur, P, 1984, s. 54ff och Ricoeur, P, 2011, s. 53ff.
1077 Jämför Koselleck, R, 2002, s. 50–54.
1078 Alexandra, IV:6. Man bör dock uppmärksamma att jag i frågan bad dem beskriva Sveriges historiska utveckling, vilket sannolikt har påverkat elevernas formuleringar.
1079 Jämför Somers, M R, 2001, s. 363.
1080 Koselleck, R, 2004a, s. 155–165.
1081 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 182–187.
1082 Sökord ”Vetenskapsrådets riktlinjer för god forskningsetik”, www.codex.vr.se, 2010-05-10.
1083 Lozic, V, 2010, s. 49f.
1084 Det bör observeras att uttalandet om norska judar kan tolkas på ett alternativt sätt.
1085 Skinner, Q, 2010, s. 52.

1086 Daniel, IV:9, Rebecka, I:11, Alma, IV:17, Eva, II:11, Amelia, II:2, Hanna, II:16, Kajsa, I:8, Elenor, I:12, Per, IV:5 (eventuellt något tveksamt), Pontus, II:10, Sven, III:6 och Amanda, II:13. Ytterligare en elev anger att han är stolt över neutraliteten, men har så många förbehåll att jag inte kan kalla det en nationalistisk neutralitetsberättelse. Se Karl, II:15.

1087 Hanna, II:16, Per, IV:5, Elenor, I:12, Kajsa, I:8, Amelia, II:2, Eva, II:11 och Alma, IV:17.

1088 Karlegärd, C, 1997, s. A 253 och Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 256.

1089 Se exempelvis Alma, IV:17 och Kajsa, I:8.

1090 Jämför Kurunmäki, J, 2005, s. 181ff, Koselleck, R, 2002, s. 30f och Skinner, Q, 2010, s. 60.

1091 Pontus, II: 10.

1092 Alma, IV: 17. Det är intressant att jämföra Almas syn på människan med Paul Ricoeurs antropologi ”den felbara människan”. Se exempelvis Ricoeur, P & Antohi, S, 2005, s. 17.

1093 Ricoer, P, 2005, s. 130–133. Se även Österberg, E, 2011, s. 214f.

1094 Alma IV:17.

1095 Per, IV:5. Se även Katarina, IV: 2.

1096 Kajsa, I:8. Kajsa har dock inte förklarat vad som var dåligt med neutraliteten utan formulerar endast att det finns ett allmänt svenskt behov av att inte vilja välja sida.

1097 Se även exempelvis Eva, II: 11.

1098 Kajsa, I:8, Amanda, II:13 och Katarina, IV:2.

1099 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 169 och Boréus, K, 1994, s. 245.

1100 Amanda, II:13. Se även Sven III:6.

1101 Ricoeur, P, 1994a, s. 121 och Anderson, B, 1993, s. 23ff och 55.

1102 Kajsa, I:8, Per, IV:5 och Amanda, II:13.

1103 Jämför, Grimberg, C & Söderlund, E, 1947, s. 307 och Odhner, C T & Westman K G, 1934, s. 203.

1104 Karlegärd, C, 1999, s. 91 och 100f.

1105 Billig, M, 1995, s. 55 och 80f.

1106 Lina, IV:1, Gustav, IV:7, Martin, I:2, Katarina, IV:2, Johannes, I:4, Fredrik, I:9, Alexandra, IV:6, Lotta, IV:8 och Axel, II:9. I viss mån även Lisa, II:3.

1107 Martin, I:2, Alexandra, IV:6, Lina, IV:1, Gustav, IV:7, Katarina, IV:2, Johannes, I:4, Fredrik, I:9 och Lotta, IV:8.

1108 Jämför Koselleck, R, 2004a, s. 92.
1109 Karl, II:15.
1110 Lina IV:1.
1111 Axel, II:9.
1112 Gustav, IV:7.
1113 Tine, I:1.
1114 Jämför Sara, IV:15.
1115 Lotta, IV:8.
1116 Jämför Eriksson, N & Hansson, M, 2009, s. 444.
1117 White, H, 1985, s. 255. Jämför Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 49.
1118 Alexandra, IV:6.
1119 Per, IV:5 (han ingår även i den ”nationalistiska gruppen” eftersom han kombinerar olika berättelser), Måns, I:14, Jonas, I:5, Karl, II:15, Alexandra, IV:6, Lotta, IV:8, Sven, III:6, Gustav, IV:7, Johannes, I:4, Fredrik, I:9, Sara, IV:15, Axel, II:9, Lisa, II:3, Emelie, II:4, William, II:1, Sandra, I:3, Viktor, III:4, Anna, III:3, Mattias, IV:4, Oscar, IV:3, Maria, IV:18, Fia, IV:10, Daniel, IV:9, Eskil, II:8, Erik, II:14 och Tine, I:1.
1120 Per, IV:5, Måns, I:14, Jonas, I:5 och Karl, II:15. Exempelvis Alexandra IV:6. Tine, I:1 och Lotta, IV:8 berättar också om andra världskriget men ger uttryck för en annan tolkning i sina metaberättelser.
1121 Daniel, IV: 9. Se även Oscar, IV:3, Mattias, IV:4, Jonas, I:5, Fredrik, I:1, Jon, II:6, Emelie, II:4, Viktor, III:4 och Maria, IV:18.
1122 Se Mattias, IV:4 och William, II:1.
1123 De elever som nämner krigen i sin metaberättelse är Stina, III:1, Britta, I:10, Per, IV:5, Måns, I:14, Jonas, I:5, Karl, II:15, Alexandra, IV:6, Lotta, IV:8, Martin, I:2, Lina, IV:1, Elenor, I:12, Kajsa, I:8, Hanna, II:16, Amelia, II:2, Eva, II:11, Alma, IV:17, Gustav, IV:7, Johannes, I:4, Fredrik, I:9, Katarina, IV:2, Rebecka, I:11 och Tine, I:1. Britta, Stina, och Rebecka nämner det dock så kortfattat att det inte går att placera in dem i någon kategori. Per och Tine ger uttryck för två olika berättelser i olika textavsnitt.
1124 Mattias, IV:4. Se även Sven, III:6. Det finns en möjlighet att Mattias inte menar att man färdades med de judiska fångarna på de svenska järnvägarna.
1125 Sara, IV:15.
1126 Se även William, II:1.
1127 Se även Fia, IV:10.

1128 Jämför exempelvis Grimberg, C & Söderlund, E, 1940, s. 311. Mattias, IV:4, Lina IV:1 och Axel, II:9.
1129 Eskil, II:8.
1130 William, II:1.
1131 Johannes, I:4.
1132 Jämför resonemangen om metaforen ”försvar”.
1133 Sandra, I:3. Se även Måns, I:14 och Anna, III:3.
1134 Jämför exempelvis Wils, K, 2009, s. 26f.
1135 Viktor, III:4.
1136 Anna, III: 3.
1137 Se även exempelvis Erik, II:14.
1138 Se exempelvis Graninger, G, med flera, 1992, s. 320.
1139 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 312f.
1140 Alexandra, IV:6, Nils, II:12, Isabelle, IV:11, Fia, IV:10 och Alma, IV:17.
1141 Eva, II:11, Hanna, II:16, Amelia, II:2, Fredrik, I:9, Elenor, I:12, Lina, IV:1, Martin, I:2, Måns, I:14, Stina, III:1, Linnéa, III:5, André, I:7, Peter, II:5, Pontus, II:10, Sven, III:6, Sara, IV:15, Axel, II:9, Emelie, II:4, William, II:1, Maria, IV:18, Eskil, II:8, Erik, II:14, Rebecka, I:11, Mattias, IV:4, Viktor, III:4, Elin, IV:13, David, IV:16, Adam, IV:14, Isak, III:2, Britta, I:10, Per, IV:5 Katarina, IV:2, Malin, IV:12, Kajsa, I:8, Oscar IV:3 och Tine, I:1.
1142 Katarina, IV:2. Se även Britta, I:10, Malin, IV:12, Elin, IV:13, Tine, I:1, Per, IV:5, Isak, III:2, Mattias, IV:4, Stina, III:1 och Lina, IV:1.
1143 Jämför Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 312f.
1144 Mattias, IV:4.
1145 Jämför även Stina, III:1.
1146 Lina, IV:1.
1147 Falk, E & Tunberg, S, 1939, s. 275.
1148 Isak, III:2. Se även Erik, II:14.
1149 Emelie, II:4.
1150 Eva, II:11.
1151 Fredrik, I:9.
1152 Alm, L-G, 2007, s. 403f.
1153 Sara, IV:15.
1154 Jämför Wibaeus, Y, 2010, s. 209.
1155 André, I:7.
1156 Sandra, I:3.

1157 Tine, I:1, Per, IV:5, Isak, III:2, Alexandra, IV:6, Isabelle, IV:11, Nils, II:12, Alma, IV:17, Fia, IV:10, Viktor, III:4, William, II:1, Maria, IV:18, Oscar, IV3, Sven, III:6, Kajsa, I:8, Martin, I:2, Eva, II:11, Fredrik, I:9, Peter, II:5, Adam, IV:14, David, IV:16, Sara, IV:15, Sandra, I:3, Malin, IV12, Elin, IV:13, Katarina, IV:2, Mattias, IV:4 och Lina, IV:1 är de elever av det totala antalet som betonarviljan. Jämförelsevis betonade 24 av 35 av de elever som presenterade en välståndsberättelse viljan mer än villkoren.

1158 Jämför Carlshamre, S, 1995, s. 85f.

1159 Se exempelvis Isak, III:2.

1160 Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 246f.

1161 Stina, III:1.

1162 Karolina, I:6. Se även Amanda, II:13, Filip, II:7, Lisa, II:3 och Gustav, IV:7 (5/14). Övriga är Jon, II:6, Johannes, I:4, Jonas, I:5, Lotta IV:8, Sandra, I:3, Daniel, IV:9, Karl, II:15, Anna, III:3 och Robert, I:13. En del av de elever som presenterar en kort välfärdsberättelse är dock inte lika lättkategoriserade som de övriga.

1163 Karolina, I:6.

1164 Jämför Andre, I:7, Fredrik, I:9, Emelie, II:4 och Isak, III:2.

1165 Katarina, IV:2, I: 10, Malin, IV:12, Elin, IV:13, Tine, I:1, Per, IV:5 och Isak, III:2.

1166 Lotta, IV:8.

1167 Johannes, I:4.

1168 Se även Jonas, I:5, Katarina, IV:2, Karolina, I:6, Gustav, IV:7, Amanda, II:13, Lisa, II:3 och Johannes, I:4. Jämför Alm, M, 2002, s. 132f.

1169 Jonas I:5.

1170 Karl, II:15.

1171 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 303.

1172 Robert, I:2. Jämför även Daniel, IV:9 och Karl, II:15.

1173 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 55.

1174 Jämför Skinner, Q, 2010, s. 183.

1175 Skinner, Q, 1999, s. 66f.

1176 Anna, III:3.

1177 Britta, I:10. Se även Sandra, I:3, Eva, II:11, Oscar, IV:3 och Rebecka, I:11.

1178 Jämför Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 312f.

1179 Skinner, Q, 2010, s. 183–187.

1180 Anna, III:3, Rebecka, I:11, Sandra, I:3, Tine, I:1, Måns, I:14, Kajsa, I:8, Axel, II:9, Amelia, II:2, William, II:1, Eskil, II:8, Viktor, III:4, Pontus,

II:10, Linnéa, III:5, André, I:7, Emelie, II:4, Erik, II:14, Per, IV:5, Hanna, II:16, Katarina, IV:2, Jonas, I:5, Lotta, IV:8, Gustav, IV:7, Johannes, I:4, Karolina, I:6, Robert, I:13, Filip, II:7, Lisa, II:3, Amanda, II:13 och Karl, II:15.

1181 Malin, IV:12, Isabelle, IV:11, Daniel, IV:9, Maria, IV:18, Lina, IV:1, Sara, IV:15, Fredrik, I:9, Mattias, IV:4, Alma, IV:17, Elenor, I:12, Martin, I:2, Jon, II:6, David, IV:16, Eva, II:11, Fia, IV:10 och Adam, IV:14. Två av dessa elever, Isabelle IV:11 och Sara, IV:15, menar dock att trots att de tycker att det demokratiska genombrottet är viktigt så kände de inte till detta vilket gör att jag inte räknar med dem. Två av eleverna anger att de glömt demokratiseringen trots att jag tolkat dem så att de i någon mån har berört den.

1182 Jämför Eriksson, C, 2006, s. 115.

1183 Pontus, II:10.

1184 Jämför Eriksson, C, 2006, s. 115.

1185 Pontus, II:10.

1186 Se exempelvis Stina, III:1.

1187 Stina, III:1, Elin, IV:13, Oscar, IV:3, Peter, II:5, Sven, III:6, Isak, III:2 och Britta: I:10. Jag har således inte räknat med de två elever som anger att de inte kände till demokratiseringsprocessen, men ser den som viktig. Se även Alexandra, IV:6 och Nils, II:12.

1188 Amelia, II:2, Måns, I:14, Filip, II:7, Linnéa, III:5, Emelie, II:4, Lotta, IV:8, Eskil, II:8, Elenor, I:12, Erik, II:14, Tine, I:1, Rebecka, I:1, och Stina, III:1. Jämför Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 376.

1189 Shemilt, D, 2009, s. 183.

1190 Robert, I:13, Johannes, I:4, Anna, III:3, Måns, I:14 och André, I:7.

1191 Tine, I:1.

1192 Tine, I:1.

1193 Per, IV:5.

1194 Se även exempelvis Kajsa I:8.

1195 Se exempelvis Lina IV:10och Kajsa, I:8.

1196 Karl, II:15. Se även Amanda II:13, Karolina, I:6 och Lisa, II:3.

1197 André, I:7, William, II:1, Katarina, IV:2, Amelia, II:2, Viktor, III:4, Filip, II:7, Elenor, I:12 Emelie, II:4 Axel, II:9, Linnéa, III:5 och med viss tvekan Jon II:6.

1198 William, II:1. Se även Elenor, I:12.

1199 Filip, II:7.

1200 Viktor, III:4. Se även Erik, II:14.
1201 Se exempelvis Per IV:5 och Erik, II:14.
1202 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 375.
1203 Eriksson, C, 2006, s. 115f.
1204 Eriksson, C, 2006, s. 146f och Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 374.
1205 Erik, II:14, Pontus, II:11, Karolina, I:6, Kajsa, I:8, Lisa, II:3, Hanna, II:16, Sandra, I:3, Linnéa, III:5, Rebecka, I:11, Emelie, II:4, Jonas, I:5, Eskil, II:8, Gustav, IV:7, Per, IV:5 och Filip, II:7. Här ingår både de elever som berättar om denna stolthet i sina metaberättelser och de som nämner demokratin i samband med frågan om stolthet.
1206 Karolina, I:6, Lisa, II:3 och Rebecka, I:11
1207 Erik, II:14, Eskil, II:8, Emelie, II:4, Jonas, I:5, Karolina, I:6, Lisa, II:3, Hanna, II:6, Sandra I:3 och Rebecka, I:11.
1208 Emelie, II:4
1209 Eskil, II:8. Eskil skriver den ”olika rösträtten” men jag förutsätter att detta är ett misstag.
1210 Se exempelvis Isabelle, IV:11.
1211 Erik, II:14.
1212 Kajsa, I:8. Se även Emelie, II:4, Linnéa, III:5, Gustav, IV:7 och Filip, II:7.
1213 Gustav, IV:7.
1214 Se exempelvis Elenor; I:12, Kajsa, I:8, Hanna, II:16, Amelia, II:2, Elenor, I:12, Maria, IV:18, Erik, II:14 och Per, IV: 5.
1215 Eriksson, C, 2006, s. 114f.
1216 Lotta, IV:8.
1217 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 348. Detta gäller dock inte för de isländska eleverna som visade större bredvillighet än de svenska.
1218 Lisa, II:3, Gustav, IV:7, Stina, III:1, Britta, I:10, Anna, III:3, Tine, I:1, Eva, II:11, Lina, IV:1, Amanda, II:13, Karl, II:15, Jon, II:6, Amelia, II:2, Katarina, IV:2, Isak, III:2, Mattias, IV:4, Erik, II:14 och Rebecka, I:11. Isak nämner den både i samband med Sveriges ekonomiska utveckling och främlingsfientlighet.
1219 Karl, II:15. Se även Eva, II:11, Stina, III:1, Gustav, IV:7 och Lisa, II:3.
1220 Isak, III:2 och Erik, II:14.
1221 Erik, II:14.
1222 Amanda, II:13.
1223 Britta, I:10.

1224 Jon, II:6.

1225 Isak, III:2. Se även Lisa, II:3, Stina, III:1, Gustav, IV:7, Lina, IV:1, Britta, I:10, Eva, II:11, Mattias, IV:4 och Amelia II:2.

1226 Jämför Alm, M, 2004, s. 241.

1227 Daniel, IV:9, Viktor, III:4, Britta, I:10, Jonas, I:5, Oscar, IV:3, Johannes, I:4, Martin, I:2, Fredrik, I:9 och Elenor, I:12.

1228 Amelia, II:2.

1229 Lisa, II:3, Maria, IV:18, Alma, IV:17, Hanna, II:16 och Karl, II:15.

1230 De elever som nämner det i sin huvudtext är Amelia, II:2, Måns, I:14, Filip, II:7, Linnéa, III:5, Emelie, II:4, Lotta, IV:8, Eskil, II:8, Elenor, I:12, Erik, II:14, Tine, I:1, Rebecka, I:1, och Stina, III:1. De elever som nämner det i sin kompletterande kommentar är Sara, IV:15, Alma, IV:17, Fredrik, I:9, Mattias, IV:4, Martin, I:2, Johannes, I:4, Per, IV:5, Karolina, I:6, Daniel. IV:9, Katarina, IV:2, Sandra, I:3, Lina, IV:1 och Eva, II:11.

1231 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 299–302.

1232 Se exempelvis Alma, IV:17, Rebecka, I:1, Linnéa, III:5, Emelie, II:4 och Stina III:1.

1233 Linnéa, III:5 och Emelie, II:4, Maria, IV:18 och Filip, II:7.

1234 Se exempelvis Amelia, II:2, Måns, I:14, Katarina, IV:2, Linnéa, III:5 och Emelie, II:4.

1235 Lisa, II:3. Jämför Karl, II:15 och Maria, IV:18 och i viss mån även Alma, IV:17 och Hanna, II:16.

1236 Jämför Elin, IV:13, Oscar; IV:3, Daniel, IV:9, Anna, III:3, Johannes, I:4 och Sara IV:15.

1237 Hanna, II:16.

1238 Exempelvis Rüsen, J, 2006, s. 68–72. Som tidigare påpekats skall Rüsens begrepp genetisk berättelse eller genetsikt historiemedvetande inte förväxlas med genetiskt och genealogiskt perspektiv på historien som avhandlas senare i avhandlingen.

1239 Jämför Karlsson, K-G, 2010, s. 44–48.

1240 Ricoeur, P, 1993, s. 83.

1241 Tjugofem elever angav att de skämdes över Sveriges agerande under andra världskriget.

1242 Se exempelvis Anna, III:3, Amelia, II:2, Lina, IV:1 och Jon, II:6 (Kopplar samman gammal och ny skam.) Eva, II:11, Isak, III:2 och Stina, III:1 (Den nya skammen överskuggar.)

1243 Denna fråga ändrades efter pilotstudien. De elever som deltog i den första

delstudien frågades inte om vad som betyder mest.

1244 Lotta, IV:8.

1245 Erik, II:14, Filip, II:7, Per, IV:5, Jon, II:6, Stina, III:1, Karolina, I:6, Kajsa, I:8, Hanna, II:16, Amelia, II:2, Johannes, I:4, André, I:7, Linnéa, III:5, Fredrik, I:9, Anna, III:3, Tine, I:1, Daniel, IV:9, Lisa, II:3, Pontus, II:10, Rebecka, I:11, Robert, I:13, Eskil, II:8, Emelie, II:4, Axel, II:9, Måns, I:14, Jonas, I:5, Martin, I:2, Isabelle, IV:11, Isak, II:2 och Britta, I:10.

1246 Erik, II:14, Filip, II:7, Per, IV:5, Jon, II:6, Stina, III:1, Karolina, I:6, Kajsa, I:8, Hanna, II:16, Amelia, II:2, Johannes, I:4, André, I:7, Linnéa, III:5 och Fredrik, I:9.

1247 Block, E, 1982, s. 90f. Jämför Stråth, B, 1990, s. 3ff.

1248 Jämför Boréus, K, 1994, s. 85f. För kritik av Isaiah Berlins distinktion mellan negativ och positiv frihet se exempelvis MacCallum, G, 1967, s. 312–334 och Halldenius, L, 2001, s. 21ff.

1249 Amelia, II:2. Se även Hanna II:16, Måns, I:14, Emelie, II:4, André, I:7, Fredrik, I:9, Maria, IV:18, Isak, III:2, Eva, II:11, Kajsa, I:8, Katarina, IV:2 och Stina, III:1.

1250 Gustav, IV:7.

1251 Se exempelvis Stina, III:1, Fredrik, I:9, Johannes, I:4, Kajsa, I:8 och Isak, III:2.

1252 Amanda, II:13. Jag antar att detta ”inte” är felplacerat i meningen, eftersom den inte blir logisk. Se även Lina, IV:1.

1253 Berggren, H & Trägårdh, L, 2009, s. 33–62. Jämför Österberg, E, 2011, s. 67.

1254 Se exempelvis Lotta, IV:8, Gustav, IV:7, Robert, I:2, Per, IV:5, Hanna, II:16, Amelia, II:2 och Karolina, I:6.

1255 Jämför med läroböckerna, exempelvis Odhner, C T & Westman, K G, 1934, s. 235. Jämför Gustav IV:7.

1256 Hanna, II:16.

1257 Se exempelvis Rebecka, I:11, Linnéa, III:5, André, I:7, Emelie, II:4, Hanna, II:16, Katarina, IV:2, Gustav, IV:7, Karolina, I:6 och Johannes, I:4. Jämför Persson, M, 2005, s. 17.

1258 Eskil, II:8, Jonas, I:5, Britta, I:10, Axel, II:9, Lotta, IV:8 och Rebecka, I:11. Lotta ser dock vilja och villkor som lika viktiga. Lotta, IV:8.

1259 Eskil, II:8.

1260 Unga människor använder ofta ordet simpel i enlighet med den engelska betydelsen av ordet.

1261 Jonas, I:5.

1262 Britta, I:10.

1263 Se Erik, II:14, Pontus, II:10, Linnéa, III:5, Martin, I:2, Isabelle, IV:11, Anna, III:3, Karolina, I:6, Lisa, II:3, Johannes, I:4 och Daniel, IV:9.

1264 Lotta, IV:8, Viktor, II:4 och Amanda II:13 tycker att det är lika viktigt. För resten se de som inte är medtagna i not 1245. Eftersom eleverna i den första delstudien inte tillfrågades explicit är deras svar mera svävande och svårtolkade.

1265 William, II:1.

1266 Se exempelvis Gustav, IV:7.

1267 Filip, II:7.

1268 Karlsson, K-G, 2010, s. 49.

1269 Karlsson, K-G, 2010, s. 49.

1270 Jämför Glaser, J, 2011, s. 113–117.

1271 Ricoeur, P, 1994a, s. 147f och 193f.

1272 Se exempelvis Lotta, IV:8. Jämför Glaser, J, 2011, s. 117.

1273 Ricoeur, P, 1994a, s. 147f .

1274 Lozic, V, 2010, s. 46f.

1275 Jämför Karlegärd, C, 1997, A s. 254.

1276 43 av 54 elever uttryckte en uttalat positiv inställning medan fyra elever nämnde negativa aspekter. De övriga kopplade inte uttalat sin identitet till nationella kategorier och en elev ansåg att det förhållandet att hon levde i Sverige inte påverkade henne. Inte uttalat positiva är William, II:1, Nils, II:12, David, IV:16, Fia, IV:10, Adam, IV:14, Axel, II:9, Jonas, I:5, Isabelle, IV:11, Viktor, III:4, Kajsa, I:8 och Johannes, I:4. Negativa är Nils, II:12, Axel, II:9, Isabelle, IV:11 och William, II:1. Intressant är dock att det är ett citat av Isabelle som inleder hela avhandlingen. Detta citat ger prov på en mer patriotisk inställning.

1277 Adam, IV:14 och David, IV:16, och Fia, IV:10. Fyra elever totalt tillskriver sig själva en ”icke-svensk” identitet. Se även Isak, III:2. Det finns dock en möjlighet att Adam och David påverkade varandra vid svarstillfället.

1278 Filip, II:7. Filip skriver ”ibland mot de motstånd” men jag utgår ifrån att detta är en felskrivning.

1279 Rüsen, J, 2006, s. 14f. Jämför Wiklund, M, 2008, s. 73–80. Rüsens genetiska berättelse skall inte förväxlas med det genetiska perspektivet på det förflutna som diskuterats tidigare.

1280 Amanda, II:13, Alma, IV:17, Lina, IV:1, Stina, III:1, Linnéa, III:5, Viktor,

III:4, Elin, IV:13, Elenor, I:12, Malin IV:12, Sara, IV:15, Peter, II:5, Nils, II:12, Alexandra, IV:6, Katarina, IV:2, Robert, I:13, Karl, II:15, Måns, I:14, Jon, II:6, Emelie, II:4, André, I:7, Hanna, II:16, Rebecka, I:11, Lotta, IV:8 och Pontus, II:10.

1281 Amanda, II:13. Amanda skriver ”förväntar man sig inte att”. Jag antar att ”inte” är felplacerat i meningen, eftersom den inte blir logisk. Se även Lina, IV:1.

1282 Jämför Zander, U, 2006, s. 373 och Liljefors, M &, Zander, U, 2003, s. 224.

1283 Alma, IV:17.

1284 Lina, IV:1.

1285 Angvik, M & von Borries, B, 1997, s. B 301 och 307.

1286 Jon, II:6, Per, IV:5, Lisa, II:3, Karolina, I:6, Erik, II:14, Daniel, IV:9, Amelia, II:2, Eva, II:11, Maria, IV:18, Oscar, IV:3 Gustav, IV:7, Sven, III:6 och Mattias, IV:4.

1287 Jon, II:6

1288 Lisa, II:3.

1289 Gustav, IV:7, Sven, III:6 . Jämför Ricoeur, P, 1990, s. 104.

1290 Mattias, IV:4.

1291 Eskil, II:8, Britta, I:10, Sandra, I:3, Fredrik, I:3, Axel, II:9, Martin, I:2 och Kajsa, I:8.

1292 Wiklund, M, 2006, s. 420.

1293 Britta, I:10.

1294 Isak, III:2.

1295 Se även David, IV:16.

1296 Jonas, I:5 och Johannes, I:4.

1297 Isabelle, IV:11, Tine, I:1, Anna, II:3 och William, II:1.

1298 Anna, III:3.

1299 Jämför Rüsen, J, 2006, s. 9–19 och Ricoeur, P, 1994a, s. 122.

1300 Alexandra, IV:6.

1301 Adam, IV:14.

1302 Isak, III:2 och Alma, IV:17. Bortsett från den aktuella studien är detta, enligt min erfarenhet, en vanlig uppfattning hos elever. Adam, David och Fia gör dock inte detta.

1303 Adam, IV:14, Alma, IV:7, Fia, IV:10 och Isak, III:2.

1304 Jämför Lozic, V, 2010, 253ff, Nordgren, K, 2006, s. 210ff och Potapenko, I, 2010, s. 37 och 43.

1305 Jonas, I:5, Maria, IV:18, David, IV:16, Fia, IV:10, Adam, IV:14, Alexandra, IV:6, Malin, IV:12, Peter, II:5, Eva, II:11 och André, I:7.
1306 Jonas, I:5. Jämför Karlegärd, C, 1999, s. 100f.
1307 Linnéa, III:5.
1308 Erik, II:14.
1309 Se appendix II.
1310 Lisa, II:3.
1311 Lisa, II:3.
1312 Gustav, IV:7, Lina, IV:1, Lisa, II:3, Tine, I:1, Anna, III:3, Amelia, II:2, Lina, IV:1 och Jon, II:6.
1313 Jämför Östling, J, 2011, s. 136–139.
1314 Lotta, IV:8, Måns, I:14, William, II:1, Fredrik, I:9 och Jonas I:5.
1315 William, II:1. Jämför Mattias, IV:4, Sven, III:6 och Sara, IV:15.
1316 Erik, II:14.
1317 Filip, II:7. Se även Elin, IV:13, Katarina, IV:2 och Lina IV:1.
1318 Jämför White, H, 1985, s. 22, Ricoeur, P & Antohi, S, 2005, s.16f och Gustafsson Chorell, T, 2003, s. 19 och 79.
1319 Karolina, I:6, Fia, IV:10, Amelia, II:2, Jon II:6, Emelie, II:4, Johannes, I:4, Daniel, IV:9, Per IV:5, Johannes, I:4, Axel, II:9, Sara, IV:15, Eskil, II:8, Mattias, IV:4, Alexandra, IV:6, Maria, IV:18, Isak, III:2 och Sven, III:6.
1320 Karolina, I:6, Fia, IV:10, Amelia, II:2, Jon II:6, Emelie, II:4, Johannes, I:4, Daniel, IV:9 och Per IV:5.
1321 Erik, II:14.
1322 Fia, IV:10.
1323 Johannes, I:4, Axel, II:9, Sara, IV:15, Eskil, II:8, Mattias, IV:4, Alexandra, IV:6, Maria, IV:18, Isak, III:2 och Sven, III:6.
1324 Alexandra anger dock att ”skäms kanske inte är rätta ordet”, Alexandra, IV:6.
1325 Mattias, IV:4.
1326 Sara, IV:15.
1327 Axel, II:9, avstår att besvara frågan medan Isak, III:2, Sven, III:6, Maria IV:18, Alexandra, IV:6, Mattias, IV:4, Sara, IV:5 och Eskil, II:8 besvarar frågan nekande. Eleverna i pilotstudien fick inte denna fråga och materialet är därför inte helt jämförbart på denna punkt.
1328 Rüsen, J, 2006, s. 12ff. Se även Bryld, C, 1996, s. 44.
1329 Rebecka I:11, Sandra, I:3, Robert, I:13, Britta, I:10, Eva, II:11, Amanda, II:13, Lisa, II:13, Stina, II:1, Gustav, IV:7, Anna, III:3, Karl, II:15 och

Oscar, IV:3.

1330 Eleverna i pilotstudien fick inte denna fråga och materialet är därför inte helt jämförbart på denna punkt. Rebecka I:11, Sandra, I:3, Robert, I:13 och Britta, I:10 har inte fått frågan. Eva, II:11 intar en ambivalent hållning medan de övriga besvarar frågan jakande.

1331 Gustav, IV:7. Gustav skriver i texten ”fiendefientliga” men jag utgår med ledning av texten i övrigt att han menar främlingsfientliga precis som han skriver i övriga sammanhang. Se även Stina, III:1.

1332 Oscar, IV:3.

1333 Karl, II:15.

1334 Karl, II:15.

1335 Jämför Skeggs, B, 1997, s. 115.

1336 Tine, I:1, Anna, III:3 och Adam, IV:14.

1337 Martin, I:2, Per, IV:5, Amelia, II:2, Fredrik, I:9, Hanna, II:16, Stina, III:1, Eskil, II:8, Daniel, IV:9, Elin, IV:13, Mattias, IV:4, Oscar, IV:3, Isak, III:2, Alma, IV:17, Filip, II:7, André, I:7, David, IV:16, Fia, IV:10, Alexandra, IV:6 och Erik, II:14.

1338 Judiska offer beskrivs av Hanna, II:16, Stina, II:1, Daniel, IV:9, Elin, IV:13, Oscar, IV:3, Isak, 3:2 och Filip, II:7. Förövare eller ”bystanders” beskrivs av Fredrik, I:9, Mattias, IV:4, Alma, IV:17, André, I:7, Alexandra, IV:6 och Erik, II:14.

1339 Eskil, II:8, Fia, IV:10 och Per, IV:5. Dessutom en i Japan Amelia, II:2, en i Polen, David, IV:16 och en i USA, Martin, I:2.

1340 Isabelle, IV:11, Rebecka, I:11, Britta, I:10, Amanda, II:13, Karl, II:15, Peter, II:5, Elenor, I:12, Jon, II:6, Emelie, II:4 och Jonas, I:5.

1341 Katarina, IV:2, Lina, IV:1, William, II:1, Måns, I:14, Eva, II:11, Viktor, III:4, Karolina, I:6, Johannes, I:4, Kajsa, I:8 och Robert, I:13.

1342 Sara, IV:15 (inte explicit kommunistiskt förtryck men rysk fattigdom utan tidsangivelse), Gustav, IV:7, Linnéa, III:5 och Lotta, IV:8.

1343 Sven, III:6, Malin, IV:12, Sandra, I:3 och Lisa II:3.

1344 Nils, II:12, Eva, II:11 och William, II:1.

1345 André, I:7, Alma, IV:17, Jonas, I:5, Elenor, I:12, Karl, II:15, Rebecka, I:11, Emelie, II:4, Britta, I:10, Gustav, IV:7, Lotta, IV:8, Linnéa, II:5, Katarina, IV:2, Maria, IV:18, Måns, I:14, Fredrik, I:9, Sara, IV:15, Amanda, II:13 och Lina, IV:1. Det är viktigt att påpeka att eleverna tar upp flera bärande teman i sina berättelser.

1346 Boréus, K, 1994, s. 244.

1347 Lotta, IV:8.

1348 Alexandra, IV:6, Kajsa, I:8, Viktor, III:4, Robert, I:13, Karolina, I:6, Johannes, I:4, Sandra, I:3, Sven, III; 6, Filip, II:7, Isak, III:2, Oscar, IV:3, Elin, IV:13, Hanna, II:16, Daniel, IV:9 och Stina, III:1.

1349 Sandra, I:3.

1350 Jämför Kristensson Uggla, B, 2002, s. 34–37.

1351 Stina, III:1.

1352 Pontus, II:10, Lisa, II:3, Fia, IV:10, Eskil, II:8, Per, IV:5, Amelia, II:2, Martin, I:2, Mattias, IV:4, och David, IV:16.

1353 Lisa, II:3.

1354 Pontus, II:10.

1355 Alm, M, 2002, s. 323.

1356 Pontus, II:10. Jämför Per, IV:5, Katarina, IV: 2 och Alma, IV:17.

1357 Erik, II:14, Peter, II:5, Isabelle, IV:11, Jon, II:6, Axel, II:9 och Malin, IV:12.

1358 Jon, II:6.

1359 Några av dessa skriver dock bara böcker så det framgår inte om det är läroböcker eller annan litteratur.

1360 En detaljerad översikt över elevernas svar finns i appendix II. Elevernas formuleringar är ibland svävande, vilket påverkar tolkningen.

1361 Se appendix II.

1362 Mattias, IV:4. Se även exempelvis Amelia, II:2, Amanda, II:13, Pontus, II:10, Alma, IV:17, Anna, III:3 och Daniel, IV:9.

1363 Poulsen, M, 1998, s. 47.

1364 Långström, S, 1997, s. 17f, Hartsmar, N, 2001, s. 94f, Ammert, N, 2008, s. 16–19, Nordgren, K, 2006, s. 179f och Lozic, V, 2010, s. 71ff.

1365 Ammert, N, 2011b, s. 28.

1366 Lisa, II:3.

1367 Pontus, II:10.

1368 Anna, III:3.

1369 Lisa, II:3.

1370 Se exempelvis Emelie, II:4, Rebecka, I:11, Elenor, I:12, André, I:7, Peter, II:5, och Britta, I:10.

1371 Tine, I:1 och Britta, I:10.

1372 Lisa, II:3, Gustav, IV:7, Stina, III:1, Anna, III:3, Eva, II:11, Lina, IV:1, Amanda, II:13, Karl, II:15, Jon, II:6, Isak, III:2 och Rebecka, I:11.

1373 Rebecka, I:11.

1374 Fia, IV:10.

1375 Lotta, IV:8.

1376 Se exempelvis Karlsson, K-G, 2008, s. 53ff.

1377 Jämför Jensen, B E, 1997, s. 49, Bryld, C, med flera, 1999, s. 52 och Barton, K C, 2009, s. 274–276.

1378 Kajsa, I:8, Robert, I:13, Karolina, I:6, Måns, I:14, Martin, I:2 och Johannes, I:4 skriver om USA. Rebecka, I:11, Britta, I:10, Jonas, I:5 och Elenor, I:12 skriver om Kina. Fredrik, I:9 och André, I:7 skriver om Tyskland samt Sandra I:3 skriver om Rwanda.

1379 Östling, J, 2011, s. 141f.

1380 Karl, II:15.

1381 Tine, I:1, Katarina, IV:2, Amelia, II:2, Lina, IV:1, Karl, II:15, Jonas, I:5, Elin, IV:13, Per, IV:5, Sandra, I:3 och Lotta, IV:8.

1382 Eriksson, U, ”De döda bryr sig om vad du gör i ditt liv”, *Svenska Dagbladet*, 2005-06-21.

1383 Jämför Bryld, C & Warring, A, 1998, s. 465f.

1384 Dock gäller detta inte majoriteten av elevberättelserna. 32 av 54 elever nämner inte neutraliteten i sin metaberättelse.

1385 Block, E, 1982, s. 90f.

1386 Almgren, H 2011, s. 346 och 357.

1387 Jämför Billig, M, 1995, s. 55 och 80f.

1388 Karlsson, K-G, 2011, s. 53.

Referenser

ELEVTEXTER

Texter insamlade 2010-05-26
I:1-14.
Texter insamlade 2010-10-28
II:1-16.
Texter insamlade 2010-10-28
III:1-6.
Texter insamlade 2010-12-15
IV:1-18.
Dessa texter finns i författarens ägo.

LÄROBÖCKER

Alm, Lars-Göran, *Milstolpar. Historia A*, Stockholm 2007.

Almgren, Hans, Löwgren, Arne & Bergström, Börje, *Alla tiders historia, Maxi*, Malmö 2002.

Almgren, Hans, Löwgren, Arne & Bergström, Börje, *Alla tiders historia, Maxi*, Malmö 2005.

Almgren, Hans, Bergström, Börje & Löwgren, Arne, *Alla tiders historia, A*, Malmö 2007.

Ander, Gunnar, *Historia för den treåriga realskolan*, Stockholm 1958.

Bergström, Börje, Löwgren, Arne & Almgren, Hans, *Alla tiders historia*, Malmö 1983.

Bergström, Börje, Löwgren, Arne & Almgren, Hans, *Alla tiders historia*, Malmö 1989.

Bergström, Börje, Löwgren, Arne, & Almgren, Hans, *Alla tiders historia, A*, Malmö 1996.

Bergström, Börje, Löwgren, Arne, & Almgren, Hans, *Alla tiders historia. Grundbok i historia för gymnasiet, femte upplagan*, Malmö 1999.

Borg, Ivan & Nordell, Erik, *Historia för gymnasiet. Årskurs 2*, Stockholm 1967.

Brolin, Per-Erik, Dannert, Leif & Åke Holmberg, *Allmän och nordisk historia för gymnasiet. Norden från äldsta tid och den övriga världen från år 1000*, Stockholm 1964.

Bäcklin, Martin, Carlsson, Sten & Valentin, Hugo, *Historia för gymnasiet. Allmän och nordisk historia efter år 1000,* Stockholm 1963.

Bäcklin, Martin, Carlsson, Sten & Lendin, Waldemar, *Historia för gymnasiet del 2B. Allmän och nordisk historia. 1789 till nuvarande tid*, Stockholm 1969.

Elm, Sten & Thulin, Birgitta, *Historia. Gymnasieskolan kurs A*, Malmö 1995.

Elm, Sten & Thulin Birgitta, *Epok. Historia A,* Malmö 2000.

Eriksson, Niklas & Hansson, Magnus, *Samband historia. Historia plus*, Stockholm 2009.

Falk, Erik & Tunberg, Sven, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet,* Stockholm 1931.

Falk, Erik & Tunberg, Sven, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet,* Stockholm 1932.

Falk, Erik & Tunberg, Sven, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet. Andra omarbetade upplagan*, Stockholm 1939.

Graninger, Göran & Tägil, Sven, *Historia i centrum och periferi*, *del 1. Högmedeltiden till franska revolutionen,* Stockholm 1974.

Graninger, Göran & Tägil, Sven, *Historia i centrum och periferi*, *del 2. Franska revolutionen till Sarajevo*, Lund 1973.

Graninger, Göran & Tägil, Sven, *Historia i centrum och periferi*, *del 3. Tiden efter 1914*, Lund & Stockholm 1981.

Graninger, Göran, Tägil, Sven & Carlsson, Kjell-Åke, *Vägar till nuet. Från forntiden till våra dagar. Historia för gymnasieskolan*, Stockholm 1992.

Grimberg, Carl, *Sveriges historia för folkskolan, del II. Tiden från Karl XII:s död till våra dagar*, Stockholm 1923.

Grimberg, Carl & Söderlund, Ernst, *Sveriges historia i sammanhang med det övriga Nordens för realskolan*, Stockholm 1940.

Grimberg, Carl & Söderlund, Ernst, *Sveriges historia i sammanhang med det övriga Nordens för realskolan*, Stockholm 1947.

Gustafsson, Harald & Persson, Bo, *Tider. Historia A*, Stockholm1995.

Hermansson Adler, Magnus, *Historien omkring oss. A,* Stockholm 2007.

Hildingson, Lars, Kjellin, Gunnar, Norman, Torbjörn, Westin, Gunnar T & Åberg, Alf, *Två sekler. Lärobok i historia för gymnasieskolan, 3- och 4-åriga linjer, årskurs 2–3*, Stockholm 1974.

Hildingson, Lars, Kjellin, Gunnar, Westin, Gunnar T & Åberg, Alf, *Fyra epoker. Lärobok i historia för gymnasieskolan, 3- och 4-åriga linjer, årskurs 1*, Stockholm 1976.

Häger, Bengt Åke, *Grepp om historien, del 1. Medeltiden till och med upplysningstiden*, Lund 1978.

Häger, Bengt Åke, *Grepp om historien, del 2. Från och med den industriella revolutionen till och med andra världskriget,* Lund 1979.

Häger, Bengt Åke, *Grepp om historien, del 3. Tiden efter 1945 samt exempel på tematiska studier*, Lund 1979.

Häger, Bengt Åke, *Grepp om historien*, Lund 1983.

Kavaleff, Carl, Levén-Andersson, Ulla, von Ahlefeld-Vejde, Maria & Nordenmark, Lennart, *Historia för gymnasiet. Årskurs 1*, Stockholm 1969.

Kumlien Kjell, *Sveriges historia för gymnasiet*, Stockholm 1955.

Larsson, Mats, *Människans vägar. Från imperialismen till våra dagar*, Stockholm 1994.

Långström, Sture, Ader, Weronica, Ededal, Ingvar & Hedenborg, Susanna, *Historia 1. Då, nu och sedan*, Lund 2009.

Nyström, Hans & Nyström, Örjan, *Perspektiv på historien A*, Malmö 2001.

Odhner, Claes Theodor & Westman, Karl Gustaf, *Lärobok i fäderneslandets historia för realskolan*, tjugofjärde upplagan, Stockholm 1934.

Odhner, Claes Theodor, Westman, Karl Gustaf & Forssell, Nils, *Lärobok i Fäderneslandets historia för realskolan*, trettioandra upplagan, Stockholm 1954.

Oredsson, Sverker & Andersson, Lars, *I historiens spegel. Långa linjer och tvärsnitt*, Göteborg 1995.

Sandberg, Robert, Karlsson, Per-Arne, Molin Karl & Ohlander, Ann-Sofie, *Epos: historia: för gymnasieskolans kurs A*, Stockholm 2000.

Skrutkowska, Karin, Stattin, Jan, Westin, Gunnar T & Norman, Torbjörn, *Människan genom tiderna. Historia för gymnasiet. A-kursen,* Stockholm 1997.

Söderlund, Ernst & Tunberg, Sven, *Svensk historia för gymnasiet*, Stockholm 1949.
Söderlund, Ernst & Tunberg, Sven, *Svensk historia för gymnasiet*, Stockholm 1955.
Söderlund, Ernst & Tunberg, Sven, *Svensk historia för gymnasiet*, Stockholm 1961.
Tham, Wilhelm, Kumlien, Kjell & Lindberg, Folke, *Historia för gymnasiet*, Stockholm 1963.
Tham, Wilhelm, Kumlien, Kjell & Lindberg, Folke, *Folkens historia. För gymnasieskolans treåriga ekonomiska och fyraåriga tekniska linjer, årskurs 2*, Stockholm 1971.
Westin, Gunnar T, Ohlson, Bengt, Norman, Torbjörn, Kjellin, Gunnar & Åberg, Alf, *Människans historia 1. Lärobok i historia för gymnasieskolan*, Stockholm 1990.
Westin, Gunnar T, *Människans historia 2. 1815–1945. Lärobok i historia för gymnasieskolan*, Stockholm 1992.
Westin, Gunnar T, Norman, Torbjörn & Thullberg, Per, *Människans historia 3. Efterkrigstiden*, Stockholm 1993.
Öhman, Christer, *Sekvens. Historia A*, Stockholm 2007.

LITTERATUR

Alm, Martin, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939,* Malmö 2002.
Alm, Martin, ”Historiens ström och berättelsens fåra”, i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu – En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004.
Almgren, Hans, ”I huvudet på en läromedelsförfattare”, i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund 2011.
Alvén, Fredrik, *Historiemedvetande på prov. En analys av elevers svar på uppgifter som prövar strävansmål i kursplanen för historia,* Lund 2011.
Alvesson, Mats & Sköldberg, Kjell, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod,* Stockholm 2008.
Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, Stockholm 2001.
Ammert, Niklas, *Det osamtidigas samtidighet. Historiemedvetande i svenska*

historielärоböcker under hundra år, Lund 2008.

Ammert, Niklas, *Om vad och hur må ni berätta. Undervisning om Förintelsen och andra folkmord,* Skrift 11:2011, Forum för levande historia, Stockholm 2011a.

Ammert, Niklas (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik,* Lund 2011b.

Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993.

Andersson, Håkan, *Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917*, Åbo 1979.

Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820–1965,* Stockholm 1972.

Angvik, Magne, "Youth and History – An Intercultural Comparision of Historical Consciousness", i Magne Angvik & Bodo von Borries (eds.), *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Volume A, Hamburg 1997.

Angvik, Magne & Bodo von Borries (eds.), *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Volume B, Hamburg 1997.

Ankersmit, Frank, "Historiography", i David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, London & New York 2010.

Apple, W Michael & Christian-Smith, Linda K, *The Politics of the Textbook*, New York & London 1991.

Arvidsson, Håkan, "Två möten med tidens anda", i Marie Cronqvist, Lina Sturfelt & Martin Wiklund (red.), *1973. En träff med tidsandan*, Lund 2008.

Avdela, Efi, "The Teaching of History in Greece", i *Journal of Modern Greek Studies,* vol. 18, 2000.

Backman Löfgren, Cathrin, *Att digitalisera det förflutna. En studie av gymnasieelevers historiska tänkande*, Lund 2012.

Barton, Keith C, "The Denial of Desire. How to Make History Education Meaningless", i Linda Symcox & Arie Wilschut (eds.), *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History*, Charlotte 2009.

Beckman, Birger, *Svensk folkfrihet genom tiderna,* Stockholm 1937.

Behre, Göran & Odén, Birgitta (red.), *Historievetenskap och historiedidaktik*, Lund 1982.

Berggren, Anne Marie, *Kvinnoperspektiv på läromedlen i historia, religionskunskap och konst- och musikhistoria samt i ämnet social- och familjekunskap*, Skolverket 1991.

Berggren, Henrik, ”Den framåtvända ängeln. Nationalism och modernitet i Sverige under 1900-talet”, i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001.

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige,* Stockholm 2009.

Berglund, Tobias & Sennerteg, Niclas, *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga,* Stockholm 2008.

Bergström, Lars & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt. Metod i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund 2005.

Berntsson, Kerstin, *Spelar släkten någon roll? ”Den lilla historien” och elevers historiemedvetande*, Lund 2012.

Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London 1995.

Billman-Mahecha, Elfriede & Hausen, Monika, ”Empirical Psychological Approaches to the Historical Consciousness of Children”, i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identit, and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.

Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare*, Stockholm 2008.

Björk, Ragnar & Johansson, Alf W (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar,* Stockholm 2009.

Block, Eva, *Frihet, jämlikhet och andra värden. Svensk inrikespolitisk debatt på dagstidningarnas ledarsidor 1945–1975*, Lund 1982.

Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm 1999.

Boothe, Brigitte, ”Biography – A Dream? Self-Chronicling in the Age of Psychoanalysis”, i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.

Boréus, Kristina, *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989,* Stockholm 1994.

Braw, Daniel, *Bland världens mest bildade folk. Sverige och omvärlden i historieläromedel*, Stockholm 2009.

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 1991.

Bromsjö, Birger, *Samhällskunskap som skolämne. Målsättningar, kursinnehåll och arbetssätt på den grundläggande skolans högstadium,* Stockholm 1965.

Bruchfeld, Stéphan & Levine, Paul A, *…om detta må ni berätta… En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945, med ett kapitel om Sverige och Förintelsen,* Forum för levande historia, Stockholm 2009.

Bruner, Jerome S, "Past and Present as Narrative Constructions", i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.

Bryld, Claus, med flera, "Er vi selv historie? Kampen om samfundets legitime erindring", i Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen & Torben Weinreich (red.), *Erindringens og glemslens politik*, Roskilde 1996.

Bryld, Claus & Warring, Anette, *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig och besættelse 1945–1997*, Roskilde 1998.

Bryld, Claus, *At formidle historie: vilkår, kendetegn, formål*, Roskilde 1999.

Brännmark, Johan, "Dygd-etikens renässans", i Svante Nordin & Jonas Hansson (red.), *Att skriva filosofihistoria*, Lund 1998.

Carlshamre, Staffan, *Förklara och berätta vad som hänt. Fyra uppsatser om historiens filosofi,* Göteborg 1995.

Carlshamre, Staffan, *På spaning efter berättelsen. Om narratologi, Propp och undersagans morfologi,* Göteborg 2005.

Carr, David, *Interpreting Husserl: Critical and Comparative Studies*, Dordrecht 1987.

Carr, David, *Time*, *Narrative and History,* Bloomington 1991a.

Carr, David, "Discussion: Ricoeur on Narrative", i David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*, London 1991b.

Carr, David, "Narrative and the Real World. An Argument for Continuity", i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.

Carr, David, "Getting the Story Straight", i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.

Clavier, Arndt, *"Mänskligheten största problem genom alla tider." En receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969*, Lund 2011.

Cronqvist, Marie, *Mannen i mitten: ett spiondrama i svensk kallakrigskultur*, Stockholm 2004.

Dietsch, Johan, *Making Sense of Suffering. Holocaust and Holodomor in Ukrainian Historical Culture,* Lund 2006.

Doran, Robert, "Humanism, Formalism, and the Discourse of History", i Robert Doran (ed.), *The Fiction of Narrative. Essays on History, Literature,*

and Theory 1957–2007. Hayden White, Baltimore 2010.

Ehn, Billy, ”Nationell inlevelse”, i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993.

Eliasson, Per, ”Då måste man ju förstå hur historien påverkar människor, som påverkar historien igen”, i Nils Andersson (red.), *Historieundervisning och identitet i det mångkulturella klassrummet*, Aktuellt om historia nr 1, 2008.

Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjer, Charlotte (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle,* Lund 2010.

Englund, Boel, ”Hungern efter entydighet. Om Ricoeur både-och och samhällsvetenskapens andra”, i Staffan Selander & Per-Johan Ödman (red.), *Text & existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap*, Göteborg 2005.

Englund, Tomas, *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet, kap 1–4,* Uppsala 1986a.

Englund, Tomas, *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet, kap 5–8,* Uppsala 1986b.

Englund, Tomas, *Skola för demokrati? Bokslut över ett svunnet 80-tal och en demokratiskt syftande läroplan – Lgr 80: En kommenterad dokumentation av tio texter,* Uppsala 1994.

Englund, Tomas, *Läroplanens och skolkunskapens politiska dimensioner,* Göteborg 2005.

Eriksson, Cecilia, *”Det borde vara att folket bestämmer.” En studie av ungdomars föreställningar om demokrati*, Örebro 2006.

Eriksson, Ulf, ”De döda bryr sig om vad du gör i ditt liv”, *Svenska Dagbladet*, 2005-06-21.

Eyerman, Ron, ”Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity”, i Jeffrey C. Alexander (ed.), *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley 2004.

Ferro, Marc, *The Use and Abuse of History or How the Past is Taught,* Paris 1984.

Finney, Patrick, ”Hayden White, International History and Questions Too Seldom Posed”, *Rethinking History*, vol. 12, 2008.

Friedlander, Saul (ed.) *Probing the Limits of Representation. Nazism and the ”Final Solution”*, Cambridge & London1992.

Frängsmyr, Tore, *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i väster-*

ländsk tanketradition, Stockholm 1990.
Furet, François, ”From Narrative History to Problem-Oriented History”, i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.
Gadamer, Hans-George, *Sanning och metod i urval*, Uddevalla 1997.
Gardner, Philip, *Hermeneneutics, History and Memory,* London & New York 2010.
Gergen, Kenneth J, ”Narrative, Moral Identity, and Historical Consciousness: A Social Constructionist Account”, i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.
Gerner, Kristian, ”Konsekvenser för den svenska utrikespolitiken”, i *Sovjetmyten i Sverige*, Stockholm 1992.
Gerner, Kristian, *Ryssland. En europeisk civilisationshistoria*, Lund 2011.
Ginzburg, Carlo, ”Just One Witness”, i Saul Friedlander (ed.), *Probing the Limits of Representation. Nazism and the ”Final Solution”*, Cambridge & London 1992.
Ginzburg, Carlo, *History, Rhetoric, and Proof. The Menahem Stern Jerusalem Lectures*, Hanover & London 1999.
Glaser, Joakim, *Med muren i backspegeln. Nationens betydelse för ungas identitetsskapande i östra Tyskland,* Lund 2011.
Grahn, Magnus, *Möbelriket i tiden. Om historiebrukets betydelse för identifikationsprocessen i näringslivet*, Lund 2011.
Greimas, Algirdas Julien, *On Meaning. Selected Writings in Semiotic Theory,* London 1987.
Gunnemyr, Per, *Likvärdighet till priset av likformighet? En studie av hur och varför svenska samt finländska historielärare på gymnasiet uppfattar att de påverkas av externa prov i historia*, Lund 2011.
Gustafsson Chorell, Torbjörn, *Studier i Hayden Whites historietänkande*, Skellefteå 2003.
Gustafsson Chorell, Torbjörn, ”Humanism, relativism och tolerans. Hayden Whites samtal med Roger Chartier”, *Historisk Tidskrift*, nr 3, 2004.
Gustafsson Chorell, Torbjörn, ”F.R. Ankersmit and the Historical Sublime”, *History of the Human Sciences*, vol. 19, 2006.
Haack, Robin, ”V. Wittgenstein’s Pragmatism”, *American Philosophical Quarterly*, no. 2, 1982.
Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, Chicago & London 1992.
Halldenius, Lena, *Liberty Revisited. A Historical and Systematic Account of an Egalitarian Conception of Liberty and Legitimacy*, Lund 2001.

Hansson, Jonas, ”Begreppshistoria, för och emot. Om Quentin Skinners kritik”, i Svante Nordin & Jonas Hansson (red.), *Att skriva filosofihistoria*, Lund 1998.

Hansson, Jonas, ”Begreppshistoria: Program och praktik”, i Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*, Stockholm & Stehag 2008.

Hartsmar, Nanny, *Historiemedvetande. Elevers tidsförståelse i en skolkontext*, Lund 2001.

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars, *Det svenska samhället 1720–2006. Böndernas och arbetarnas tid,* Lund 2009.

Heidegger, Martin, *Varat och tiden 2,* Göteborg 1993.

Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1980.

Hempel, Carl, ”The Function of General Laws in History”, *Journal of Philosophy* vol. 39, 1942.

Hermansen, Mads & Dahl Rendtorff, Jacob, ”Inledning”, i Mads Hermansen & Jacob Dahl Rendtorff (red.), *En hermeneutisk brobygger. Tekster af Paul Ricoeur*, Århus 2002.

Hexter, Jack H, *The History Primer*, New York 1972.

Hinchman, Lewis P. & Hinchman, Sandra K, *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Science*, New York 2001.

Hirdman, Yvonne, *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Stockholm 1992.

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm 2000.

Hirdman, Yvonne, ”Att skriva historiska synteser – en liten moralism”, *Historisk Tidskrift*, nr 2, 2003.

Holmén, Janne, *Den politiska läroboken, Bilden av USA och Sovjet i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget,* Uppsala 2006.

Holmqvist, Bosse, *Till relativismens försvar. Några kapitel ur relativismens historia: Boas, Becker, Mannheim och Fleck*, Stockholm & Stehag 2009.

Hägg, Göran, ”En sorglig historia!”, *Aftonbladet*, 2004-01-12.

Höjeberg, Per, *Utmanad av ondskan. Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*, Lund 2011.

I enlighet med skolans värdegrund? En framställning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker, Rapport 285, Skolverket, Stockholm 2006.

Iggers, George, ”Historiography between Scholarship and Poetry: Reflections

on Hayden White's Approach to Historiography", *Rethinking History*, vol. 4 no. 3, 2000.

Janfelt, Monika, *Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933,* Stockholm 2005.

Jeismann, Karl-Ernst, "Geschichtsbewußtsein", i Klaus Bergmann med flera (Hrsg.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Band 1, Düsseldorf 1980.

Jensen, Bernard Eric, "Historiografi: Historikernes læremester?", i Ingmar Norrlid, Lars Olsson, Bengt Sandin, Jan Thelander & Gertrud Anljung (red), *Över gränser. Festskrift till Birgitta Oden*, Lund 1987.

Jensen, Bernard Eric, "Historiemedvetande: begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i Christer Karlegärd & Klas-Göran Karlsson (red.), *Historiedidaktik*, Lund 1997.

Jensen, Sven Sødring, *Historieundervisningsteori*, Köpenhamn 1978.

Johannesson, Kurt, *Retorik eller konsten att övertyga,* Stockholm 1990.

Johansson, Alf W, "Neutralitet och modernitet. Andra världskriget och Sveriges nationella identitet", i Bo Huldt & Klaus-R Böhme (red.), *Horisonten klarnar. 1945–krigsslut*, Stockholm 1995.

Johansson, Alf W, "Inledning: Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget", i Alf W Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001.

Johansson, Anna, *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*, Lund 2005.

Johansson, Roger, *Kampen om historien. Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Lund 2001.

Johansson, Rune, "Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter", i Sven Tägil (red.), *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling*, Lund 1993.

Johnsson Harrie, Anna, *Staten och läromedlen. En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938–1991*, Linköping 2009.

Jordheim, Helge, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi*, Gråbo 2003.

Kamali, Masoud, "Skolböcker och kognitiv andrafiering", i Lena Sawyer & Masoud Kamali (red.), *Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, Stockholm 2006.

Karlegärd, Christer & Toftenow, Hans (red.), *Berätta magistern, berätta*. Rapporter om utbildning nr 7, Malmö 1996.

Karlegärd, Christer, "Sweden", i Magne Angvik & Bodo von Borries (eds.), *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Cons-*

ciousness and Political Attitudes among Adolescents. Volume A, Hamburg 1997.

Karlegärd, Christer & Karlsson, Klas-Göran (red.), *Historiedidaktik,* Lund 1997.

Karlegärd, Christer, "Unga patrioter", i Magne Angvik & Vagn Oluf Nielsen (red.), *Ungdom og historie i Norden*, Bergen-Sandviken 1999.

Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm 1999.

Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys", i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu – En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004.

Karlsson, Klas-Göran, *Med folkmord i fokus. Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen,* Forum för levande historia, Skriftserie 6, 2008.

Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien. Historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn,* Stockholm 2010.

Karlsson, Klas-Göran, "Läroboken och makten – ett nära förhållande", i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik,* Lund 2011.

Kearns, Michael, "Genre Theory in Narrative Studies", i David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, London & New York 2010.

Kermode, Frank, *The Sense of an Ending. Studies in the Theory of Fiction with a New Epilogue,* Oxford 2000.

af Klintberg, Bengt, *Råttan i pizzan. Folksägner i vår tid*, Stockholm 1986.

Koselleck, Reinhart, "Linguistic Change and the History of Events", *The Journal of Modern History*, no. 4, 1989.

Koselleck, Reinhart, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford 2002.

Koselleck, Reinhart, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004a.

Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Uddevalla 2004b.

Kramer, Lloyd S "Literature and Historical Imagination", i Lynn Hunt & Aletta Biersack (eds.), *The New Cultural History*, Berkeley 1989.

Kreiswirth, Martin, "Narrative Turn in the Humanities", i David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (eds.), *Routledge Encyclopedia of*

Narrative Theory, London & New York 2010.
Kristensson Uggla, Bengt, *Kommunikation på bristningsgränsen. En studie i Paul Ricoeurs projekt*, Stehag 1994.
Kristensson Uggla, Bengt, *Slaget om verkligheten. Filosofi, omvärldsanalys, tolkning*, Stockholm & Stehag 2002.
Kristensson Uggla, Bengt, "Tolkningens metamorfoser i hermeneutikens tidsålder", i Staffan Selander & Per-Johan Ödman (red.), *Text & existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap*, Göteborg 2005.
Kristensson Uggla, Bengt, "Ricoeur, hermenteutikens metamorfoser och självets hermeneutik. Introduktion" i *Homo Capax. Texter av Paul Ricoeur om etik och filosofisk antropologi / i urval av Bengt Kristensson Uggla,* Göteborg 2011.
Kurunmäki, Jussi, "Begreppshistoria", i Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt. Metod i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund 2005.
Lakoff, George & Johnson, Mark, *The Metaphors We Live By,* Chicago & London 2003.
de Laval, Maria, *"Det känns inte längre som det var länge sedan". En undersökning av gymnasieelevers historiska tänkande,* Lund 2011.
Lifvendahl, Tove, *Från sagoland till framtidsland. Om svensk identitet, utveckling och emigration*, Stockholm 2011.
Liljefors, Max & Zander, Ulf, "Det neutrala landet ingenstans. Bilder av andra världskriget och den svenska utopin", *Scandia*, nr 2, 2003.
Liljefors, Max & Zander, Ulf, "Schweden. Der Zweite Weltkrieg und die schwedische Utopie", i Monika Flacke (Hrsg.), *Mythen der Nationen. Ein Europäisches Panorama*, Bd 2, Berlin 2004.
Lindberg, Bo, "Introduktion", i Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Stockholm 2005.
Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000,* Stockholm 2001.
Lindh, Lena & Söderberg, Boel, "Lärotextens makt och magi", i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik,* Lund 2011.
Lorentz, Hans, *Talet om det mångkulturella i skolan och samhället. En analys av diskurser om det mångkulturella inom utbildning och politik åren 1973–2006,* Lund 2007.
Lorentzen, Svein, *Ja, vi elsker…Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000*,

Oslo 2005.
Lozic, Vanja, *I historiekanons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö 2010.
Lundell, Valter, *Den goda tanken och den onda erfarenheten. Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen,* Lund 2011.
Långström, Sture, *Författarröst & lärobokstradition. En historiedidaktisk studie,* Umeå 1997.
Lööw, Heléne, *Nazismen i Sverige 1980–1999. Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna,* Stockholm 2000.
MacCallum, Gerald, "Negative and Positive Freedom", *Philosophical Review*, nr 3, 1967.
MacIntyre, Alasdair, "The Virtues, the Unity of a Human Life, and the Concept of a Tradition", i Hinchman, Lewis P. & Hinchman, Sandra K. (eds.), *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Sciences*, New York 2001.
MacIntyre, Alasdair, "Relativism, Power, and Philosophy", i Michael Krausz (ed.), *Relativism: a Contemporary Anthology*, New York 2010.
Magnusson, Lars, "Anpassning eller självöverskattning? Sveriges ekonomiska historia under 1900-talet", i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001.
Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk, Kungliga Skolöverstyrelsen 1935.
Müller, Jan-Werner, *Memory and Power in Post-war Europe. Studies in the Presence of the Past,* Cambridge 2002.
Musabegovic, Senadine, "The Memory of the Dead Body", i Małgorzata Pakier & Bo Stråth (eds.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, New York & Oxford 2010.
Nilsson, Ann-Sofie, *Den moraliska stormakten. En studie av socialdemokratins internationella aktivism*, Stockholm 1991.
Nordgren, Kenneth, *Vems är historien? Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Umeå 2006.
Nordgren, Kenneth, "Interkulturella perspektiv i historieläroböcker", i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund 2011.
Nordqvist, Anna, *"Nu er vi ikke mere piger". Identitetsprocesser bland svenska tjänstekvinnor i Köpenhamn 1880–1920*, Lund 2011.

Novick, Peter, *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*, Cambridge 2009.

Ohlander, Ann-Sofie, "Syntetiska ögonblick", *Historisk Tidskrift*, nr 2, 2003.

Ohlander, Ann-Sofie, *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia: en granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan*, Stockholm 2010.

Olafson, Fredrick A, "The Dialect of Action", i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.

Olick, Jeffrey, K, *The Politics of Regret. On Collective Memory and Historical Responsibility,* New York 2007.

Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien, Lund, 1893–. Uppslagsord: *Försvar.*

Oredsson, Sverker, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpinsatser,* Lund 1996.

Oredsson, Sverker, *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft,* Lund 2001.

Oredsson, Sverker, "Tes – antites – syntes? Synen på den svenska politiken under andra världskriget", i Lars M Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm 2007.

Pakier, Małgorzata & Stråth, Bo, "A European Memory?", i Małgorzata Pakier & Bo Stråth (eds.), *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, New York & Oxford 2010.

Palonen, Kari, "Rhetorical and Temporal Perspectives on Conceptual Change. Theses on Quentin Skinner and Reinhart Koselleck", *Finnish Yearbook of Political Thought,* nr. 3, 1999.

Palonen, Kari, *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric*, Cambridge 2003.

Palonen, Kari, "Den begreppshistoriska *Verfremdungseffekten*", i Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Stockholm 2005.

Persson, Bo, *Mörkrets hjärta i klassrummet. Historieundervisning och elevers uppfattningar om förintelsen,* Lund 2011.

Persson, Mats, "Begreppshistoria och idéhistoria", i Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Stockholm 2005.

Piercey, Robert, *The Uses of the Past from Heidegger to Rorty. Doing Philosophy Historically*, Cambridge 2009.

Polkinghorne, Donald E, "Narrative Psychology and Historical Consciousness: Relationships and Perspectives", i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.

Potapenko, Igor, *Historiemedvetande och identitet. Om historiens närvaro i några estniska ungdomars liv,* Stockholm 2010.

Poulsen, Marianne, "Marked og meninger, om historiebøgernes gennemslagskraft", i Marianne Poulsen med flera, *Historien fortalt. Historiebøger i folkeskole og gymnasium*, Roskilde 1998.

Qvist, Gunnar, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, Göteborg 1960.

Reagan, Charles E, *Paul Ricoeur. His Life and His Work*, Chicago & London 1996.

Ricoeur, Paul, *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, Texas 1976.

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative, volume 1,* Chicago & London 1984.

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative, volume 2,* Chicago & London 1985.

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative, volume 3,* Chicago & London 1990.

Ricoeur, Paul, *Lectures on Ideology and Utopia,* George H. Taylor (ed.), New York 1986.

Ricoeur, Paul, "Life in Quest of Narrative", i David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation,* London 1991.

Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and the Human Sciences. Essays on Language, Action and Interpretation*, Cambridge 1992.

Ricoeur, Paul, *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, Stehag 1993.

Ricoeur, Paul, *Oneself as Another,* Chicago 1994a.

Ricoeur, Paul, "History and Rhetoric", *Diogenes*, no. 168, 1994b.

Ricoeur, Paul, *Minne, historia, glömska*, Göteborg 2005.

Ricoeur, Paul & Antohi, Sorin, "Memory, History, Forgiveness: A Dialogue Between Paul Ricoeur and Sorin Antohi", *Janus Head*, no. 8, 2005.

Ricoeur, Paul, *Homo Capax. Texter av Paul Ricoeur om etik och filosofisk antropologi i urval av Bengt Kristensson Uggla,* Göteborg 2011.

Roberts, Geoffrey, "J.H. Hexter: Narrative History and Common Sense", i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.

Rogne, Erlend, "The Aim of Interpretation Is to Create Perplexity in the Face of the Real: Hayden White in Conversation with Erlend Rogne", *History & Theory*, no. 48, 2009.

Rojas, Mauricio, "Skolans läroböcker fulla av osaklig vänsterpropaganda", *Dagens Nyheter*, 2007-05-22.

Rosenlund, David, *Att hantera historia med ett öga stängt. Samstämmighet*

mellan historia A och lärares prov och uppgifter, Lund 2011.
Rosenzweig, Roy & Thelen, David, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life,* New York 1998.
Runblom, Harald, *En granskning av hur etnisk tillhörighet framställs i ett urval av läroböcker: Underlagsrapport till skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?",* Uppsala 2006.
Runcis, Maija, *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm 1998.
Rüsen, Jörn, "Historical Narration: Foundation, Types, Reason", *History & Theory*, no. 4, 1987.
Rüsen, Jörn, *Berättande och förnuft. Historieteoretiska texter*, Göteborg 2004.
Rüsen, Jörn, *History: Narration, Interpretation, Orientation,* New York 2006.
Savin, Kristiina, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Lund 2011.
Selander, Staffan, *Lärobokskunskap. Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841–1985*, Lund 1988.
Selander, Staffan, Romare, Ewa, Trotzig, Eva & Ullman, Annika, *Rasism och främlingsfientlighet i svenska läroböcker?*, Stockholm 1990.
Selander, Staffan, "Gymnasiets texter", i Staffan Selander, Agnetha Forsberg, Ewa Romare, & Torgny Åström (red.), *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker,* Stockholm 1992.
Selander, Staffan & Ödman, Per-Johan, "Inledning", i Staffan Selander & Per-Johan Ödman (red.), *Text & existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap,* Göteborg 2005.
Selander, Staffan, "Diakritisk hermeneutik och samhällsvetenskapernas interpretoriska karaktär", i Staffan Selander & Per-Johan Ödman (red.), *Text & existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap*, Göteborg 2005.
Shemilt, Denis, "Drinking an Ocean and Pissing a Cupful: How Adolescents Make Sense of History", i Linda Symcox & Arie Wilschut (eds.), *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History*, Charlotte 2009.
Sjöland, Marianne, *Historia i magasin. En studie av tidskriften Populär Historias historieskrivning och av kommersiellt historiebruk,* Lund 2011.
Skeggs, Beverley, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*, Göteborg 1997.
Skinner, Quentin, *Meaning & Context. Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge 1988.
Skinner, Quentin, "Rhetoric and Conceptual Change", *Finnish Yearbook of Po-*

litical Thought, no. 3, 1999.
Skinner, Quentin, "A Genealogy of the Modern State", *Lectures 2008*, Oxford 2009.
Skinner, Quentin, *Visions of Politics. Volume I. Regarding Method,* Cambridge 2010.
Somers, Margaret R, "Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation", i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London 2001.
Spence, Donald, P, "Narrative Truth and Identity Formation: Abduction and Abuse Stories as Metaphors", i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.
Stenius, Henrik, Österberg, Mirja & Östling, Johan, *Nordic Narratives of the Second World War*, Lund 2011.
Straub, Jürgen, "Telling Stories, Making History: Toward a Narrative Psychology of the Historical Construction of Meaning", i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York & Oxford 2006.
Stråth, Bo, "Introduction. Production of Meaning, Construction of Class Identities, and Social Change", i Bo Stråth (ed.), *Language and the Construction of Class Identities. Report from the Disco II Conference 1989 on Continuity and Discontinuity in the Democratisation Process*, Göteborg 1990.
Stråth, Bo, *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på Europa*, Falun 1993.
Stråth, Bo, "Historiens nya ängel och det föränderliga förflutna", i Lars M Andersson & Ulf Zander (red.), *In med historien! Fem historiker om korta och långa perspektiv i samtidshistorien*, Lund 1997.
Stråth, Bo, "Poverty, Neutrality, and Welfare: Three Key Concepts in the Modern Foundation Myth of Sweden", i Bo Stråth (ed.), *Myth and Memory in the Construction of Community: Historical Patterns in Europe and Beyond*, Brussels 2000a.
Stråth, Bo, "Introduction: Europe as a Discourse", i Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Brussels 2000b.
Stråth, Bo, "The Swedish Image of Europe as the Other", i Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Brussels 2000b.
Stråth, Bo, "Neutralitet som självförståelse", i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan*?, Stockholm 2001.
Stråth, Bo, "The Swedish Demarcation from Europe", i Mikael af Malmborg & Bo Stråth (eds.), *The Meaning of Europe. Variety and Contention within*

and among Nations, Oxford & New York 2002.
Stråth, Bo, "Nordic Foundation Myths after 1945", i Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War*, Lund 2011.
Sturfelt, Lina, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld,* Lund 2008.
Söderlund, Ernst, "Ostpreussen en ö på kontinenten", *Tidskriften Sverige–Tyskland*, nr 3, 1938.
Söderlund, Ernst, "Historieundervisningen i folkskolan", i Henrik Berglind (red.), *Psykologisk pedagogisk uppslagsbok*, band 2, Stockholm 1944.
Taylor, Charles, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge 1989.
Taylor, Charles, *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, Göteborg 2009.
Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda,* Stockholm 1969.
Torbacke, Jarl, *Carl Grimberg – ett underbart öde?,* Göteborg 1993.
Torstendahl, Rolf, "Sverige i ett europeiskt perspektiv – särväg eller huvudfåra", i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001.
Trägårdh, Lars, "Varieties of Volkish Ideologies. Sweden and Germany 1848–1933", i Bo Stråth (ed.), *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Kungälv 1990.
Uhl, Heidemarie, "Culture, Politics, Palimpsest: Theses on Memory and Society", i Małgorzata Pakier & Bo Stråth (eds.), *A European Memory? Contested Histories a*nd *Politics of Remembrance*, New York & Oxford 2010.
Welzer, Harald, "Albert Speer's Memories of the Future. On Historical Consciousness of a Leading Figure in the Third Reich" i Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness,* New York & Oxford 2006.
Wertsch, James V, "Is It Possible to Teach Beliefs, as Well as Knowledge about History?", i Peter N Stearns, Peter Seixas & Sam Wineburg (eds.) *Knowing, Teaching and Learning History. National and International Perspectives*, New York & London 2000.
Wertsch, James V, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge 2002.
Westman, Karl Gustaf, *Politiska anteckningar september 1939 – mars 1943*, Stockholm 1981.

Wibaeus, Ylva, *Att undervisa om det ofattbara. En ämnesdidaktisk studie om kunskapsområdet Förintelsen i skolans historieundervisning*, Stockholm 2010.

Wiklund, Martin, "Inledning", i *Berättande och förnuft. Historieteoretiska texter av Jörn Rüsen*, Göteborg 2004.

Wiklund, Martin, *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm & Stehag 2006.

Wiklund, Martin, "Historia som domstol och strävan efter historisk rättvisa", i Lars M Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm 2007.

Wiklund, Martin, "Meaning in History beyond Instrumental Rationality. The Concepts of Meaning and Rationality of Meaning in Jörn Rüsen's Theory of History", *Ideas in History*, no. 2, 2008.

Wils, Kaat, "The Evaporated Canon and the Overvalued Source: History Education in Belgium: An Historical Perspective", i Linda Symcox & Arie Wilschut (eds.), *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History,* Charlotte 2009.

White, Hayden, *Metahistory*, *The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, Baltimore 1975.

White, Hayden, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, London 1985.

White, Hayden, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore & London 1990.

White, Hayden, "The Metaphysics of Narrativity", i David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*, London 1991.

White, Hayden, "Storytelling: Historical and Ideological", i Robert Newman (ed.), *Centuries' Ends, Narrative Means*, Stanford 1996.

White, Hayden, *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*, Baltimore & London 1999a.

White, Hayden, "Postmodernism and Textual Anxieties", i Bo Stråth & Nina Witoszek (eds.), *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*, Amsterdam 1999b.

White, Hayden, "Catastrophe, Communal Memory and Mythic Discourse: The Use of Myth in Reconstruction of Society", i Bo Stråth (ed.) *Myth and Memory in the Construction of Community: Historical Patterns in Europe and Beyond*, Brussels 2000a.

White, Hayden, ”The Discourse of Europe and the Search for a European Identity”, i Bo Stråth (ed.), *Europe and the Other. Europe as the Other. Multiples Europes*, Brussels 2000b.

White, Hayden, ”The Historical Text as Literary Artefact”, i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, London & New York 2001.

White, Hayden, ”Historical Emplotment and the Problem of Truth”, i Geoffrey Roberts (ed.), *The History and the Narrative Reader*, London & New York 2001.

White, Hayden, *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957–2007,* Baltimore 2010.

Wood, David, ”Introduction. Interpreting Narrative”, i David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*, London 1991.

Young, James E, *The Texture of Memory. Holocaust, Memorials and Meaning,* New Haven & London 1993.

Zachrison, Olle, ”Mysfarbror och skattetrixare på samma gång”, *Svenska Dagbladet*, 2011-01-26.

Zander, Ulf, ”Svenskens historia?”, *Internationella Studier*, nr 4, 1993.

Zander, Ulf, ”Historia och identitetsbildning”, i Christer Karlegärd & Klas-Göran Karlsson (red.), *Historiedidaktik*, Lund 1997a.

Zander, Ulf, ”Från nationell demokratisk överideologi eller berättelsen om samhällskunskapens uppgång och historieämnets fall”, *Utbildning och demokrati*, nr 2, 1997b.

Zander, Ulf, ”Att legitimera och bli legitimerad: Historieämnet förr och nu i Sverige och annorstädes”, i Hans Albin Larsson (red.), *Historiedidaktiska utmaningar*, Jönköping 1998.

Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001.

Zander, Ulf, ”*Holocaust* at the Limits. Historical Culture and the Nazi Genocide in the Television Era” i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds.), *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, Lund 2003.

Zander, Ulf, ”To Rescue or be Rescued. The Liberation of Bergen-Belsen and the White Buses in British and Swedish Historical Cultures”, i Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander (eds.), *The Holocaust – Post-War Battlefields. Genocide and Historical Culture,* Malmö 2006.

Ödman, Per-Johan, ”Konsten att levandegöra det förflutna”, *Pedagogiska magasinet*, nr 2, 2003.

Ödman, Per-Johan, ”Den hermeneutiska cirkelns gränser. Till validitetsfrågan inom hermeneutiken”, i Staffan Selander & Per-Johan Ödman (red.), *Text & existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap*, Göteborg 2005.

Ödman, Per-Johan, *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutiken i teori och praktik*, Finland 2007.

Österberg, Eva, *Tystnader och tider. Samtal med historien*, Stockholm 2011.

Östling, Johan, ”Svenska berättelser om andra världskriget. Från patriotism till universalism under efterkrigstiden”, i Lars M Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm 2007.

Östling, Johan, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008.

Östling, Johan, ”The Rise and Fall of Small-State Realism. Sweden and the Second World War”, i Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War*, Lund 2011.

INTERNETREFERENSER

Hägg, Göran, http://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/article10425438.ab, 2011-10-11.

Johnson, Anders, ”Den felande länken”, www.svensktnaringsliv.se, 2011-01-31.

Skolverket http://www.skolverket.se/skolutveckling/entreprenorskap, 2011-10-21.

Svenskt näringsliv http://www.svensktnaringsliv.se/skola/recensioner, 2011-11-07.

Svenskt näringsliv http://www.svensktnaringsliv.se/skola/recensioner/milstolpar-sveriges-basta-historiebok_72938.html, 2011-11-07.

Vetenskapsrådet http://www.codex.vr.se/manniska1.shtml, 2010-05-01.

Muntliga källor

Intervju med läroboksförfattaren Daniel West, 2011-09-09.

APPENDIX 1: ANALYSMODELL

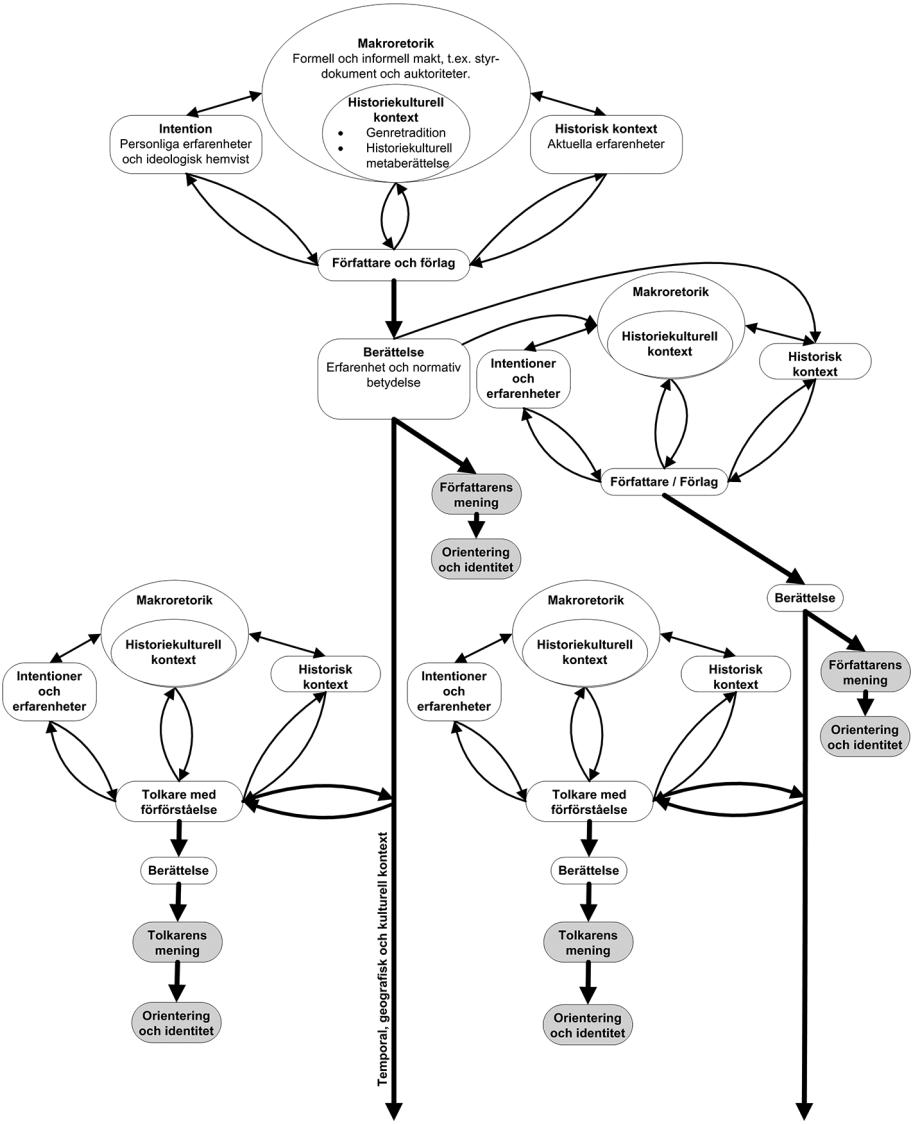

APPENDIX II

Stolthet		*Skam*		*Förmedlare av berättelser*	
Fred eller neutralitet	13	Eftergiftspolitiken	25	Familj eller släkt	27
Demokrati	7	Främlingsfientlighet, SD eller diskriminering	16	Lärare	21
Stormaktstiden	7	Rasbiologiska institutet	6	TV	16
Industri, teknik eller vetenskap	8	Tvångssteriliseringen	5	Internet	15
Solidaritet eller jämlikhet	5	Psykvård	3	Media	14
Flyktingmottagning	5	Flyktingmottagning	3	Vänner	11
Jämställdhet	5	Övrigt	8	Skolan	10
Sport	3	Inget	14	Läroböcker eller kurslitteratur	8
Musik	3			Böcker	5
Frihet	2			Film	5
Monarkin	2			Politiska partier	4
Övrigt	8				
Inget	8				

Totalt 54 elever. Varje elev kan ha angett flera svarsalternativ.